

*Нрыhorii Skovoroda:
the creation of Man*

•
*Григорій Сковорода:
творення Людини*

ІМІДЖ
сучасного педагога

№4 (205)
2022

IMAGE OF THE MODERN PEDAGOGUE

№ 4 (205), 2022

Тема: «Григорій Сковорода: творення Людини»

ISSN: електронне – 2522-9729

Спеціальність: 011 освітні, педагогічні науки (02.07.2020)

Категорія: «Б»

УДК: 37.004

DOI 10.33272/2522-9729-2022-4(205)

Проблематика публікацій: актуальні питання педагогіки, педагогічних технологій навчання та виховання, післядипломної педагогічної освіти, педагогічної майстерності, освіти та навчання дорослих, педагогічного менеджменту

Періодичність видання: 6 разів на рік

Рукописні мови: українська, англійська, польська

Журнал заснований офіційно 1 червня 1999 року,

як електронне наукове видання – 22 травня 2017 року

«ІМІДЖ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА» –
електронне наукове фахове видання, яке постачає
читачам контент у відкритому доступі

Міжнародні, закордонні і національні
реферативні та наукометричні бази даних,
до яких включено наукове видання:

- CrossRef
- Index Copernicus ICV 2021 (84,55)
- BASE
- Google Академія
[h-index: 18 \(06/2022\)](#) | [i10-index: 41 \(06/2022\)](#)
- WorldCat
- OpenAIRE
- Наукова періодика України

ГОЛОВНА РЕДАКТОРКА

Білик Надія Іванівна, докторка педагогічних наук, доцентка,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Аніщенко Олена Валеріївна, докторка педагогічних наук,
професорка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана
Зязюна НАПН України

Боднар Оксана Степанівна, докторка педагогічних наук, доцентка,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка, Україна

Вовк Мирослава Петрівна, докторка педагогічних наук, старша
наукова співробітниця, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

Горошко Юрій Васильович, доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені
Г. Г. Шевченка, Україна

Гриньова Марина Вікторівна, докторка педагогічних наук,
професорка, член-кореспондентка НАПН України, Полтавський
національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Дудак Анна, докторка габілітована, професорка, Інститут педагогіки
і психології, Університет Марії Кюрі-Склодовської в
Любліні (Республіка Польща)

Сльникова Галина Василівна, докторка педагогічних наук,
професорка, Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків,
Україна

Зелюк Віталій Володимирович, кандидат педагогічних наук,
доцент, директор, Полтавська академія неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського, Україна, заступник головного редактора

Льченко Віра Романівна, докторка педагогічних наук, професорка,
дійсна членка НАПН України, Полтавська академія неперервної
освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

Калініченко Ірина Олександрівна, кандидатка педагогічних наук,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського,
Україна

Королюк Світлана Вікторівна, кандидатка педагогічних наук,
доцентка, Полтавська академія неперервної освіти
ім. М. В. Остроградського, Україна

Кравченко Ганна Юрївна, докторка педагогічних наук, доцентка,
Харківський національний економічний університет імені Семена
Кузнеця, Україна

Кравченко Любов Миколаївна, докторка педагогічних наук,
професорка, Полтавський національний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка, Україна

Кучерявий Олександр Георгійович, доктор педагогічних наук,
професор, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені
Івана Зязюна НАПН України

Лавріненко Олександр Андрійович, доктор педагогічних наук,
професор, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана
Зязюна НАПН України

Лук'янова Лариса Борисівна, докторка педагогічних наук,
професорка, член-кореспондентка НАПН України, заслужена діячка
науки і техніки України, директорка, Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, заступниця
головного редактора

Мажець Гелена, докторка габілітована, професорка, Гуманістична
та економічна академія в Лодзь (Республіка Польща)

Мосейчук Юрій Юрійович, доктор педагогічних наук, професор,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Отич Олена Миколаївна, докторка педагогічних наук, професорка,
Інститут вищої освіти НАПН України

Палічук Юрій Іванович, кандидат педагогічних наук, доцент, ЗВО
«Буковинський державний медичний університет», м. Чернівці, Україна

Пікула Норберт, доктор габілітований, професор, директор, Інститут
соціальної педагогіки, Державний Педагогічний університет ім. Комісії
Народової в Кракові (Республіка Польща)

Рибалко Людмила Сергіївна, докторка педагогічних наук,
професорка, Харківський національний педагогічний університет імені
Г. С. Сковороди, Україна

Самодрин Анатолій Петрович, доктор педагогічних наук, доцент,
Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана»,
м. Дніпро, Україна

Сотська Галина Іванівна, докторка педагогічних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПН України, Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Стрельников Віктор Юрійович, доктор педагогічних наук, професор,
Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського,
Україна

Федій Ольга Андріївна, докторка педагогічних наук, професорка,
Полтавський національний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка, Україна

Хомич Лідія Олексіївна, докторка педагогічних наук, професорка,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН
України

Шпак Валентина Павлівна, докторка педагогічних наук,
професорка, Навчально-науковий інститут педагогічної освіти
спеціальної роботи і мистецтва, Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Україна

Засновники

Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Видавець

Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

Адреса редакції

вул. Соборності, 64-ж, м. Полтава, Україна, 36014

Контактна інформація

тел. /факс: 0532) 56 3852, e-mail: root@pano.pl.ua
контактна особа: (066) 033 1422, e-mail: bilyk@pano.pl.ua

Website: isp.pano.pl.ua

Журнал включено до Переліку електронних наукових
фахових видань України у галузі «Педагогічні науки»,
(наказ МОН України від 02.07.2020 року № 886)

Рекомендовано вченою радою

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України (протокол № 13 від 03.10.2022 року)

Редакційна рада:

Білик Н.І., Зелюк В. В. (голова ради), Льченко В. Р.,
Курмишева Н. І., Пилипенко В. В., Хомич Л. О.

Підписано до друку: 04.10.2022 р.

Формат: 60x84 1/8.

© «Імідж сучасного педагога», 2022
© ПАНО, 2022

Topic: «Hryhorii Skovoroda: the creation of Man»

ISSN: electronic - 2522-9729

Specialty: 011 education, pedagogical sciences (02.07.2020)

Category «B»

UDC 37:004

DOI 10.33272/2522-9729-2022-4(205)

Themes of publications: topical issues of pedagogy, pedagogical technologies, postgraduate and in-service pedagogical education, pedagogical mastery, education and training of adult, pedagogical management

Periodicity: 6 issues per year

Manuscript languages: Ukrainian, English, Polish

The journal was officially founded on June 1, 1999, as a scientific electronic edition – May 22, 2017

«IMAGE OF THE MODERN PEDAGOGUE» –
electronic scientific professional edition,
which provides readers with open access content

International, foreign and national reference and
scientometric databases, «Image of the Modern
Pedagogue» is indexed in:

- CrossRef
- Index Copernicus [ICV 2021 \(84,55\)](#)
- BASE
- Google Академія
[h-index: 18 \(06/2022\) | i10-index: 41 \(06/2022\)](#)
- WorldCat
- OpenAIRE
- Наукова періодика України

EDITOR IN CHIEF

Nadiia Bilyk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

Olena Anischenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Oksana Bondar, Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, V. Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine

Myroslava Vovk, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Ivan Zyzun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Yurii Horoshko, doctor of pedagogical sciences, professor, T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”

Marina Gryniova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Anna Dudak, habilitated doctor, professor, deputy of the faculty of pedagogy at the Institute of Pedagogy and Psychology of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (*Republic of Poland*)

Halyna Yelnykova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy, Kharkiv, Ukraine

Vitaliy Zeliuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine, deputy of the editor in chief

Vira Ilchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of National Academy of Sciences of Ukraine, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Iryna Kalinichenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education,, Ukraine

Svitlana Koroliuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Hanna Kravchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

Liubov Kravchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Alexander Kucheryavyi, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Olexandr Lavrynenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Helena Marzec, habilitated Doctor, Professor, University of Humanistic and Natural Sciences, Łódź branch of Piotrkow Trybunalski (*Republic of Poland*)

Yurii Moseichuk, doctor of pedagogical sciences, professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

Larysa Lukianova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member NAES of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Director, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, deputy of the editor in chief, Ukraine

Olena Otych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

Yurii Palichuk, candidate of pedagogical sciences, docent, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine

Norbert Pikula, habilitated doctor, professor, director. Institute of Social Pedagogics, Pedagogical University named after People's Commission in Cracow (*Republic of Poland*)

Liudmyla Rybalko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

Anatoliy Samodryn, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, International Humanitarian and Pedagogical Institute «Beit Khan», Dnipro, Ukraine

Halyna Sotska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Viktor Strelnikov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director, M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

Olha Fediy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

Lidiya Khomych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Valentyna Shpak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Educational and Scientific Institute of Pedagogical Education of Special Work and Art, Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University, Ukraine

Journal is included in the List of electronic scientific
professional editions of Ukraine in the field of «Pedagogical sciences»,
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine,
No 886 of July 02.2020)

Recommended by the Academic Council
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine
(protocol № 13, 03.10.2022)

Editorial Board
Bilyk Nadiia, Zeliuk Vitaliy (Chairman of the Board), Ilchenko Vira,
Kurmysheva Nina, Pylypenko Vadym, Khomych Lidiya
Signed for print: 04.10.2022

Format: 60x84 1/8

© «Image of the Modern Pedagogue», 2022
© PANO, 2022

Founders

M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine

Publisher

M.V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education

Address

Sobornosti st. 64-Zh, Poltava, Ukraine, 36014

Contact information

tel. / fax: 0532) 56 3852, e-mail: root@pano.pl.ua
contact person: (066) 033 1422, e-mail: bilyk@pano.pl.ua

Website: isp.pano.pl.ua

ЗМІСТ
електронного наукового фахового журналу
«Імідж сучасного педагога» № 4 (205), 2022
Тема: «Григорій Сковорода: творення Людини»

ПЕДАГОГІЧНА ВІТАЛЬНЯ

Вітальне слово ювіляру Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського **Лук'янова Лариса** 5

ТОЧКА ЗОРУ

Життєтворчість Григорія Сковороди в позачасі **Філіпчук Георгій, Вовк Мирослава** 6

Розвиток гуманістичних ідей цілісної освіти особистості в освітньо-філософській спадщині Григорія Сковороди
Гриньова Марина, Басенко Руслан 12

Філософія Григорія Сковороди і сучасна ноосферна освіта **Шакотько Віктор** 17

Фізична економія як монолітна платформа національної безпеки та освітньої системи України
Мазуренко Володимир, Логвиненко Юлія 22

Аналіз вітчизняного ринку праці щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»
Кулішов Володимир 27

Гендерна рівність як шлях до європейського суспільства **Бабенко Світлана** 32

ВИЩА ШКОЛА

Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти **Стрельников Віктор, Вонсович Лідія** 36

Особливості потреби до самоосвітньої діяльності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей в екстраординарних освітніх умовах **Кравцова Наталія** 43

РІДНІ ДЖЕРЕЛА

Про окремі аспекти педагогічної спадщини Г. С. Сковороди та її значення для сучасного учителя **Денисенко Віктор** 48

Григорій Сковорода у творчості сучасних письменників Полтавщини **Лисенко Алла** 53

Будителі національного духу на Лохвичині **Савченко Оксана, Карась Тетяна** 57

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Сутність поняття «цифрова компетентність керівника закладу загальної середньої освіти в умовах неформальної освіти»
Засімович Олена 65

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Самовдосконалення викладача в контенті духовно-моральних імперативів Григорія Сковороди
Дін Жуцзе (Китай), Рибалко Людмила (Україна) 70

Перевірка підсумкової дидактичної контрольної роботи для 3 класу початкової школи **Гліттова Тетяна (Словаччина)** 76

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА

Духовна спадщина Григорія Сковороди як джерело формування моральних цінностей в українському суспільстві
Лобач Володимир 88

Електронний підручник як чинник формування цифрової компетентності вчителя **Гаврилишена Олена** 93

Аналіз результатів опитування щодо цифрової компетентності вчителя в умовах організації дистанційного навчання
Іванюк Ірина, Овчарук Оксана 101

Формування проєктувальної компетентності вчителів в умовах дистанційного навчання **Логінова Наталія** 105

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Методика реалізації змішаного навчання у професійну підготовку кваліфікованих фахівців **Шевчук Світлана** 109

ШКІЛЬНА РОДИНА

Педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти **Лебедик Леся** 115

ВІНОК МИТЦІВ І МИСТКИНЬ

Роль баяну у хорових творах Ігоря Шамо **Лузан Олександр, Самолюк Вадим** 120

CONTENT
electronic scientific professional journal
«IMAGE OF THE MODERN PEDAGOGUE» № 4 (205), 2022
Topic: «Hryhorii Skovoroda: the creation of Man»

PEDAGOGICAL LIVING ROOM

Welcome speech to the jubilee of Poltava academy of continuing education M. V. Ostrogradskyi **Lukianova Larysa** 5

POINT OF VIEW

Life Work of Hryhorii Skovoroda in Timelessness **Philipchuk Heorhiy, Vovk Myroslava** 6
Development of Humanistic Ideas of Comprehensive Education of the Personality in the Educational and Philosophical Heritage of Hryhorii Skovoroda **Hrynyova Maryna, Basenko Ruslan** 12
Hryhorii Skovoroda's philosophy and modern noospheric education **Shakotko Viktor** 17
Physical Economy as a Monolithic Platform of National Security and the Educational System of Ukraine **Mazyrenko Volodymyr, Logvynenko Yuliia** 22
The analysis of the domestic labor market regarding the demand for specialists in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences» **Kulishov Volodymyr** 27
Gender equality as a course toward European society **Babenko Svitlana** 31

HIGH SCHOOL

The application of the creative heritage of Hryhorii Skovoroda for developing the scientific potential of students in institutions of higher and professional pre-higher education **Strelnikov Victor, Vonsovych Lidiia** 36
Features of the need for self-education activities of future bachelors of mechanical engineering specialties in extraordinary educational conditions **Kravtsova Nataliia** 43

NATIVE SOURCES

Some aspects of the pedagogical heritage of H.S. Skovoroda and his significance for the modern teacher **Denysenko Viktor** 48
Hryhorii Skovoroda in the creativity of contemporary writers of Poltava region **Lisenko Alla** 53
Awakeners of the national spirit in Lohvytsa region **Savchenko Oksana, Karas Tatiana** 57

PEDAGOGICAL MANAGEMENT

The essence of the concept «digital competence in the head of the general secondary education institution under the conditions of informal education» **Zasimovich Olena** 65

EXTERNAL EXPERIENCE

Self-improvement of the teacher in the content of the spiritual and moral imperatives of Hryhorii Skovoroda **Ding Rujie (China), Rybalko Lyudmila (Ukraine)** 70
Verification of the final didactic test for 3rd class of primary school **Glittová Tatiana (Slovakia)** 76

IN-SERVICE EDUCATION

Spiritual legacy of Grygoria Skovorody as spring forming moral values in ukrainska society **Lobach Volodymyr** 88
The electronic textbook as a factor of teacher's digital competence development **Havrylyshena Olena** 93
The analysis of survey results regarding teacher's digital competence in distance education organization **Ivanuik Iryna, Ovcharuk Oksana** 101
Teachers' project competence development under the conditions of distance learning **Lohinova Nataliia** 105

PROFESSIONAL EDUCATION

Methods for implementing mixedly learning in the professional training of qualified specialists **Shevchuk Svitlana** 109

SCHOOL FAMILY

Pedagogical views of Hryhorii Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions **Lebedyk Lesya** 115

GALAXY OF TALANTED

The role of bayan in choral works of Ihor Shamo **Luzan Oleksandr, Samoliuk Vadym** 120

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ЮВІЛЯРУ ПОЛТАВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ІМ. М. В. ОСТРОГРАДСЬКОГО

Шановний Віталію Володимировичу!

Від Національної академії педагогічних наук України, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України прийміть найщиріші вітання з Ювілеєм!

Освітянин, учений, керівник, Ви користуєтеся заслуженою повагою колег і є відомою людиною далеко за межами Полтавщини.

Ваш життєвий шлях, сповнений праці, прагнень бути корисним людям, благородних устремлінь і досягнень, викликає повагу.

Співпраця з Вами – людиною відповідальною і творчою, об'єктивним і діяльним керівником – є запорукою успіху і примноження здобутків.

Як сучасний директор, Ви спрямовуєте діяльність академії на реалізацію стратегій державної освітньої політики України в контексті її євроінтеграції та забезпечення якості освіти на рівні європейських і світових освітніх стандартів.

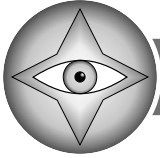
Шановний Віталію Володимировичу, зичимо Вам подальших досягнень у благородній справі розбудови вагомого структурного підрозділу у мережі установ післядипломної освіти України – Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, яка функціонує під гаслом інноваційності та прогресивного поступу.

За плідну наукову діяльність, високий професіоналізм, вагомий особистий внесок у розвиток освіти, створення ефективної системи неперервної освіти Полтавщини та з нагоди 60-річного ювілею Ви представлені до нагородження Почесною грамотою Національної академії педагогічних наук України.

Нехай і надалі Ваша життєва стратегія осягається гуманними смислами і метою служіння українському народу!

Здоров'я Вам, творчої наснаги до великих справ і діянь на благо України!

*Лук'янова Лариса Борисівна,
докторка педагогічних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПН України,
заслужена діячка науки і техніки України, директорка
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України*

УДК 1(477)(092)СКОВОРОДА

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-6-11](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-6-11)Філіпчук Георгій
Вовк МирославаORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7397-0874>ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9109-9194>

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПОЗАЧАССІ

A З'ясовано, що сучасні реалії змушують педагогів, освітян повертатися до культурно-історичної спадщини, цінностей та ідеалів, якими жили наші національні духові поведирі, серед яких – відомий філософ, поет Григорій Сковорода. Схарактеризовано духовні актуалітети мислителя: почуттєва ірраціональність, духовна, незабгаженість, мудролюбство, витончена моральність, загальнолюдськість, людиноцентричність, правдивість, моральність тощо. Він заклав наріжний камінь у національну філософію виховання душі, возвеличуючи свободу людини, стверджуючи життєву радість розуму і серця. Філософія Сковороди спрямовувала людину до опанування вічних і благородних цілей – жити дух, почування, серце і помисли. Сьогодні Україна воює не лише за свободу й суверенність власної Держави, за землю та волю, море та долю. Фронт пролягає і через сквородинські цінності, які сформували культурний, психоментальний образ української Людини.

Ключові слова: Григорій Сковорода; сквородинські цінності; людиноцентризм; «філософія серця»; виховання особистості; свобода людини; «сродна праця»; християнське вчення

S *Philipchuk Heorhiy, Vovk Myroslava. Life Work of Hryhorii Skovoroda in Timelessness.*

On the night of May 7, 2022, Russia destroyed the Hryhorii Skovoroda National Museum with a missile strike. This goes to prove the genocide of Ukrainians and Ukrainian culture since the destruction of the national memory and Ukrainian identity is one of the main priorities of the national Russian-Ukrainian war. Therefore the article focuses on the fact that modern realities force teachers and educators to return to the cultural and historical heritage, values and ideals that our national spiritual leaders lived by, including «exemplary son of Ukraine, Ukrainian land, and Ukrainian culture» (according to M. Arseniev) Hryhorii Skovoroda. The spiritual actualities of the thinker are characterized by sensual irrationality, spiritual incomprehensibility, wisdom, refined morality, humanity, human centrism, truthfulness, morality, etc. Learning the eternal truths, the great Ukrainian educator and philosopher outlined for the people the vague prospect of ethical tasks of spiritual, cultural, political, social, and state-creating life. He laid the cornerstone in a peculiar national philosophy of soul education, freeing himself from the shackles of all compulsion, vanity, getting rid of slavery, exalting the human freedom, affirming the vital joy of a high mind and heart. It was the happy state of man that gave rise to Skovoroda's ideals, touching the most sensitive strings of the meanings of being, identifying with the most important goal – to raise and strengthen his spirit, thought and heart. Skovoroda's philosophy guided a person to master eternal and noble goals, that is to nourish the spirit, feelings, heart and thoughts. This leading thought of the national awakener contains the essence of modern civilizational existence, echoing the ideological ideas of Western and Eastern intellectual thought, and the outstanding values of Christian teaching above all. Today Ukraine is fighting not only for the freedom and sovereignty of its state but for land and mental determination, sea and fate. The front also runs through Skovoroda's values, which formed the cultural, psychomental image of the Ukrainian person.

Key words: Hryhorii Skovoroda; Skovoroda's values; human centrism; «philosophy of the heart»; personal education; human freedom; «kindred labor»; Christian teaching

Філіпчук Георгій Георгійович, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, Національна академія педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Philipchuk Heorhiy, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the NAES Ukraine, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: georg.flipchuk@gmail.com

Вовк Мирослава Петрівна, докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу змісту і технологій педагогічної освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, Україна

Vovk Myroslava, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, The Head of the Department of Pedagogical Education Content and Technologies, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: miravovk79@gmail.com

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Минув 200-й день повномасштабної агресії, війни россії проти України.... Нечуване варварство XXI століття, спрямоване проти української ідентичності, державності, людяності. Проти Григорія Сковороди, його ідеалів, помислів, етичних цінностей, життєвих істин. Абсолютна несумісність, непоєднаність імперської, людиноненависьницької ідеології зі сквородинським світобаченням. Відбувається протистояння не минулого із сучасним, а добра і зла, світла і темряви, совісті й дикунства.

Григорій Сковорода залишається для нас, українців, воїном духу, честі, свободи. Водночас недруги-мозковити впродовж трьох століть намагаються його вкрасти, привласнити, загарбати, як і нашу Україну. А коли стається не по-їхньому, то воліють нищити. Тому мозковія продовжує війну з Україною, зі сквородинськими ідеалами вільного народу. Це стало очевидним, коли вночі 7 травня 2022 р. окупанти ракетним ударом знищили Національний музей Григорія Сковороди... Адаже на їхніх «чорних дошках» геноциду українців Сковорода записаний як «стратегічний об'єкт». Бо саме знищення національної пам'яті, української ідентичності є одним із головних мотивів людино-вбивчої війни.

Історія повторюється... Нищення сквородинства характеризує істинну самодержавно-царську, комуністично-більшовицьку та нинішню путіно-недоімперську політику, що завжди люто боролася із цим духовно-інтелектуальним явищем українців, особливо у найскладніші періоди денационалізації, терору, репресій, голодомору-геноциду, війн.

Однак сатанинству не вдалося торжествувати. Бо дух Народу – незнищений. Для українців 2022 рік є не тільки періодом жакливого війни, але й торжеством СКОВОРОДИ. Адаже незабаром, попри все, Україна та весь культурний, інтелектуальний, гуманний світ відзначатиме 300-річчя Його народження, як символу національної духовності, просвітництва, народності, свободолюбності. Створивши високоетичне світопочування та світобачення, народний філософ і мудролюб, надихаючись від знаряддя Божого, залишив для нас у спадок цінність, яка є непідвладною вікам.

У часи нинішнього лихоліття цінності слова і національного чину зберігають для нас свою значущість і затребуваність. Сповідуючи чесноти Г. Сковороди, маємо ставати стійкішими, чемнішими, совіснішими мудрішими, щоб перетворювати сквородинське «невидиме» у «видиме» і щоб люди, світ заговорили правдою.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Науковий дискурс осмислення ідей Г. Сковороди достатньо диференційований і представлений значною кількістю праць, у яких розкривається сутність філософсько-релігійних поглядів педагога-філософа. З-поміж наукових розвідок, що висвітлюють актуалітети сквородинського вчення, його

кордоцентричної теорії та впливу на розвиток національної філософської думки у контексті народної релігійної моделі світосприйняття, вирізняються дослідження, здійснені у ретроспективі культурологічних, філологічних студій (М. Сумцов, М. Возняк, Д. Багалій, І. Огієнка, І. Мірчук, М. Ковалинський та ін.). Важливими працями з актуалізації ідей Г. Сковороди у співвіднесенні з процесом становлення національної ідеї на українських землях є дослідження сучасників: М. Поповича, В. Шевчука, В. Артюха та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне дослідникам спадщини Г. Сковороди у діахронічному і синхронічному вимірах, вважаємо, що нині філософсько-релігійні, етнопедагогічні конструкти учення видатного філософа-педагога мають вивчатися із позиції становлення методології національної ідеї, розвитку власне національної еліти на всіх етапах утвердження української державності.

Мета статті: схарактеризувати філософсько-релігійні ідеї і принципи Г. Сковороди, визначити духовні актуалітети його спадщини у контексті утвердження національних цінностей і становлення української державницької думки.

Викладення основного матеріалу. Переддні 300-річчя великого національного мислителя Григорія Сковороди палають війною, яка докорінно змінила усі плани, устремління, настрої по відзначенню і вшануванню життєтворчості великого Любомудра, змусила сутнісно переосмислювати його місію, сенси буття, ідеї, прикладаючи їх до майбутнього нації. Думки, погляди, світовідчування народного філософа й навчителя природно актуалізуються як з трагедіями, так і з надіями й сподіваннями на кращу долю людства, народу, людини. Хоча Григорій Сковорода як духовний Провідник, не так просто сприймається, розуміється з його глибокою мовою образів і символів, ірраціональним, кордоцентричним світосприйняттям.

Його багато «знають», однак недостатньо «читають». Найскладнішим завданням є *виховання нації*, оскільки в ньому закладене головне національне багатство – людський капітал. Адаже від його якості практично залежить усе – від громадянськості, патріотичності до професійної компетентності, моральності, етичності. Російська агресія зробила зазначену тему надзвичай чутливою, а затребувана традиція у відданості своєму народу і Державі, як і необхідність сквородинської цінності «сродної праці» (природовідповідності), освіченості, націєкультурності, стали визначальними критеріями часу. Бо саме опанування цієї «науки» в її найширшому контексті «доводить до досконалості сродність», – стверджував Г. Сковорода.

Український провидець заклав основи філософії й педагогіки виховання рідного народу. Мудрець, який звільнив себе від пут, будь-якого примусу, суєти, позбавивши себе рабства природних потреб, смакуючи життєву радість високим розумом і серцем, спромігся сотворити писане й неписане етичне вчення, що здатне слугувати орієнтиром

для нинішнього і прийдешніх поколінь в етичних громадянських і державних діяннях. Його *наука жити і бути* творилася із самого життя. Щасливий стан людини народжував найвищу філософію Г. Сковороди. А тому, коли розум і почуття торкалися сенсів людського життя, він отожнював найголовнішу його мету – рости і зміцнювати дух людини, думку і серце.

Задовольняючись тим, що є, дякуючи Всеблаженному, що *«потрібне зробив легким, а важке непотрібним»*, він не переставав і словом, і ділом, і серцем доводити важливість для себе, для кожного визначати та досягати життєвої мети. Усвідомлюючи реальність і природність світу людини, споглядаючи й оцінюючи людські діяння, філософ зазначав, що для багатьох ця *«голова» життя полягає в задовільненні черева, для інших – очей, ніг, а ще для інших ціллю є потреби в одязі та у всяких бездушних речах*. Однак філософія Григорія Сковороди як любов до мудрості спрямовувала Людину до мети найвищої – живити дух, благородство серця і помислів. Справді, у цій провідній думці закладена універсальна цінність буття, що перекликається із світоглядами західної і східної інтелектуальної думки, а передусім з неперехідними цінностями християнського вчення. Бо в першому посланні святого апостола Павла до солунян міститься значуща відповідь на питання «як треба жити» – *«Духа не вгашайте!»* Усе досліджуючи, тримайтеся доброго!» [3, с. 237].

Учення філософа і просвітника, педагога і митця, яким був Г. Сковорода, зберігає свою значущість тому, що він формував філософію своїм життєвим чином. Можна вести дискусію навколо формалізації ним ідей і поглядів, «некласичних» теоретичних положень, дефіциту системності тощо. Але дуже важливо осмислити сутнісні речі цього унікального доробку, навшпинячки дотягаючись до вершинності духу особистості, «прямуючи» (і як Народ) упевненіше в незвідність майбутнього. Безперечно, ціннісні виміри, світопочуттєвість, етичні й політичні орієнтири національної і глобальної сутності народів, держав у XXI ст. зазнають посутніх змін і трансформацій.

Водночас спадщина національних поводирів, насамперед Г. Сковороди, набуває особливого переосмислення. Адже сам філософ уособлює глибокомудрість національного просвітника, відображаючи історію, традицію, психоментальність, душу свого народу, його прагнення до пізнання вічних істин, служіння їм. Він послуговувався, йдучи шляхами освіченості, знаннями староукраїнської наукової традиції, національного письменства, церкви, Києво-Могилянської академії, пізнаючи істини в стародруках і збірниках, що знаходилися в бібліотеках братств, П. Могили, Е. Славинецького, С. Яворського. Хоча очевидно, що далеко не всі, кого він вивчав, ставали орієнтиром і прикладом наслідування для його народу (зокрема Ф. Прокопович).

Г. Сковорода символізував саме свій час і ментальність свого народу тієї доби уярмлення, відображаючи своє-

рідність світобачення і поведінкові норми у ставленні до навколишнього світу, за які його пізніше справедливо критикував Т. Шевченко. Однак його народність, «простонародність» у найшляхетнішому вимірі, культуровідповідність сформували живлющий національний образ, який витонченістю серця та розуму став помічним для українців, особливо в часи нинішнього воєнного лихоліття.

Нація має такі «забагатіти з його бідності». Бо сквородинська «бідність» містить у собі й ту надзвичайну природність життєвих потреб, і пріоритетність духовного над тілесним, і водночас глибоку етику поведінкових норм Людини. Його категорія «бідності» була суголосною з істинами античної філософії, християнського вчення: *«Хто мав багато, той не мав зайвину, а хто мало, – не мав недостачі»*. І *«нехай кожен дає, як серце йому призволяє, бо Бог любить того, хто з радістю дає!»* [3, с. 214].

Григорій Сковорода, не прагнучи матеріальних статків і не маючи їх, утверджував цінності духу і мудрості істини як справжній син України. Був свідомим того, що нічого не зрушити з місця, якщо не в змозі оволодіти найголовнішою чеснотою – відданістю рідній землі та своєму народу. Ця сквородинська цінність мусить бути завжди з нами, як і вигранене вічністю слово В. Сосюри: *«Любіть Україну всім серцем своїм / і всіми своїми ділами»* [11].

Розмірковуючи передусім над етичними і громадянськими нормами, якими керувався Г. Сковорода, захоплює вражаючою глибинністю пластів сповідуваних ним цінностей загальнолюдськості й народності. Він ніби зіткнув золотими нитками правдивості, моральності, духовності й справедливості скарби античності, Святого Письма, українськості, всесвітності. У широкому контексті педагогічного виміру, коли йдеться про виховання власного народу і людства, його ідеали виходять далеко за межі національного, вони є мірилом універсального світобачення, вибудовано ним на ґрунті античної культури й філософії. Поцінуючи творіння Сократа, Платона, Філона, Плутарха, він зазначав про їхню велику силу мудрості, які вміли сприймати світ так, *«щоб невидиме було видимим», «зображуючи свої думки образами, ніби словами»*. Бо ж *«правда острому зору»* античних мудреців *«не бовваніла здалека так, як підлим умам... кожна думка повзає по землі підло, як змія. Але в ній є око голубиці, що дивиться через потопні води на прекрасну постать Правди»* [14].

Для українців, особливо в часи нинішні, суголосною є передусім українська національно-центристська концепція осмислення ідей Г. Сковороди, яскравими представниками якої вважалися Д. Чижевський і І. Мірчук, на відміну від консервативно-монархічної (В. Зеньківський, П. Бобринський). Ця концепція має широку підтримку за кордоном, зокрема в університетах Праги, Варшави, Мюнхена, Північної Америки. Адже антагонізм щодо поглядів на вчення Сковороди набрав особливого розвитку в емігрантському середовищі, обстоюючи українську і «руську» парадигми світосприйняття.

Україна, інтелектуальний, культурний світ відзначає 300-річчя народження символу української духовності, просвітництва, народності Г. Сковороди, що залишив нам у своїх трактатах, діалогах, байках, псалмах, притчах, листах, перекладах з латини психоментальний, культурний образ української людини. Є сподівання, що це унікальне національне надбання остаточно займе своє належне місце в національному пантеоні. Саме у спадщині філософа, зазначав видатний просвітник, дослідник української культури І. Мірчук, сконцентрувалися «виідеалізовані всі риси українського народу» [10, с. 42]. Його внесок в історію національної філософії, літератури, культури, теології, педагогіки, музики є неоціненним.

Г. Сковорода створив власну світоглядність, що, надихаючись від знаряддя Божого, подарувала йому світлу усвідомленість – необхідність безустанної боротьби серця, яке несе добро. Бо «чи може він бути вільний, – запитуючи він себе, – без діла, без чину, без користі Людству?» [14].

Оцінки, рецепції, політичне й культурологічне ставлення до Г. Сковороди у багатьох вимірах відображають історичну дійсність і долю українців та України. Показово, що нищення сквородинства як інтелектуально-духовного явища українців завжди утверджувалося як офіційна ідеологія в найскладніші історичні періоди денационалізації, терору, репресій, голодомору, геноциду. Аксиомою, доканим фактом є те, що ренесанс, відродження справжнього Г. Сковороди відбуватиметься лише у власній Державі, коли уможливіється володіння великим природним даром – писати національну історію душею рідного народу, навечно позбавивши цього шансу чужинців. Сковорода через віки нагадує нам, українцям, і зобов'язує нас говорити правдою з власним народом.

Щоб сутнісно усвідомити значущість ідей, поглядів, ідеалів Г. Сковороди, об'єктивніше оцінювати багатозначність його філософської системи, її символіко-антропоцентричний характер і національну специфіку світобачення мислителя, необхідно неупереджено враховувати історичні, політичні, етнокультурні, ідеологічні аспекти. Найприскіпливіший аналіз і глибоке занурення у явище сквородинства лише посилюватиме проблемність його філософічного й суспільно-історичного поля, стверджуючи розмаїття в поглядах, оцінках, що відображали дух епох, політичних режимів, світоглядність і рівні національної свідомості та суспільної культури.

Найяскравіший «представник українського духовного бароко, український передромантик, він знаходився в самому центрі національної духовної історії!» – так писав про нього відомий історик філософії Д. Чижевський [14].

У його спадщині, життєтворчості знаходимо те, що існує в позачасі та містить ту неперехідну просторовість, у якій нуртує вічне буття нації, котра здатна «спалахувати» ніким і нічим непогамованою енергією високого почуттєвого життя, мужністю серця. Саме за це платонівське «спалахування душі», що ставало в сквородинському обрамленні

притягувальним центром духовного життя українського народу та зародком його екзистенційного мислення, маємо бути вдячними Г. Сковороді. Із цього невичерпного джерела мудрості продовжують вгамовувати спрагу до знань багато поколінь українців. І. Мірчук в «Енциклопедії українознавства» (1949 р.) зазначав: «Філософський антропологізм Сковороди має характер онтологічний, теоретично-пізнавальний та етично-практичний, поставивши на чолі свого вчення Сократову девізу: «Пізнай самого себе». Просякнуте наскрізно гуманістичними ідеалами, його вчення спрямовувалося для досягнення найвищої мети людського життя – щастя, до якого людина доходить тоді, коли виконує призначену їй роль, здійснюючи волю Божу» [5, с. 721].

Г. Сковорода, народившись козаком, а не кріпаком, завжди поцінував найбільше свободолобність, освіченість, був спраглим до пізнаваності світу. Очевидно, родовідний генетичний код уможливив його поступ на просвітницькій дорозі, йдучи тернистими шляхами вже окупованої тоді москалями Київської академії, придворної капели в Петербурзі, вивчаючи світ європейських наук і традицій в Угорщині, Австрії, Пруссії, набираючись мудрості в багатьох духовних закладах, понад 15 років учителюючи, виховував молодь. Г. Сковорода володів добротним педагогічним досвідом, запозичивши багато корисного за кордоном. Він, навчившись бути усім задоволенням тим, що подаровано Всевишнім, отримавши завдяки праці й природі блискучі знання, здатен був принести для суспільного блага і рідного народу надзвичайно багато добра і слави.

Неправдивим є ствердження тих дослідників творчості Г. Сковороди, які намагаються доводити його приналежність до російської культури, науки, філософії, оскільки він писав латинською, російською, еллінською мовами. Однак при цьому мало хто висвітлює сутнісне питання про те, а чи можна було вільно творити українською мовою, якщо у XVIII ст., починаючи від заборон на друк українських книжок, жорстокої цензури і до церковних амвонів усе національне знищувалося й витолочувалося. І. Огієнко, характеризуючи ситуацію того періоду, писав: «Справа розросту української мови в окрему літературну мову стала сильно лякати російський уряд і російських націоналістів, особливо вчених, бо ж усі розуміли, що з розростом мови зростала й окрема свідомість нації. Розпочалися писання, що українська мова – це не окрема мова, а тільки сполонізована народна говірка мови російської. І багато росіян виявляли просто зоологічну ненависть до української мови» [7].

У протиприродній, антинаціональній суспільній ніші зростав Г. Сковорода, творчість й життєвий шлях якого не завжди вкладаються у створені сучасниками політичні, національно-культурні кліше. Будителів народного духу, націєтворців часто намагаються прив'язати до власного світобачення, ідеалізуючи помисли і діяння, намагаючись

актуалізувати й осучаснювати їх навіть у тих сферах, яких ще не навіть існувало.

Висновки. Отже, учення Григорія Сковороди, що формувалося на основі принципів української народності, на засадах віри і народної етики, зберігає свою значущість у сучасних соціокультурних, політичних умовах. Коли нинішні реалії змушують нас знову й знову повертатися до культурно-історичної спадщини, цінностей та ідеалів, якими жили наші національні духові поведирі, то маємо відчувати, зрозуміти суспільну атмосферу, в якій, незважаючи на уярмлення народу, продовжувала горіти, жити українська традиція волі.

«Взірцевий син України, української землі, української культури» (М. Арсеньєв), яким був Г. Сковорода, міг створити себе лише на ґрунті української традиції. Г. Сковорода складний передусім своєю почуттєвою ірраціональністю, духовною вивершеністю, незбагненністю, мудролюбством, витонченою моральністю. Глибинність і невловимість сквородинської думки часто була тією праосновою, на якій вибудовувалася творчість багатьох національних мислителів, просвітників, поетів, тих, які були будівничими нової української літератури, зокрема І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Його філософічну, поетичну, педагогічну, духовну творчість не могли оминати М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Куліш, І. Франко, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, М. Кропивницький, уся наша інтелектуальна, творча еліта XIX – XXI ст.

Філософ-педагог, не маючи матеріальних статків і не прагнучи їх, щедро обдарував свій народ цінностями духу і мудростями істин як справжній син української землі. Будучи величним моральною красою і силою свого народу, благородством помислів і діянь, він залишається гідним прикладом у цьому глобальному, жорстокому і варварському світі, зіпсованому корисністю, нетерпимістю, ненавистю. Розмірковуючи над сутністю його етичних і громадянських норм, визнаєш вражаючу глибинність сквородинських вартостей загальнолюдськості, людиноцентричності. Він своїми світлими думками правдивості, моральності, духовності й справедливості ніби зіткнув воєдино скарби античності, української народності, людськості й християнства. У широкому контексті, коли йдеться про виховання людини і народу, ідеали Г. Сковороди виходять за межі «національного», вони є мірилом універсального етичного принципу відповідальності людства «за все живе». Його світобачення опиралося на велику силумудрість сприймати світ таким чином, «щоб невидиме було видимим», даруючи «правду острому зору». Пізнаючи вічні істини, великий український просвітник і філософ окреслював для народу неозору перспективу етичних завдань духовного, культурного, політичного, соціального, державотворчого життя.

Він заклав наріжний камінь у національну філософію виховання душі, вивільняючи себе від пут примусу, суєти, позбавляючись рабства і возвеличуючи свободу Людини,

стверджуючи життєву радість високого розуму і серця. Саме щасливий стан людини народжував сквородинські ідеали, торкаючись найчутливіших струн сенсів буття, отожднюючись з найголовнішою метою – рости і зміцнювати її дух, думку і серце. Дякуючи Творцеві, що потрібне зробив легким, а важке – непотрібним, він не переставав і думкою, і словом, і ділом, і серцем доводити значущість для кожного суцього визначати і досягати для себе поставленої мети.

Філософія Г. Сковороди спрямовувала людину до опанування вічних і благородних цілей – жити дух, почування, серце і помисли. У цій провідній думці національного будителя закладена сутність сучасного цивілізаційного буття, перекликаючись зі світоглядними ідеями західної й східної інтелектуальної думки, а передусім з непересічними цінностями християнського вчення. Ці високі ідеали досліджувалися, оспівувалися, возвеличувалися багатьма нашими філософами і поетами, просвітителями і духовними наставниками. Від Д. Багалія, І. Огієнка, Д. Чижевського, І. Мірчука, П. Тичини, В. Симоненка, В. Стуса, Д. Донцова, М. Вінграновського, І. Драча, М. Поповича, І. Дзюби, Л. Ушкалова і до сучасників В. Шевчука, Л. Костенко, Д. Павличка, М. Жулинського та багатьох інших звучать найрізноманітніші рефрени думок і почуттів про славного Любомудра. Бо Він був, за визначенням В. Барки, «найбільшим після перших отців Церкви християнським філософом».

Нині Україна воює не лише за свободу й суверенність власної Держави, за землю та волю, море та долю. Фронт пролягає і через сквородинські цінності, що сформували культурний, психоментальний образ української Людини.

Віriamo, що обпалений війною видатний педагог-філософ у Національному музеї Григорія Сковороди через століття все гучніше нагадуватиме нам і зобов'язуватиме нас, українців, говорити правдою зі своїм народом. Бо де Правда, там і Бог. Там Свобода і Перемога.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо через осмислення творчої спадщини Г. Сковороди із позиції оновлення змісту культурологічної, історичної, гуманітарної підготовки фахівців різних спеціальностей і визначення пріоритетів його філософського вчення з розвитку національної ідентичності учнівської і студентської молоді.

Список використаних джерел

1. Артюх В. Григорій Сковорода: українізація образу. *Сумський історичний портал*. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9521-hryhorii-skovoroda-ukrainizatsiia-obrazu.html>
2. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Союз, 1918. 308 с.
3. Біблія. Книги нового Заповіту. *Українське біблійне товариство*. 1993. 50М – V073(Н).
4. Возняк М. Грицько Сковорода, славний український мудрець (1722–1794). Львів, 1922. 24 с.
5. Енциклопедія українознавства / Національна Академія наук України. (Видане 1949 р.). Київ, 1995. 400 с.
6. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди. Сковорода Г. С. *Повне зібрання творів*: у 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1973. С. 439–476.

7. Огієнко І. Історія української літературної мови (VII. Скорпіони на українське слово). URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu14.htm>
8. Попович М. В. Григорій Сковорода: Філософія свободи. Київ, 2007. 256 с.
9. Попович М. В. Сковорода Григорій Савич. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Skovoroda_H
10. Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. Харків ; Едмонтон ; Торонто, 2011. 1400 с.
11. Сосюра В. Любіть Україну. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=297>
12. Сумцов М. Сковорода і Ерн (Про погляди В.ерна на світогляд Г. С. Сковорода). *Літературно-науковий вісник*. 1918. Т. 69, кн. 1. С. 41–49.
13. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Григорій Сковорода. URL: <http://www.bitopys.org.ua/chyph/chyph05.him>
14. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковорода / підготовка тексту й передне слово проф. Л. Ушкалова. Харків : Прапор, 2004. 272 с.
15. Шевчук В.О. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: роздуми. Київ, 2008. 528 с.
5. *Entsyklopediia ukrainoznavstva [Encyclopedia of Ukrainian studies]*. (1995). Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kovalynskyi, M. (1973). *Zhyzn Hryhoryia Skovorodu [Life of Grigory Skovoroda]*. In H. S. Skovoroda, *Povne zibrannia tvoriv [Complete collection of works]* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Ohienko, I. *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy (VII. Skorpiony na ukrainske slovo) [History of the Ukrainian literary language (VII. Scorpions on the Ukrainian word)]*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu14.htm> [in Ukrainian]
8. Popovych, M. V. (2007). *Hryhorii Skovoroda: Filosofia svobody [Hryhorii Skovoroda: Filosofia svobody]*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Popovych, M. V. (2011). *Skovoroda Hryhorii Savych [Hryhorii Skovoroda: Philosophy of Freedom]*. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Skovoroda_H [in Ukrainian].
10. Skovoroda, H. S. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works]*. Kharkiv; Edmonton; Toronto [in Ukrainian].
11. Sosiura, V. *Liubit Ukrainu [Love Ukraine]*. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=297> [in Ukrainian].
12. Sumtsov, M. (1918). Skovoroda i Ern (Pro pohliady V.erna na svitohliad H. S. Skovorody) [Skovoroda and Ern (On the views of V. Ern on the worldview of H. S. Skovoroda)]. *Literaturno-naukovyi visnyk*, 69, 1, 41-49 [in Ukrainian].
13. Chyzhevskiy, D. *Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Hryhorii Skovoroda [Essays on the history of philosophy in Ukraine. Hryhorii Skovoroda]*. Retrieved from <http://www.bitopys.org.ua/chyph/chyph05.him> [in Ukrainian].
14. Chyzhevskiy, D. I. (2004). *Filosofia H. S. Skovorody. Pidhotovka tekstu y prednie slovo prof. L. Ushkalova [Philosophy of H. S. Skovoroda. Preparation of the text and foreword by Prof. L. Ushkalova]*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. O. (2008). *Piznanyi i nepiznanyi Sfinks: Hryhorii Skovoroda suchasnymi ochyma: rozmysly [Known and unknown Sphinx: Hryhorii Skovoroda through modern eyes: reflections]*. Kyiv [in Ukrainian].

References

1. Artiukh, V. *Hryhorii Skovoroda: ukrainizatsiia obrazu. Sumskyi istorychnyi portal [Hryhorii Skovoroda: Ukrainization of the image]*. Retrieved from <https://history.sumy.ua/research/article/9521-hryhorii-skovoroda-ukrainizatsiia-obrazu.html> [in Ukrainian].
2. Bahalii, D. (1918). *Istoriia Slobidskoi Ukrainy [History of Slobid Ukraine]*. Kharkiv: Soiuz [in Ukrainian].
3. *Bibliia. Knyhy novoho Zapovitu [The Bible. Books of the New Testament]*. (1993). Ukrainske bibliine tovarystvo [in Ukrainian].
4. Vozniak, M. (1922). *Hrytsko Skovoroda, slavnyi ukrainskyi mudrets (1722–1794) [Hrytsko Skovoroda, slavnyi ukrainskyi mudrets (1722–1794)]*. Lviv [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 08.09.2022

РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ЦІЛІСНОЇ ОСВІТИ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

- A** Дослідження присвячено історико-педагогічному та освітньо-філософському аналізу розвитку гуманістичних ідей цілісної освіти особистості в творчій спадщині Григорія Сковороди та обґрунтуванню її сучасних актуалітетів для розбудови інноваційного освітнього середовища. Автори розглядають вибудований Григорієм Сковородою освітній ідеал як всебічний і гармонійний розвиток і саморозвиток духовно багатой та добродішної особистості, яка, пізнавши справжнє своє покликання, діяльнісно перетворює світ і себе в «сродній праці».

Вчені констатують, що формування сквородинівського ідеалу «істинної людини» увібрало в себе систему широко відомих ідей Григорія Сковороди. У статті проаналізовано низку підходів мислителя щодо розвитку цілісної особистості, серед яких: гуманістичні ідеї природовідповідності (необхідність виявляти та розвивати природжені здібності, таланти, схильності учнів), філософську концепцію «сродної праці» (реалізація цілепокладання за власними здібностями, нахилами, талантами); суспільний ідеал діяльного життя (виховання активної особистості), антропологічний ідеал щастя (пізнання самого себе та упорядкування свого життя відповідно до пізаного покликання); етичний ідеал добродішності; демократичний ідеал свободи; соціальний ідеал освіченості; увялення про етико-естетичну цілісність тощо.

Констатовано, що основну місію в реалізації ідеї цілісної освіти особистості Григорій Сковорода покладав на учителя, мета якого – пізнати та розвинути найкращі сторони характеру та здібності учнів. Зроблено висновок про співзвучність гуманістичних ідей Григорія Сковороди розвитку цілісної освіти особистості в умовах нестабільності та суперечливості сучасного світу.

Ключові слова: Григорій Сковорода; цілісна освіта; ренесансний гуманізм; гуманістична педагогіка; особистість; «сродна праця»; виховний ідеал; філософія серця

- S** *Hrynyova Maryna, Basenko Ruslan. Development of Humanistic Ideas of Comprehensive Education of the Personality in the Educational and Philosophical Heritage of Hryhorii Skovoroda.*

The study is devoted to the historical-pedagogical and educational-philosophical analysis of the development of humanistic ideas of holistic education of the personality in the creative heritage of Hryhorii Skovoroda and the substantiation of its modern relevance for developing an innovative educational environment. The authors consider the educational ideal built by Hryhorii Skovoroda as a comprehensive and harmonious development and self-development of a spiritually rich and virtuous person who, having learned his true calling, actively turns the world and himself into «congenial work».

Scientists state that the formation ideal of the «true man» absorbed the system of well-known ideas of Hryhorii Skovoroda. The article analyzes a number of thinker's approaches to the development of a holistic personality, including: humanistic ideas of nature conformity (the need to identify and develop students' innate abilities, talents, inclinations), the philosophical concept of «congenial work» (implementation of goal-setting according to one's own abilities, inclination, ideal of active life (the upbringing of an active person who has known the world and his own essence, will be capable of active transformative activity), the anthropological ideal of happiness (knowledge of oneself and ordering one's life according to a known vocation, the unity of personal and social good); moral ideal of virtue (at the heart of human existence is virtue and spiritual growth); the democratic ideal of freedom (freedom as an activity in accordance with the need, which informs the «inner voice of the heart»); the social ideal of education; the idea of ethical and aesthetic integrity (ideas of the unity of beauty and goodness, complementary bridge and interdependence of moral and aesthetic dimensions of being), etc. It is stated that Grigory Skovoroda placed the main mission in implementing the idea of a holistic education of the personality on the teacher, whose goal is to learn and develop the best aspects of the character and ability of students.

The conclusion is made about the consonance of the humanistic ideas of Hryhorii Skovoroda in the development of a holistic education of the individual in the conditions of instability and inconsistency of the modern world.

Key words: Hryhorii Skovoroda; holistic education; Renaissance humanism; humanistic pedagogy; personality; «congenial work»; educational ideal; philosophy of the heart

Гриньова Марина Вікторівна, член-кореспондентка НАПН України, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна, ректорка, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, заслужена працівниця освіти України, лауреатка Державної премії в галузі науки і техніки України, Україна

Гриньова Маріяна, corresponding member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the I. A. Zyazyun Department of Pedagogical Mastery and Management, rector, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, honored worker of education of Ukraine, laureate of the State Prize in branches of science and technology of Ukraine, Ukraine

E-mail: grinovamv@gmail.com

Басенко Руслан Олександрович, кандидат педагогічних наук, докторант, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; заступник директора з науково-педагогічної роботи, міжнародної та грантової діяльності, Полтавський інститут економіки і права ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Україна

Basenko Ruslan, Candidate of Pedagogical Sciences, Doctoral Student, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University; Deputy Director for Scientific and Pedagogical Work, International and Grant Activities, Poltava Institute of Economics and Law of the Open International University of Human Development «Ukraine», Ukraine

E-mail: basenko_ruslan@ukr.net

Актуальність проблеми. Європейська релевантність українського освітньо-педагогічного ландшафту відображена в природі, історичному поступі та інноваційних пріоритетах національної освіти України. Виняткове значення для її цивілізаційного розвитку мав неперервний історичний зв'язок української освітньо-філософської думки із європейськими прогресивними ідеями, який набув системного характеру та історичної динаміки у добу становлення із розрізнених держав Старої Європи новоєвропейської цивілізації – у ранній Новий час. Це була особлива епоха ідейно-сислової взаємодії та взаємовпливів різних світоглядних, філософських, релігійних, політико-правових систем, у результаті якої вибудовувалися як ідейно-філософські, так і інституційно-організаційні контури фундаменту новітньої української державності. Виняткове значення у такому цивілізаційному поступі мала суспільно-просвітницька діяльність і філософсько-педагогічні ідеї гуманіста-просвітника, патріарха української філософії, якому вдалося уречевити центральні світоглядні основи української національної ідентичності Григорія Сковороди, 300-річчя з Дня народження якого ми відзначаємо цього року. Саме у його творчій спадщині по-особливому синтезувалися гуманістичні ідеї європейського Відродження та філософія українського національного архетипу, сформувавши основу української національної філософії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Філософсько-педагогічна спадщина Григорія Сковороди цілком закономірно була предметом вивчення та осмислення у дослідженнях чималої кількості вчених. Окремо відзначимо серед розвідок філософського та педагогічного змісту імена таких дослідників як Д. Багалій, І. Бетко, А. Бичко, І. Бичко, В. Горський, П. Житецький, І. Захара, Ф. Зеленогорський, М. Кашуба, М. Ковалинський (перший біограф), В. Нічик, М. Попович, Я. Стратій, М. Сумцов, М. Ткачук, Д. Чижевський, В. Шинкарук та ін. Учені вивчали насамперед основні філософські концепти спадщини Григорія Сковороди, як-от онтологічний («три світи»), епістемологічний (самопізнання), праксеологічний («сродна праця»), евдемоністичний (пошуки ідеалу щастя), антропологічний («дві натури», кордоцентризм, філософія свободи) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час нові виклики, які ставить перед нами світ, щоразу знову і знову вимагають нового прочитання освітньо-філософської спадщини Григорія Сковороди, очевидно постає потреба такої реінтерпретації основних ідей філософа, яка б дала змогу уникнути наївності та спрощеності, механічного імпортування його на-

станов у вирішення сучасних завдань, але й сприяла б творчому прочитанню «між рядків», виявленню тих смислів та ідей Григорія Сковороди, які є важливими для нашого сьогодення. Особливу цінність становить розгляд освітньо-філософських ідей мислителя під кутом зору гуманістичної філософії освіти, адже антропологічні проблеми були центральним лейтмотивом, смисловою доміантою, через яку Григорій Сковорода аналізував проблеми Всесвіту, його буття та екзистенції людини в світі.

Мета статті полягає в історико-педагогічному та освітньо-філософському аналізі розвитку гуманістичних ідей цілісної освіти особистості в творчій спадщині Григорія Сковороди та обґрунтуванні її сучасних актуалітетів для розбудови інноваційного освітнього середовища.

Викладення основного матеріалу. Системний аналіз філософсько-педагогічної спадщини Григорія Сковороди засвідчує, що в її основі було поставлено етико-гуманістичну проблематику. Людина, есенційні аспекти її буття, пошук себе та реалізація свого покликання, загалом людинознавча проблематика стали центральним лейтмотивом філософського осмислення буття Григорієм Сковородою. Поза сумнівом є те, що винятковий вплив на відповідні освітньо-філософські рефлексії мали здобутки попередників, вагоме місце з-поміж яких зайняли мислителі-гуманісти Європейського Відродження. Їхній вплив у тогочасному українському просторі був достатньо вагомим, насамперед завдяки інституціюванню вищої освіти гуманістичного типу – орденських шкіл Товариства Ісуса, формуванню оновленого змісту освіти в Києво-Могилянській академії за зразком європейських гуманістичних шкіл, а також з огляду на попередній розвиток полемічної літератури. На долю Григорія Сковороди випало не лише виступити провідником гуманістичних ідей, але й започаткувати просвітництво широких верств населення щодо неприродності тогочасного кріпацького ладу, важливості подолання соціальної несправедливості та поширення освіченості з-поміж молоді.

Спадщина Григорія Сковороди повсякчас виявляє ідейно-сисловою ремінісценцію ренесансно-гуманістичних ідей. Цивілізаційними кластерами гуманізму пронизані філософські міркування Григорія Сковороди щодо місця і ролі людини у Всесвіті; ідеї про антропоцентризм як основу буття; думки про важливість самопізнання та шляхи самовиховання особистості; максима про природовідповідність виховання і нарешті – ідея цілісної освіти особистості, настанови щодо досягнення пріоритетів всебічного і гармонійного виховання особистості.

Вчення про «істину людину» та пошуки освітнього ідеалу. Осмислення сутності всіх вимірів людського буття – головне значення творчої спадщини Григорія Сковороди. Така проблематика яскраво відбиває ренесансно-гуманістичні впливи, адже основне завдання, яке ставили перед собою мислителі європейського Ренесансу – як виховати справжню особистість. Формування сквородинівського ідеалу «істинної людини» увібрало в себе низку його широко відомих вчень. Мова йде про уявлення про «три світи», де роль «мікрокосму» належить людині («макрокосм» (Світ), «мезокосм» (Біблія)); про вчення про «дві натури» («видима» та «невидима»), які виявляються в кожній особистості; про завдання самопізнання та філософію «сродної праці»; про голос серця як голос Бога; про пріоритети свободи та освіченості тощо.

Освітній ідеал, вибудований Григорієм Сковородою, досить багатогранний, однак усе ж можна говорити про те, що всі його сторони підсвічують мету розвитку і саморозвитку людини – духовно багата особистість, яка, пізнавши справжнє своє покликання, діяльнісно перетворює світ і себе в «сродній праці».

Гуманістичні ідеї природовідповідності. Не оминув увагою Григорій Сковорода й винятково гуманістичну ідею про природовідповідність виховання. Дослідники зазначають, що мислитель з-поміж вимог до вчителя окремо говорив про необхідність виявляти та розвивати природжені здібності, таланти та схильності учнів. Таке завдання вимагає від людини докладати чимало зусиль для самопізнання. Григорій Сковорода закликав: «Пізнай себе! Знехтуй земним, дивись на нематеріальне. З видимого пізнавай невидиме» [4, с. 11]. Мислитель підкреслював: «Один труд у цих обох – пізнати себе і збагнути Бога, пізнати і збагнути точну людину» [7, с. 168].

Дослідники зазначають, що Григорій Сковорода великого значення надавав дотриманню зв'язку між природою і вихованням. Кожна людина володіє різними природними задатками, і розвивати впродовж життя необхідно саме їх, що забезпечить можливість здобути успіх в соціальному, професійному та особистому житті.

Важливо звернути увагу, що із завданнями пізнання та самопізнання тісно пов'язана філософія серця Григорія Сковороди. На думку мислителя, саме серце є голосом, який може повідомити людину про її життєве покликання, про «сродність», якій можна присвятити життя. Мислитель зазначав: «На що хто закохався, на те й перетворився. Всякий є тим, чиє серце в ньому. Усяк є там, де серцем сам» [5, с. 154].

Учитель та його покликання. Основну місію в реалізації ідеї природовідповідності Григорій Сковорода покладав на учителя. Мислитель уважав, що завдання педагога – пізнати та вивчити найкращі сторони характеру та здібності учнів, забезпечити їхній всебічний розвиток та досягнення найкращих результатів. «Учитель і лікар, – зазначав Григорій Сковорода, – не є учителем і лікарем, а тільки служите-

лем Природи – єдиної справжньої лікарки та вчительки» [9, с. 5].

«Сродна праця». Із ідеєю природовідповідності та самопізнання тісно пов'язана максима про «сродну працю». Як зазначає М. Грибовська, сквородинівська «сродність» означає реалізовувати цілепокладання та життєдіяльність за власними здібностями, нахилами, талантами. Тільки в єдності «звання», «посади», «праці», усіх видів діяльності зі «сродністю», здібностями і нахилами «невидимої природи» розкривається «істинна людина», яка не є замкнутою індивідуальністю, відірваною від суспільного життя, а тільки у взаємодії з іншими людьми, в «сродній» праці він здійснює себе і стає істинною людиною [1, с. 206]. Дослідниця підкреслювала, що на думку гуманіста «несродність» породжує жадобу багатства, а це призводить до насильства, беззаконня, кар'єризму. Тут і починається блукання душі, незадоволення, страх, лицемірство, брехня, лукавство, жадоба – все те, що робить людину жертвою нерівності. Якщо в основу життя не закласти «Бог-закон», «сродна праця», морально-етичні принципи, то його члени дегуманізуються, а суспільство ступить на шлях руйнації [1, с. 207].

Більше того, несродність праці породжує непрофесіоналізм, шкодить спільному благу: «Суспільні нещастя, – пояснював Григорій Сковорода, – постають із того, що люди беруться не за своє діло. Воєнну чоту веде часто той, кому треба сидіти в оркестрі. Смішно, коли вовк грає на сопілці. Смішно, коли ведмідь танцює. Але коли вовк став уже пастихою, ведмідь – монахом, а лошак – радником – це вже не жарти, а біда» [9, с. 6].

Суспільний ідеал діяльнісного життя. У творчості Григорія Сковороди значної реінтерпретації набув винятково ренесансно-гуманістичний пріоритет про необхідність діяльнісного, активного та життєтворчого буття. Лейтмотивом такої життєвої філософії стали слова філософа, представлені на стелі його пам'ятника (скульптор – С. Гурбанов) біля стін Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: «Ми сотворим світ по-лучший, созиждем день веселейший». Мислитель уважав одним із пріоритетних завдань освіти – виховання активної особистості, яка пізнавши світ та власну сутність, буде здатною до активної перетворювальної діяльності, умова якої – «сродна праця». Важливо підкреслити, що ідеї Григорія Сковороди про діяльнісне життя та творення нового світу не суперечить його вислів: «Світ ловив мене, та не спіймав». Мова не йшла про втечу від світу. Філософ закликав до творення світу, що відповідатиме індивідуальності кожної особистості, її природовідповідності та пізнавальним інтересам.

Цінними вважаємо думки Григорія Сковороди про те, що праця є благословенням і щастям для самих себе. Вона не вимагає для себе ніякої іншої нагороди. Вона приємна сама по собі так, як збирання меду є для бджіл працею й одночасно щастям. Філософ підкреслював, що лише віль-

на, натхнення, творча і радісна праця може забезпечити людині успіх і щастя. Праця для людини, а не людина для праці – основна максима Григорія Сковороди [9, с. 8].

Антропологічний ідеал щастя. В освітньо-філософських рефлексіях Григорія Сковороди значне місце посідають не лише ренесансно-гуманістичні впливи, але й антична світоглядна традиція. Особливий вияв такі ременісценції мали в міркуваннях мислителя щодо ідеалу щасливого життя. Мова передусім йде про сократівську максиму «пізнати себе» та епікурейську максиму «жити по натурі». Пізнання самого себе та упорядкування свого життя відповідно до пізнаного покликання – основні інструменти щастя. Ідеал щасливого буття – єдність особистого і суспільного блага, формування спільноти, у якій усі реалізують діяльний спосіб життя відповідно до своєї «сродності» професії. Відтак, на думку Григорія Сковороди, основне завдання виховання – допомогти дитині пізнати саму себе та розгледіти власне покликання.

Етичний ідеал доброчесності. Яскравою ілюстрацією спорідненості ренесансно-гуманістичної філософії та освітньо-педагогічних ідей Григорія Сковороди є питання доброчесності та духовності. Пояснити таку співмірність можна джерелами філософських пошуків, адже як і ренесансний гуманізм, так і філософська концепція Григорія Сковороди мали ідейно-релігійні витоки – католицьку та православну духовність відповідно. Сковородинівська концепція особистості в основу буття людини ставила доброчесність та духовне зростання. Гуманіст риторично запитував: «яка користь янголської мови без доброї думки? Який плід тонкої науки без серця благого?» [6, с. 106].

У такому дискурсі Григорій Сковорода значно випередив свій час, адже сьогодні вже тривіальною стає констатація морального регресу та ціннісних девальвацій, які супроводжують прогресивний технологічний розвиток постінформаційної цивілізації.

Демократичний ідеал свободи. За Григорієм Сковородою, свобода є необхідною умовою життя особистості. Її зміст у сквородинівській концепції тлумачиться цілком у дусі Просвітництва, адже свобода розумілася як діяльність відповідно до необхідності, яку повідомляє «невидима натура», «сродність», «внутрішній голос серця». Мислитель переконував: «Не лінуйся працювати і для своєї власної вигоди й творити необхідне – будеш тоді вільний. А коли не станеш собі самому рабом, змушений будеш працювати на інших і, позбуваючись легкої, потрапиш у тяжку сторицею працю» [8, с. 132].

Соціальний ідеал освіченості. Невід’ємним складником антропологічної концепції Григорія Сковороди була ідея освіченості, джерела якої, без сумніву, треба шукати саме в його особистості, адже просвітитель вирізнявся винятковою освіченістю та інтелігентністю. Про нього говорили, що «...до Григорія Сковороди тяглися всі тодішні живі уми і серця. Можна сказати, що авторитетом, якого він зажив, Григорія Сковороду можна було назвати мандрівним

університетом і академією. Крім українських колегіумів у Харкові та Києві, він був найулюбленишим мандрівним колегіумом» [10, с. 13].

Мислитель вважав, що саме освіченість дає змогу вдосконалити суспільство, адже чим більше людина має знання, тим легше їй уникнути таких недоліків як брехня, ворожнеча, заздрощі, інтриги, лінь, тим менше її цікавить матеріальне та мирське.

Уявлення про етико-естетичну цілісність. Вагоме значення в освітньо-філософському набутку Григорія Сковороди мали ідеї про єдність краси і добра, взаємодоповнюваність і взаємозалежність морально-етичних та естетичних вимірів буття. У цьому контексті мислитель виняткового значення надавав мистецтву. Він зазначав, що воно формує гуманістичні принципи, відповідаючи тим самим на сокровенні питання людського буття, впливає на атмосферу соціально-духовного життя в цілому [2, с. 20]. Григорій Сковорода закликав активно використовувати в освітньому процесі художні засоби, зокрема картини, які часто малював і сам. Він вважав, що мистецтво відбиває певну проблематику цілісно, універсально впливає на особистість, дає змогу краще засвоїти та зрозуміти ті чи ті питання, які вивчає учень.

Виховальна цінність діалогів. Вагоме значення для вдосконалення сучасного освітнього процесу становлять гуманістичні настанови Григорія Сковороди щодо необхідності діалогів. Такі пріоритети відповідають й ренесансно-гуманістичним уявленням про провідні форми навчання учнів. Промовистим є насамперед той факт, що у Григорія Сковороди діалогізм був однією з основних форм викладення думок. Невипадково чимало його творів містять назви «діалог», «листи», «розмови» тощо. Філософ у гуманістичному дусі вважав, що у діалозі відбувається зустріч різних смислів та ідей, що веде до їх справжнього розуміння. Інтеграція діалога як форми навчання і виховання в освітній процес повинна відбуватися на різних рівнях: як діалоги в учнівському середовищі; як бесіди серед викладачів; як виховні діалоги між викладачем і вихованцем; як внутрішні діалоги із самим собою, рефлексії з метою пошуку істини та самопізнання.

Висновки з даного дослідження. Загалом можна констатувати, що освітньо-філософські ідеї Григорія Сковороди, ґрунтуючись на попередній ідейно-смысловій традиції (як суто європейській, так і українській), відіграли вагоме значення у генезі ідеї цілісної освіти особистості. Цінним вважаємо те, що Григорій Сковорода, закликаючи до реалізації ідеї всебічного і гармонійного виховання особистості, запропонував цілісну систему відповідного розвитку. Його освітній ідеал – всебічний і гармонійний розвиток і саморозвиток духовно багатой та доброчесної особистості, яка, пізнавши справжнє своє покликання, діяльнісно перетворює світ і себе в «сродній праці», мав відповідну, обґрунтовану та апробовану методику досягнення. Формування сквородинівського ідеалу «істинної людини»

ввібрало в себе низку концепцій, з-поміж яких окремо назвемо гуманістичні ідеї природовідповідності (необхідність виявляти та розвивати природжені здібності, таланти, схильності учнів), філософську концепцію «сродної праці» (реалізація цілепокладання за власними здібностями, нахилами, талантами); суспільний ідеал діяльнісного життя (виховання активної особистості), антропологічний ідеал щастя (пізнання самого себе та упорядкування свого життя відповідно до пізнаного покликання); етичний ідеал доброчесності; демократичний ідеал свободи; соціальний ідеал освіченості; уявлення про етико-естетичну цілісність тощо.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у необхідності реінтерпретації софійного вчення Григорія Сковорода та обґрунтуванні конкретних шляхів розвитку його ідей у сучасному інноваційному освітньому просторі. Важливо підкреслити, що мова повинна йти не про перенесення чи імпортування його життєвої та професійної мудрості. Звісно, такий підхід був би механічним і мало відповідав би сучасним викликам, адже неможливо застосувати педагогічні рішення, які були цінними та актуальними майже 300 років. Важливість реінтерпретації полягає в урахуванні сквородинівської спадщини у побудові сучасних траєкторій розвитку освіти, у розумінні її виняткового цивілізаційного значення для збереження української національної ідентичності та примноження національного змісту української освіти.

Список використаних джерел

1. Грибовська М. Вчення про «істинну людину» Григорія Сковорода як філософське підґрунтя елітарності. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2016. Вип. 18. С. 202–210.
2. Левченко В. В. Естетика філософії Г. С. Сковорода: інтерпретації зворотного шляху в майбутнє постмодерну. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 37. С. 19–23.
3. Педагогічні ідеї Г. С. Сковорода і сучасність (до 250-річчя від Дня народження): методичні рекомендації Харків, 1972. URL: <http://pmu.in.ua/exhibitions/hryhorii-skovoroda-pedahoh-10-knyh-z-fondiv-pedahohichnoho-muzeiu-ukrainy/> (дата звернення: 10.08.2022).

4. Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / упоряд. текстів, передм. та прим. Л. Ушкалова. Харків: Веста: Ранок, 2003. 240 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ: Наукова думка, 1973. Т. I. 532 с.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ: Наукова думка, 1973. Т. II. 576 с.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ: Обереги, 1994. Т. I. 527 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ: Обереги, 1994. Т. II. 479 с.
9. Шаян В. Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Григорія Савича Сковорода. Лондон; Торонто: Вид-во Ін-ту В. Шаяна, 1972. 24 с.
10. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант. Київ: Музична Україна, 1972. 96 с. URL: <http://pmu.in.ua/exhibitions/hryhorii-skovoroda-pedahoh-10-knyh-z-fondiv-pedahohichnoho-muzeiu-ukrainy/> (дата звернення: 10.08.2022).

References

1. Hrybovska, M. (2016). Vchennia pro "istynnu liudynu" Hryhoriia Skovorody yak filofske pidgruntia elitarnosti [Hryhoriy Skovoroda's doctrine of the "true man" as the philosophical foundation of elitism]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofske nauky* [Bulletin of Lviv University. Philosophical sciences], 18, 202-210 [in Ukrainian].
2. Levchenko, V. (2008). Estetyka filosofii H. S. Skovorody: interpretatsii zvorotnoho shliakhu v maibutnie postmodernu [Aesthetics of the philosophy of H. S. Skovoroda: interpretations of the return path to the future of postmodernism]. *Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka* [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University], 37, 19-23 [in Ukrainian].
3. Pedahohichni idei H. S. Skovorody i suchasnist (do 250-richchia vid Dnia narodzhennia) [Pedagogical ideas of H. S. Skovoroda and modernity (for the 250th anniversary of his birthday)]: metodychni rekomendatsii (1972). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Skovoroda, H. (2003). Vybrani tvory v ukrainskykh perekladakh [Selected works in Ukrainian translations]. Kharkiv: Vesta: Ranok [in Ukrainian].
5. Skovoroda, H. (1973). Povne zibrannia tvoriv u dvokh tomakh [A complete collection of works in two volumes] (Vol. I). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Skovoroda, H. (1973). Povne zibrannia tvoriv u dvokh tomakh [A complete collection of works in two volumes] (Vol. II). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Skovoroda, H. (1994). Povne zibrannia tvoriv u dvokh tomakh [A complete collection of works in two volumes] (Vol. I). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
8. Skovoroda, H. (1994). Povne zibrannia tvoriv u dvokh tomakh [A complete collection of works in two volumes] (Vol. II). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
9. Shaian, V. (1972). Etychni, sotsiologichni i pedahohichni pohliady Hryhoriia Savycha Skovorody [Ethical, sociological and pedagogical views of Hryhoriy Savych Skovoroda]. London; Toronto: Vyd-vo In-tu V. Shaiana [in Ukrainian].
10. Shreier-Tkachenko, O. (1972). Hryhoriy Skovoroda – muzykant [Hryhoriy Skovoroda is a musician]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 04.06.2022

ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І СУЧАСНА НООСФЕРНА ОСВІТА

А Проаналізовано актуальність філософських, світоглядних поглядів українського філософа, поета і педагога Григорія Сковороди на проблеми виховання молоді, шляхів досягнення гармонії в розвитку особистості. Розкрито підходи вченого до забезпечення морального становлення особистості в порівнянні із сучасними умовами реформування змісту середньої освіти, досягнення цілей, окреслених у Концепції Нової української школи, спорідненість поглядів філософа з думками вчених: В. Вернадського, А. Макаренка, М. Моїсеєва, С. Френе та ін. Обґрунтовується хибність концепції розв'язання конфліктів і суперечностей збройним шляхом, як такої, що суперечить теорії ноосфери. Розглядаються підходи представників світової комп'ютерної спільноти до формування нової моралі як складника ноосфери, до відображення підходів у сучасних підручниках з інформатики для середньої освіти.

Ключові слова: Григорій Сковорода; В. Вернадський; ноосфера; ноосферна освіта; інформатика

S *Shakotko Viktor. Hryhorii Skovoroda's philosophy and modern noospheric education.*

The article analyzes the relevance of the philosophical views of the outstanding Ukrainian philosopher, poet and teacher Hryhorii Skovoroda on the problems of education of youth, ways of achieving harmony in the development of personality; his approaches to ensure the moral formation of personality are analyzed compared with current conditions of reforming the content of secondary education, achieving the goals outlined in the concept of the New Ukrainian School; ways the New Ukrainian School suggests for each child to achieve "the joy of the heart", which is possible according to Skovoroda only when a person "finds work related to himself in all aspects."

The philosopher's views are kindred to those of V. Vernadskyi, A. Makarenko, N. Moiseiev, C. Freinet and other scientists. Based on experiments conducted by a group of scientists led by Academician N. Moiseiev and a parallel group of American scientists, the fallacy of the concept of resolving conflict and contradiction by armed means as contradicting the theory of the noosphere is substantiated. According to the results of mathematical modeling, the researchers of the two different countries proved that a nuclear conflict, even a limited one, would lead to a "nuclear winter" and the destruction of humanity.

The approaches of representatives of the world computer community to the formation of a new morality as a component of the noosphere are considered. Developed several decades ago, the Code of Ethics and Professional Conduct of the members of the Association for Computing Machinery periodically undergoes changes, but it is a guide for people who prioritize the safe development of humankind over personal and corporate interests. The actions of computing professionals are changing the world. To act responsibly, they must think about the broader impact of their work, consistently supporting the public good.

This article analyzes how the requirements for the moral and ethical principles development in schoolchildren are reflected in modern textbooks on computer science for secondary schools.

Key words: Hryhorii Skovoroda; V. Vernadskyi; noosphere; noosphere education; Informatics

Шакотько Віктор Васильович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформатичних дисциплін, Кременчуцький педагогічний коледж імені А. С. Макаренка, Україна

Shakotko Viktor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics, Anton Makarenko Pedagogical College of Kremenchuk, Ukraine

E-mail: vv0304@gmail.com

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Спадщину визначного українського просвітителя, поета, філософа, педагога Григорія Савича Сковороди людство осмислює вже 300 років. І на кожному своєму історичному етапі розвитку віднаходить у цій спадщині актуальні для подальшого розвитку суспільства ідеї.

Як зазначає І. Штогрін [15], Сковороді якимось чином вдається залишатися близьким і сучасним для нових поколінь, попри те, що вже змінилися кілька епох. У кожній новій генерації знаходяться люди, які мають Сковороду «за свого», люблять його як друга і шанують як учителя.

У чому полягає цей феномен? Мабуть у тому, що будучи гуманістом і філософом Григорій Савич не переймався буденними справами, а говорив про вічні цінності. Як зазна-

чає Л. Ушкалов у передмові до Повної академічної збірки творів Григорія Сковороди [12, с. 19], основною темою байок філософа є тема «сродності», вона пронизує більшість із них, а також цілу низку поезій, притч і трактатів.

Іншою поширеною темою творів Григорія Сковороди є виховання в людині високих моральних якостей. У трактаті «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар світу» він наголошує: «Як не зашкодити, коли погано виконувати обов'язки? Як не буде погано, коли немає завзятості й невтомної праці? Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності? [9]» й уточнює: «Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом officium, тобто моральний обов'язок» [там само]. І як висновок до ефективності виховання: «Яка користь з янгольської мови, коли в ній нема доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце?» [7].

Ці гуманістичні ідеї виховання, а також змісту діяльності людини в суспільстві є темою дискусій і наукових досліджень протягом кількох століть і їхня актуальність засвідчують положення Концепції Нової української школи: «Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей... Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та усього людства» [4, с. 19].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблеми створення суспільствоорієнтованої і в той же час особистісно-центрованої системи виховання досліджувалась на різних етапах розвитку педагогічної науки. Наприклад, Арістотель, розглядаючи педагогіку як частину теорії держави, відносить процес виховання до функцій держави, яка повинна визначати зміст фізичного, морального та розумового виховання.

Прогресивні ідеї античної педагогіки були розвинуті в середні віки, в епоху Відродження та Реформації, в Новий і Новітній час Дж. Локком, К. Гельвецієм, Ж-Ж. Руссо, Я. Коменським, І. Песталоцці, І. Гербартом, Ф. Дістервегом, Г. Сковородою, Дж. Дьюї, М. Монтессорі, А. Макаренком, С. Френе, В. Сухомлинським, Г. Ващенком, І. Бехом та ін.

Чому питання створення системи виховання, в тому числі системи морального виховання залишається актуальним протягом тисячоліть історії людства? Одну із основних причин сформулював Дж. Новак у своїх коментарях до критичної замітки Дж. Дьюї на статтю Л. Троцького «Іх мораль та наша». Він зазначив, що теоретики моралі стикаються з двома основними труднощами в досягненні підґрунтя або наукового пояснення стандартів поведінки. Одна з них – крайня мінливість понять «добра» та «зла» протягом століть [19]. Дуже значна кількість дій людини, які задавалася нормальними в епоху римської імперії або експедицій Христофора Колумба, сучасне суспільство категорично засуджує.

Відповідно до сучасного етапу розвитку людства, який характеризується новою системою взаємозалежності, спілкування, взаємодії та швидкості реагування на суспільно значущі події потребує й нової структури моральних принципів співіснування.

У сучасному світі все дуже крихке і взаємозалежне. Розв'язана росією війна в Україні призвела не тільки до кризи у відносинах цих країн, але й спровокувала енергетичну кризу в Європі, посилення напруженості між Китаєм і Тайванем, зернову кризу в країнах Африки та Азії, спровокувала ще багато різних проблем в енергетичній, фінансовій, торговій сферах.

А причиною є спотворені уявлення про добро і зло, побудовані на злодійській моралі, якими керуються керівники росії у відносинах між країнами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Розвиток суспільних відносин, пов'язаних із розвитком

ноосферних тенденцій, більшої залежності окремих осіб і країн від діяльності інших по перетворенню нашої планети, бурхливий розвиток цифрових технологій потребує не тільки утвердження нових моральних принципів, становлення системи виховання на цих принципах, а також створення системи контролю за дотриманням принципів співіснування, що не дозволить призвести до знищення людства.

Мета дослідження: спираючись на ідеї Г. Сковороди, наукові розвідки В. Вернадського, С. Френе, А. Макаренка, М. Моїсеєва обґрунтувати хибність концепції розв'язання конфліктів і суперечностей збройним шляхом, як такої, що суперечить теорії ноосфери, та запропонувати на основі підходів представників світової комп'ютерної спільноти до формування нової моралі як складника ноосфери варіанти відображення цих підходів у сучасних підручниках з інформатики для середньої освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Григорій Савич Сковорода неодноразово наголошував у своїх творах, що істинною цінністю, яка гідна того, щоб стати сенсом життя людини, є добродієність. «...Високі посади, веселе місто, всілякі грища та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити дух» [9]. Істинною ціллю в житті людини і громадянина на думку філософа є турбота про власні духовні якості. У листі до Артема Дорофєйовича він пише, що «втопивши серцем» у буденності світу та морі тілесних потреб, ми не маємо часу полікувати душу. «Схожі ми на джанджика, що турбується про чоботи, а не про ноги, про гарну шапку, а не голову, про золоті гаманці, а не гроші...» [8].

Ще однією величезною цінністю для духовно багатішої людини на переконання Г. Сковороди є свобода:

Що є свобода? Добро в ній яке є?

Кажуть, неначе воно золотее?

Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото [11].

Досягнення внутрішньої гармонії, формування вміння визначати «істинні» цілі в житті можливе за Сковородою на основі «сродної» праці – «коли кожна людина не лише добра, але й споріднену собі всіма сторонами знаходить роботу...» [8]. Тобто щаслива людина – це людина, яка пізнала себе, свою природу, відкинула оманливі цінності й займається своїм «спорідненим ділом» і це діло «у злагоді із загальною потребою» [там само].

Пізнання себе Г. Сковорода пропонує через кілька етапів, послідовність яких зображена на рис. 1. А результат, який ми отримали, і є задоволеність, і є «для людини благо» [10].

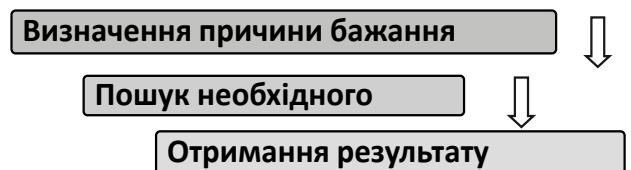

Рис. 1. Схема пізнання себе за Г. Сковородою

Погляди Г. Сковороди споріднені ідеям і досвіду виховання педагогів ХХ століття, передовсім А. Макаренка та С. Френе. Так останній писав, що завдання педагога – прибрати зі шляху дитини або допомогти самостійно подолати перепони, які не дозволяють їй вільно розвиватися, заважають її внутрішній свободі реалізувати себе. Досвід самостійного подолання перешкод необхідний для накопичення відповідного життєвого досвіду, і цей індивідуальний досвід, і індивідуальні зусилля окремої людини, додані до інших зусиль «змінять вигляд світу, панувати над природою, звеличать долю людини» [18].

Як можна помітити ідеї С. Френе стосовно вільного розвитку особистості, реалізацію її в суспільстві на основі внутрішньої свободи і в той же час відповідального ставлення до потреб суспільства практично повністю корелюються з концепцією «радість серця» Г. Сковороди, яку можна окреслити кількома концептами: свобода – добродієність – «сродна праця» на користь громаді. С. Френе підкреслював, що його психолого-педагогічна теорія розвитку дитини є теорією експериментальних проб і помилок, що базується на постійному вивченні особливостей кожної дитини і реагуванні на її поведінку залежно від цих знань і ситуації, що виникла в даний момент. У цьому він бачить спорідненість цієї теорії з теорією ноосфери П'єра Тейєра де Шардена і В. Вернадського [там само, с. 5]. Повільність еволюції людства до ноосфери пояснюється складністю формування людини з відповідними моральними якостями.

Сам В. Вернадський усю історію людства, людську цивілізацію розглядав причинним наслідком стихійного планетного процесу, закони якого доступні нашому вивченню, і ми підходимо до їхнього розуміння. Цивілізаційний розвиток не може бути зупинений, і він не може змінити свій поступальний рух. В. Вернадський неодноразово під-

креслював, що людство в ході свого розвитку перетворюється в нову потужну геологічну силу, своєю думкою і працею перетворюючи планету [1].

Геній В. Вернадського дозволив йому визначити характер взаємин України та росії ще у 1923 році. У листах до І. Петрункевича він зазначав, що стримувати суспільство терором і бивствами, що як ми бачимо стало політикою росії, без кінця не можна. «А коли ці пута зникнуть – виявиться справжній зміст російського життя. Не знаю, чи не розвалиться тоді росія і, зокрема, чи не відійде окремо Україна – національна самосвідомість, у якій за ці роки робить величезні успіхи» [16].

Надіємось, що пророчі слова одного із засновників та першого голови-президента Української академії наук у найближчий час збудяться, і наша країна звільниться від чужого для всього людства тягаря ідеології, заснованої на порушення прав людини, її свобод і пригніченні цілих народів.

Людство повинно зосередити свої зусилля на переході до ноосфери – нового етапу розвитку, який перш за все характеризується відповідальним ставленням кожного члена суспільства до природи, до взаємин між людьми і групами людей без дискримінації за расами, статтю, кольором шкіри, майновим або соціальним станом, мовою, релігією, політичними поглядами тощо. Реалізація цих зусиль можлива через ноосферну освіту [2; 6; 13].

Технологічний розвиток, а також обмеження в безпосередньому очному спілкуванні протягом карантинних заходів і воєнного стану суттєво змінили роль інформатики, яка стає основою і головним інструментом сучасної освіти.

На рис. 2 подано далеко неповний перелік операцій, які можна виконувати з використанням комп'ютера:

Рис. 2. Операції, що виконуються з використанням комп'ютера

Інформатика і технології, які вона принесла в систему освіти кардинально змінюють як сам процес навчання, так і роль педагога. Його вже важко називати просто вчителем чи викладачем. Це перш за все провідник до знань, помічник і наставник.

Інформатика стає основою зміни моральних принципів ноосферного суспільства. Протягом кількох років стали звичайними для освітянської спільноти такі поняття, як *академічна доброчесність, прозорість результатів досліджень, середовище нульової терпимості до порушень академічної доброчесності, етика академічних взаємовідносин, антиплагіат* тощо. Результати більшості наукових досліджень оперативно розміщуються у вільному доступі, що значно зменшує терміни їх упровадження в практику, розширює географію застосувань і сприяє прискоренню розвитку прикладної і фундаментальної науки.

Складниками нової ноосферної моралі стають різноманітні документи з академічної доброчесності та співіснування народів світу. До таких документів варто віднести Етичний кодекс ученого України [3], Кодекси академічної честі закладів вищої освіти, наукових інституцій і спільнот, документи Платформи з етики Ради Європи [20], Кодекс етики та професійної поведінки АСМ (Association Computing Machinery – Асоціація обчислювальної техніки) тощо.

Розглянемо основні норми зазначеного *Кодексу етики та професійної поведінки Асоціації обчислювальної техніки*. АСМ — це всесвітня науково-освітня організація, що займається розвитком мистецтва, науки, техніки та застосування обчислювальної техніки, яка служить як професійним, так і суспільним інтересам, сприяючи відкритому обміну інформацією та просуваючи найвищі професійні та етичні стандарти. Члени Асоціації зазначають, що «дії професіоналів у сфері обчислювальної техніки змінюють світ і щоб діяти відповідально, вони повинні думати про ширший вплив своєї роботи, послідовно підтримуючи суспільне благо. Кодекс етики та професійної поведінки АСМ («Кодекс») виражає совість професії» [17].

Серед інших положень Кодекс етики АСМ містить такі:

1. Робити внесок у суспільство та добробут людей, визнаючи, що всі люди є зацікавленими сторонами в обчислювальній сфері.
2. Уникайте шкоди.
3. Будьте чесними та надійними.
4. Будьте справедливими та вживайте заходів, щоб не дискримінувати.
5. Поважайте роботу, необхідну для створення нових ідей, винаходів, творчих робіт і комп'ютерних артефактів.
6. Поважайте конфіденційність [там само].

Серед здавалось би стандартних етичних норм Кодекс етики АСМ містить доволі незвичну: «Фахівець з комп'ютерів має додаткове зобов'язання повідомляти про будь-які ознаки системних ризиків, які можуть приз-

вести до шкоди. Якщо лідери не вживають заходів, щоб зменшити або пом'якшити такі ризики, може знадобитися «дати в свисток», щоб зменшити потенційну шкоду. Неточна або хибна звітність про ризики сама по собі може бути шкідливою» [там само].

Наскільки справедлива ця теза народ України відчув на собі. Спотворені уявлення про нашу країну, про вседозволеність на основі сили дозволило керівництву росії розв'язати загарбницьку війну. І не найшлося у загарбників особистостей, які б «дали в свисток» – тобто підняли суспільну думку росії до розуміння злочинності такої політики.

М. Моїсєєв у 80-ті роки ХХ століття разом з групою радянських учених і паралельно вчені США провели комп'ютерне моделювання наслідків обмеженої ядерної війни між СРСР і США [14]. Результати співпали і шокували світову спільноту – ядерний конфлікт призведе до знищення людства, до створення на Землі умов «ядерної зими». До цих висновків варто повернутись тим політикам, які зараз говорять про можливість «превентивного ядерного удару».

Школа має потужний вплив на формування етичних норм поведінки у дітей. Одним із засобів реалізації цього впливу є підручники. У підручниках з інформатики для середньої школи авторського колективу Й. Ривкінда, Т. Лисенко, Л. Чернікової, В. Шакотька найшли відображення етичні норми використання програмного забезпечення, спілкування в Інтернеті, відповідального ставлення до розміщення матеріалів в комп'ютерних мережах, [5, с. 5–20]. Розміщуються в підручниках матеріали для відповідального використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні та побуті.

Висновки. Творча спадщина українського філософа, поета та педагога Григорія Сковороди, особливо його ідеї стосовно «сродної» праці, пріоритетності високих моральних якостей перед матеріальними благами, навчання протягом усього життя, залишається актуальна і сьогодні.

Вступ людства в епоху ноосфери передбачає формування ноосферної моралі, що базується на відповідальному ставленню до своєї дії незалежно від віку, статі, професії, соціального стану. Ця відповідальність повинна ґрунтуватись на розумінні того, що суспільне благо завжди є першочерговим [17].

Висновки з останніх подій в Україні повинні призвести до розуміння того, що крім толерантності й терпимості, людство повинно бути озброєне нетерпимістю до тих, хто порушує етичні норми, хто підтримує або здійснює дискримінацію інших, хто ініціює конфлікти та використовує для їх вирішення силу. Суспільство виграє, якщо етичний процес прийняття рішень буде підзвітним і прозорим для всіх зацікавлених сторін.

Школа і в цілому освіта повинні стати інкубаторами для формування етичної поведінки в ноосферному суспільстві.

Перспективи подальших розвідок. Предметом подальших досліджень повинні стати механізми, методики формування ноосферних етичних переконань учасників освітнього процесу у середній і вищій школі. Зокрема, у змісті сучасних підручників з інформатики повинна бути відображена система формування відповідального ставлення до створення і використання програмного забезпечення, використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Собрание сочинений : в 24 т. / Ин-т геохимии и аналитической химии им. В. И. Вернадского. Москва : Наука, 2013.
2. Вознюк О. В. Концепція ноосферної освіти у першому наближенні. *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука* : колективна монографія / за ред. А. П. Самодрин. Київ ; Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2021. Т. 1. С. 120–145.
3. Етичний кодекс ученого України : затверджений Загальними зборами Національної академії наук України 15 квітня 2009 р. Київ, 2009. 8 с. URL: <https://www.znu.edu.ua/etychnyj-kodex-uchenogo-Ukrainy.pdf>
4. Концепція Нової української школи. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Ривкінд Й. Я., Лисенко Т. І., Чернікова Л. А., Шакоцько В. В. Інформатика : підруч. для 8-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2021. 275 с.
6. Самодрин А. П., Білик Н. І., Бобер І. М. Школа – педагогічна майстерня ноосфери. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 4 (153). С. 9–13.
7. Сковорода Григорій. Вдячний Еродій. URL: http://ukrbooks.com/ua/Vdjachnyj_Erodij/
8. Сковорода Григорій. Лист Григорія Сковороди до Артема Дорофєйовича. URL: http://ukrbooks.com/ua/Lyst_Grygorija_Skovorody_do_Artema_Dorofejovycha
9. Сковорода Григорій. Розмова, звана алфавіт, чи буквар світу. URL: http://ukrbooks.com/ua/Rozmova_zvana_alfavit_chy_bukvar_svitu
10. Сковорода Григорій. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті. URL: http://ukrbooks.com/ua/Rozmova_pjaty_podorozhnyh_pro_istynne_shhastja_v_zhytti
11. Сковорода Григорій. De Libertatede Libertate. URL: http://ukrbooks.com/ua/De_libertate
12. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків; Едмонтон; Торонто : Майдан : Вид-во Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
13. Шакоцько В. В. Ноосферні виміри змісту шкільної освіти України. *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука* : колективна монографія / за ред. А. П. Самодрин. Київ ; Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2021. Т. 1. С. 292–307.
14. Шакоцько В. В. Розвиток змісту освіти школи ноосферної доби. *Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука* : колективна монографія / за ред. А. П. Самодрин. Київ ; Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2022. Т. 2. С. 377–405.
15. Штогрін І. Григорій Сковорода. Український філософ, якого досі вітають із днем народження. Радіо Свобода. 03.12.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skovoroda-savych-filosof-den-narodzhenya/30982195.html>
16. Я верю в силу свободной мысли... : письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу. *Новый мир*. 1989. № 12. С. 204–221.
17. ACM Code of Ethics and Professional Conduct. Adopted by the ACM Council on June 22nd, 2018. URL: <https://www.acm.org/code-of-ethics>
18. Freinet C. Essai de psychologie sensible. Appliquée a l'éducation. Delachaux et Niestlé s. A., Neuchâtel (Switzerland), 1968. 179 p.
19. Novack George. Liberal Morality. The Controversy Between John Dewey and Leon Trotsky. *International Socialist Review*. 1965. Vol. 26, No.4. P. 118–124.
20. Smith Ian, Hamilton Tom. Ethical behaviour of all actors in education. Council of Europe. 2016. 82 p.

References

1. Vernadskii, V. I. (2013). *Sobranie sochinenii [Collected Works]* (Vol 1-24). Moskva: Nauka [in Russian].
2. Vozniuk, O. V. (2021). Kontseptsiiia noosfernoi osvity u pershomu nablyzhenni [The concept of noosphere education in the first approximation]. In A. P. Samodryn (Ed.), *Noosfera Vernadskoho, suchasna osvita i nauka [Vernadsky's noosphere, modern education and science]: kolektyvna monohrafiia* (Vol 1, pp. 120-145). Kyiv; Kremenчук: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
3. *Etychnyi kodeks uchenoho Ukrainy [Code of ethics of a scientist of Ukraine]: zatverdzhenyi Zahalnymy zboramy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* 15 kvitnia 2009 r. Kyiv. Retrieved from <https://www.znu.edu.ua/etychnyj-kodex-uchenogo-Ukrainy.pdf> [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School]*. (2016). Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
5. Ryvkind, Y. Ya., Lysenko, T. I., Chernikova, L. A., & Shakotko, V. V. (2021). *Informatyka [Informatics]: pidruch. dla 8-ho kl. zacl. zah. sered. osvity*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
6. Samodryn, A. P., Bilyk, N. I., & Bober, I. M. (2015). Shkola – pedahohichna maisternia noosfery [The school is a pedagogical workshop of the noosphere]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 4 (153), 9-13 [in Ukrainian].
7. Skovoroda, Hryhorii. *Vdiachnyi Erodii [Thankful Erodii]*. Retrieved from http://ukrbooks.com/ua/Vdjachnyj_Erodij/ [in Ukrainian].
8. Skovoroda, Hryhorii. *Lyst Hryhorii Skovorody do Artema Dorofejovycha [Letter from Hryhorii Skovoroda to Artem Dorofeyovych]*. Retrieved from http://ukrbooks.com/ua/Lyst_Grygorija_Skovorody_do_Artema_Dorofejovycha [in Ukrainian].
9. Skovoroda, Hryhorii. *Rozmova, zvana alfavit, chy bukvar svitu [Conversation, called the alphabet, or the primer of the world]*. Retrieved from http://ukrbooks.com/ua/Rozmova_zvana_alfavit_chy_bukvar_svitu [in Ukrainian].
10. Skovoroda, Hryhorii. *Rozmova p'iaty podorozhnykh pro istynne shchastia v zhytti [A conversation between five travelers about true happiness in life]*. Retrieved from http://ukrbooks.com/ua/Rozmova_pjaty_podorozhnyh_pro_istynne_shhastja_v_zhytti [in Ukrainian].
11. Skovoroda, Hryhorii. *De Libertatede Libertate*. Retrieved from http://ukrbooks.com/ua/De_libertate.
12. Skovoroda, Hryhorii. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv [A complete academic collection of works]*. Kharkiv; Edmonton; Toronto: Maidan: Vyd-vo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii [in Ukrainian].
13. Shakotko, V. V. (2021). Noosferni vymiry zmistu shkilnoi osvity Ukrainy [Noospheric dimensions of the content of school education in Ukraine]. In A. P. Samodryn (Ed.), *Noosfera Vernadskoho, suchasna osvita i nauka [Vernadsky's noosphere, modern education and science]: kolektyvna monohrafiia* (Vol 1, pp. 292-307). Kyiv; Kremenчук: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
14. Shakotko, V. V. (2022). Rozvytok zmistu osvity shkoly noosfernoi doby [The development of the content of school education in the noospheric era]. In A. P. Samodryn (Ed.), *Noosfera Vernadskoho, suchasna osvita i nauka [Vernadsky's noosphere, modern education and science]: kolektyvna monohrafiia* (Vol 2, pp. 377-405). Kyiv; Kremenчук: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
15. Shtohryn, I. (2020). *Hryhorii Skovoroda. Ukrainskyi filosof, yakoho dosi vitaiut iz dnev narodzhennia [Hryhorii Skovoroda. Ukrainian philosopher, who is still congratulated on his birthday]*. Radio Svoboda. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/skovoroda-savych-filosof-den-narodzhenya/30982195.html> [in Ukrainian].
16. la veriu v silu svobodnoi mysl... : pisma V. I. Vernadskogo I. I. Petrunkevichu [I believe in the power of free thought... : letters from V. I. Vernadsky to I. I. Petrunkevich]. (1989). *Novyi mir [New world]*, 12, 204-221 [in Russian].
17. *ACM Code of Ethics and Professional Conduct*. Adopted by the ACM Council on June 22nd, 2018. Retrieved from <https://www.acm.org/code-of-ethics>
18. Freinet, C. (1968). *Essai de psychologie sensible. Appliquée a l'éducation*. Delachaux et Niestlé s. A., Neuchâtel (Switzerland).
19. Novack, George. (1965). Liberal Morality. The Controversy Between John Dewey and Leon Trotsky. *International Socialist Review*, 26, 4, 118-124.
20. Smith, Ian, & Hamilton, Tom. (2016). *Ethical behaviour of all actors in education*. Council of Europe.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 27.08.2022

ФІЗИЧНА ЕКОНОМІЯ ЯК МОНОЛІТНА ПЛАТФОРМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

A Освітній процес у відповідності до Концепції Нової української школи спрямований на формування життєвих компетентностей і наскрізних умінь здобувачів освіти, тому включення до програм різних рівнів підготовки відкриттів і гіпотез українських учених дозволить закласти міцний базис якісної освіти, особливо її соціально гуманітарного складника, та сформувати дієве громадянське суспільство, яке першочергово перейматиметься захистом державних інтересів і сприятиме забезпеченню державної безпеки всіх рівнів. Репрезентовано основні ідеї представників української школи фізичної економії (С. Подолинського, В. Вернадського, М. Руденка), яка не має аналогів у світовій науці й, пропонуючи нову філософію та сенс життя, дозволяє сформувати нову національну свідомість.

Ключові слова: безпека; В. Вернадський; Нова українська школа; освіта; С. Подолинський; М. Руденко; фізична економія

S *Mazyrenko Volodymyr, Logvynenko Yuliia. Physical Economy as a Monolithic Platform of National Security and the Educational System of Ukraine.*

The educational process, in accordance with the Concept of New Ukrainian School, is aimed at the formation of life competencies and cross-cutting skills of education applicants, therefore, the inclusion of the discoveries and hypotheses of Ukrainian scientists in the programs of various levels of training will allow to lay a solid basis for quality education, especially its social and humanitarian component, and to form an effective civil society, which will primarily be concerned with the protection of state interests and will contribute to ensuring state security at all levels. The main ideas of representatives of the Ukrainian school of Physical Economy – S. Podolyns'kyi, V. Vernads'kyi and M. Rudenko are given.

The founder of the Ukrainian school of Physical Economy, S. Podolyns'kyi stood at the origins of the scientific paradigm of the end of the 19th century – energetism and pointed out the vulnerability of the second law of thermodynamics. The most important achievement of S. Podolyns'kyi is his search for alternative sources of energy for the mankind development.

Investigating the Earth as a single living organism, V. Vernads'kyi continued to develop the ideas of S. Podolyns'kyi. The comprehensive analysis of the biosphere and the noosphere was carried out in the work of the world-famous academician, and the essential foundations of the existence and development of living matter were revealed.

The intellectual heritage of Ukrainian writer M. Rudenko combines the ideas of S. Podolyns'kyi, V. Vernads'kyi, gnostics, H. Skovoroda, G. Leibniz and many other world scientists. The writer revealed the role of money and instead of gold, he suggests taking grain as a standard of value, because the notion 'wealth' is relative to him.

The work of representatives of the Ukrainian scientific school of Physical Economy is, first of all, the prognostic program of actions not only for the Ukrainian people, but also for all progressive humanity.

Key words: safety; V. Vernadskyi; New Ukrainian school; education; S. Podolynskyi; M. Rudenko; Physical Economy

Мазуренко Володимир Олексійович, кандидат технічних наук, доцент кафедри соціально гуманітарної освіти, КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна

Mazyrenko Volodymyr, Associate Professor, Candidate of Technical Sciences, Department of Social and Humanities, Sumy Regional Teacher Training Institute, Ukraine

E-mail: mazurenko-46@ukr.net

Логвиненко Юлія Володимирівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри соціально гуманітарної освіти, КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Україна

Logvynenko Yuliia, Associate Professor, Candidate of Philological Sciences, Department of Social and Humanities, Sumy Regional Teacher Training Institute, Ukraine

E-mail: ledi uliya ledi@ukr.net

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями.

Чи здатна реформа Нової української школи впоратися із таким багатограним завданням як формування цілісної особистості, патріота, інноватора зі сформованими життєвими компетентностями та наскрізними вміннями водночас із подоланням тих ризиків, що надходять із зовнішнього і внутрішнього середовищ функціонування закладів освіти України сьогодні?

Це питання було актуальним від моменту оприлюднення Міністерством освіти і науки України у 2016 р. першої версії «Концептуальних засад реформування середньої освіти», а особливої гостроти набуло в дні російської агресії. Очевидно, що збройне протистояння ведеться не лише за території, – першочергово це війна світоглядна, концептуальна, культурна, тому підвалини, на яких вибудовується реформа, мають бути у фокусі уваги всіх державних інституцій, адже це справа подальшого буття української держави.

Реформа НУШ спрямована на майбутнє, проєктуючи новий тип особистості, вона прагне зробити так, щоб школа відповідала запитам суспільства, однак, переконані, базис повинен бути закладений такий, щоб нова надбудова стояла на твердому ґрунті питомої української науки, особливо її соціально-гуманітарний складник.

На жаль, сфокусовані на довгострокову перспективу концептуальні ідеї та пріоритетні напрями розвитку, залишені світовій науці представниками української наукової школи фізичної економії, людство виявилось неспроможним дієво застосувати для свого прогресу. Започаткована С. Подолінським [5] понад сто років тому наукова школа й досі не має аналогів у світі, а здобутки її представників є настільки передовими (сучасна наука не може їх ні спростувати, ні довести, бо не має всіх необхідних для цього даних), що дозволяють вважати її новаторською світовою науковою школою.

Вивчаючи спадок представників української наукової школи фізичної економії, сучасна наука й освіта отримують потужний імпульс для переосмислення основоположних проблем загальноцивілізаційного розвитку та прокладання вектору побудови нових стосунків між країнами та всередині кожної держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Наукові праці О. Васильєвої, І. Власенка, І. Волошина, Л. Воробйової, Л. Гринів, С. Злупко, В. Шевчука дали можливість досягнути доробок представників української наукової школи фізичної економії.

Проблему впровадження реформи Нової української школи досліджують А. Загородня, Н. Онищук, О. Пометун, Н. Руденко, С. Стрілець, В. Туряниця, Т. Федірчик та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Разом із тим, інтелектуальний спадок представників української школи фізичної економії й досі залишається недооціненим і не включеним до програм різних рівнів підготовки. Ми переконані, що відкриття, ідеї та концепції С. Подолінського, М. Руденка, В. Вернадського та інших українських учених є міцним фундаментом для формування соціально-гуманітарного складника знань здобувачів освіти різних рівнів.

Мета дослідження: ознайомити з ключовими прогресивними ідеями представників української школи фізичної економії та довести, що питома українська наука має лежати в основі навчальних програм усіх рівнів підготовки здобувачів освіти з метою збереження безпекового розвитку цивілізації, бо містить способи розв'язання глобальних світових проблем і відводить Україні виняткову роль у світовій геополітиці.

Викладення основного матеріалу дослідження. Стратегічний напрям розвитку науки та освіти, що розроблявся останнім часом, показав, що він не наближає людство до вирішення глобальних світових проблем, а, навпаки, загрожує їх і віддаляє цивілізацію від гармонійного розвитку.

Для окреслення завдань, які повинна виконувати сучасна освіта як суспільна підсистема, необхідно здійснити аналіз стану суспільства, потреби якого вона повинна вдовольняти й розвиток якого передбачити, щоб здобувачі освіти були конкурентоспроможними на світовій арені та рухали суспільство у правильному напрямі з урахуванням державних інтересів у світовій геополітиці.

Криза сучасної української освіти й непереборні труднощі із проведенням оприлюдненої реформи НУШ, на нашу думку, насамперед полягають у кризовому та інертному стані українського громадянського суспільства. Лакмусовим папірцем у ставленні до освітньої реформи є український політиком. Протягом 30 років політична еліта була зосереджена на накопиченні капіталу в руках відносно невеликої групи дуже заможних людей. Із перших днів незалежності це стало перепорою для побудови дієвого українського громадянського суспільства, а рівнем життя звичайної людини ніхто не переймався. Капітал приховувався й накопичувався в офшорах, а олігархат почав активно підкуповувати незрілий щодо проведення глибоко обміркованих реформ політиком, тобто відбувалося негласне підпорядкування державної влади бізнес-структурам. За 30 років незалежності українська держава майже втратила оборонну сферу, а судова, медична та інші реформи не дали очікуваних результатів.

У таких особливо складних економічних умовах безпекою держави нехтували, хоча історія України вчить нести за неї першочергову відповідальність, адже прецеденти були навіть у новітній історії. Згадаймо конфлікт між Україною та РФ у вересні-жовтні 2003 р. У 2005 р. РФ зазначала, що правовий статус острова Тузла залишається невизначеним. Чому цей промовистий сигнал для України залишився без відповідної уваги? Кому адресувати це запитання і хто має на нього відповісти, адже це не можна замовчувати. Ми щиро радіємо з нашого патріотизму, але яку ціну ми нині за нього платимо. Виявилось, що Україна не спромоглася створити підрозділи, частини, з'єднання ППО залежно від потреб військ чи цивільної інфраструктури держави.

У тому, що українська держава виявилася неготовою до зовнішніх агресивних викликів, є відповідальність усього населення, бо саме українське громадянське суспільство відповідає за все, що відбувається всередині держави й поза її межами. Для цього необхідні абсолютний дієвий контроль громадськості за діями політикуму й влади та особиста відповідальність кожного громадянина.

Забезпечити необхідний баланс влади й громадянського суспільства має система освіти України. Нині освітній процес повинен стати рупором соціально-гуманітарних зрушень, що мають сформувати світогляд українського громадянина-патріота, інноватора, який «уміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини» [4].

Це й стане підґрунтям захисту державних інтересів і сприятиме забезпеченню державної безпеки усіх рівнів.

Необхідно зазначити, що всі складники безпеки держави повинні розглядатися обов'язково комплексно, бо їх кореляційна залежність близька до одиниці. У ці надскладні часи українська нація через освіту має забезпечити дієві умови для появи нового українського громадянського суспільства і національної еліти, яка повноцінно працюватиме виключно в інтересах держави.

Науковий доробок представників української школи фізичної економії, що має філософський, гуманітарний, природничий, математичний і економічний та інші складники, дозволяє по-новому поглянути на сутність ключових суспільних та економічних категорій, що лежать в основі світової геополітики, виходячи з інтересів України.

Засновник української школи фізичної економії С. Подолинський (1850–1891 рр.) відомий світові як учений-новатор, косміст. Він стояв біля витоків наукової парадигми кінця XIX ст. – енергетизму (осягнення природи й суспільства в спільному для них енергетичному вимірі) й одним із перших указав на наявність у природі процесів, що протистоять ентропії, і, як наслідок, – на вразливість другого закону термодинаміки. Випереджаючи земну науку на століття, учений дослідив процес циркуляції енергії у Всесвіті, розкрив зв'язок сонячної енергії із життям на Землі і вивів закон енергетичної безпеки людства, що полягає в уловлюванні, перетворенні, накопиченні та збереженні сонячної енергії.

До кола наукових інтересів С. Подолинського завжди входила Україна, а економічну історію української держави дослідник розглядав виключно як частину загальної історії людства. У розвідці «Ремесла і фабрики на Україні», що була заборонена царською цензурою, С. Подолинський ще в 1880 р. застерігав українство про небезпеку, що може надійти з Півночі та Сходу, і називав можливу причину війни: «Але дуже рідко траплялось, щоб громада, так гарно та мирно упорядкована, могла втримати свою самостійність, свою волю проти інших громад або й племен чужих, менш освічених, але прихильніших до війни і грабування сусідів. Звичайно, такі трудолюбиві громади перемагали і завойовували напівдикі орди чужих людей, котрі найчастіше приходили з півночі та сходу на південь і захід» [5, с. 139].

Як бачимо, учений указав на можливість збройної агресії, обґрунтувавши її економічний чинник ще у XIX ст.

С. Подолинський категорично засуджував будь-які збройні конфлікти. Війну він бачив лише як розкрадання енергії Сонця та кризи цінностей народів, втягнутих до воєнних дій: «... немає сумніву, що війна з усіма своїми атрибутами, тобто регулярними військами, військовими флотами, арсеналами тощо, – є не більш, як розкрадання енергії, що є в розпорядженні людства, проте існує думка, що війна, перешкоджаючи надлишку населення, збільшує добробут людей, що залишаються» [1, с. 276]. Війна знецінює життя людини, а воно є найкоштовнішим даром Усесвіту.

Зрозуміло, що закиди у націоналізмі та денацифікація України є безпідставним приводом для війни. У листуванні із Смирновим, співробітником ж. «Вперед», С. Подолинський переконливо наголошував: «Не забувайте, що ми інший народ, і різниця між нами і Вами така ж, як між Вами і поляками, сербами та ін. Якщо, незважаючи на це, Ви тільки задумаєте заперечувати справедливості необхідності всієї культурно-літературної діяльності української інтелігенції, то Ви цим відразу ж виявите себе найвужчим російським націоналістом» [6, с. 22].

Учений доводив, що Україна має право на власний розвиток поза імперськими інтересами ще тоді, коли українські землі входили до складу Російської імперії.

Найвагомішим, на нашу думку, здобутком С. Подолинського є здійснений ним пошук альтернативних джерел енергії для розвитку людства. І хоча розробки у цьому ключі ніколи не зупинялися, у XXI ст. Європа стала залежною від газу й нафти РФ.

Отже, можемо спостерігати превалювання у світовій геополітиці фінансових інтересів замість необхідності забезпечення сталого розвитку й збереження планети. Сформульований ученим закон енергетичної економіки має вирішальне значення для позитивного вирішення майже всього спектру глобальних проблем сучасності, тому протягом останніх десятиліть спостерігається посилення уваги до розвідки вченого «Праця людини і її відношення до розподілу енергії».

Новаторством та оригінальністю концепції дослідника є те, що він перший у філософській та економічній думці розглянув працю як один із численних проявів загальної світової енергії. Дослідник виокремлював корисну працю людини, яка так чи інакше має відношення до обмінної енергії на поверхні землі. Корисною праця буває тоді, коли її мета – збереження хоча б частини перетворюваної сонячної енергії.

С. Подолинський наголошував на значущості вищої форми перетворюваної енергії для життя і розвитку цивілізації. Учений розглянув декілька альтернативних видів енергії, які людство може з успіхом використовувати без шкоди планеті: обертання Землі навколо власної осі (енергія припливів та відпливів), використання ендегенної (внутрішньої) енергії планети, вільних металів, сірки та інших речовин, що володіють достатньою хімічною енергією, звернув увагу на процес отримання енергії від двоокису вуглецю, енергію руху повітря або вітру та енергію, що вивільняється при падінні водних мас із висоти. Варто зазначити, що людина не може повністю контролювати природні явища – це й ускладнює процес накопичення енергії, але без людського втручання ця енергія буде розсіюватися. Спираючись на відкриття вчених того часу і розкриваючи власний погляд на енергетичні процеси, дослідник обійшов увагою енергію притягування.

С. Подолинському вдалося розкрити зв'язок сонячної енергії (енергії Космосу) і людської праці. Його відкриття

продовжив М. Руденко у науковій розвідці «Енергія прогресу», обговорення якої відбулося на московській квартирі академіка А. Сахарова. «Енергія прогресу» з'явилася не на порожньому місці – у далекому 1974 р. М. Руденко вів мову про українську наукову школу фізичної економії, серед яскравих представників якої імена С. Подолінського та В. Вернадського.

Досліджуючи землю як єдиний живий організм, В. Вернадський продовжував ідеї С. Подолінського. У доробку всевітньо відомого академіка здійснено комплексний аналіз біосфери та ноосфери, розкрито сутнісні основи існування та розвитку живої речовини.

Основоположним постулатом розвідки М. Руденка «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)» є ідея про багатосферність космічного простору, де життя однієї сфери є невидимим для іншої. На думку дослідника, життя в одній зі сфер – це, як мінімум, фотосинтез: «Отже, на нашій планеті може існувати кілька біосфер – одна над одною. Життя – це процес фотосинтезу, а такий процес можливий на будь-якій із планетарних сфер. При цьому для природи немає жодного значення, бачимо чи не бачимо ми ці сфери. Природа живе не для нас, а сама для себе» [6, с. 577]. У концепції про багатосферність Всесвіту М. Руденкові вдалося гармонійно поєднати ідеї С. Подолінського, В. Вернадського, гностиків, Г. Сковороди, Г. Лейбніца та багатьох інших світових учених.

Особливого значення В. Вернадський надавав розуму як визначальній характеристиці ноосфери і його впливу на протікання життя в усіх сферах планети, близького і далекого Космосу. Академік бачив «... людське суспільство як трансформатор сонячної енергії, що змінює обличчя Землі» [1, с. 68].

М. Руденко також акцентував на ролі людської особистості в духовному пізнанні Всесвіту: «Існує світогляд як такий – тобто здатність людини витворити у власній свідомості модель зовнішнього світу» [6, с. 527].

Без розуміння людиною її ролі та призначення цивілізації не досягнути вершини розвитку. Письменник наголошував на тому, що людина обов'язково повинна мати планетарно-космічний світогляд: «Наспів час, коли кожен мешканець Землі зобов'язаний навчитися одночасно відчувати себе мешканцем Сонячної системи, мешканцем галактики. Настав час усвідомити, що політичні конфлікти не треба – та й неможливо! – поширювати на інші світи. Адже такі спроби можуть призвести до загибелі не тільки земного людства, а й порушити хід розвитку на інших планетах» [7].

Людина повинна мати цілісний світогляд, який має включати не лише соціальний складник, а й космічний. Якщо ці складники існують нарізно, то світогляд людини не можна вважати досконало сформованим.

С. Подолінський, В. Вернадський, М. Руденко пов'язували життя і розвиток цивілізації із космосом, особливо із Сонцем – джерелом енергії, яке людство

ефективно використовує протягом усього цивілізаційного розвитку. Нині людству потрібно замислитися над уловлюванням, перетворенням, накопиченням і зберіганням сонячної енергії заради власної користі і для прийдешніх поколінь. На жаль, маючи у своєму розпорядженні потужні науково-технічні можливості, людство витрачає значні інтелектуальні та матеріальні ресурси не в царині розвитку й удосконалення, а на реалізацію дрібних національних інтересів окремих держав чи амбітних осіб, поступово наближаючись до стану «цивілізації хижаків» (термін М. Руденка). Російська агресія в Україні показала, до якої глибокої світової кризи призвело нехтування відкриттями українських учених.

У першій частині «Економічних монологів» М. Руденко поставив за мету знайти джерело енергії для прогресу людства та з'ясувати, що таке гроші та як вони впливають на окрему особистість і державу в цілому. Письменник розкрив роль грошей, порівнявши дві діаметрально протилежні точки зору: з одного боку показав розуміння ролі грошей фізіократами, які відводять грошам роль відносної вартості, та з точки зору політекономії К. Маркса, де гроші є засобом реалізації потреб. М. Руденко довів, що К. Маркс побудував свою політекономію на винятковій ролі грошей: «Так уперше вголос було сказано те, що раніше тільки припускалося: світом правлять гроші» [6, с. 198].

У Марксовому визначенні грошей як міри вартості товарів фігурує поняття суспільної праці, яка є субстанцією вартості. На думку М. Руденка, таке твердження в основі своїй хибне, тому що чистий продукт, і, відповідно, абсолютна прибуткова вартість продукуються Сонцем через працю сільськогосподарських робітників.

Дослідник погоджується з К. Марксом в одному пункті: праця людини має велике значення в отриманні реальної відносної прибутковості. Однак без Сонця не буде енергетичних ресурсів власне ні для людини, ні для рослинного й тваринного світу. Без енергії, яку несе в собі їжа, ноосфера втратить джерело життя, а разом із ним – і сенс самого життя. У сучасному суспільстві гроші стали еквівалентом матеріальних і духовних цінностей – так поступово грошові знаки увібрали в себе все, що створювалося Природою і працею людини.

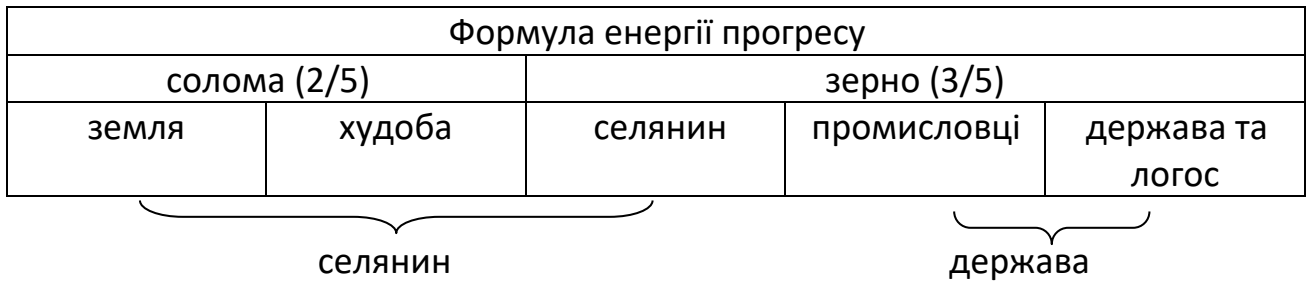
Замість золота еталоном вартості письменник пропонує брати зерно, бо багатство є відносним: «Справжнім багатством є тільки їжа, яку він з'їдає. Та ще, можливо, бензин, що згорає в його авто. Але бензину та їжі він споживає не більше, ніж інші люди» [там само, с. 298].

А без хліба будь-яке виробництво неможливе: «Якщо посуха ударить і на наступний рік, почнеться масовий голод. Кому тепер потрібні цвяхи? Їх не купують навіть для трун: ховають у спільні ями» [там само, с. 269].

Війна, яку розв'язала РФ на території суверенної України, підтверджує думки українського письменника.

Енергетичний обмін у земній економіці, на думку М. Руденка, глобально матиме такий вигляд:

побудови демократії, українській державі вкрай необхідно перейнятися питанням надання всебічної якісної освіти

І хоча б як людство не гналося за грошима, виховуючи цілі покоління споживачів, йому не під силу змінити закони Природи: весна – зародження, літо – ріст, осінь – визрівання урожаю. Найважливіший період для людства – це початок збору врожаю зернових – найголовнішого енергетичного ресурсу, без якого жоден процес, що залежить від енергії людини, неможливий.

Для письменника глобальна місія України полягає у нарощуванні зерновиробництва. Аграрний сектор економіки – це джерело збагачення України. Родючі землі, помірний клімат, майже відсутнє біотехнологічне забруднення ланів роблять продукцію українського аграрного комплексу конкурентною в Європі й світі. Якість українських чорноземів, уміння виростити урожай, ефективно зберегти й уміло користуватися ним – це запорука економічного процвітання української держави. М. Руденко радив торгувати сировиною (зерном) не раз на рік, як це в основному робиться восени за низькими цінами, а щодня і переважно хлібопродуктами. Тоді хліб буде в ціні, а держава буде заможнішою.

Україна повинна вести таку державну земельну політику, у результаті якої українські чорноземи годуватимуть світ не тільки сьогодні, а й у майбутньому, і саме це є умовою переходу зі стану об'єкта до стану суб'єкта геополітичних процесів.

Висновки. Стратегічне завдання освіти XXI століття – підготувати молодь до комплексного вирішення загальноцивілізаційних нагальних проблем із урахуванням інтересів власної держави та інших країн. Отже, мова йде про дуже важливу перебудову світосприйняття всієї цивілізації – від уявлень субординативістських (ієрархічних) до уявлень про поліфонічність життя. Людство повинно здійснити перехід від стратегії підкорення до стратегії партнерства, і зробити це можна лише завдяки якісній освіті, якій під силу докорінно змінити людину та світову геополітику. Фізична економія пропонує нову філософію життя: «Всесвітіві потрібна нова людина – одухотворений колективіст, а не корисливий срібллюбєць» [там само, с. 247].

Національне майбутнє необхідно будувати з виваженим підходом до захисту держави і першочергово необхідно розраховувати на власні сили. Щоб не відійти від

своїм громадянам. Оновлена конкурентоспроможна освіта на питомому українському науковому ґрунті є заставою зміцнення державності та безпеки нашої Батьківщини.

Доробок представників української наукової школи фізичної економії – це, перш за все, прогностична програма дій не лише для українського народу, а й для всього прогресивного людства.

Перспективи подальших розвідок. Подальші дослідження автори спрямують на вивчення «корисної праці» С. Подолинського та «сродної праці» Г. Сковороди.

Список використаних джерел

1. Вернадський В. І. Геохімія живої речовини / Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України ; ред. кол.: Е.В. Соботвич та ін., уклад.: І. А. Акімов та ін. Київ, 2002. 582 с.
2. Злупко С. М. Наукова спадщина С. А. Подолинського і розвиток екологічної науки у XX ст. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10264/Zlupko_Naukova_spadshchyna.pdf.
3. Колотило Д. М. Вчення С. Подолинського і В. Вернадського в аспекті глобальної еколого-економічної освіти XXI століття. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/653614.pdf>.
4. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
5. Подолинський С. А. Вибрані твори. Київ: КНЕУ, 2000. 328 с.
6. Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. Київ: Журналіст України, 2008. 716 с.
7. Руденко М. Слідами космічної катастрофи. З блокнота письменника. URL: <http://www.e-reading.by/book.php?book=1034396>

References

1. Vernadskyi, V. I. (2002). *Heokhimiia zhyvoi rechovyny [Geochemistry of living matter]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zlupko, S. M. *Naukova spadshchyna S. A. Podolynskoho i rozvytok ekohomolohichnoi nauky u XX st. [The scientific heritage of S. A. Podolynskyi and the development of ecomological science in the 20th century]*. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10264/Zlupko_Naukova_spadshchyna.pdf [in Ukrainian].
3. Kolotylo, D. M. *Vchennia S. Podolynskoho i V. Vernadskoho v aspekti hlobalnoi ekoloho-ekonomichnoi osvity XXI stolittia [Teachings of S. Podolynskyi and V. Vernadskyi in the aspect of global ecological and economic education of the 21st century]*. Retrieved from <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/653614.pdf> [in Ukrainian].
4. *Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
5. Podolynskyi, S. A. (2000). *Vybriani tvory [Selected works]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
6. Rudenko, M. (2008). *Enerhiia prohresu. Hnosys i suchasnist [The energy of progress. Gnosis and modernity]: Metafizychna poema. Publitsystyka. Poema*. Kyiv: Zhurnalyst Ukrainy [in Ukrainian].
7. Rudenko, M. *Slidamy kosmichnoi katastrofy. Z bloknota pismennyka [Traces of a space disaster. From the notebook of the writer]*. Retrieved from <http://www.e-reading.by/book.php?book=1034396> [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 28.08.2022

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ПРАЦІ ЩОДО ЗАТРЕБУВАНOSTІ ФАХІВЦІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНОСТЮ 011 «ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ»

A Здійснено спробу аналізу вітчизняного ринку праці щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Обґрунтовано специфіку педагогічної професії в контексті сучасних умов реформування галузі. Наведено дані Європейського центру розвитку професійної освіти (Cedefop) щодо перспектив зайнятості фахівців в освітній сфері до 2030 року. Проаналізовано кількість вакансій, рівень середньої заробітної плати, найбільш затребувані посади та перелік вимог, що сьогодні висувуються до фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». З'ясовано, що сучасний ринок праці потребує фахівців педагогічних професій, проте перевага роботодавців надається в більшості педагогам, готовим працювати у закладах загальної середньої освіти, закладах дошкільної освіти або з дітьми з особливими потребами.

Ключові слова: ринок праці; педагогічна професія; фахівці; працевлаштування; заробітна плата; досвід роботи

S *Kulishov Volodymyr. The analysis of the domestic labor market regarding the demand for specialists in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences».*

This article is devoted analyzing the domestic labor market regarding the demand for specialists in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences». The author substantiates the specificity of the teaching profession in the context of modern conditions of reforming the industry and factors by which it is adjusted, namely: conditions of professional activity, society's attitude to the teaching profession and the teacher's functions, external and internal factors that directly affect the quality of the performance of professional duties (the COVID-19 pandemic, martial law, migration processes, etc.). Attention is drawn to the fact that the professional activity of a teacher has great social significance because it is about the formation of a human personality and the preparation of the younger generation for life and work in modern society. The article provides data from the European Center for the Development of Vocational Education (Cedefop) as for the employment prospects of specialists in the field of education until 2030. The number of vacancies, the level of average salary, the most in-demand positions and the list of requirements that are currently being put forward to specialists in the specialty 011 «Educational, pedagogical sciences» are analyzed in the article. The author determined that the modern labor market needs specialists in teaching professions, however employers prefer teachers who are ready to work in secondary general education establishments, preschool education establishments, or with children with special needs. The most fundamental factors influencing the choice of a teaching profession by young people today are determined: salary level, the specifics of work with the young generation, a set of requirements for a modern teacher, popularity/unpopularity of the teaching profession.

Key words: labor market; teaching profession; specialists; employment; salary; experience

Кулішов Володимир Сергійович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки, психології та менеджменту, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «УМО» НАПН України, Україна

Kulishov Volodymyr, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy, Psychology and Management, Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education SIHE «UEM» NAPS of Ukraine, Ukraine

E-mail: kulishov_04@ukr.net

Актуальність проблеми. Структурна модернізація вітчизняної економіки, якої потребує нині суспільство, є можливою за умов створення сприятливого клімату для підприємництва та бізнесу, стабілізації державних фінансів і формування стійкої фінансової системи, модернізації інфраструктури, підвищення рівня енергетичної безпеки, імпортозаміщення, збалансованості на ринку праці тощо.

Ринок праці є одним з найскладніших елементів ринкової економіки, в процесі функціонування якого переплітаються інтереси робітника та роботодавця щодо визначення ціни праці та умов функціонування, а також відображаються практично всі соціально-економічні процеси, що відбуваються в державі [2].

За визначенням В. Радкевич, вітчизняний ринок праці – це система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які

шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їхніми організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні фахівців [4].

Нині спостерігається тенденція невідповідності попиту і пропозиції на ринку праці, що стало наслідком багатьох факторів, з якими зіткнулася країна за останні роки. Вивчення свіжих даних Міністерства освіти і науки України дозволяє дійти висновку, що між професіями, які обрали вступники 2021 року, та професіями, які затребувані нині роботодавцями, є певний розрив.

Так, до закладів вищої освіти цієї вступної кампанії було подано близько мільйона заяв. Водночас експерти вказують, що отримання вищої освіти не гарантує отримання високооплачуваної роботи. Ринок праці перенасичений фахівцями з вищою освітою. Так, за даними державного

центру зайнятості, серед безробітних, які перебували на обліку станом на 1 вересня 2021 року 51% мали вищу освіту. Через це фахівці радять молодим людям обирати професійну (професійно-технічну) освіту [1].

Однак у переважній більшості випускники українських шкіл усе ж вступають до закладів вищої освіти. Серед найпопулярніших спеціальностей варто відзначити право, менеджмент, філологію, комп'ютерні науки, журналістику та психологію. На жаль, серед цього переліку відсутні фахівці з освітніх, педагогічних наук.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Загалом, проблеми розвитку ринку праці України, його регулювання та реформування, аспекти зайнятості населення, безробіття є об'єктом наукових досліджень вітчизняних учених, зокрема В. Близнюк, Д. Богині, І. Бондар, М. Ведернікова, М. Войнаренко, І. Дехтярьової, А. Колота, Е. Лібанової, І. Петрової, В. Петюха, О. Піщуліної, В. Радкевич та ін. Однак на сьогодні фактично відсутні дослідження щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Мета статті: охарактеризувати тенденції, що впливають на затребуваність фахівців з освітніх, педагогічних наук на вітчизняному ринку праці.

Викладення основного матеріалу. Професія педагога є досить непростою як за своїм змістом, так і за формою. Педагогічна діяльність – це особливий вид суспільно корисної діяльності людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних, моральних, естетичних цілей. Педагогічна діяльність може розглядатися як процес послідовного вирішення різноманітних освітніх завдань. Вона складається, як правило, із системи дій, спрямованих сукупно на реалізацію виховних завдань, і пов'язана з різними факторами педагогічного процесу, зокрема з діяльністю здобувачів освіти і конкретними цілями та змістом навчання і виховання. Часто така діяльність провадиться в умовах, які постійно змінюються, з урахуванням вікових і психолого-педагогічних особливостей здобувачів освіти [5].

Професійна діяльність педагога має велике соціальне значення, адже мова іде про формування людської особистості. Навчаючи молодь, готуючи їх до життя і праці в сучасному суспільстві – педагог виконує одну з найважливіших суспільних функцій.

Специфіка професійної діяльності вітчизняних педагогів усіх рівнів нині коригується кількома важливими факторами:

- умовами здійснення професійної діяльності;
- ставленням суспільства до педагогічної професії та функцій педагога;
- рівнем заробітної плати педагога;
- зовнішніми та внутрішніми чинниками, що безпосередньо впливають на якість виконання професійних обов'язків (пандемія COVID-19, військовий стан, міграційні процеси тощо).

Усі перелічені вище фактори безпосередньо чи опосередковано впливають на популярність і затребуваність/незатребуваність педагогічної професії серед випускників вітчизняних закладів загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої.

Нещодавно Європейський центр розвитку професійної освіти (Cedefop) опублікував звіт «Прогноз навичок: тенденції та виклики до 2030 року», в якому розглядаються тенденції розвитку робочої сили в Європі, наслідки для конкретних професій, невідповідність кваліфікацій і навичок потребам ринку праці, а також зміни у змісті робочих функціональних обов'язків на період до 2030 року [3].

Cedefop прогнозує скорочення службових обов'язків, пов'язаних із фізичною працею, і ріст інтелектуальних завдань, що призведе до зростання кількості робочих місць у таких сферах як управління, професії, що потребують розумової праці, а також у харчовій і готельній промисловості, сфері роздрібною торгівлі. Зростання ж зайнятості в освітній сфері, відповідно до звіту Cedefop, буде обмеженим, що є прямим результатом заходів жорсткої економії. Незважаючи на те, що в деяких країнах очікується помірне зростання, загалом у педагогічній професії передбачається скорочення робочих місць. Зокрема, кількість педагогів скоротиться більш ніж на 1,5% в Болгарії та Португалії, від 1,5 до 0,5% – в Німеччині, Іспанії, Латвії, Литві, Нідерландах, Польщі, Словенії, Словаччині, Великобританії; майже не зміниться (коливання +/-0,5%) – в Данії, Ірландії, Франції, Угорщині, Румунії, Норвегії, Ісландії, на Кіпрі та Мальті, незначно зростає на 0,5–1,5% – в Бельгії, Чехії, Естонії, Греції, Італії, Люксембурзі, Австрії, Фінляндії, Швеції, Швейцарії, Македонії; виростає більш ніж на 1,5% в Хорватії та Туреччині.

У зв'язку з означеним вище виникла потреба проаналізувати тенденції, що нині впливають на затребуваність фахівців спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» на вітчизняному ринку праці.

Результати дослідження. З метою аналізу ринку праці та вивчення запитів роботодавців щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» було проаналізовано 12 сервісів працевлаштування щодо затребуваних посад, обов'язків майбутнього працівника, навичок, компетентностей, орієнтовної заробітної плати:

- 1) dcz.gov.ua
- 2) Work.ua
- 3) Robotota.ua
- 4) Ua.trud.com
- 5) Jobs.ua
- 6) Ua.jooble.org
- 7) Headhunter.ua
- 8) Novarobotota.ua
- 9) Superjob.ua
- 10) Grc.ua
- 11) Jobis.com.ua
- 12) Olx.robota

За результатами аналізу визначено, що найбільше вакансій для працевлаштування фахівців за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» пропонують сервіси: Work.ua – близько 90 пропозицій, Robota.ua – 55 вакансій та Ua.jooble.org – 30 вакансій (рис. 1):

Також у ході аналізу з'ясовано, що більшість пропозицій по працевлаштуванню пропонують приватні заклади освіти (близько 90), у державних закладах освіти станом на лютий 2022 року було представлено близько 15 вакансій, що говорить, в основному, про укомплектованість закладів

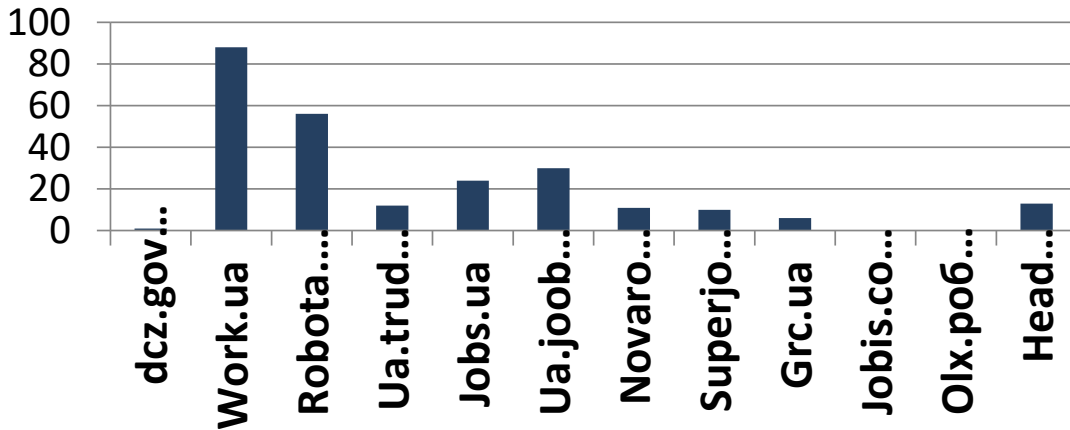

Рис. 1. Кількість представлених вакансій за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» сервісами працевлаштування

освіти державної форми власності. За даними Державного центру зайнятості серед вакансій працівників інших спеціальностей попит на фахівців освітньої сфери становить 9,4 %, що є середнім показником на ринку праці [1].

Найзатребуванішими виявлено працівників для промисловості (23,9 %), сільського господарства (16,0 %), оптової та роздрібно торгівлі (15,6 %), найменш користуються попитом – фахівці з адміністративного обслуговування та розміщення і організації харчування (по 3 %) (рис. 2):

Серед ТОП-10 найпопулярніших професій в Україні у 2021 році фахівці освітньої сфери зайняли:

- 3 місце – вчитель закладу загальної середньої освіти;
- 4 місце – вихователь;
- 7 місце – викладач закладу вищої освіти.

Зазначена статистика свідчить про відносну популярність педагогічної професії, що нині, в першу чергу, пов'язано зі зміною ролі й основної функції педагога. Сучасна освіта потребує сучасних підходів до організації

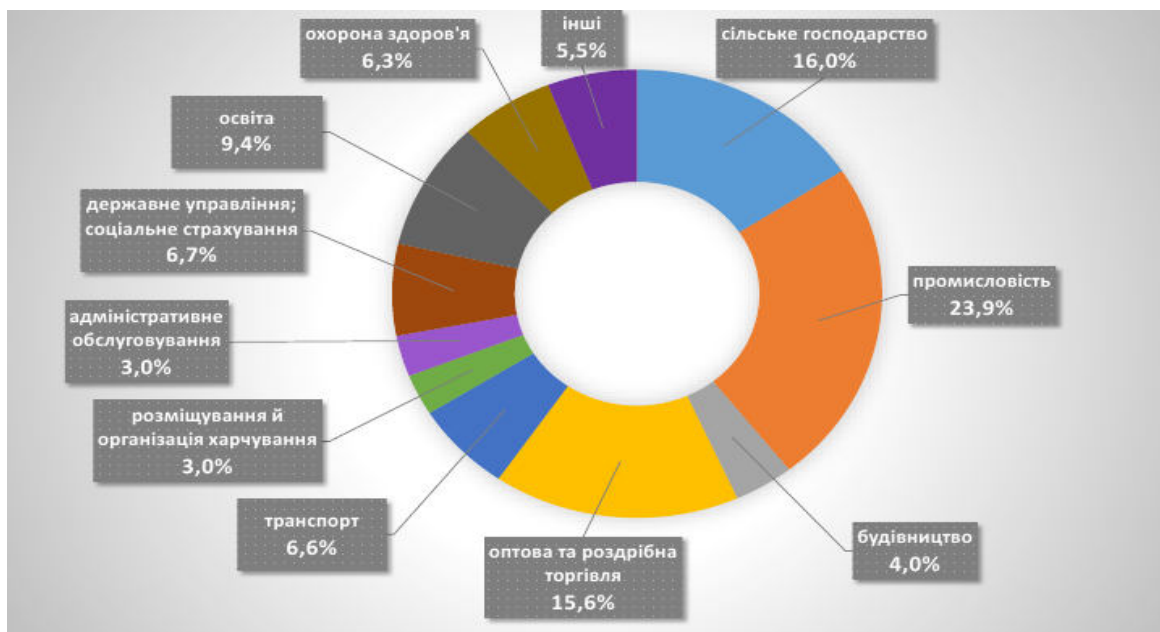

Рис. 2. Статистика попиту на фахівців за даними Державного центру зайнятості

освітнього процесу, відповідно до цього педагог сьогодні не виконує функцію основного джерела знань, а швидше

є організатором навчання, коучем, модератором, фасилітатором тощо.

За результатами аналізу сервісів по пошуку роботи з'ясовано, що найбільша кількість вакансій пропонується для (рис. 3):

- 1) вчителя закладу загальної середньої освіти – 673 пропозиції;
- 2) вихователя закладу дошкільної освіти – 129 пропозицій;

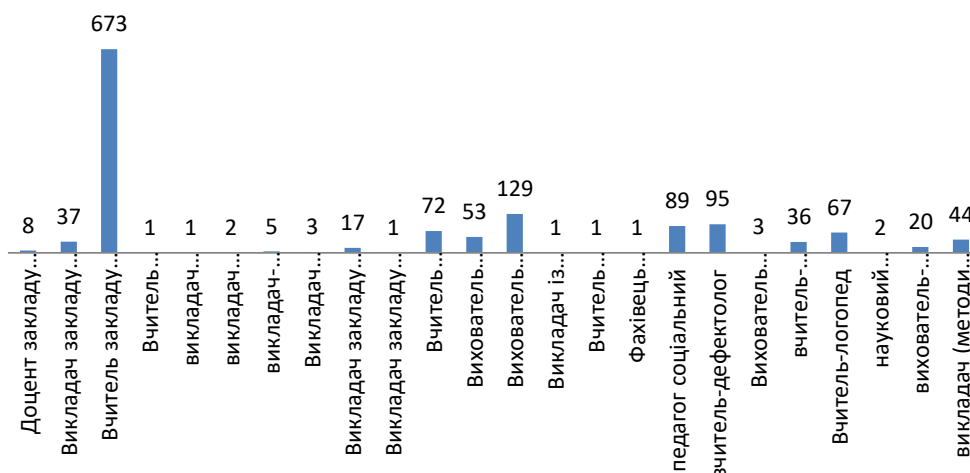

Рис. 3. Кількість представлених вакансій за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» відповідно до посад

3) вчителя дефектолога – 95.

Що стосується рівня заробітних плат фахівців спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки», то відповідна статистика за лютий місяць 2022 року дає наступні дані:

- найвисокооплачуванішою є посада фахівця (консультанта) інклюзивно-ресурсного центру – близько 13.000 грн.;
- на другому місці – вчитель спеціальної освіти із заробітною платою близько 10.000 грн. Десь у цих межах знаходиться і заробітна плата доцента закладу вищої освіти;
- найменш оплачуваними є посади викладача-інструменталіста народних, духових інструментів), викладача із соціальної педагогіки, вчителя-реабілітолога, що перебувають на рівні близько 6200 грн. на місяць.

Середня заробітна плата в галузі визначена на рівні 8907,25 грн. на місяць.

Якщо брати статистику по регіонах України, відповідно до даних Державного центру зайнятості [1], то найзатребуванішими є фахівці спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» у:

- Дніпропетровській обл. – 70 вакансій;
- м. Києві – 69,9 вакансій;
- Харківській обл. – 65 вакансій.

Відповідно до цього, найменш затребуваними фахівці освітньої сфери є у Закарпатській – 16,7 вакансій та Чернівецькій областях – 9 вакансій у середньому по регіону (рис. 4):

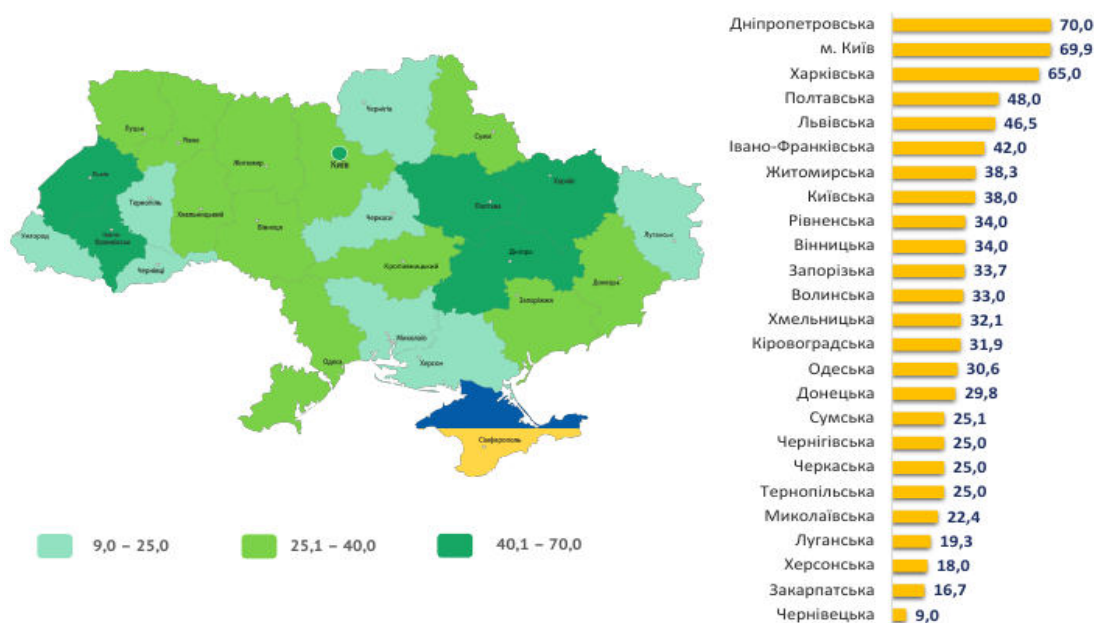

Рис. 4. Кількість вакансій за регіонами

За даними сервісів із пошуку роботи основними вимогами до фахівців спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» визначено:

- вища педагогічна освіта;
- досвід роботи в системі освіти від 2-х до 5-ти років;
- прийняття самостійних рішень;
- інтеграція нових ідей і технологій;
- досвід упровадження сучасних методів навчання;
- орієнтація в сучасних освітніх трендах;
- комунікабельність, креативність;
- організаторські та лідерські здібності.

Висновки. Отже, як бачимо, сучасний ринок праці потребує фахівців спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Проте перевага роботодавців надається в більшості педагогам, готовим працювати у закладах загальної середньої освіти та дошкільної освіти або з дітьми з особливими потребами. Серед найґрунтовніших чинників, що нині впливають на вибір молоддю педагогічної професії, варто відмітити:

- рівень заробітної плати;
- специфіка роботи з підростаючим поколінням;
- сукупність вимог до сучасного педагога;
- популярність/непопулярність педагогічної професії.

Список використаних джерел

1. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua>
2. Кваша О. С. Ринок праці в Україні: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 1074–1079.

3. Прогноз ринку праці до 2030 року: зростання зайнятості в освітній сфері буде необмеженим. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7018-prognoz-rinku-prac-do-2030-roku-zrostannya-zaynyatost-v-osvtny-sfer-bude-obmezhenim.html#:~:text=Відповідно%20до%20прогнозів%20Cedefop%2C%20зростання,професії%20передбачається%20скорочення%20робочих%20місць>
4. Радкевич В. О. Ринок праці і професійна освіта в умовах модернізації національної економіки. *Інноваційність у науці і освіті*: наук. вид. до ювілею професора, д-ра хабілітованого Франтішека Шльосека. Київ : Богданова А. М., 2013. С. 440–446.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник. 3-тє вид. Київ : Академвидав, 2009. 560 с.

References

1. *Derzhavnyi tsentr zainyatosti [State Employment Center]*. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Kvasha, O. S. (2018). Rynok pratsi v Ukraini: analiz suchasnoho stanu ta perspektivy rozvytku [The labor market in Ukraine: analysis of the current state and prospects for development]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky [Global and national economic problems]*, 22, 1074-1079 [in Ukrainian].
3. *Prohnoz rynku pratsi do 2030 roku: zrostannia zainiatosti v osvithniy sferi bude neobmezhenym [Labor market forecast until 2030: employment growth in the education sector will be unlimited]*. Retrieved from <https://pon.org.ua/novyny/7018-prognoz-rinku-prac-do-2030-roku-zrostannya-zaynyatost-v-osvtny-sfer-bude-obmezhenim.html#:~:text=Відповідно%20до%20прогнозів%20Cedefop%2C%20зростання,професії%20передбачається%20скорочення%20робочих%20місць> [in Ukrainian].
4. Radkevych, V. O. (2013). Rynok pratsi i profesiina osvita v umovakh modernizatsiyi natsionalnoyi ekonomiky [Labor market and professional education in the conditions of modernization of the national economy]. In *Innovatsiynist u nauksi i osviti [Innovation in science and education]*: nauk. vyd. do yuvileyu profesora, d-ra khabilitovanoho Frantisheka Shloseka (pp 440-446). Kyiv: Bohdanova [in Ukrainian].
5. Fitsula, M. M. (2009). *Pedahohika [Pedagogy]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 05.09.2022

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

A Розглянуто зміст і сутність гендерного підходу в управлінні закладом загальної середньої освіти. Наголошено, що виховання молоді в умовах рівних можливостей буде сприяти прояву найкращих лідерських якостей, які допоможуть відродженню економічної ситуації в країні. Розкрита сутність термінів із гендерної тематики. Підкреслено, що забезпечення рівних прав жінок і чоловіків є принципово важливим складником процесів демократизації, маркером європейського вибору України, який обов'язково повинен бути втіленим. Наголошено на неприйнятності стереотипів у демократичному суспільстві. Доведена нагальність і необхідність прийняття Національної концепції гендерного законодавства. Стверджується, що гендерні обмеження негативно впливають на стан економіки, обмежують власну ініціативу людей, скорочують податкові надходження до бюджету.

Ключові слова: гендерна компетентність; гендерна рівність; гендерні стереотипи; гендерний підхід; стилі управління; паритет

S Babenko Svitlana. Gender equality as a course toward European society.

The content and essence of the gender approach in the administration of the institutions of general secondary education are reviewed. The content and essence of the gender approach in the management of the institutions of general secondary education are considered. It was emphasized that educating young people in conditions of equal opportunities will contribute to the manifestation of the best leadership qualities, which will help the revival of the economic situation in the country. The essence of gender-related terms is revealed. It is emphasized that ensuring equal rights of women and men is a fundamentally important component of democratization processes, a marker of Ukraine's European choice, which must be implemented. The inadmissibility of stereotypes in a democratic society is emphasized. The urgency and necessity of adopting the National Concept of Gender Legislation has been proven. It is claimed that gender restrictions have a negative impact on the state of the economy, limit people's own initiative, and reduce tax revenues in the budget.

Key words: gender competence; gender equality; gender stereotypes; gender approach; management styles; parity

Бабенко Світлана Анатоліївна, здобувачка аспірантури, Луганський національний аграрний університет, м. Старобільськ, Україна; директорка, Вугледарська загальноосвітня школа I-III ступенів №2 Вугледарської міської ради Донецької області, Україна

Babenko Svitlana, postgraduate, Luhansk National Agrarian University, Starobilsk, Ukraine; Director, Ugledar secondary school of grades I-III No. 2 of the Ugledar City Council of Donetsk region, Ukraine

E-mail: yasiba2016@gmail.com

Актуальність проблеми. Курс на Євроінтеграцію та вступ у НАТО, закріплений конституційно у 2018 році, вимагає від українського суспільства не тільки декларативного визнання, а й практичної реалізації прав людини.

Отже, як першочергові перед українським суспільством постають завдання щодо змін, пов'язаних із демократизацією як суспільного життя в цілому, так і у сфері освіти та управління, зокрема. Вимога щодо забезпечення рівних прав жінок і чоловіків є принципово важливим складником процесів демократизації (своєрідний маркер успішності демократичних перетворень), яка має бути реалізована. Повноцінна участь жінок і чоловіків в усіх сферах управління державою – це гарантія євроінтеграції, запорука рівноправного входження України до кола економічно-розвинених цивілізованих держав світу.

Мета статті: розкрити зміст гендерного підходу в управлінні як запоруки європейського вибору країни.

Викладення основного матеріалу. В Україні поняття «гендерна рівність» уперше з'явилося 06 травня 2001 року у Постанові Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–

2005 роки» [8]. Говорячи про гендер, насамперед, мали на увазі нерівність, а не лише відмінність між жінками та чоловіками. Наступний документ, який опікувався правами жінок і чоловіків з'явився аж у 2018 році – Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» [7].

Проблема сучасного українського суспільства у тому, що гендерні стереотипи ще йому притаманні, але й саме життя з його Майданами та повномасштабною російською агресією змушує спільноту перетворюватись. Роль жінки як Берегині або Барбі (за Т. Злобіною) переживає «гендерний розпад», тому що багато жінок були змушені взяти в руки зброю [4]. Треба визначити, що історично ця «нова» роль жінки не нова, адже саме на українських землях було відомо про племена амазонок – сарматських жінок, які воювали за волю рідної земля пліч-о-пліч разом із чоловіками. До того ж нехтування таким економічним ресурсом як жіноча праця – це занадто нерозважливо для будь-якої економіки.

Саме знання механізмів формування гендерних ролей і стосунків у суспільстві, вміння розпізнавати гендерну нерівність і боротися з нею, забезпечуючи зміну дискримінаційних структур і відкриваючи нові можливості для

розвитку чоловіків та жінок, і є складниками гендерної компетентності.

Окрім того, гендерна компетентність включає в себе [14]:

- знання про гендерну політику і гендерно-політичні стратегії;
- знання про інструменти і практики використання гендерного підходу;
- навички використання гендеру як соціальної категорії, як спонукання до дій для всіх співробітників організації.

Необхідність набуття гендерної компетентності є обов'язковим компонентом не лише з точки зору професійного розвитку й удосконалення людини, а й з точки зору функціонування та її взаємодії із сучасним суспільством. Заклади загальної середньої освіти є місцем соціалізації учнівства. Тож виховання здобувачів у системі освіти у рамках гендерного балансу є важливим складником освітнього процесу.

Система освіти в країні побудована на мовчазному погодженні, на готовності сприймати «рекомендації» як накази, на невмінні педагогів відстоювати свої права, на «беззубості» освітніх профспілок. Отже, для багатьох у суспільстві – заклади загальної середньої освіти – то жіноча, матриархатна сфера. І це також гендерний стереотип, від якого треба позбавлятися.

Освіта протягом століть передбачала чоловіків у якості вчителів. Їх небажання йти працювати до школи – це недоліки економічної політики пострадянської держави. Роботою сучасних педагогічних колективів має бути викорінення негативних гендерних стереотипів саме для того, щоб і жінки, і чоловіки мали рівні можливості, рівний справедливий доступ до економічних ресурсів, однаково могли користуватись цими результатами.

«Ми різні, проте рівні» – це гасло має прийти в управління економічними ресурсами на засадах гендерного підходу. Гендерний підхід – це ознака політичної, економічної та будь-якої іншої культури, яка полягає в урахуванні інтересів соціально-статевих груп суспільства [12].

Суттю такого підходу є усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків і жінок, викликають у них різні реакції. Гендерний підхід має розкрити та проаналізувати наявність відмінностей в освіті між хлопчиками та дівчатками, виявити проблеми упередженості у змісті шкільних програм, гендерний дисбаланс системи освіти загалом. Завдання закладів загальної середньої освіти – це надання можливостей для розвитку своїх здібностей, незалежно від статі, незалежно від традиційних поглядів на соціальні ролі, не обмежуючись рамками гендерних стереотипів. «Освітня сфера є фундаментом для досягнення людського розвитку в епоху глобалізації та є основою в сприянні гендерній політиці для рівності чоловіків і жінок», – стверджує М. Кіммель у своїй книзі «Гендероване суспільство» [5].

У цьому році виконується 300 років з дня народження людини, яку називають українським Сократом, слобожан-

ським і полтавським Діогеном. Григорій Савич Сковорода. Філософ-мандрівник, людина, яка справді мала європейську освіченість та вільне, демократичне мислення. Саме він першим висказався з приводу так званої «сродної праці» – виховання в людині природних здібностей і нахилів («Сродна праця – це найсолідша на світі річ. Роби те, до чого народжений. Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти») [1]. Пізнавай себе, а пізнавши – самовдосконалюйся. Сковорода навчав: у природі – краса, гармонія, а в суспільстві – несправедливість. Щоб змінити макросвіт (навколишнє), треба кожному змінити мікросвіт (тобто самого себе).

Розкриваючи свої здібності і нахили, кожній людині під силу слушно визначити своє місце в суспільстві, аби приносити найбільшу користь. На жаль, більшість посідає не свої місця, обіймає чужі посади: один ходить за плугом, тоді як від природи він музикант, інший править суддею, а йому треба череду пасти. Не може бути щасливою Людина, якщо вона діє всупереч власній натурі. Величчя природи – це величчя Бога в людині. Пізнання природи – це пізнання Бога [2].

Роботи Григорія Сковороди спонукають до роздумів: чи має право на існування таке суспільство, яке не цінує в людині вроджених здібностей, не дає їй змоги розкрити ці здібності на повну силу, а значить – реалізувати себе сповна [13].

20 вересня 2019 року було затверджено Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [9], де однією із цілей є гендерна рівність. Але ще в 2018 році у Верховній Раді було представлено тільки 8 % жінок, тоді як у патріархальних ісламських країнах цей відсоток дорівнював 27–30 %. Тож будемо сподіватись, що гендерний підхід в освітній сфері й у управлінні закладами загальної середньої освіти змінять найближчим часом цю ситуацію. Бо гендерна рівність має стати невід'ємним елементом правової системи країни.

Даний Указ Президента України базується на міжнародно-правових нормах (Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки. Мир. Безпека») [3], але імплементація його не враховує потенціал окремої країни і часто робить норми права чисто декларативними. Сучасне законодавство України створює певне правове поле, але воно не завжди забезпечує фактичні можливості та умови їхньої реалізації. В Україні із цієї Резолюції ми маємо втілити 10 з 17 цілей, виконати 25 з 86 завдань, висвітити 45 з 172 індикаторів Національного плану дій «Цілі стратегічного розвитку України». Для повної реалізації цих цілей Україна потребує власну Національну Концепцію гендерного законодавства.

У 2018 році Національний демократичний інститут міжнародних відносин оцінював питання рівності у нашому суспільстві. Так, 81 % жінок і 73 % чоловіків назвали це питання «важливим» і «дуже важливим». Лише 49 % зазначили, що чоловіки та жінки мають рівний доступ до професій [6]. Гендерні стереотипи суспільства до 2019 року

не надавали можливості дівчатам вступати до військових закладів освіти. А має вважатись, що особливістю гендерного компоненту має бути професіоналізм і лідерські якості людини, а не стать.

Занадто спрощене, а іноді й помилкове розуміння демократії, сутності демократичних цінностей, зокрема, гендерної рівності, вимог і стратегії гендерної політики держави призводять, з одного боку, до нехтування вагомими ресурсами підвищення ефективності структур управління, а з іншого, до руйнування основ дисципліни, заважають налагодженню співробітництва у колективах (коли в колективах йде поблажливе або зневажливе відношення до представників якоїсь однієї статі). У суспільстві є такі явища як «скляна стеля» (неможливість побудувати кар'єру для представника певної статі у певній організації), «липка підлога» (це закономірність, що жінки, порівняно з чоловіками, менш імовірно почнуть підніматися кар'єрними сходами. Це явище пов'язане з гендерними відмінностями в нижній частині розподілу заробітної плати), «бетонна підлога» (термін бетонна підлога (concrete floor) описує мінімальну кількість чи пропорцію жінок, необхідну для того, щоб відділ чи рада директорів здавалися легітимними) [11].

У рамках дослідження «Управління закладом загальної середньої освіти на засадах гендерного підходу» в 2022 році було проведено опитування педагогів шкіл Донецької області. Те, що наше суспільство має певні зміни, свідчать його результати. Суспільство відреагувало на появу у нашій мові фемінітивів (34%), хоча багато хто й не прийняв поки це для себе (59,6%). 89% відзначило, що не стикалось з проявом гендерних стереотипів при прийомі на роботу, але існування таких стереотипів у побуті, хоч і зрідка відзначили 74,5% (вирази на кшталт «не бабська справа», «чоловіки не плачуть»). Згодні з тим, що є так звані «чоловічий» і «жіночий» стиль управління майже 40%, а 51% з цим не погодились. І те, що нашій країні не загрожує управління лише чоловіків, бо є багато жінок – керівниць заявили 74%. Для 92% не має значення, хто буде у них керівником – чоловік чи жінка, головне, щоб це був професіонал.

Гендерна політика будь-якої організації має вписатись у державну гендерну політику, однак з іншого боку – має відбивати специфіку конкретної установи. Ефективність управління проявляється, насамперед, у знанні соціальної групи, що постає як система формальних і неформальних статусів і ролей, закономірностей розвитку соціальних груп. Гендерна роль – це нормативно схвалений спосіб поведінки, обов'язків для чоловіка чи жінки, соціальна функція, яку вони мають виконати у відповідності до системи рольового очікування суспільства щодо маскуліності чи фемініності, сформованими на даному етапі соціокультурного розвитку [6, с. 127]. Жінці у ролі керівника здійснюється більший опір, особливо неформальними структурами колективу.

За твердженнями В. Радаєва [10], управління в організації здійснюється за чотирма стилями: бюрократизм (начальник), патерналізм (господар, хазяїн), фратерналізм (лідер), партнерство (координатор). Згідно з його дослідженням, жінкам в управлінні більш притаманні поєднання фратерналізму та партнерства, а чоловіки дотримуються якогось одного стилю. Орієнтацію на «справу» (60 %) та «на людину» (40 %) згідно з решіткою Блейка-Моутона показали однаково і жінки, і чоловіки. Більше 40 % опитуваних до недоліків управління організації жінками назвали «жорсткість».

Співпали за управлінськими якостями жінки і чоловіки у таких позиціях:

- уміння діяти в ситуації ризику та конфлікту;
- постійна готовність до змін;
- здатність до інновацій;
- уміння ефективно використовувати навички та здібності інших людей;
- уміння протистояти тиску, здатність відстоювати свою позицію.

Висновок із цього дослідження: успішний менеджмент не має статі. Соціальні ролі жінки та чоловіка – це не протистояння, а свобода особистості.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, на шляху до європейського вибору Україна має своїм першочерговим завданням у сфері освіти вважати розроблення якісно нового гендерного підходу, формування гендерного паритету та гендерної політики. Політикам та управлінцям треба усвідомити, що гендерні обмеження негативно впливають на стан економіки, обмежують власну ініціативу людей, скорочують податкові надходження до бюджету. Держава саме в цьому питанні має проявити патерналізм як турботу про своїх громадян, допомогти їм позбавитись обмежень, щоб реалізувати себе згідно з документами, які були прийняті на європейський манер за ці 30 років незалежності.

Список використаних джерел

1. Афоризми Григорія Сковороди. URL: <https://dovidka.biz.ua/aforizmi-skovorodi-pro-pratsyu/> (дата звернення 01.08.2022).
2. Григорій Сковорода. Діоген із Слобожанщини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3341547-grigoriy-skovoroda-diogen-zi-slobozansini.html> (дата звернення 01.08.2022).
3. Жінки, мир та безпека, НАТО. URL: <http://surl.li/cmwwag> (дата звернення 12.07.2022).
4. Злобіна Т. Гендерний розпад. URL: <http://surl.li/cmzvzu> (дата звернення 21.07.2022).
5. Кімміл М. С. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. 490 с.
6. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів в систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / О. Волобуєва, А. В'яткіна, С. Ганаба та ін. Київ: ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. URL: <http://surl.li/cmwwau> (дата звернення 16.06.2022).
8. Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки. URL: <http://surl.li/cmvtzt> (дата звернення 11.06.2022).
9. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: <http://surl.li/cmwwad> (дата звернення 15.06.2022).
10. Радаєв В. 4 способи утвердження авторитета в фирме. URL: <http://surl.li/cmwwaq> (дата звернення 02.07.2022).
11. Скляна стеля. URL: <http://surl.li/cmwwam> (дата звернення 22.07.2022).

12. Словник та тезаурус / Європейський інститут із гендерної рівності. URL: <http://surl.li/cmaw> (дата звернення 10.06.2022).
13. «Щаслива людина», «сродна праця» – основні поняття філософії і творчості Г. Сковороди. Як їх розуміти і як вони співвідносяться з народними уявленнями? URL: <https://www.ukrlib.com.ua/answers/printit.php?tid=11096#:~:text=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E%20%D1%89%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8F%2C%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%B2%20%D0%93,%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B%D0%BE%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F> (дата звернення 01.08.2022).
14. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси, 2016. 336 с.
7. *Pro zabezpechennia rinvnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv* [On ensuring equal rights and opportunities for women and men]. Retrieved from <http://surl.li/cmaw> [in Ukrainian].
8. *Pro Natsionalnyi plan dii shchodo polipshennia stanovyscha zhinok ta spriannia vprovadzhenniu hendernoi rinvnosti u suspilstvi na 2001-2005 roky* [About the National Action Plan for Improving the Status of Women and Promoting the Implementation of Gender Equality in Society for 2001-2005]. Retrieved from <http://surl.li/cmvtz> [in Ukrainian].
9. *Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy v period do 2030 roku* [About the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]. Retrieved from <http://surl.li/cmwd> [in Ukrainian].
10. Radaev, V. *4 sposoba utverzhdeniya avtoryteta v fyrmе* [4 ways to establish authority in the company]. Retrieved from <http://surl.li/cmwaq> [in Ukrainian].
11. *Skliana stelia* [Glass ceiling]. Retrieved from <http://surl.li/cmwaq> [in Ukrainian].
12. *Slovyk ta tezaurus* [Dictionary and thesaurus]. Yevropeyskyi instytut iz hendernoi rinvnosti. Retrieved from <http://surl.li/cmaw> [in Ukrainian].
13. «Shchaslyva liudyna», «srodna pratsia» — osnovni poniattia filosofii i tvorchosti H. Skovorody. Yak yikh rozumity i yak vony spivvidnosyatsia z narodnymy uavlenniamy? [«Happy man», «kindred work» are the main concepts of the philosophy and creativity of H. Skovoroda. How to understand them and how do they relate to popular ideas?]. Retrieved from <https://www.ukrlib.com.ua/answers/printit.php?tid=11096#:~:text=%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E%20%D1%89%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8F%2C%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%B2%20%D0%93,%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8E%20%D1%8F%D0%BA%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B%D0%BE%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F> [in Ukrainian].
14. Shevchenko, Z. V. (2016). *Slovyk hendernykh terminiv* [Dictionary of gender terms]. Cherkasy [in Ukrainian].

References

1. *Aforyzmy Hryhorii Skovorody* [Aphorisms of Grigory Skovoroda]. Retrieved from <https://dovidka.biz.ua/aforizmi-skovorodi-pro-pratsyu/> [in Ukrainian].
2. *Hryhorii Skovoroda. Diogen iz Slobozhanshchyny* [Hryhoriy Skovoroda. Diogenes from Slobozhanshchyna]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3341547-grigorij-skovoroda-diogen-zi-slobozansini.html> [in Ukrainian].
3. *Zhinky, myr ta bezpeka, NATO* [Women, peace and security, NATO]. Retrieved from <http://surl.li/cmwaq> [in Ukrainian].
4. Zlobina, T. *Hendernyi rozpad* [Gender breakdown]. Retrieved from <http://surl.li/cmvtz> [in Ukrainian].
5. Kimmel, M. S. (2003). *Genderovane suspilstvo* [Gendered society]. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
6. Volobuieva, O., Viatkina, A., & Hanaba, S. at al. (Comps.). (2021). *Metodychni rekomendatsii z intehtatsii hendernykh pidkhodiv v systemu pidhotovky fakhivtsiv dlia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy* [Methodological recommendations for the integration of gender approaches in the system of training specialists for the security and defense sector of Ukraine]. Kyiv: FOP Klymenko Yu. Ya. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 26.07.2022

УДК 378.046.4

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-36-42](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-36-42)Стрельников Виктор
Вонсович ЛидияORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0030-5042>

ЗАСТОСУВАННЯ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ І ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

A Авторами охарактеризовано можливості застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти.

Метою статті є дослідження теоретичних можливостей застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти, важливого у сучасних умовах для професійної діяльності викладачів.

Завданнями статті є визначення чинників, які впливають на наукову діяльність здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти; формулювання рекомендацій щодо зменшення «антитворчого» ефекту навчання.

Визначено, що у творах Григорія Сковороди неодноразово згадується основний чинник, що впливає на наукову діяльність – «пізнай себе!». На основі узагальнення поглядів Григорія Сковороди стосовно розвитку наукового потенціалу особистості виокремлено чинники, що впливають на наукову діяльність здобувачів освіти: ситуативні й особистісні.

Особистісними чинниками визнано: стійкі властивості, риси особистості або риси характеру людини, які можуть впливати на стан, викликаний тією чи іншою ситуацією.

Виділено ситуативні чинники, які негативно впливають на науковий потенціал і творчі можливості здобувача освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти: ліміт часу, стан стресу, стан підвищеної тривожності, бажання швидко знайти рішення, занадто слабка мотивація, наявність фіксованої установки на конкретний спосіб рішення, невпевненість у своїх силах, викликана попередніми невдачами, страх, підвищена самоцензура, спосіб пред'явлення умов задачі, що провокує неправильний шлях вирішення.

На основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформульовано рекомендації, дотримання яких зменшує «антитворчий» ефект навчання здобувача освіти.

Ключові слова: творча спадщина Григорія Сковороди; розвиток; науковий потенціал; заклад вищої освіти; заклад фахової передвищої освіти; здобувач освіти

S **Strelnikov Victor, Vonsovych Lidia. The application of the creative heritage of Hryhorii Skovoroda for developing the scientific potential of students in institutions of higher and professional pre-higher education.**

The authors characterized the possibilities of applying the creative heritage of Hryhorii Skovoroda for developing the scientific potential of students in higher and professional pre-higher education institutions.

The current article studies the theoretical possibilities of applying the creative heritage of Hryhorii Skovoroda for developing the scientific potential of students in institutions of higher and professional pre-higher education, which is important in modern conditions for the professional activity of teachers.

The tasks of the article are to determine the factors that influence the scientific activity of students in higher and professional pre-higher education institutions; the formulation of recommendations for reducing the "anti-creative" effect of education.

It was determined that in the works of Hryhorii Skovoroda, the main factor affecting scientific activity is repeatedly mentioned - "know yourself!". Based on the generalization of Hryhorii Skovoroda's views on the development of the scientific potential of an individual, we will single out the factors that influence the scientific activity of education seekers: situational and personal.

Personal factors are recognized as stable properties, personality traits, or character traits of a person who can influence the state caused by this or that situation.

Situational factors that negatively affect the scientific potential and creative opportunities of the student in higher and professional pre-higher education institutions are identified: time limit, the state of stress, state of increased anxiety, desire to quickly find a solution, too strong or too weak motivation, the presence of a fixed attitude toward a specific the method of decision, lack of confidence in one's abilities

caused by previous failures, fear, increased self-censorship, the way of presenting the conditions of the task, which provokes the wrong way of solving.

On the basis of the creative heritage of Hryhorii Skovoroda, recommendations were developed, the observance of which reduces the «anti-creative» effect of the student's education.

Key words: creative heritage of Hryhorii Skovoroda; development; scientific potential; institution of higher education; institution of professional pre-higher education; student of education

Стрельников Виктор Юрьевич, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри філософії і економіки освіти, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

Strelnikov Viktor, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy and Economics of Education, M. V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

E-mail: strelnikov.poltava@gmail.com

Вонсович Лідія Пантелеймонівна, завідувачка навчально-методичної лабораторії, Фаховий медико-фармацевтичний коледж Української медичної стоматологічної академії, Україна

Vonsovych Lidiya, Head of the Educational and Methodical Laboratory, Professional Medical and Pharmaceutical, College of the Ukrainian Medical Dental Academy, Ukraine

E-mail: vlp_zav@ukr.net

Постановка проблеми. В епоху інформаційного суспільства здобувач освіти у закладі вищої чи фахової передвищої освіти має бути готовим до кардинальних соціальних змін: зміни соціальної ролі та відповідальності здобувача освіти як майбутнього фахівця, належної інтелектуальної і наукової діяльності, інтенсивного посилення ролі засобів масової комунікації, значення інформації як стратегічного ресурсу цивілізаційного зростання, зміни характеру освіти і виховання, процесу підготовки особистості здобувача освіти з наукових позицій до професійного життя.

У сучасних умовах для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти важливого значення набуває застосування викладачами творчої спадщини Григорія Сковороди. Назрів перехід від адаптивного ставлення до творчої спадщини Григорія Сковороди, що передбачає його перманентне застосування, до креативно-активного, яке передбачає перетворення цієї спадщини у головний рушій удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показує, що удосконалення майстерності викладача стосовно розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти, як напрям наукових пошуків, переживає процес узагальнення емпіричних фактів і початок становлення. Проблема управління розвитком наукового потенціалу здобувачів освіти є надзвичайно актуальною в руслі сучасних тенденцій епохи інформаційного суспільства, що засвідчують дослідження О. Гладкової [1, с. 338–343], Л. Лебедик [1, с. 338–343], Т. Левченко [4, с. 163–167], а також наш попередні публікації у виданні «Імідж сучасного педагога» [2, с. 26–30] та ін. Однак, незважаючи на окремі спроби узагальнення поглядів Григорія Сковороди на виховання [3, с. 105–108], його педагогічних принципів [12, с. 101–104], потенціал застосування творчої спадщини Григорія Сковоро-

ди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти розкритий недостатньо.

Інтерес науковців до означеної проблематики значно посилюється із прийняттям 4 листопада 2020 року Постанови Верховної Ради України № 973-ІХ «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди» [5]. Проте, незважаючи на інтенсивні пошуки вчених, малодослідженою є проблема застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти.

Тому **метою** статті є дослідження творчої спадщини Григорія Сковороди та застосування її для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти, важливої у сучасних умовах для професійної діяльності викладачів.

Завданнями дослідження є: по-перше, визначити на основі застосування творчої спадщини Григорія Сковороди чинники, що впливають на наукову діяльність здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти; по-друге, застосовуючи творчу спадщину Григорія Сковороди, сформулювати рекомендації, дотримуючись яких можна зменшити «антитворчий» ефект навчання.

Розпочинаючи **викладення суті й результатів** нашого дослідження, зокрема, першого теоретичного його завдання, наголосимо, що у творах Григорія Сковороди неодноразово згадується основний чинник, що впливає на наукову діяльність – «пізнай себе!».

Методи стимуляції наукової діяльності здобувача освіти розглядалися й у вітчизняній педагогічній, психологічній і навіть технічній літературі, зокрема знаходимо обговорення проблеми: чи можна навчити науковій творчості? Широко відомі спроби навчити діяльності винахідника. Однак, на думку більшості психологів, ставити так питання не має сенсу, бо до визначення наукової діяльності входить її неалгоритмічний характер. Отже, якщо пряме навчання науковій творчості неможливе, то цілком мож-

ливий непрямий вплив на нього за рахунок створення умов, стимулюючих чи гальмуючих наукову діяльність [11, с. 203–204].

Творча наукова діяльність, на думку Григорія Сковороди, робить людину щасливою. І велика роль у цьому належить вчителю, про що йдеться у творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний»: «Про жодну ж науку частіше й відважніше не судять, як про ту, яка робить людину щасливою, тому я думаю, що кожному це так необхідне, як необхідне всякому життю. Правда, що говорити й випробувати похвально, але присвоювати собі знання – це глупо й погибельно. Проте ж думають, що кожному це легко можна знати. Не дивина дорогу знайти, та ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде й іншого веде, у цьому-то й трудність. Проповідує про щастя історик, благовістить хімік, сповіщає шлях щастя фізик, логік, граматик, землемір, воїн, відкупник, годинникар, знатний і незнатний, багатий і убогий, живий і мертвий... Всі на сідалище учителів сіли; кожен собі науку цю присвоїв» [6, с. 254]. І далі: «Щастя наше є мир душевний, але мир цей до жодної речовини не стосується; він не золото, не срібло, не дерево, не вогонь, не вода, не зірки, не планети. Чи пристойно вчити про мир тим, для кого речовинний цей світ – предметом? Одне сад розводити, інше – пліт городити, інше – фарби розтирати, інше – розуміти малюнок, одна справа – виліпити тіло, інша справа – вдихнути в душу веселість серця. Ось чия це є справа: «Як прекрасні ноги благосповідуючих...» Цим-то пообіцяно: «Сядете на престолах...» Всім блаженство, всім мир потрібний, тому сказано: «Судячим обом на десяти коліном Ізраїлевим». Ось хто на вчительських стільцях учить про мир! І оце-то є кафолічна, тобто всезагальна, наука, чого про жодну іншу сказати не можна» [там само, с. 255].

У творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» Григорій Сковорода черговий раз вказує на важливість для наукової творчості спорідненості цього заняття: «Правда, що наука вдосконалює спорідненість. І якщо спорідненість не дана, то що може зробити наука? Наука є практика й звичка, і є дочкою природи. Птах може навчитися літати – та не черепаха» [там само, с. 326].

Вчителю Григорій Сковорода радить наполегливо вчитися: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика. А ти, проповідуючи слово божої істини, утверджуй його чудесами непорочного життя.

Не можна побудувати словом, коли те ж саме руйнувати ділом. Це означає подавати правила для спорудження корабля, а робити віз. Без святості життя, можливо, можна стати корабельним майстром, але проповідником ніяк не можна, хіба його мавпою. Початок і кінець цього покликання, його природна сила й печать є божий страх, що виганяє всю нечистоту. Це є божий дар і ключ, даний Господом. Лиш він відкриває вхід у дім Давидів і в ті біблійні нутроці: «У скарбах наше спасіння, і відкриє – й не буде

того, хто зачинає, й зачинить – і не буде того, хто відчиняє» [там само, с. 329].

Цікаво, як пов'язує Григорій Сковорода вільну вчену творчість і примусове навчання, здоров'я і харчування у творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова»: «Учений дуже багато жере. Мудрий мало їсть зі смаком. Ученість, обжерливість – те ж саме. Мудрість же й смак є одне й те ж. Справжній смак при здоров'ї, а пряма мудрість при користі. Немає нічого кращого над справжню користь; і немає кращої користі над користь душевну. Душевна користь – це ліки, пожива й здоров'я серцю. Здоров'я ж – веселощі. І що ж дорожче за це? Все суєта, крім цього. Приживи мені хоч цілий світ, усе суєта без радощів. Здоров'я від обжерливості, мудрість відрізняється від вченості. Зажерливість породжує хворобу, пожива ж в міру зміцнює. Не читай – бо помножуєш ади! Читай – щоб заколотити вади! Якщо ж любиш неправду, то ненавидиш свою душу. Полюби сам свою душу і будь блаженним самолюбом, улюбленим для Соломона, про якого так співає: «Розумний праведник собі другом буде» [там само, с. 391].

Узагальнюючи погляди Григорія Сковороди стосовно розвитку наукового потенціалу особистості [6; 7; 8; 9; 10] і напрацювання сучасних вчених [1; 2; 3; 4; 12], виокремимо чинники, що впливають на наукову діяльність, зокрема, двох видів: ситуативні й особистісні.

Ситуативними чинниками, що негативно впливають на науковий потенціал і творчі можливості здобувача освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти, є: ліміт часу, стан стресу, стан підвищеної тривожності, бажання швидко знайти рішення, занадто сильна чи занадто слабка мотивація, наявність фіксованої установки на конкретний спосіб рішення, невпевненість у своїх силах, викликана попередніми невдачами, страх, підвищена самоцензура, спосіб пред'явлення умов задачі, що провокує неправильний шлях вирішення та інші [11, с. 204].

Григорій Сковорода про страх і тривожність у творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» зазначав, що «найболіснійший страх тривожить серце, яке лежить у стихіях, бачить їх, шохвилини змінювані й руйновані, яке раптом гляне на склад свого попільного тільця, наражене на таке ж падіння, та жодної допомоги цьому злу не знаходить. «Ніщо ж бо інше не є страх, – той же син Давидів каже, – лиш позбавлення допомоги, яка є від помислу; в такому серці тим менше поживи від солодкої й твердої надії, чим більше незнання вини, яка муку наводить». Справжня порада і добрий помисел є джерелом віради. І навпаки, ніщо більш нещасливе не ранило і не мучило сердечну нашу точку, як темні гадки, сліпі знання й шаліючі розуміння» [6, с. 256–257].

До *особистісних* відносяться стійкі властивості, риси особистості чи риси характеру людини, які можуть впливати на стан, викликаний тією чи іншою ситуацією. *Особистісні* чинники, які негативно впливають на процес

наукової творчості: конформізм (згода), невпевненість у собі (часто сприяє загальній низькій самооцінці), а також занадто сильна самовпевненість, емоційна пригніченість і стійке домінування негативних емоцій, уникнення ризикової поведінки, домінування мотивації уникнення невдачі над мотивацією прагнення до успіху, висока тривожність як особистісна риса, сильні механізми особистісного захисту тощо [11, с. 204]. Для наукової діяльності важливо бути щасливим: «Якщо математик, медик чи архітектор щасливий, то звичайно, щастя те залежить від природи, яка його для цього народила. А без неї він бідне й смішне створіння. З Богом святим низьке підноситься, а без нього знижується й високе. Щастя наше всередині нас... хай ніхто не очікує щастя ні від високих наук, ні від шанованих посад, ні від достатку... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце від миру, мир від покликання, покликання від Бога. Тут кінець, не йди далі. Це джерело будь-якої втіхи, і його царству не буде кінця» [6, с. 327].

Думки Григорія Сковороди про важливу роль підсвідомих процесів у знаходженні наукових рішень підтверджують численні сучасні дослідження. Тому більшість чинників пов'язані з посиленням бар'єрів між свідомістю і підсвідомістю. Так, тривожність і невпевненість у собі змушує людей душити сигнали, що йдуть із підсвідомості, через страх викликати іронію чи насмішку з боку інших людей.

Тому варто звернути увагу на особистісні риси, які сприяють творчому науковому мисленню, є: впевненість у своїх силах, домінування емоцій радості і навіть певна агресивність, схильність до ризику, відсутність страху здатися дивним і незвичайним, відсутність конформізму, добре розвинуте почуття гумору, наявність багатої за змістом підсвідомості (бачить різноманітні за змістом сни, володіє надмірною чутливістю, має феномен синестезії тощо), схильність до фантазування і побудови планів на майбутнє тощо.

Часто в особистості науковця проявляється дитячість, доведена до інфантилізму. Відома формула П. Флоренського про те, що секрет творчості у збереженні юності, а секрет геніальності у збереженні дитинства на все життя [11, с. 204].

Більшість дослідників творчості науковців прагнули сформулювати головну якість будь-якої творчої особистості, яка лежить в основі здатності до наукової творчості. За всього розмаїття конкретних формулювань усі говорять приблизно про одне й те ж: творча особистість – це вільна особистість, а вільна особистість – це особистість, яка за висловом К. Роджерса, здатна бути собою, чути своє «Я».

Григорій Сковорода волі особистості приділяв велику роль, так у творі «Суперечка Біса з Варсавою» наводить такий діалог:

«Демон: Як же колісницею називаєш волю?

Варсава: Що ж носить і бісить вас, як не непостійні коле-

са волі вашої і не буйні крила легковажної похоті вашої? Оцю ви, полюбивши, і сівши на неї, як на колісницю, що везе у блаженство, шукаєте її, п'яні нею, у днях царства божого й волі його, та не знаходите, й кажете: ох! трудне царство боже. Хто може знайти п'їтму у світлі? Не живе там облудна насолода, честь і скарб. Ваша це воля, не його. Вона, гей, кажу! Вона для вас і пута, і замки, і лев, що проковтнув, і пекло, і вогонь, і черв'як, і плач і скрегіт. І не вийдете звідти, поки не розірвете пута й не скинете ярмо волі вашої, як писано: «Роздеріть серця ваші». У той час з'явиться Самсонові після жорсткого – солодке, після зими – райдуга і мир Ноя.

Демон: Хто ж причина? Чи не воля дається людині?

Варсава: О злобо, не роби наклепу на премудрість! Не одна, а дві волі дано тобі. Бо є написано: «Запропонував тобі вогонь і воду». Дві волі – це справжній природний шлях – лівий і правий. Та ви, полюбивши волю вашу більше від волі божої, вічно схиляєтеся на шляхи грішних. Чи не сам ти причина?» [там само, с. 422].

Переходячи до вирішення *другого завдання дослідження*, зазначимо, що найголовнішою умовою становлення і розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти є відповідна система навчання.

На основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформуємо рекомендації, дотримання яких зменшить «антитворчий» ефект навчання здобувача освіти:

1) формувати у здобувача освіти впевненість у своїх силах, віру у здатність вирішувати наукові завдання, адже той, хто не вірить у себе, вже приречений на невдачу (виключенням є лише здобувачі освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти із патологічною завищеною самооцінкою, яку викладач здебільшого може швидко виявити); Григорій Сковорода у творі *«Нарцис. Розмови про те: пізнай себе»* наводить такий діалог:

«Памва: Ах! Що мені в житті приємніше, як співати мій улюблений людині? Не боюся, щоб не порізнути голосів. Лякає мене син Сирахів такими словами: «Скажи, старійшино, й не заборони музики».

Друг: Співай і оспівай! Не бійся! Будь впевнений, що для неї буде солодкою наша бесіда» [там само, с. 96];

2) у навчанні максимально спиратись на позитивні емоції під час наукової діяльності (здивування, радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують прояви творчого мислення; Григорій Сковорода у творі *«Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)»* зазначає: «що означає бути всім задоволеним. Бачите, що Павлове слово – «за все дякуйте» – є джерелом досконалого миру, й радості, й щастя. Що може розтривожити моє серце? Справді, все діється по божій волі, та й я з нею згідний, і вона вже моя воля» [там само, с. 237];

3) стимулювати прагнення здобувача освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти до самостійного ви-

бору мети наукової діяльності, завдань і засобів їх вирішення; у творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» Григорій Сковорода застерігає: «Гострий розум у багатьох, та не навчилися розмірковувати. Одні мають почуття, вишколені довгим навчанням, та не мають невтомної охоти, знайдеш і охочих, які пов'язані життєвими незгодами. Знайдеш і вільне серце, та без страху божого. Всі ці засоби без природи мертві, але й природа без них беззбройна» [там само, с. 333–334];

4) запобігати формуванню конформного мислення у наукової діяльності, плагиату, боротися з бездумною згодою здобувача освіти, з його орієнтацією на думку авторитетів; у цьому ж творі («Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу») Г. Сковорода стверджує: «Царство боже є всередині нас». Воно не помиляється й кращим шляхом поведе тебе, розумій, до того, до чого ти народжений, щоб ти був корисним для себе і для твоїх братів більше, ніж чужі поради й твої власні прагнення, про які написано: «Вороги людині її домашні» [там само, с. 307];

5) розвивати уяву і не придушувати схильність до фантазування, навіть якщо вона межує з «видаванням» фантазії за істину; критикуючи дохристиянський (античний) період історії людства, Григорій Сковорода у творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» так характеризує схильність афінян до фантазування: «Скажи мені, яка мудрість може бути у тих, хто не пізнав божого єства? У їх серцях панувало лиш тлінне єство. Дивились вони на механізм світу, та бачили у ньому лиш глинку: глинку вимірювали, глинку рахували, глинку історією називали, як недосвідчений глядач дивиться на картину, зануривши свій тілесний погляд лиш у фарбовий бруд, а не свій розум у нематеріальний образ вираженого фарбами малюнка, або як неписьменний, що втупив тлінне око в папір і в чорнило букв, а не розум у розуміння прихованої під буквами сили. А їм і на думку не спадало оце нашого нетлінного чоловіка дивне слово: «Плоть – ніщо, дух животворить». У них було істиною лиш те, що можна обмацати. Глиняні душки – ті їх захисники. Кожна дрібна думка – то їх божок, а кожний божок – то їх потіха. Собачим полюванням вшановували Діану, математикою – Юпітера, або Дія, мореплаванням – Нептуна. Іншого бога вшановували брязкотом зброї, ще інших – пишними бенкетами і уборами тощо. Лиш відчутне було в них натурою або фізикою, фізика – філософією, а все невідчутне – пустою фантазією, брехнею без місця, марнотою, нісенітницею, марновірством і нікчемністю. Коротко кажучи, все мали і все розуміли... крім того, що не пізнавши нефізичного, нетлінного Бога, втратили з ним щось, розумій: «душевний мир» [там само, с. 315];

б) формувати чутливість до наукових протиріч, уміння знаходити і свідомо формулювати їх; протиріччя, навіть формально-логічне, не повинне ототожнюватися з помилкою, яку треба виправити; основна роль протиріч у діяльності наукового мислення полягає в їх здатності бути джерелом нових запитань і гіпотез; Григорій Сковорода у

творі «Вхідні двері до християнського добродетя» надає протиріччю моральну основу: «Пристрасть є морове повітря в душі. Вона є безпутне бажання видимості, а називається нечистим або мучительним духом. Найголовніша з усіх – заздрість, мати інших пристрастей та беззаконня. Вона є головним центром отої безодні, де мучиться душа. Ніщо її не прикрашає і не використовує. Не миле їй світло, не любя благочинність, а шкода настільки солодка, що сама себе за десятьох з'їдає. Жалами цього пекельного дракона є весь рід гріхів, а ось його сім'я: ненависть, злопам'ятність, гордість, лестоці, ненаситність, нудьга, каяття, туга, сум та інший невсипущий у душі черв'як. Цій безодні протистоїть чистосердя. Воно є спокійне дихання в душі і віяння Святого Духа» [там само, с. 61];

7) частіше використовувати в навчанні задачі так званого відкритого типу, коли відсутня одна правильна відповідь, яку залишається знайти чи відгадати; тренування продукування можливих рішень (гіпотез) суттєво підвищує показники швидкості, гнучкості й оригінальності мислення; часто у наукових розвідках здобувачів освіти фігурують «відкриті» ними у архівах чи монографічних дослідженнях історичні факти, статистичні дані, але відсутні узагальнення і розуміння суті досліджуваного явища, що важливіше для наукової творчості; тому актуальним є застереження Григорія Сковороди щодо розвитку наукового потенціалу особистості у творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу», де він використовує властиві йому образи: «Найсолодша ягода чи зерно, хоча в устах не дає смаку, поки не розжуєш. Малесеньке, наче зернятко, слово це втаїло високий смак. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло божого знання, а з ним мирний шлях щастя. Що компас у кораблі, те Бог у людині. Компасна стрілка у корабельному серці – це таємний язик, закон, голова, око й корабельне царство.

Біблія теж називається стрілою, наче написана тінь вічного закону і п'яма божа. Для мене не той є знавцем корабля, хто перелічив і перемеряв каюти й канати, а хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і всі обставини» [там само, с. 302–303];

8) ширше застосовувати проблемні методи навчання, спеціальні евристичні прийоми, які стимулюють установку на самостійне чи за допомогою викладача відкриття нового знання, посилює віру здобувача освіти у закладі вищої чи фахової передвищої освіти у свою здатність до наукових відкриттів; знання, одержані з допомогою проблемних методів навчання, не гальмують наукову творчість так, як знання, одержані з допомогою традиційних методів; про це у творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» Григорій Сковорода говорить так: «та найвиразніше його спорідненість зображає оце: «Дав Господь язик мені, нагороду мою, і тим похвалю його». Видно, що не для гаманця вчився, що не було для нього милішого, як дістати оце з Ісайєю: «Бог дасть мені язик навчання...» І з тією: «Мед і молоко під язиком твоїм». «І почали говорити іншими мо-

вами...» Цю премудрість, що пізнає і любить Господа свого, називає Соломон довжиною життя, деревом життя, вірою, правдою, миром, молитвою, багатством і славою, красою молодиків, а сивиною старих «Краса юних – премудрість, слава ж старих – сивина» [там само, с. 335];

9) спільна дослідницька діяльність викладача й здобувача освіти у закладі вищої чи фахової передвищої освіти можлива лише в ситуації, коли розв'язується задача, відповідь на яку не знає ні здобувач освіти, ні викладач, адже лише тоді задача перетворюється в справжню наукову чи виробничу проблему, що збагачує й посилює мотивацію творчості; особливого значення набувають мотиви самореалізації, соціальні мотиви, мотиви змагання та інші, для актуалізації яких і формування внутрішньої мотивації особливе значення має особистісне включення викладача у спільну діяльність із здобувачами освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти; про всезагальний розум у творі «Вхідні двері до християнського добродетеля» Григорій Сковорода говорить так: «Цей найчистіший, всесвітній, усіх віків і народів всезагальний розум вилив нам, наче джерело, всі мудрості й мистецтва, які потрібні для життя.

Та нічим йому так не зобов'язаний будь-який народ, як тим, що він дав нам найвищу свою премудрість, яка є його природним образом і печаттю.

Вона настільки перевищує інші розумові духи, або поняття, наскільки спадкоємець є кращим від слуг.

Вона дуже подібна до наймайстернішої архітектурної симетрії чи моделі, яка невидимо пронизуючи весь матеріал, робить його міцним і спокійним, таким, що утримує всі інші складники.

Так слово в слово й вона, таємно розлившись по всіх членах політичного корпусу, що складається з людей, а не з каміння, робить його твердим, мирним і щасливим» [там само, с. 55];

10) всіляко заохочувати прагнення здобувача освіти бути самим собою, вміння чути своє «Я» і діяти у відповідності з його «порадами» (для цього на всіх етапах навчання викладач повинен не тільки декларувати свою повагу до особистості здобувача освіти, а й реально відчувати незрівнянну, унікальну цінність кожної особистості) [11, с. 205–206].

У творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» Григорій Сковорода з приводу поваги до особистості писав: «Хто ж не каже цього: «жити за натурою!» Та ця помилка є шляхом всієї згуби, якщо хто, змішавши рабську й панівну природу в одну тотожність, вибирає собі поводитирем замість прозорливої чи божественної тварини й сліпу природу. Це справжня неповага, незнання Бога, непізнання мирного шляху, мандрівка шляхом нещастя, що веде у царство п'ятми, у житло неспокійних духів» [6, с. 305].

Висновком з теоретичного дослідження є те, що, враховуючи педагогічні погляди Григорія Сковорода та сучасну епоху цифрової реальності, неможливо навчити науковій

творчості, через «формування» наукової діяльності одержати бажаний «приріст на полюсі суб'єкта». «Сформувати» творчого здобувача освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти неможливо, його можна тільки виховати, а виховання не може бути чимось іншим, як створенням умов для самовиховання особистості. Розвиваючи науковий потенціал особистості здобувача освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти, слід враховувати складність структури креативності, яка обумовлюється специфікою наукового процесу, відносно самостійності і специфічності творчих можливостей стосовно інших якостей особистості.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в уточненні на основі педагогічних поглядів Григорія Сковорода сутності означеного феномена, що дасть змогу розглянути компоненти майстерності викладача закладу вищої чи фахової передвищої освіти стосовно розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Гладкова О. А., Лебедик Л. В. Методологічний потенціал синергетичного підходу у професійній діяльності викладача вищої школи. *Збірник наукових статей магістрів. Факультет товарознавства, торгівлі та маркетингу. Факультет харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу.* Полтава : ПУЕТ, 2019. С. 338–343. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149>
2. Кундій Жанна, Стрельніков Віктор, Вонсович Лідія. Показники ефективності проєктувальної майстерності викладача закладу передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2020. № 3 (192). С. 26–30. URL: <http://isp.poipro.pl.ua/article/view/205471>
3. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковороди на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсії Величковський: постаті на тлі епохи* : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Саррапин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
4. Левченко Т. А., Лебедик Л. В. Методологічні підходи до управління творчою діяльністю майбутніх соціальних працівників. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* : науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Тернопіль, Україна, 25 лют. 2022 р.) / ред.: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль : ТОКІППО, 2022. С. 163–167.
5. Постанова Верховної Ради України «Про відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text>
6. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба. Львів : Світ, 1995. 528 с. URL : <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/skovoroda-grigorij/497-grigorij-skovoroda-piznaj-v-sobi-lyudinu>
7. Сковорода Григорій. Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В. О. Шевчука. Харків : Прапор, 2002. 280 с.
8. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
9. Сковорода Г. С. Твори у 2 томах. Т. 1. Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ : Обереги, 2005. 528 с.
10. Сковорода Г. С. Твори у 2 томах. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ : Обереги, 2005. 476 с.
11. Стрельніков В. Ю., Лебедик Л. В. Розвиток креативності майбутнього фахівця соціальної роботи в епоху цифрової реальності. *Філософія для дітей: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. он-лайн-конф. (Київ, 25, 26 трав. 2021 р.). Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. С. 201–207.
12. Стрельніков В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковорода. *Григорій Сковорода і Паїсії Величковський: постаті на тлі епохи* : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Саррапин. Полтава : ПУЕТ, 2013. С. 101–104.

References

- Hladkova, O. A., & Lebedyk, L. V. (2019). Metodolohichnyy potentsial synerhetychnoho pidkhodu u profesiyiniy diyalnosti vykladacha vyshchoyi shkoly [Methodological potential of the synergistic approach in the professional activity of a teacher of a higher school]. In *Zbirnyk naukovykh statey mahistriv. Fakultet tovaroznavstva, torhivli ta marketynhu. Fakultet kharchovykh tekhnolohiy, hotelno-restorannoho ta turystychnoho biznesu* [Collection of scientific articles of masters. Faculty of commodity science, trade and marketing. Faculty of food technology, hotel-restaurant and tourism business] (pp. 338-343). Poltava: PUET. Retrieved from <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9149> [in Ukrainian].
- Kundiy, Zhanna, Strel'nikov, Viktor, & Vonsovych, Lidiya. (2020). Pokaznyky efektyvnosti proyektuval'noyi maysternosti vykladacha zakladu peredvyshchoyi osvity [Indicators of the effectiveness of the project mastery of the teacher of the pre-higher education institution]. *Imidzh suchasnoho pedahoha. [The image of a modern teacher]*, 3 (192), 26-30. Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/205471> [in Ukrainian].
- Lebedyk, L. (2013). Pohlyady Hryhoriya Skovorody na vykhovannya. [Hryhoriy Skovoroda's views on education]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paysii Velychkovskyi: postati na tli epokhy* [Hryhoriy Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 105-108). Poltava: PUET [in Ukrainian].
- Levchenko, T. A., & Lebedyk, L. V. (2022). Metodolohichni pidkhody do upravlinnya tvorchoyu diyalnistyu maybutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Methodological approaches to managing the creative activity of future social workers]. In Petrovskyy, O. M., Mysyk, V. S., & Vitenko I. M. at al. (Eds.), *Neperervna osvita yak zasib profesijnogo zrostannya pedahoha* [Continuous education as a means of professional growth of a teacher]: naukovyi, metodychnyi, informatsiyni zbirnyk Ternopil'skoho oblasnoho komunalnoho instytutu pislidiyplomnoi pedahohichnoi osvity (pp. 163-167). Ternopil: TOKIPPO [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidznachennya 300-richchya z dnya narodzhennya Hryhoriya Skovorody» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the celebration of the 300th anniversary of the birth of Hryhoriy Skovoroda»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-IX#Text> [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. S. (1995). *Piznay v sobi lyudynu* [Get to know the person in you]. Lviv: Svit. Retrieved from <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/skovoroda-grigorij/497-grigorij-skovoroda-piznaj-v-sobi-lyudinu> [in Ukrainian].
- Skovoroda, Hryhoriy. (2002). *Rozmova pro istynne shchastya* [Conversation about true happiness]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. (1973). *Povne zibrannya tvoriv* [Complete collection of works] (Vol 1-2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. S. (2005). *Tvory* [Works] (Vol. 1: Poeziyi. Bayky. Traktaty. Dialohy). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. S. (2005). *Tvory* [Works] (Vol. 2: Traktaty. Dialohy. Prytchi. Pereklady. Lysty). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Strel'nikov, V. Yu., & Lebedyk, L. V. (2021). Rozvytok kreatyvnosti maybutnoho fakhivtsya sotsialnoyi roboty v epokhu tsyfrovoyi realnosti [Development of creativity of the future specialist of social work in the era of digital reality]. In *Filosofiya dlya ditey: suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku* [Philosophy for children: current state and prospects for development]: materialy Vseukr. nauk.-prakt. onlayn-konf. (pp. 201-207). Kyiv: Instytut obdaranoyi dytyny NAPN Ukrayiny [in Ukrainian].
- Strel'nikov, V. Yu. (2013). Pedahohichni pryntsyipy Hryhoriya Skovorody [Pedagogical principles of Grigory Skovoroda]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paysii Velychkovskyi: postati na tli epokhy* [Hryhoriy Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 101-104). Poltava: PUET [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 12.08.2022

ОСОБЛИВОСТІ ПОТРЕБИ ДО САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ МАШИНОБУДІВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В ЕКСТРАОРДИНАРНИХ ОСВІТНІХ УМОВАХ

A Розглядаються проблеми реалізації освітнього процесу в закладах вищої технічної освіти (ЗВТО) за сучасних екстраординарних умов воєнного стану на всій території України, особливості потреби до самоосвітньої діяльності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. Авторка визначає алгоритм проведення діагностичного дослідження за чотириступеневою стратегією, що спрямована на визначення початкового рівня потреби у самоосвіті здобувачів вищої технічної освіти. У статті висвітлені та обґрунтовані результати дослідження, за якими доведена відсутність сформованої системи саморозвитку та недостатня потреба у самоосвітній діяльності у більшості студентів-машинобудівників.

Ключові слова: самоосвітня діяльність; майбутні бакалаври машинобудівних спеціальностей; заклади вищої технічної освіти; екстраординарні умови навчання; потреба у самоосвіті

S *Kravtsova Nataliia. Features of the need for self-education activities of future bachelors of mechanical engineering specialties in extraordinary educational conditions.*

This article covers the problems of educational process implementation in higher technical education institutions under the current extraordinary conditions of the war situation all over the territory of Ukraine, the specificity of demands for self-study activities of future bachelors of machine-building specialties. It is mentioned that the educational process under such extraordinary conditions was forced to be switched to a 100 percent distance mode, which increased the pressure on the engineering students, especially on their self-study activities.

The work focused on the problems of adaptation of training to the wartime realities, paying special attention to the educational activities that were gained during quarantine restrictions through the COVID-19 pandemic. The function of the requirement in the self-study activities of bachelor engineers and technicians in terms of their reorientation toward successful learning under crisis conditions is identified, which formed the ground for our study.

To identify the level of requirement for self-learning activities, the survey was conducted among future bachelors of engineering and construction specialties in the 2nd, 3rd years of study at the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» and Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University. The project was launched in 2021/2022.

This work presents an algorithm of diagnostic survey, which is aimed at determining the initial level of self-awareness needs of higher technical education students. A four-stage strategy, which includes such methods of empirical research as the following: interview in the form of a mini-discussion; a test-questionnaire, dialogue-discussion, quizzing, is developed and used.

The article highlights and defines the results of the research, which prove the lack of the formed system of self-development and the lack of need for self-study activities in most mechanical engineering students. It is noticed that the psychological state among students is significantly affected by the extraordinary training conditions, which require them to use appropriate self-reflexive techniques to relieve emotional tension and stimulate motivation.

Key words: self-education; bachelors of mechanical engineering; higher technical education institutions; extra ordinary study conditions; demand for self-education

Кравцова Наталія Вікторівна, аспірантка кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

Kravtsova Nataliia, PhD Student of the Department of Social System Control Pedagogy and Psychology named after I. A. Ziazun, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Ukraine

E-mail: kravtnat@gmail.com

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Вероломна війна, що несподівано увірвалася в життя українського суспільства 24 лютого 2022 року, не застигла зненацька систему освіти вищої технічної школи України, оскільки завчасно було чітко організовано, впроваджено та теоретично доведено необхідність й обґрунтованість нових форм навчання для студентів-машинобудівників (онлайн, змішаного, асинхронного тощо) у разі екстрених ситуацій, що була спровокована епідемією коронавірусної хвороби COVID-19 [1].

Навчання за таких надзвичайних умов зумовило сто відсоткове переведення процесу освіти на дистанційний

режим, тим самим збільшивши навантаження на студентів машинобудівних спеціальностей, а саме на їхню самоосвітню діяльність, тому значно зросла потреба у належній сформованості їхньої самоосвіти.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років в освітній спільноті триває гостра дискусія щодо того, як надати студентству належні знання та вміння за реалій кризових умов. Традиційна технічна освіта зазнала суттєвих змін у зв'язку із частковою неможливістю проведення офлайн-занять у період пандемічних обмежень [3; 6] та вимушена була повністю відмовитись від офлайн-навчання під час воєнного стану. За цих викликів готовність до самоосвітньої діяльності та потреба до са-

морозвитку стає вкрай необхідною умовою успішної реалізації освітнього процесу.

Проблемам розвитку інтересу та рівня готовності до самоосвіти студентів закладів вищої технічної освіти у позааудиторний час присвячено роботи таких вчених як: Л. Сіра, О. Волкова, С. Бойко та ін.; визначенням самоосвітньої компетентності як однієї з найактуальніших компетентностей у зв'язку з її новою роллю в умовах пандемії займалися такі науковці як: Т. Гура, В. Конкін, Н. Ротова та ін.; проблемою шляхів збереження мотивації до навчання, мотивів до самоосвіти за умов карантинних обмежень приділяли належну увагу: Т. Гончаренко, О. Карпова, Т. Левченко, В. Панченко, А. Петрова, Н. Пазюра та ін.

Питанню внутрішньої готовності, спрямованої на самовдосконалення та саморозвиток за сучасних екстраординарних умов навчання приділяли увагу Л. Руденко, А. Литвин та ін. [5].

Проблематиці організації навчально-пізнавальної діяльності студентів під час дистанційного навчання у реаліях воєнного стану для створення найсприятливіших умов для самовизначення та самореалізації присвячені дослідження В. Плюща та О. Терещенко [4].

Проте наукових праць, що були б конкретно присвячені питанням самоосвітньої діяльності студентів машинобудівних спеціальностей в умовах воєнного стану, вкрай недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Наразі підготовка студентів машинобудівного профілю здійснюється у надзвичайно складних соціальних умовах і безпосередньо залежить від особистісної діяльності здобувача освіти, його індивідуальних потреб у цій діяльності, тому є надзвичайно важливим питанням і потребує ґрунтовного дослідження.

Мета статті: визначити та обґрунтувати рівень потреби в самоосвітній діяльності студентів машинобудівних спеціальностей під час констатувального експерименту у ЗВТО за сучасних екстраординарних умов.

Викладення основного матеріалу дослідження. У реаліях запровадження тотального воєнного стану в Україні адаптація освітнього середовища до умов війни є єдиною можливістю зберегти освітню галузь. Воєнні виклики, що постали перед закладами вищої технічної освіти, стали шоківим і дестабілізаційним чинником для вітчизняної освіти, яка зазнала катастрофічних наслідків через суттєву розруху в окупованих містах, значні руйнування в містах проведення бойових дій, масової еміграції студентів тощо [2, с. 197].

Звісно, процес адаптації навчання до таких кризових реалій дійсності відбувався доволі хаотично. Проте досвід, який було отримано і студентами, і викладачами ЗВТО за час навчання в умовах пандемічних обмежень (з точки зору парадигми дистанційного навчання) став безцінним і сприяв створенню дієвого освітнього процесу. Саме тому

і студенти, які емігрували внутрішньо, і студенти, які виїхали за кордон або опинились на тимчасово окупованих територіях, мали змогу продовжити навчання в українських ЗВТО. Тобто, незважаючи на місце свого перебування, активні й умотивовані здобувачі освіти у зручній для себе спосіб дистанційної форми навчання за допомогою ІТ-технологій, а також правильно організованої власної самостійної освітньої діяльності мали можливість успішно опанувати всі дисципліни згідно з навчальними планами.

Звичайно, наразі існує проблема недостатнього та нерівномірного ступеня доступу до отримання високоякісної вищої технічної освіти, яка стосується географічно важкодоступних районів, тимчасово окупованих територій і територій, де ведуться активні бойові дії тощо. Натомість свідомо потреба у самоосвітній діяльності майбутніх бакалаврів-машинобудівників, яка не вимагає від них щоденної присутності на дистанційних заняттях у синхронному та асинхронному режимах (звичайно за умов безпечного прихистку), могла б забезпечити їх переорієнтацію на успішне навчання за таких кризових реалій. Це й зумовило основу нашого дослідження.

Під потребою у самоосвітній діяльності під час навчання у ЗВТО майбутніх здобувачів освіти з машинобудівних спеціальностей за сучасних екстраординарних умов вважаємо наявність у них дієвих мотивів і стійких пізнавальних інтересів, що спонукають студентів машинобудівників самостійно й цілеспрямовано опановувати необхідними професійними знаннями і вміннями за фактом існування суттєвих проблем освітнього середовища.

З метою визначення рівня потреби у самоосвітній діяльності нами було проведено дослідження з майбутніми бакалаврами машинобудівних спеціальностей 2, 3 року навчання в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» та Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського у 2021/2022 навчальному році. Загальна кількість респондентів склала 104 особи. У контексті нашого дослідження для визначення ступеня потреби до самоосвітньої діяльності було розроблено й використано наступну чотириступеневу стратегію, яка містить такі методи та методики емпіричного дослідження: бесіда у формі міні-дискусії; адаптований тест-опитувальник «Діагностика реалізації потреб у саморозвитку» (В. Маралова) [7], діалог-обговорення, анкетування (авторська анкета «Визначення потреби студентів машинобудівного профілю у самоосвітній діяльності»).

Зі студентами НТУ «ХПІ» початковий етап дослідження було організовано під час проведення освітнього процесу в змішаній формі (онлайн, офлайн) ще до екстраординарних освітніх умов воєнного стану в Україні, а зі студентами КрНУ імені Михайла Остроградського – з кінця березня 2022 року, коли в Україні по всій території було запроваджено військовий стан й освітній процес був організований тільки у дистанційному форматі: синхронному, асин-

хронному та в будь-яких інших формах, що є безпечними для його учасників.

Для проведення бесіди у формі міні-дискусії нами було використано групову короточасну бесіду, що в підсумку дозволила отримати інформацію стосовно думки студентів-машинобудівників про сучасну концепцію «Навчання протягом життя (Lifetime learning)» та її взаємозв'язок із самоосвітньою діяльністю.

Під час цього дослідження студенти мали можливість висловити власний погляд на парадигму неперервності навчання за сучасної дійсності швидкого оновлення технік і технологій у машинобудівній галузі. Також студенти поділилися думками про труднощі навчання за реалій карантинних обмежень (у студентів НТУ «ХПІ», з якими міні-дискусія проводилася ще до початку воєнних дій на території нашої держави) та за умов воєнного стану (у студентів КрНУ імені Михайла Остроградського, з якими бесіда була проведена після 24 лютого). Вони акцентували увагу на складнощах в організації власного навчання, на втраті інтересу до навчання тощо. Також під час дослідження здобувачами вищої технічної освіти обох університетів підіймалися питання про значне додаткове самоосвітнє навантаження, яке вони стали відчувати і яке є наслідком обмежених можливостей віддаленої освітньої взаємодії «студент – викладач».

Наступною методикою нашого констатувального експерименту щодо визначення рівня потреби у самоосвітній діяльності ми обрали адаптовану методику «Діагностика реалізації потреб у саморозвитку» (В. Маралов), у ході якої студенти мали змогу самостійно оцінювати власні відповіді за 5-бальною шкалою.

Результати нашого дослідження вказали, що тільки 8,65% студентів (9 осіб) отримали максимальну кількість балів за відповідь на питання «Я керую своїм професійним розвитком й отримую позитивні результати» та 13,46% (14 осіб) – на твердження «Я отримую задоволення від освоєння нового», за якими можна визначити, що здобувачам освіти необхідно розвивати потребу у формуванні системи саморозвитку та наявних цілей стосовно самовдосконалення. На твердження «Виникаючі перешкоди стимулюють мою активність», «Я вірю в свої можливості» більшість студентів (75,96% – 79 осіб) поставила собі мінімальні 1–2 бали, що свідчить про низький рівень упевненості у своїх можливостях.

На питання тесту «Я усвідомлю той вплив, який чинять на мене оточуючі люди» 96 студентів-машинобудівників (92,04%), поставили собі максимальні 4–5 балів. Цей показник вказує на велику вразливість студентів до зовнішнього впливу, а це, в свою чергу, підкреслює, що за воєнних реалій в Україні спостерігається порушення психологічного стану здобувачів вищої технічної освіти (розгубленість, невпевненість у своїх силах, песимізм). Також цей факт раніше було підтверджено їхніми невисокими балами на відповіді про власні можливості та активність.

За загальним підрахунком діагностики реалізації потреб у саморозвитку маємо наступний результат: 21,15% студентів (22 особи) мали низький рівень, що має підставу вважати, що досліджувані перебувають на етапі призупиненого саморозвитку особистості; 66,35% студентів (69 осіб) мають середній рівень, що свідчить про відсутність сформованої системи саморозвитку у студента; 12,5% студентів (13 осіб) мають високий рівень, що вказує на те, що студент активно реалізує свої потреби у саморозвитку.

Як свідчать вищезазначені дані, рівень реалізації потреб у саморозвитку в майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей виявився недостатнім.

Наступним етапом нашого дослідження було проведення подальшої розвивально-корекційної роботи у формі діалога-обговорення за темою «Самоосвітня діяльність студента – це найбезпечніша та актуальна компетенція воєнного освітнього середовища». Метою зазначеного було визначення самоосвіти студентів за основне джерело можливостей для реалізації їхніх освітніх потреб і, навіть, «антидепресивним» засобом для зняття психологічної напруги під час навчання на тлі розгортання воєнних дій на території України.

Для діагностування рівня потреби у самоосвітній діяльності майбутніх бакалаврів із машинобудування було розроблено й використано авторську анкету «Визначення потреби студентів машинобудівного профілю у самоосвітній діяльності», за якою студенти мали відповісти на 29 питань та у підсумку мали можливість отримати максимальну кількість балів – 29, що було розподілено на такі рівні: 0–5 – критичний рівень потреби у самоосвітній діяльності 4,81% (5 осіб), 6–10 – низький 19,23% (20 осіб), 11–15 – середній 37,5% (39 осіб), 16–20 – достатній 24,4% (25 осіб), 20–25 – оптимальний 11,54% (12 осіб), 26–29 – високий 2,88% (3 особи). Якщо перевести ці результати за умовною трирівневою шкалою – низький (сума критичного та низького рівнів), середній (сума достатнього та середнього рівнів) і високий (сума оптимального та високого рівнів) рівні, то у підсумку ми отримаємо такі результати: 24,04% (25 осіб) – низький рівень, 61,54% (64 особи) – середній, 14,42% (15 осіб) – високий.

Охарактеризуємо вищезазначений процес анкетування й найважливіші результати опитування.

На такі актуальні освітні питання сьогодення як «Самоосвітня діяльність студента – це необхідна умова лише для онлайн-освіти, бо для офлайн-навчання вважаю її додатковим навантаженням на здобувача освіти» та «Розглядаю самоосвітню діяльність тільки як можливість отримати вищу освіту за екстраординарних умов сьогодення» стверджувально відповіли 46,15% майбутніх бакалаврів-машинобудівників (48 осіб), що свідчить про недостатнє розуміння ними їхньої самоосвітньої діяльності як перспективи власної успішної професійної діяльності.

На питання «Гадаю, що самоосвіта – реалізація суб'єктивного права студента на додаткову освіту (нові знання) в процесі самостійного навчання»

«Вважаю, що самоосвітня діяльність студентів – це можливість отримати додаткові знання за безпосереднього керівництва викладача» негативно відповіли 34,62% (36 особи), що засвідчило недостатнє усвідомлення важливості проектування студентами власного професійного саморозвитку та необхідність розвитку у студентів-машинобудівників самостійності й розуміння рефлексивних дій.

На твердження «Вважаю, що старанність і наполегливість при виконанні роботи завжди приносять добрі результати», «У моїх невдачах скоріше винні обставини, ніж я сам», «Поточні справи відволікають мене від намічених цілей» 25% (26 осіб) зреагували заперечно, що свідчить про їхнє негативне самосприйняття, значну залежність від зовнішніх обставин, слабкий прояв пізнавальних потреб і вимагає відповідного корегування.

Узагальнені результати початкової діагностики рівня потреби до самоосвітньої діяльності майбутніх бакалаврів-машинобудівників за адаптованою методикою В. Маралова та авторською методикою наведено на *рис. 1*:

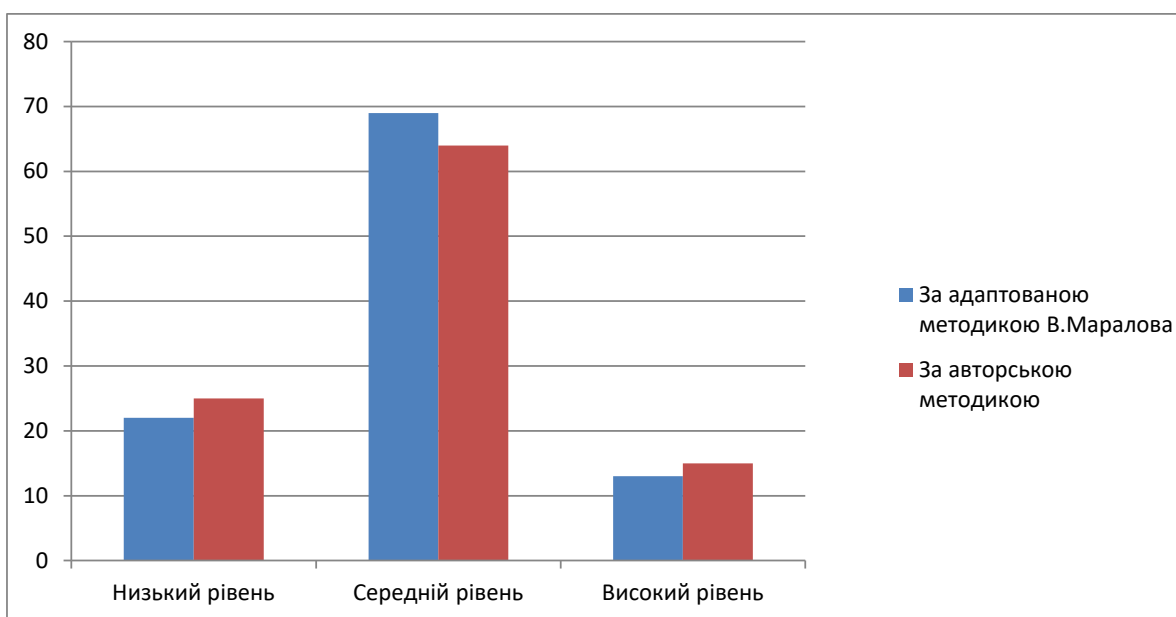

Рис. 1. Результати початкової діагностики рівня потреби до самоосвітньої діяльності майбутніх бакалаврів-машинобудівників за адаптованою методикою В. Маралова та авторською методикою

Отже, констатувальний експеримент засвідчив низький і середній рівень потреби до самоосвітньої діяльності, що є недостатнім показником за екстраординарних освітніх умов, коли здобувач вищої технічної освіти відчуває досить велике навантаження на власну пізнавальну активність. Це означає, що у студентів нерозвинута самоосвітня компетентність, що, в свою чергу, свідчить про необхідність формування цієї компетентності у студентів-майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей.

Результати дослідження. Отже, за результатами експерименту можна констатувати, що ступінь потреби у самоосвітній діяльності студентів-майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей виявився незадовільним, що за сучасних екстраординарних умов навчання у ЗВТО унеможлиблює реалізацію освітнього процесу на належному рівні.

Висновки з даного дослідження. Отже, нами було зроблено наступні висновки:

1. Самоосвітню діяльність студентів-машинобудівників було визначено як основне джерело можливостей

для реалізації їхніх освітніх потреб в екстраординарних умовах.

2. Під час дослідження були визначені рівні потреби до самоосвітньої діяльності студентів-машинобудівників (низький, середній, високий) і було з'ясовано, що потреба у самоосвіті здобувачів освіти недостатньо сформована й потребує коригування.

3. У ході проведення експерименту (бесіда у формі міні-дискусії; діалогу-обговорення) було встановлено, що студенти за екстраординарних умов сьогодення відчувають значне додаткове навантаження на власну освітню діяльність.

4. Однією з причин наявної недостатньої потреби у самоосвітній діяльності є порушення психологічного стану студентів (розгубленість, невпевненість у своїх силах, песимізм, низька самооцінка, низький рівень волевих якостей), що потребує застосування ними технік само-рефлексії для зняття емоційної напруги та стимулювання мотивації.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в організації та проведенні формувального експерименту з розвитку готовності до самоосвітньої компетентності в майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей.

Список використаних джерел

1. Кравцова Н. В. Самоосвітня компетентність майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей як мотиваційний інструмент освітнього процесу в умовах карантину. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. Вип. 80, т. 1. С. 199–203.
2. Крамаренко І., Корнішева Т., Сілютіна І. Адаптація дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану. *Перспективи та інновації науки. Психологія. Педагогіка. Медицина*. 2022. № 4 (9). С. 193–205.
3. Ніколенко Л. М., Ільченко Л. А. Самостійна робота за дистанційної форми навчання: результати опитування студентів. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2021. Вип. 194. С. 162–167.
4. Плющ В., Терещенко О. Ефективність дистанційного навчання студентів у закладах вищої освіти. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Вип. 5 (5). С. 163–174.
5. Руденко Л., Литвин А. Підготовка фахівців соціального захисту в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи*. 2022. Вип. 10. С. 7–12.
6. Семененко О. Г., Цибуля Р. В. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі викладання економіко-математичних дисциплін. *Економічний вісник університету*. 2021. № 48. С. 55–70.
7. Тести самореалізації. Діагностика реалізації потреб у саморозвитку (В. Маралов). URL: <https://sites.google.com/site/testisamorealizacii/> (дата звернення: 08.08.2022).

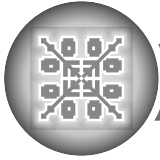
References

1. Kravtsova, N. V. (2022). Samoosvitnia kompetentnist maibutnikh bakalavriv mashynobudivnykh spetsialnostei yak motyvatsiyni instrument osvitnoho protsesu v umovakh karantynu [Self-educational competence of future bachelors of mechanical engineering specialties as a motivational tool of

the educational process in quarantine conditions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* [Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools], 80 (1), 199–203 [in Ukrainian].

2. Kramarenko, I., Kornisheva, T., & Siliutina, I. (2022). Adaptatsiia dystantsiinoho navchannia u vyshchii shkoli do umov voiennoho stanu [Adaptation of distance learning in higher education to the conditions of martial law]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Psykholohiia. Pedahohika. Medytsyna* [Perspectives and innovations of science. Psychology. Pedagogy. Medicine], 4 (9), 193–205 [in Ukrainian].
3. Nikolenko, L. M., & Ilchenko, L. A. (2021). Samostiina robota za dystantsiinoi formy navchannia: rezultaty opytuvannia studentiv [Independent work in distance education: results of a student survey]. *Naukovi zapysky. Pedagogichni nauky* [Proceedings. Pedagogical sciences], 194, 162–167 [in Ukrainian].
4. Pliushch, V., & Tereshchenko, O. (2022). Efektyvnist dystantsiinoho navchannia studentiv u zakladakh vyshchoi osvity [Effectiveness of distance learning of students in institutions of higher education]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 5 (5), 163–174 [in Ukrainian].
5. Rudenko, L., & Lytvyn, A. (2022). Pidhotovka fakhivtsiv sotsialnoho zakhystu v zakladakh vyshchoi osvity iz spetsyfichnyimi umovamy navchannia [Training of social protection specialists in institutions of higher education with specific conditions of study]. *Suchasni tendentsii rozvytku osvity y nauky: problemy ta perspektyvy* [Modern trends in the development of education and science: problems and prospects], 10, 7–12 [in Ukrainian].
6. Semenenko, O. H., & Tsybulia, R. V. (2021). Osoblyvosti zastosuvannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v protsesi vykladannia ekonomiko-matematychnykh dystsyplin [Peculiarities of the use of information and communication technologies in the process of teaching economic and mathematical disciplines]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu* [Economic Bulletin of the University], 48, 55–70 [in Ukrainian].
7. Testy samorealizatsii. Diahnostyka realizatsii potreb u samorozvytku (V. Maralov). Retrieved from <https://sites.google.com/site/testisamorealizacii/> [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 09.08.2022

УДК 37.091.4СКОВОРОДА

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-48-52](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-48-52)

Денисенко Віктор

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5861-8063>

ПРО ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Г. С. СКОВОРОДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОГО УЧИТЕЛЯ

- A** *Висвітлюється окремі напрями життя і діяльності Г. С. Сковороди як педагога та їх актуальність для сучасного вчителя. В основних рисах розкривається практичний досвід пересічної сільської загальноосвітньої школи I-III ступенів щодо піднесення якості освіти. Особлива увага приділяється мотиваційній сфері діяльності вчителя, його ролі у розвитку інтелекту творчої шкільної молоді.*

Ключові слова: Г. С. Сковорода; загальноосвітня школа в сільській місцевості; освітній процес та його якість

- S** *Denysenko Viktor. Some aspects of the pedagogical heritage of H.S. Skovoroda and his significance for the modern teacher. The article highlights some aspects of H. S. Skovoroda's life and his work as a teacher and his significance for a modern teacher. Practical experience is revealed in main features of a rural secondary school of I-III degrees in raising the quality of education. Special attention is paid to the motivation sphere of the teacher's activity, his role in the development of the intellect of the creative school youth.*

Key words: H. S. Skovoroda; rural secondary school; educational process and its quality

Денисенко Віктор Петрович, історик-краєзнавець, м. Решетилівка, Полтавська область, Україна

Denysenko Viktor, local historian, Reshetylivka, Poltava region, Ukraine

E-mail: denvic16@ukr.net

Вступ. XVIII ст. ввійшло в світову культуру як час, який приніс глобальні зміни в її сутність на епохи вперед. І одна з них – це поява і подальше вдосконалення формування специфічної історичної спільноти людей – інтелектуальної еліти, що тепер відокремлено і всебічно спрямовує суспільний розвиток. Ця тенденція в тій чи іншій мірі прослідковується в цивілізаційних процесах усіх країн, але чи не найрельєфніше і яскравіше в Європі й Північній Америці. Особливе місце як її першопочаток виступає вона на українських теренах колишньої Гетьманської держави, репрезентуючи собою цілу низку подій, явищ і відомих духовних постатей, серед яких чільне місце належить Григорію Савичу Сковороді.

Григорій Сковорода постає перед нами в багатовимірній іпостасі філософа, просвітителя-гуманіста, літератора і педагога. Розглядаючи педагогічний аспект його життя й діяльності, не можна не наголосити на значущості творчого доробку вченого для всієї системи галузі в її тодішньому і нинішньому вимірі. Безумовно, така ситуація склалась через те, що непересічний генетичний талантизм Григорія Сковороди розвивався у позитивному руслі зовнішнього середовища.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Джерельною базою для статті слугувала теоретична сутність його

творів, викладена в останньому виданому двотомнику [2; 3]. Ці праці Григорія Сковороди повністю надруковані сучасною українською літературною мовою і легко сприймаються дослідниками і пересічними читачами. Штрихи біографії вченого та приклади його педагогічної діяльності почерпнуті з останніх видань [5; 6]. Із метою глибшого уясування постаті Григорія Сковороди для епохи та сучасності використано опосередковані монографічні дослідження [1; 4].

Зважаючи на величезну кількість джерел і літератури про нашого великого вченого, дана стаття покликана, на думку автора, ще раз актуалізувати для широкого педагогічного загалу ключові його освітянські ідеї та майже героїчні потуги щодо їхньої реалізації. Та, мабуть, найголовнішим у цьому плані буде донести його ідейний заклик до консолідації українства, до захисту власної ідентичності в непростих визвольних змаганнях справедливої війни.

Викладення основного матеріалу. Розглянемо життєві сходи Григорія Сковороди.

Із 12 років Григорій Сковорода – учень Києво-Могилянської Академії, куди за інструкцією київського архієпископа Рафаїла Заборовського повинні прийматися для придбання знань будь-які вільні люди, не зважаючи на звання і стан і територію, звідкіля вони прибули. Єдиною умовою

є визнання цими людьми східної християнської віри та наявність відповідних здібностей до навчання [5, с. 27].

Такою стала перша сходинка у духовному реєстрі педагога Сковороди – формування твердості духу у пізнанні, а знання – це основа основ образу вчителя. Він вважав, що кожен бажаючий для того, щоб займатися наукою, повинен її любити і творити «щось нове». Педагог, учитель – це тоді він учитель, коли сам постійно вчиться, самовдосконалюється, розширює своє світобачення. Тільки так він може ґрунтовно вчити інших. Ця майже аксіоматична сентенція не новина. Допомога старших, досвідченіших, навіть, не будемо вживати слів «багато розумніших», а у старших знання множаться на досвід, не знімає питання про самостійне наповнення власної криниці знань. Самостійність в оволодінні знаннями і вплив зі сторони – це два крила одного процесу, який ми будемо спостерігати протягом усього часу життєвої діяльності Григорія Савича. Самопізнання, самоутвердження потребує підтримки, як говорили в давній Греції, маючи на увазі педагога, який ніс хлопчиків, що навчався, портфель. А рівень освіти, вважав ще на той час учений, веде до самовдосконалення суспільства [2, с. 21].

Хоча самопізнання і самовдосконалення є більше філософськими категоріями, з іншого боку вони є сполученими судинами з педагогікою і являють собою поле діяльності конкретного індивіда. Звертаючись до цих проблем, Григорій Савич мав на увазі перш за все себе, як ученого, як учителя, тому що був ним безперечно і безперечно з Великої літери. Разом з тим – це є закликом до тих, хто хоче «рівнятися на вершину».

Особливістю педагогічної діяльності вчителя є те, що результати його праці видно по людині, по тому, ким вона стає у суспільстві через певний час. Тут варіантів, трансформацій багато. Не варто перелічувати, а варто «вберегтися» від надмірностей опонентів.

Однак давайте поставимо питання інакше. Чи прагне самовдосконалюватись сучасний учитель у процесі цієї самої неперервної освіти, як заповідав нам Великий учитель?

Тут, скажімо м'яко, не все однозначно. «Ламають списи» вчені, звучать дебати з телеекрану, і чуємо постійні ремствування про відсутність еліти, елітарних закладів у сучасній Україні, заклики про відкриття окремими досить відомими особами сучасності «власних академій» і думається: «А був же у нас елітний заклад уже у XVIII ст.!.. І вчилися там справді геніальні люди!».

Саме важче, що у нас попереду – це наздоганяти і чекати. А ще потрібен компас і азимут правильності курсу.

Києво-Могилянська академія пройшла довгий шлях. Усе почалося від дарчої Галшки Гулевичівни 1615 року... [6, с. 22].

Повернемося знову до Григорія Савича Сковороди. Восени 1750 року він стає викладачем піітики в Переяславському колегіумі. Йому подобалася робота, він подо-

бався учням. Для них він створив спеціальний курс і значно спростив процес викладання для кращого засвоєння основ матеріалу. Однак нова методика не сподобалась єпископу, який здійснював нагляд за закладом, але Григорій Савич «не пішов до нього у Каносу» і залишився при своїй думці, проявивши ту твердість духу, яку сповідував. Отже, – звільнення [6, с. 99].

Отже, знову чергове випробування твердості духу і приклад боротьби за істину.

Проїшов певний час, і Григорій Савич Сковорода їде випробовувати свою подальшу педагогічну долю в село Коврай на Переяславщині домашнім учителем у поміщика Степана Томари для навчання і виховання його сина Василя. Неважко здогадатись як поведився цей зарозумілий і пихатий багатій із простим учителем. А ще більшим побутовим лихом для домашніх була дружина власника маєтку. Треба зазначити, що у Григорія Сковороди була власна особлива манера спілкування з учнями – добродушно-гумористична, відверто-щира. І тому, коли одного разу на занятті він, не задумуючись, цілком машинально вказав Василеві на його помилки, сказавши при цьому, що хлопець мислить, як «свиняча голова», а про це доповіли його матері, та страшенно розгнівалася, зажадала покарання і вчитель був звільнений [6, с. 111].

Проте не минуло й року, як Григорій Сковорода прибуває знову до поміщика Томари в село Коврай. Головна причина – це слізні прохання його колишнього учня та неодноразові запрошення самого Степана Томари. Дослідники сьогодні не вказують, що ж достеменно вплинуло на прийняття вчителем такого рішення, чи то жаль до свого вихованця, чи власна добра душа, а чи бажання піти на умовляння друзів, але він повернувся. Повернувся аж до літа 1759 р. Тепер батько Василя поведився з ним шанобливо, як із рівнею, лише б той був синові за друга і вчив того оволодівати науками.

Надзвичайно різносторонніми були заняття у Григорія Савича. Коли дозволяли погодні умови, уроки були на природі. Учитель часто виконував мелодії на флейті, сам співав, декламував вірші поетів античності, свої власні, вів розмови зі своїм вихованцем на різні теми.

Зберігся лист, який багато років потому надіслав йому тепер уже царський вельможа Василь Степанович Томара. Цей лист заслуговує на те, щоб його відтворити: «Люб'язний мій учителю Григорій Савич! Чи згадаєш ти, поштивий друг мій, свого Василя. За зовнішністю може й нещасного, але внутрішньо такого, що більш має потребу в пораді, ніж коли був з тобою. О, якби Господь умовив тебе пожити зі мною! Якби ти мене один раз вислухав, дізнався, то б не утишився своїм вихованцем. Чи даремно я на тебе сподівався? Якщо ні, послугуйся й відпиши до мене, яким чином міг би я тебе побачити, палко любимий мій Сковорода? Прощай і не пожалкуй ще один раз у житті виділити крихту твого часу й спокою старому учневі твоєму – Василю Томарі» [5, с. 118-119].

Виходячи із зазначеного вище та звертаючись до власного більш ніж 30-річного досвіду керівника Шевченківської ЗОШ I-III ступенів імені академіка В. О. Пащенко Решетилівського району Полтавської області, принагідно підкреслюю, що періодично ми в себе влаштовували серед випускників онлайн-опитування про їхніх учителів у минулому. І найбільш запам'ятались через багато років ті педагоги, хто виділявся знаннями, глибокою і всесторонньою ерудицією, доброзичливим, дружнім відношенням. Приклад Григорія Сковороди – це мотивація для того, щоб бути успішним, приклад постійного самовдосконалення сучасного учителя.

Крім того, залишив про себе педагогічний спомин Григорій Савич Сковорода і серед вихованців Харківського колегіуму, куди вдалося влаштуватися після «коврайського періоду» при допомозі однодумців викладачем піітики 1759 р. Тут він мав цілий клас учнів від 12 до 22 років. Усі вони були із простих сімей: посполитих, козаків, священнослужителів.

Викладаючи правила віршування, він глибоко і всесторонньо захоплював вихованців ритмікою уроку. Саме в цьому закладі його почали величати «професором». Григорій Савич із великою охотою навчав своїх підопічних, але бачив, що наука всім не дається легко. І справа тут не стільки в небажанні, а в тому, що вони мають природній нахил до занять дещо іншими науками. Але такий був церковний указ – обов'язково посилати на навчання до колегіуму осіб зі «священно-церковно-служительських сімей від 7 до 15 років». А у разі його невиконання батьки позбавлялися відповідного церковного приходу.

Григорій Савич був учителем добрим і вимогливим, при цьому оцінки виставляв цілком справедливі. Тож для нього особливою несподіванкою не було те, що по закінченню навчального року майже половина підопічних навчальний матеріал не засвоїла. Оцінку «понят» – «понятлив» одержали 22 студенти, а «не понят» – 18 [5, с. 134].

Для Григорія Сковороди, як учителя, все було зрозуміло. Але ж треба було «достукатися» до церковного начальства. З одного боку він використав свої добрі стосунки з губернатором Євдокимом Щербиніним, а з іншого висловив свою позицію відносно навчального процесу в Езоповій байці. Тут учений Сковорода вперше висунув тезу про «споріднену працю», відповідно якій індивід повинен обирати таке заняття в своєму житті, яке відповідає природній сутності учня [2, с. 462–463].

Мораль байки дістала широкий громадський розголос, і церковна влада змушена була звільнити від навчання більш ніж 40 осіб, які того забажали, без будь-яких наслідків.

Будучи задоволеним таким результатом, Григорій Савич наступного навчального року збирається й далі практикувати власні педагогічні ідеї. Але це йому не вдається через те, що згідно з інструкцією Синоду викладачами колегіуму могли бути священнослужителі або ченці. Оскільки уче-

ний не належав до цих категорій, йому було запропоновано прийняти чернечий сан, що давало в майбутньому право не тільки викладати, а й очолити колегіум, як того бажав дехто з його прихильників. Цілком природньо, що він відмовився прийняти чернечий сан, так як вважав його представників фарисеями, які тільки й думали про своє сите життя, а не про «любов до ближнього» та служіння істині Божій.

Але це ще не був остаточний відхід Сковороди від практичної педагогічної діяльності. Він продовжує змагатись за право втілювати свою систему в життя. Якраз те, що й повинен робити кожен сучасний творчий учитель.

Суспільно-політична ситуація для Сковороди в даному напрямі складається сприятливо. Як говорилося вище, XVIII ст. – це час зміни епох: феодално-ремісничої на капіталістично-фабричну. Тому саме життя потребувало багато цивільних спеціалістів, практичних знавців топографії, землемірів, інженерів та ін. А губернатор Слобожанського краю, відомий нам Є. Щербинін, прихильник ремесел і мистецтв і «сковородинівського таланту» домагається відкриття при колегіумі «додаткових класів» для підготовки відповідних цивільних спеціалістів.

І Григорія Сковороду, зважаючи на його високий авторитет серед молоді, запрошують до викладання в цих класах катехізису. Учений прагне внести певні зміни до викладання предмету, пише власний курс лекцій під назвою «Вступні двері до християнської добронравності». Ці лекції розвивали творче начало при вивченні християнських догм, формували критичність мислення молодих людей. Такі тлумачення християнської моралі не схвалив новопризначений єпископ, піддавши при цьому гострій критиці Григорія Савича, якому довелося залишити колегіум. І як виявилось тепер, це вже було назавжди.

Але його просвітительські непересічні ідеї загублені не були. Пізніше в багатьох населених пунктах Слобожанщини виникли так звані «сковородинівські гуртки» з яскраво вираженим освітнім характером. Одним із його найпопулярніших послідовників був Василь Каразін, зусиллями якого стала поява перших цивільних студентів у першому цивільному закладі України – Харківському університеті.

Перебуваючи після залишення колегіуму в різних селищах і містечках краю, примірюючи на себе «одяг мандрівного філософа і педагога», Григорій Сковорода впорядковує написані численні твори, розвиває педагогічні ідеї для наступних поколінь. Це переклади, трактати, вірші, пісні і, звичайно, байки. Це був період для великого філософа і педагога, який приносив йому щастя, оскільки уявлення про нього було пов'язано певною мірою із самотністю, яка відкривала широкі можливості для творчих занять.

Особливо підкреслював Григорій Савич роль праці в повсякденному житті, у вихованні підростаючих поколінь. Природні дані – це той потенціал, який реалізується у «спорідненій праці». Тобто тій праці, що відповідає нахилам людини, і духовна краса людини невіддільна від тру-

дової діяльності, яка є основою життя. І людина повинна жити і діяти до чого вона має природні нахили.

Особливо повчально в алегоричній формі філософ підкреслює ці положення в байці «Бджола та Шершень». Між цими дійовими особами проходить діалог, під час якого Бджола стверджує «...нам незрівнянно більшу радість дає збирати мед, аніж його споживати. До цього ми народжені й будемо такі, доки не помremo» [2, с. 122]. А далі продовжує: «І немає нічого радіснішого, аніж жити за призначенням. Солодкий тоді труд тілесний, терпіння тіла й навіть смерть, коли душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею» [там само, с. 123].

Отже, природні задатки відіграють велику роль у вихованні, і завдання вчителя полягає в тому, щоб якомога раніше розкрити такі задатки у вихованцях, дати можливість їм їх розвинути.

«Сродна» діяльність, вважав педагог, це джерело справжнього людського щастя, про що наголошує він у байці «Зозуля та Косик», де Зозуля скаржиться, що вона не відчуває щастя, що їй постійно нудно. На що Косик зауважує: «Та ти ж пані, тільки й роби, що підкинувши в чуже гніздо чужі яйця, з місця на місце перелітаєш, співаєш, п'єш та їси. А я сам вигодовую, бережу та вчу своїх дітей, а працю полегшую співом» [2, с. 115].

У питанні «сродності» велике значення належить єдності й взаємодоповненню двох основних факторів, які впливають суттєвим чином на формування людини: здібностей і оточуючого середовища. Здавна дане питання трактувалося з певним акцентом, зважаючи на соціальні запити.

В останні десятиріччя для реалізації формули «сковородинівської сродності» створено багато організаційних форм: групи і цілі класи за інтересами учнів у школах, спеціалізовані школи, професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади тощо.

І для того, щоб цей процес успішно розвивався, не варто допускати його «зацикленість». Спеціалізація – це форма для вираження змісту, і вона повинна йти за змістом, а не навпаки. Тут повинна діяти певна сума факторів взаємопроникнення. Наведу приклад зі звичайної пересічної школи без організаційного підґрунтя, яку особисто очолював з 1991 по 2020 рр. У 2005–2006 роках школа мала один із найвищих рейтингів серед сільських навчальних закладів області за результатами всеукраїнських олімпіад і МАН. Учні школи ставали переможцями і призерами всеукраїнських конкурсів: присвяченого 120-річчю з дня народження Тичини (2012), «Усмінемось щиро Вишні» (2013), присвяченого 200-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, загальнонаціонального конкурсу «Українська мова – мова єднання» (2015), Всеукраїнського конкурсу «Змагаймося за нове життя», до 145-річчя з дня народження Лесі Українки (2016). У 2014 році школа була занесена до Всеукраїнського часопису «Флагман освіти і науки України». І заклад не носив на той час ніякого спеціального статусу. Отже, все вийшло згідно з тезою Гри-

горія Сковороди про задатки і середовище: підбір класів, учнів, учителів і відповідна модель роботи принесли вагомий позитивний результат.

Всеохопленість проблеми «сродного виховання» Сковорода доповнює відповідними родинними відносинами. Тут, у сім'ї багато що залежить від впливу батьків. Батьки не тільки словом, а й своїм власним прикладом служать вихованню у підростаючої зміни чесності, поваги до праці і людей праці, вчать бути прикладом гідності, готовності допомогти іншим.

Притча «Благодарний Еродій» учить батьків відігравати власну позитивну роль у розвитку природних здібностей дітей, давати своїм нащадкам навички майбутньої практичної справи. Відрив від народно-національних традицій згубно впливає на долю молоді людини і може призвести до того, що вона, ця людина, стане «зайвою» не тільки в суспільстві, а й у сім'ї [3, с. 104–122].

У цій та інших притчах великий педагог робить образно-алегоричні висновки, посилаючись знову на мудрість Платона і Сократа, Езопа і Арістотеля, Епікура і Цицерона, на усну народну творчість.

Зростаючи в козацькій сім'ї, будучи вихований на традиціях козацтва, Григорій Савич Сковорода не міг обминути у своєму житті й творчості проблему Свободи. Справжнім багатством «коврайського періоду» вважають дослідники оду «Про свободу – de libertate». Великий мислитель робить для себе і майбутніх поколінь висновок, що найвищою людською цінністю й одночасно метою є досягнення Свободи. Невипадково пов'язує цей термін із ім'ям лідера визвольних змагань українського народу у XVII ст. Богдана Хмельницького: «Слава навіки буде з тобою, Вольності отче, Богдане-герою!» [2, с. 85].

Оскільки на сьогодні суспільно-політичні події того часу дослідники вважають національною революцією [4], то буде правильним трактувати такі думки Сковороди як безперечну підтримку даної події. Це особливо важливо для нинішніх українців, які стоять перед тим викликом, що й майже 400 років тому. Тоді у XVII ст. в українців свобода була вкрадена. Сучасність дає нові виклики, які озвучив у свій час Григорій Сковорода. І у світі – це питання не тільки українське. Цей виклик має міжнародний характер, про що свідчить аналіз суспільних подій у цілій низці регіонів. Він актуальний, як вважають вчені, для Шотландії і Тибету, для Квебека і Курдистана, Чечні і Південної Осетії, Біафри... А на першому місці – Україна, де національно-визвольна боротьба набула глобального характеру. І якщо для світу це – непланована і велика загроза, то для України й українців це може стати національною катастрофою. Якщо у XVII ст. втрати національного складу населення сягнули 65–75 відсотків (загиблі, поранені, полонені, хвороби, міграції), то тепер цей показник може бути набагато вищий.

У котрий раз учитель, усвідомивши ситуацію, повинен відіграти роль просвітницької еліти в консолідації нації.

Очевидно варто погодитися з висновками Петра Кралюка про те, що не чергова революція чи «Третій майдан» вирішать наші проблеми або «Термідоріанський переворот», а цілеспрямована єдність державних структур і громадянського суспільства [1, с. 198–200].

Але все ж особисту свободу Григорій Савич цинив понад усе. Усе, мабуть, почалося з того його справді афористичного вислову, що для нього «... дудка й вівця дорожчі царського вінця». Виклик мати особисту свободу був вирішальним для тепер уже мандрівного філософа і педагога, який із 1769 року і до кінця своїх днів життя не займав жодної офіційної посади, і продовжував роботу з упорядкування своєї епістолярної спадщини та написання нових творів. Його ніяк не вабило місто, до речі, не шанували і всі представники козацького стану, а більше подобалось бути на природі, в оточенні друзів чи прихильників такого способу життя. Ми не можемо та й не ставимо за мету демонізувати дану позицію вченого, але як відомо з історії «свобода українця» веде більше до анархії, ніж до впорядкування суспільних відносин. І як показав перебіг подій анархія призводить спочатку до віри в «суб'єктність», але згодом може перетворитися на «об'єктність». Цю тезу ми накладаємо на зовнішньополітичний аспект існуючої у свій час Української державності та пошуку союзників суспільними елітами. Ними були і Річ Посполита, і Туреччина з Кримом, і накінець, Швеція, не рахуючи нещасних Тимоша і Розанду, цих заложників української свободи чи анархії і, зрештою, Москва.

Ідея «втечі на природу», мандрівна філософія і неприйняття міста, як місця проживання, була притаманна багатьом його відомим сучасникам. Сільський побут виступає головним оточуючим середовищем у багатьох творах Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Гоголя, Панааса Мирного... Ось такий собі «утопічний ізоляціонізм» проповідує і на практиці дотримується Григорій Савич Сковорода.

Висновки. А «хутірська ідея» має все-таки під собою ґрунт. Скажу як історик-краєзнавець, що при уважному розгляді ми прийдемо до висновку, що практично вся південна, центральна та й північна Полтавщина заселена вихідцями із Запорозької Січі в основному в XVII столітті. Ця своєрідна «втеча на природу» є виявом своєрідного бунту Григорія Сковорода проти існуючих соціально-економічних утисків існуючого українського селянства.

Отже, вповні логічним буде вислів на його могилі: «Світ ловив мене, та не впіймав». Це все, що він міг зробити для нащадків.

Постать Григорія Савича Сковорода є першою знаковою постаттю у сфері духовної культури українства. Будучи надзвичайно начитаним, людиною енциклопедичних знань, знавцем багатьох іноземних мов, він є безсмертним натхненником творчого розвитку для наступних поколінь.

Втілення своїх поглядів у формі релігійній, алегорично-літературній, хоча й ускладнює розуміння змісту, але це необхідна данина часу, тій епосі, в якій він жив. Він намагався втілити в життя те, що бачив набагато попереду. Отже, він поспішав за викликами часу.

Особисту свободу великий просвітителі і гуманіст вбачав невід'ємною сутністю людини і боровся за це. Його життя, як і відхід «на природу», – це заклик до українців, до боротьби за свою національну незалежність.

Список використаних джерел

1. Кралюк П. Чорна рада. Харків : Бібколектор, 2019. 201 с.
2. Сковорода Г. Твори у двох томах. Т. 1: Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. Київ : Ін-т літератури імені Т.Г.Шевченка, 2005. 527 с.
3. Сковорода Г. Твори у двох томах. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. Київ : Ін-т літератури імені Т.Г.Шевченка, 2005. 479 с.
4. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
5. Стадніченко В. Іду за Сковородою. Київ : Криниця, 2005. 171 с.
6. Стадніченко В., Шудря М. Григорій Сковорода на портреті і житті. Київ : Спа-лах, 2004. 173 с.

References

1. Kraliuk, P. (2019). *Chorna rada [Black council]*. Kharkiv: Bibkolektor [in Ukrainian].
2. Skovoroda, H. (2005). *Tvory u dvokh tomakh [Works in two volumes]* (Vol. 1: Poezii. BaiKy. Traktaty. Dialohy). Kyiv: In-t literatury imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
3. Skovoroda, H. (2005). *Tvory u dvokh tomakh [Works in two volumes]* (Vol. Traktaty. Dialohy. Prytchi. Pereklady. Lysty). Kyiv: In-t literatury imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
4. Smolii, V., & Stepankov, V. (2009). *Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.) [The Ukrainian national revolution of the 17th century. (1648–1676)]*. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
5. Stadnychenko, V. (2005). *Idu za Skovorodoiu [I follow Skovoroda]*. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].
6. Stadnychenko, V., & Shudria, M. (2004). *Hryhorii Skovoroda na portreti i zhytti [Hryhorii Skovoroda in portrait and life]*. Kyiv: Spalakh [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 25.08.2022

ГРИГОГІЙ СКОВОРОДА У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ ПИСЬМЕННИКІВ ПОЛТАВЩИНИ

A Розглянуто постать Григорія Сковорода у творчості сучасних письменників Полтавщини. Особливу увагу звернено на те, що Полтавщина має стійкі літературні традиції, що завжди стимулювали розвиток крайової літератури. Автор зазначає, що життєвому й творчому шляху Григорія Сковорода присвячено чимало поетичних і прозових творів сучасних українських письменників. Твори, які сьогодні повернулися до нас із забуття, теж засвідчують, наскільки значним був на їх авторів вплив особистості Сковорода та його поетики. Означено, що невмирущий творчий доробок митця, його горде й ніжне слово духовно збагачує нові покоління та стало могутнім джерелом натхнення сучасних письменницьких талантів Полтавщини, серед яких Володимир Мирний, Світлана Залізняка, Володимир Тарасенко, Тарас Нікітін, Марійка Бойко та ін.

Ключові слова: письменники Полтавщини; Григорій Сковорода; літературний процес; творчий доробок; рідне слово; крайова література; національна культура

S *Lisenko Alla. Hryhorii Skovoroda in the creativity of contemporary writers of Poltava region.*

The figure of Hryhorii Skovoroda was observed among the creativity of contemporary writers of Poltava region. Particular attention was paid to the fact that Poltava region has stable literary traditions that have always stimulated the development of regional literature since the people's knowledge of their culture, history, achievements and peculiarities is not only an indicator of their spiritual maturity and intelligence, but also an important prerequisite and incentive for further progress. On the literary map of Ukraine, Poltava region is distinguished by the greatest diversity of literary talents of all time, who left a glorious memory for themselves in the handwritten and printed word. During the centuries, stable literary traditions have been formed in Poltava region. They have always been alive and stimulated the further development of regional literature. The name of the outstanding Ukrainian humanist thinker, writer, educator, Hryhorii Skovoroda, is inseparably connected with Poltava region because the itinerant philosopher was born in Chornuhy, from where he went to other «worlds» to bring wisdom and give spiritual light to people. In his works, H. Skovoroda glorified the Ukrainian nature, hardworking people, proclaimed man and his will as the highest value, introduced new themes and images into literature. The author notes that many poetic, prose and dramatic works of contemporary Ukrainian writers, including large epic canvases and short stories, are dedicated to Skovoroda's life and creative path. The works that have returned to us today from oblivion also testify how significant the influence of Skovoroda's personality and poetics was on their authors. It was noted that the artist's immortal creative work, his proud and gentle words spiritually enrich new generations and has become a powerful source of inspiration for contemporary literary talents of the Poltava region, including Volodymyr Myrnyi, Svitlana Zaliznyak, Volodymyr Tarasenko, Taras Nikitin, Mariyka Boyko and others.

Key words: writers of Poltava region; Hryhorii Skovoroda; literary process; creative work; native word; regional literature; national literature

Лисенко Алла Василівна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, викладачка циклової комісії загальноосвітніх та соціально-гуманітарних дисциплін, Відокремлений структурний підрозділ «Полтавський фаховий коледж Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого», Україна

Lisenko Alla, Phd in Pedagogy, Associate Professor, Member of the Cycle Commission on Educational and Social and Humanitarian Disciplines, Separate Structural Subdivision «Poltava Professional College of Yaroslav Mudryi National Law University», Ukraine

E-mail: alisenko28@gmail.com

Коли хочеш збагнути письменника – ти повинен іти в його край.

Гете

Актуальність проблеми у загальному вигляді. Масштабна трансформація в царині соціокультурного життя, зміна векторів уваги в напрямі вивчення художніх надбань рідного краю, важлива не лише в контексті Шевченкового заклику «свого не цуратись», але й, насамперед, для осмислення власної ролі на культурному тлі, пошуку автентичності, які неможливі без живого інтересу до літературної та історичної спадщини найближчого до кожної людини духовного осереддя.

В останні роки наша держава стоїть перед завданням презентації власного історико-культурного надбання перед європейською та світовою спільнотою. Знання народом своєї культури, історії, досягнень й особливостей – не

тільки показник його духовної зрілості та інтелігентності, а й важлива передумова й стимул подальшого поступу.

На літературній карті України Полтавщина вирізняється чи не найбільшим розмаїттям письменницьких талантів усіх часів, які полишили про себе славу пам'ять рукописним і друкованим словом. У літературних досягненнях сучасних письменників Полтавщини багато в чому відчуваються духовно-мистецькі шукання попередників, які утверджують уселюдські гуманістичні ідеали, сприяють розквіту української літератури.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях В. Неділька, Є. Пасічника, Б. Степанишина та ін. підкреслюється, що пріоритетним у новому пе-

дагогічному мисленні завжди ставимо власне, українське, народне, національне. Осягнення і втілення загальнолюдської, планетарної культури йде через рідну культуру й літературу. Багатий джерельний матеріал про Григорія Сковороду та його першорядну роль в українській духовній традиції представив у своїх працях Л. Ушкалов [11; 12].

У далеке минуле відводить нас історія Полтави, якій судилося зіграти неабияку роль як у громадському, політичному, так і в культурному житті України. Полтавщину як літературний феномен у сприйнятті літераторів і з'ясування поняття «полтавська літературна традиція» досліджували такі відомі сучасні літературознавці, як Петро Ротач, Анатолій Дяченко, Микола Костенко, Григорій Шанько та ін.

«Нинішнє українське літературознавство твердить, що «провінція» не любить і не дарує інакомислення. Вона самодостатня і войовнича», – пише Микола Костенко. «Однак, – продовжує він, – напрацьовано значний художньо-естетичний потенціал, з якого до читаючого світу постали безліч колоритних самобутніх літературних персонажів, що їх й досі легко «упізнає» глибинка. Можна твердити, що в історії української літератури є такий значний розділ – полтавський» [4, с. 16].

Однак основна увага дослідників зосереджена на зібранні довідникових матеріалів і бібліографічних словників. До цього часу постать Григорія Сковороди у творчості письменників Полтавщини не була об'єктом глибокого наукового вивчення.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних джерел із досліджуваної проблеми, а також вивченні творчості письменників Полтавщини, в яких змальована постать та життєві ідеали Григорія Сковороди.

Викладення основного матеріалу. Упродовж століть на Полтавщині склалися стійкі літературні традиції. Вони завжди були живучі й стимулювали подальший розвиток крайової літератури. Літературна Полтавщина багата іменами: від літописця Самійла Величка, поета-філософа Григорія Сковороди, фундатора нової української літератури Івана Котляревського, плеяди поетів-романтиків, а саме Левка Боровиковського та Амвросія Метлинського, корифея української психологічної прози Панаса Мирного, неперевершених майстрів слова Олеса Гончара та Павла Загребельного, народного сміхотворця Остапа Вишні, залюбленого в красу рідної землі та її історію Володимира Малика та ін. Полтавська земля надихала на творчість Тараса Шевченка, Лесю Українку, Володимира Сосюру, Павла Тичину, Максима Рильського, Юрія Мушкетика, Ліну Костенко та багатьох інших літературних постатей.

Ряди майстрів красного письменства Полтавщини за останні роки поповнилися новими іменами. Письменники предметно опрацьовують теми утвердження національної ідеї, розмаїтого й водночас драматичнішого життя, болюсного виживання традицій. Така глобальність проблем змушує літераторів переглядати свої мовно-зображувальні арсенали, глибше занурюватися в життя, розширюва-

ти стилістичні засоби проникнення до сутності духовних процесів.

Ім'я видатного українського мислителя-гуманіста, письменника, просвітителя Григорія Сковороди невіддільно пов'язане з Полтавщиною, адже народився мандрівний філософ у с. Чорнухи, звідки й пішов у далекі світи, щоб нести людям мудрість і дарувати духовне світло. У своїх творах Г. Сковорода оспівував природу України, працюючих людей, проголосив людину та її волю найвищою цінністю, додав у літературу нові теми й образи. Нині, коли ми повертаємось до першооснов духовності, джерел національної культури, філософії, літератури, по-новому сприймаємо й саму постать великого філософа, і його долю, по-новому маємо перечитати його твори, у яких автор закликає до самопізнання і морального вдосконалення, надихає вірою у високе призначення людини на землі.

У 1995 році було відновлено садибу письменника й відкрито Чорнухинський літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди, куди постійно йдуть люди, бо мудре слово великого українського філософа полонить їхні душі й серця. Воно освітлює їм шлях, допомагає долати труднощі й перешкоди, учить радіти життю, пізнавати таїну буття [9].

Життєвому й творчому шляху Сковороди присвячено чимало поетичних, прозових і драматичних творів сучасних українських письменників, серед яких і великі епічні полотна, і короткі оповідання. Твори, які сьогодні повернулися до нас із забуття, теж засвідчують, наскільки значним був на їх авторів вплив особистості Сковороди і його поетики. Так, про Василя Барку, автора роману про великий голодомор 1933 року «Жовтий князь», дослідники пишуть як про народного філософа когорти послідовників Григорія Сковороди, який свідомо усамітнився від цивілізації, щоб творити, мислити, пізнавати цей динамічний і таємничий світ [1].

Справедливо зазначає Петро Ротач, що ім'я Григорія Сковороди на Полтавщині вшановується з такою ж любов'ю, як і Котляревського та Шевченка. «Тут кожному він – мовби рідня, часточка найбільшого духовного скарбу. Тому-то ім'я Сковороди, його благородну постать і сторінки його непорочного життя – в малюнках, речах, книгах, статтях – завжди можна побачити в музеях широкого полтавського краю – від Полтави і до Лубен, від Миргорода і до Лохвиці, Пирятина [7, с. 514].

Духовний шлях Григорія Сковороди пролягав і через Іванову гору в Полтаві. За молодих років Іван Котляревський міг зустрітися де-небудь із мандрівним філософом. Отож не дивно, що автор «Наталки Полтавки» віддав шану Сковороді тим, що вклав у уста возного його пісню «Всякому городу нрав і права». Та й сам письменник, живучи далеко від рідних місць, не забував їх. Щоб чіткіше окреслити місце свого народження, він писав: «Я зродився близько Лубен...» [7].

Так, у творчості Г.С. Сковороди можна знайти відповіді на питання, що хвилюють нас і тепер: хто ми такі – українці, які ми є і якими маємо бути.

Невмирущий творчий доробок митця, його горде й ніжне слово зігриває людей, духовно збагачує нові й нові покоління. У наш час це слово стало могутнім джерелом натхнення письменницьких талантів Полтавщини.

Так, Володимир Мирний – відомий полтавський письменник, автор 20 поетичних і прозових збірок, у своїй творчості відтворює певні події та епізоди з життя та діяльності Г. Сковороди («Все важчає перо», «Горлова гора» та ін.). У його поезіях безліч світла, чистих почуттів, непідробних емоцій щастя, єдності з природою, людиною праці, відповідність і співмірність із ритмами сільського життя, розуміння своєї малої батьківщини як центру Всесвіту, а ще – невмируща народно-пісенна традиція, що пронизує всю творчість.

Сунуть хмари, мов гора.

Вороння он поле криє.

Може, тут Сковорода

І печалився, і мріяв [5, с. 123].

Володимир Мирний, продовжуючи традиції Григорія Сковороди, тяжку працю селян оцінює не просто як засіб до існування, а джерело радості, душевного задоволення, важливу передумову щастя. Такою є «сродна» праця.

І ти задумайся, і ти слова вагомі

Визбируй і лелій в душі натхненнім домі.

На втому, на безсоння не зважай.

Крізь мряку й пуржища лети думками в літо,

Бурштинним медом, шумом нив налите,

Де мусить виспіти твоїх пісень врожай [5, с. 44].

Сковородинівська життєва максима має неабиякий вияв у творчому доробку Володимира Мирного, що складає неповторний світ своєї природи, села, свого народу і своїх одвічних традицій. Літературознавець Микола Костенко зазначає: «і що не прочитає – скрізь чутливий до різних порухів життя і почуттів» [4, с. 34].

Відомий поет Тарас Нікітін, закоханий у рідну Полтавщину, оспівував її красу у своїй творчості, а також роздумував про людські долі, писав для людей і про людей. Одна з його поезій має назву «Лови», епіграфом до якої став вислів Г. Сковороди: «Світ ловив мене, та не спіймав...».

...Мій клятий світе, мій старий, мов пень,

Піймати можна тіло, а не душу!

Моя ж душа безсмертно-молода...

Он бач, маленький хлопчик супить брови?

Так знай: той хлопчик – я, Сковорода.

Готуйся знову, загнаний, на лови! [6, с. 139].

Значимо, що за поему «Діалог мовчання» Тарас Нікітін удостоєний Міжнародної премії імені Григорія Сковороди (посмертно). Справедливо зазначає Михайло Шевченко, що творчість Тараса Нікітіна наповнена філософською щедрістю, подільчивістю, добротою і світлістю [6].

Витончене почуття краси й неповторності рідного краю, його мальовничої природи притаманне творчості талановитої поетки Світлани Залізняк. Рідна земля, рідний край, отчий дім постають в особливому сяйві й красі. А ще, як зазначає авторка, щоб злетіти, потрібен спалах, щоб вернутись у щодення – мудрість, щоб вистояти під його шквалами – міць [3]. З теплою і любов'ю вона згадує Г. Сковороду в одній із своїх поезій:

Боюсь живих!

І місць отих боюсь,

Де тчуть – на Дух нескорених – тенета.

Жаждивий Світ ловив Сковороду...

Розкуті Духом лиш стають поетами! [3, с. 66].

Про Григорія Сковороду у своїй творчості згадує і Володимир Тарасенко, автор понад двадцяти поетичних книг, один із співавторів Гімну Полтавщини. «Щось сквородинівське є в його творчості, – говорить М. Костенко і далі продовжує, – може, то украй вразлива натура дзвінкоголосого бринить-озивається? Чи зріла філософія життя нагадує про себе вимогливою тверезістю у строфі?» [10, с. 4]. У поезії Володимира Тарасенка чути голоси предків, пережуються літа й епохи, міста й села, совість і душа.

О, скільки їх на цій землі звелось

На п'єдесталі хліборобських рук!

Між них і наш Сковорода – філософ,

Й космічний геній – велет Кондратюк [10, с. 126].

Один із розділів поетичної збірки «Моя Україна – це любов моя» молоді та талановитої поетки Марії Бойко має назву «Величальна Полтаві». Багато чудових поезій тут присвячено Полтаві та її визначним постатям. За словами авторки, «у Полтаві й про Полтаву писати надзвичайно легко. Тут душа сама прагне творити ніжні мелодії і вклонятися їй мудрим добірним словом» [2, с. 4]. У її поетичних рядках чуються голоси предків, гомін гетьманських полків і козацької вольниці, пережуються літа й епохи, міста й села, совість і душа.

Так, пам'ять про Г. Сковороду буде вічною, доки житиме народ, а його твори приваблюватимуть сучасного читача правдивістю і народністю, глибоким проникненням у душу українського народу, духовно збагачуватимуть нові й нові покоління.

Та оглянімось... Вже новий філософ

Долає гордо всі жалі земні.

Оспівана земля ця стоголосо,

В моїм краю душа співа пісні!

І проростуть нові і сильні зерна,

Що кинула їх генія рука;

Моя Полтаво, ти благословенна

Минулим і майбутнім у віках... [2, с. 163].

Сьогочасне ставлення до Г. Сковороди можна характеризувати як почуття любові, пошани й гордості за славного земляка. Письменники-полтавці шукають художнього втілення рідного слова, високі зразки якого дав філософ-мандрівник.

Перед смертю Григорій Сковорода просив написати на своєму надгробку слова: «Світ ловив мене, та не впіймав». Це прохання було виконано. Поховали його в слободі Іванівка (нині Сковородинівка) на Харківщині. Те місце нагадувало Сковороді рідні місця навколо Чорнух. У 1972 році було відкрито «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди». Ця пам'ятка була популярним туристичним об'єктом, обов'язковим для відвідування для всіх гостей та мешканців Харківської області. Щорічно там проводилися культурно-масові заходи, а в цьому році, на державному рівні, планувалися святкові заходи з нагоди 300-річчя від дня народження українського філософа, та 6 травня 2022 року російські війська влучили в будівлю музею, що призвело до значних руйнувань (площа загоряння склала 280 квадратних метрів), знищивши матеріальну пам'ятку української історії та культури, проте найцінніші експонати вдалося врятувати. Їх було переміщено раніше задля уникнення пошкодження культурної спадщини від ворожих дій росії. З вірою в безсмертя українського слова й бажанням іти до його висот, ми обов'язково відбудуємо, примножимо й збережемо духовні скарби для прийдешніх поколінь, адже в Григорія Сковороди дуже багато того, що промовляє до нас сьогодні, що може бути підказкою для прийдешніх поколінь.

Висновки. Без сумніву, полтавська поетична сторінка сучасних письменників досить помітна в літературному житті України, важлива для осмислення і втілення національної культурологічної ідеї, а творча спадщина Григорія Сковороди й сьогодні хвилює наших сучасників. На думку письменника-філософа, джерело справжнього щастя – творча праця за природними нахилами; істинна сутність людини – у працелюбстві, у пошуках шляху до «всенародного щастя», а найбільшою радістю, яка повинна належати людині, є її свобода. Саме тому такою притягальною залишається постать народного мислителя-мандрівника, а вічні питання про людське буття і призначення, про щастя і шляхи досягнення продовжують хвилювати сучасників. Гуманістичні, волелюбні ідеї філософа знайшли подальший розвиток і збагачення в літературі, культурі наступних етапів розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми, оскільки він не обмежується названими подіями, творами, іменами авторів. Наступні дослідження вбачаємо в розробленні та представленні ширшого кола письменників Полтавщини, творчість яких пов'язана з ім'ям великого мислителя.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Український філософ Григорій Савич Сковорода: історія слобідської України. Київ, 2017. 397 с.
2. Бойко М. Моя Україна – це любов моя! Полтава : ТОВ «АСМІ», 2008. 486 с.
3. Залізник С. Міць. Полтава : Полтавський літератор, 2005. 103 с.
4. Костенко М. Полтавська плеяда. Монологи. Літературний контекст кінця ХХ століття. Глобине, 2000. 150 с.
5. Мирний В. Вибране. Полтава : Полтавський літератор, 1995. 178 с.
6. Нікітін Т. Крик чибіса. Полтава : Криниця, 1994. 296 с.
7. Ротач П. Колоски з літературної ниви. Полтава, 1997. 549 с.
8. Сковорода Г. Літературні твори. Львів : Априорі, 2021. 352 с.
9. Степаненко М. Літературні музеї Полтавщини. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2006. 404 с.
10. Тарасенко В. Одкровення. Полтава : Полтавський літератор, 2008. 312 с.
11. Ушкалов Л. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і літера, 2017. 368 с.
12. Ушкалов Л. Сковорода від А до Я. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 72 с.

References

1. Bahaliy, D. (2017). *Ukrainskyi filosof Hryhorii Savych Skovoroda: istoriia slobodiskoi Ukrainy [Ukrainian philosopher Hryhorii Savych Skovoroda: the history of Slobod Ukraine]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Boiko, M. (2008). *Moia Ukraina – tse liubov moia! [My Ukraine is my love!]*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
3. Zalizniak, S. (2005). *Mits [Power]*. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
4. Kostenko, M. (2000). *Poltavska pleiada. Monolohy. Literaturnyi kontekst kintsia XX stolittia [Poltava Pleiade. Monologues. The literary context of the late 20th century]*. Hlobyne [in Ukrainian].
5. Myrnyi, V. (1995). *Vybrane [Selected]*. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
6. Nikitin, T. (1994). *Kryk chybisa [The cry of the chibis]*. Poltava: Krynytsia [in Ukrainian].
7. Rotach, P. (1997). *Kolosky z literaturnoi nyvy [Spikelets from the literary field]*. Poltava [in Ukrainian].
8. Skovoroda, H. (2021). *Literaturni tvory [Literary works]*. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
9. Stepanenko, M. (2006). *Literaturni muzei Poltavshchyny [Literary museums of Poltava region]*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
10. Tarasenko, V. (2008). *Odkrovennia [Revelation]*. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
11. Ushkalov, L. (2017). *Lovytva nevlvnoho ptakha: zhyttia Hryhorii Skovorody [Catching the elusive bird: the life of Grigory Skovoroda]*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
12. Ushkalov, L. (2019). *Skovoroda vid A do Ya [Frying pan from A to Z]*. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 30.07.2022

БУДИТЕЛІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ НА ЛОХВИЧЧИНІ

A Стаття «Будителі національного духу на Лохвиччині» приурочена 300-літньому ювілею всесвітньовідомого українського філософа Григорія Савича Сковороди. Даний проект спрямований на висвітлення ролі органів місцевого самоврядування і лохвицької громадськості у створенні шедевру української монументальної скульптури – пам'ятника філософу Григорію Сковороді. Дослідження проведене на основі спогадів автора пам'ятника Івана Кавалерідзе, архівних джерел із фондів Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди. Матеріали статті можуть бути використані педагогами, краєзнавцями, працівниками культури для проведення пізнавальних і мистецьких заходів у рамках вшанування пам'яті Г. Сковороди, а також усіх небайдужих до історії України.

Ключові слова: «Перворозум»; духовні цінності; національна ідентичність; громадська справа; Кавалерідзе; ювілей; історична пам'ять

S *Savchenko Oksana, Karas Tatiana. Awakeners of the national spirit in Lohvytsa region.*

The article «Awakeners of the national spirit in Lohvytsa region» is dedicated to the 300th anniversary of the world-famous Ukrainian philosopher Hryhorii Savych Skovoroda. This project is aimed at highlighting the role of local self-government bodies and Lohvytsa public in the creation of a masterpiece of Ukrainian monumental sculpture – a monument to the philosopher Hryhorii Skovoroda. The research was conducted on the basis of the memories of the author of the monument Ivan Kavaleridze, archival sources from the funds of the H. S. Skovoroda Lohvytsa Museum of Local History. The materials of the article can be used by pedagogues, local historians, and cultural workers to conduct educational and artistic events in honor of Hryhorii Skovoroda, as well as everyone interested in the history of Ukraine.

Key words: «Primary mind»; spiritual values; national identity; public affairs; Kavaleridze; anniversary; historical memory

Савченко Оксана Григорівна, вчителька історії, Лохвицька гімназія №1 Лохвицької міської ради Полтавської області, Україна
Savchenko Oksana, history teacher, Lohvytsa Gymnasium No.1 of Lohvytsa City Council, Poltava Region, Ukraine

E-mail: savchenko2206og@ukr.net

Карась Тетяна Григорівна, вчителька історії, Млинівська філія Лохвицької гімназії №1 Лохвицької міської ради Полтавської області, Україна

Karas Tetiana, history teacher, Mlynivsk branch of Lohvytsa Gymnasium No.1 of Lohvytsa City Council of Poltava Region, Ukraine

E-mail: tetyana.05081966@gmail.com

Актуальність проблеми дослідження. Нині ми живемо у воєнному вимірі: живемо з болем у серці від втрат і в тривозі за майбутнє. Суспільство складає тяжкий іспит на патріотизм і незламність, збереження духовних цінностей і Соборності. Духовні, моральні, релігійні цінності – основа суспільства, його живе коріння. Особливо гострою виявляється ця потреба у часи випробувань, коли народ знаходить у ціннісних пріоритетах минулого орієнтири на теперішнє і майбутнє.

Григорій Сковорода – це втілення духу і мудрості України, наш Перворозум, учитель істини й духовного життя. Г. Сковорода – реальна і містична фігура, праведна і мудра, він народний улюбленець, як і геніальний Тарас Шевченко [13; 14].

У наш час, коли Україна переживає новий етап боротьби за збереження національної ідентичності, звернення до духовного скарбу нашого народу, яким є Григорій Сковорода, є надзвичайно актуальним.

Робота актуальна і з моральної точки зору, адже в історичній ретроспективі цей період життя людей, сильних духом, цільних і послідовних у своїх діях в ім'я збереження пам'яті про філософа Г. Сковороду.

3 грудня 2022 року світ відзначатиме 300-річчя від дня народження нашого земляка, філософа, учителя Григорія Савича Сковороди. Цій події присвячується дане дослідження.

Отже, завдання держави – виховати прийдешнє покоління гідним звання Людини, передаючи здобуті знання попередніми поколіннями мислителів, зберегти пам'ять про них.

Метою даної роботи є спрямування читача до осягнення нашої історії через призму сприйняття життя і діяльності однієї з найвидатніших постатей, що прославила у світі Україну, відтворення подій, пов'язаних із відзначенням 200-річного ювілею народного філософа й учителя Григорія Савича Сковороди у Лохвиці, ролі Лохвицької громади у вшануванні пам'яті мислителя на основі дослідження матеріалів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Життя і діяльність першого українського філософа Г. С. Сковороди постійно перебували в центрі уваги видатного українського вченого Д. Багалія (1857–1932). Метою його діяльності стало видання повного зібрання творів Г. Сковороди. Д. Багалій опублікував добрий де-

сяток праць про українського філософа. Перша стаття вченого «К юбілею українського філософа Григорія Саввича Сковороди» з'явилася на сторінках журналу «Киевская старина». Вона стала базовою для доповіді Д. Багалія «Г. С. Сковорода, его учение, жизнь и значение», яку історик прочитав на ювілейному засіданні, присвяченому пам'яті Г. С. Сковороди в Українському історико-філологічному товаристві 13 листопада 1894 року.

Багаторічна робота Д. Багалія над дослідженням життя і творчості видатного українського мислителя дозволила йому видати у 1926 році фундаментальну працю «Український мандрований філософ Григорій Сковорода» [1], за яку автор був удостоєний вищої премії Всеукраїнського комітету сприяння вченим.

Творчість Г. С. Сковороди досліджував також український учений зі світовим ім'ям, філософ, історик філософії і слов'янських літератур Д. Чижевський (1894–1977). Його фундаментальна монографія «Філософія Г. С. Сковороди» вперше побачила світ у Варшаві 1934 року як двадцять четвертий том праць Українського Наукового Інституту. На багатющому джерельному матеріалі Д. Чижевський досліджував засади сквородинської метафізики, антропології, етики тощо, визначив місце і роль Г. С. Сковороди в розвитку європейської філософії. Із часу видання ця книга стала класикою історико-філософської сквородіяни [15].

Перше академічне видання творів Сковороди «Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів» створене за часів незалежної України [12]. Це повний корпус текстів творів Григорія Сковороди, підготовлений колективом харківських науковців під керівництвом Леоніда Ушкалова, виданий у 2011 році та перевиданий у 2016 [там само]. До зібрання ввійшли поезії, байки, трактати, діалоги, притчі, переклади, а також листи та філологічні виписки. Перед цим в академічному форматі твори видавалися у 1973 році. Видання цього року було взято за основу та суттєво вдосконалене харківськими науковцями. Упорядники поставили за мету якісно відтворити мову та правопис філософа, було наново відредаговано українські переклади латинських і грецьких текстів Г. Сковороди та подано наукові коментарі. Автографи творів і найближчі до них списки збиралися по архівах і книгозбірнях України, росії, Румунії, США й Чехії.

Видання 2011 року здійснено завдяки фінансуванню Дарії Муцак-Ковальської (Торонто, Канада) за підтримки Програми дослідження Східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій (КІУС, Едмонтон-Торонто). Ця книга – перше видання творів великого українського поета й філософа Григорія Сковороди, здійснене в належному академічному форматі. Воно стане цінним джерелом для філософів, літературознавців, мовознавців, культурологів, педагогів, богословів та інших фахівців, які вивчають творчість Сковороди, надійним підґрунтям для перекладів його творів іншими мовами, для підготовки популярних видань тощо [там само].

Викладення основного матеріалу дослідження. У фондах Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди зберігаються оригінали святкового номера повітової газети «Вісті», присвяченого 200-річчю з дня народження Г. С. Сковороди, звернення повіткому «К государственному, общественному, частному учреждениям, ко всем гражданам», копія листа мешканців лохвицького агронома М. Ренського та студента СХІ К. Хоменка, адресованого Науковому комітету Головпрофосі 15.03.1922 р., копія спогадів І. Кавалерідзе про виготовлення і відкриття пам'ятника філософу у Лохвиці, оригінал тексту вірша, написаного лохвицьким жителем із нагоди відкриття пам'ятника філософу Г. Сковороді, оригінали та копії вітальних листів лохвичанам з нагоди 200-літнього ювілею Г. Сковороди, велика добірка газетних публікацій 1922–1992 рр. У статті збережено стилістику і правопис відповідно до оригіналу. Епістолярії публікуються вперше.

Великі люди – від землі, з народного кореня. Це – геніальні особистості, люди, яким притаманні в найвищій мірі обдарованість або талант. Такі непересічні постаті знаменують собою історію краю й нації. Серед них був також мислитель і мандрівник, перший український лірик і музикант, педагог і філософ Григорій Савич Сковорода, якого в Україні називали «народним любомудром».

Науковий інтерес до життя і слова Сковороди виник відразу після його смерті. Але тільки через 100 років по тому було видано друком відомі на той час його твори, у т. ч. була започаткована справа збереження пам'яті про філософа. 1894 року, коли відзначалося 100-річчя від дня його смерті, Харківське історико-філологічне товариство видало збірку творів, у підготовці якої брав участь Д. Багалій. Доповненням, а частково й виправленням цього видання була публікація в 1912 р. В. Бонч-Бруєвича.

Не тільки в наукових колах, а й у народі постать Григорія Сковороди була знаною. Це видно зі слів історика М. Костомарова: «Мало можна вказати таких народних осіб, якою був Сковорода і яких би так пам'ятав і поважав народ. На всьому обширі від Острогозька (Воронезька губ.) до Києва в багатьох будинках висять його портрети; кожний письменний малоросіянин знає про нього; ім'я його відоме дуже багатьом із неписьменного люду...; мандрівні сліпці засвоїли його пісні; на храмовому святі, на торжищі нерідко можна зустріти натовп народу, який оточує групу цих рапсодів зі слъозами зворушення слухає: «Всякому граду свій нрав і права» [7].

Ф. Кириченко стверджував, що увічнення пам'яті філософа Г. Сковороди стало актуальним уже на початку ХХ століття. Переконавання у цьому сформувалось на основі оповідання Варвари Чередниченко «Останній лист», яка у жовтні 1934 року прибула з Осетії до Лохвицького району в с. Харківці зібрати матеріал для твору про останні дні життя класика української літератури Архипа Тесленка. Цей твір був надрукований у № 10 журналу «Радянська література» за 1936 рік. З уривку твору проглядається рі-

вень знань про Г. Сковороду. Із розмови Архипа з братом: «Знаєш, Яремо, кого я пригадав? Григорія Савича Сковороду. Він також цим самим шляхом ходив... Та й кумедна його доля! У всіх столицях світу, мені казали, є книжки Сковороди. Я сам бачив про нього у Києві товсту книгу. А у його рідному селі немає ні книжок, ні могили... Я був у Чорнухах, так там і вчителі в школі нічого ніколи не чули про Сковороду. Звісно вже вчителі які... А й Шевченко малим списував вірші Сковороди, пригадуєш?»

– Гей, гей, Архипе, соколині в тебе думки... Сковорода – то орел!» [6].

Звісно це художній твір, але він створений на основі експедиційної дослідницької роботи письменниці. Про те, що «им'я Сковороди малоизвестно» писалося у місцевій газеті «Утро» 5 березня 1914 року. Там само говорилося про ідею створення пам'ятника Г. С. Сковороді до 120 років від дня його смерті. Замітка такого змісту сповіщала: «На днях состоялось экстренное земское собрание в Лохвице. На этом собрании была, между прочим, рассмотрена просьба жителей местечка Чернухи Лохвицкого уезда о том, чтобы земство возбудило ходатайство перед правительством о разрешении открыть повсеместный в России сбор пожертвованный на постановку в Чернухах, родине украинского философа Г. С. Сковороды, памятника последнему. Вопрос вызвал любопытные дебаты. Гласные Сенютювич-Бережной и Орбелиани высказались против по той причине, что имя Сковороды малоизвестно...». Дебати закінчились перемогою прибічників встановлення пам'ятника, однак збір пожертвувань так і не розпочався. Перешкодила Перша світова війна [11].

Зі зміною влади в Російській імперії після більшовицького перевороту прийнята Постанова РНК РРФСР від 30 липня 1918 року «Про затвердження списку пам'ятників видатним людям». У цьому переліку було ім'я Г. С. Сковороди. У листі до В. Бонч-Бруєвича В. Ульянов (Ленін) зробив приписку: «Коли прийде час створити пам'ятник Сковороді, то ви повинні виступити і з'ясувати народу, хто був Сковорода, яке значення він мав для життя російського і українського народів». Для імені Г. С. Сковороди почався більшовицький етап випробувань. Драматичні, а часом трагічні події будуть потім. А тим часом місто Лохвиця і сусідні Чорнухи готувалися до великої події – святкування 200-річного ювілею з дня народження Г. С. Сковороди.

1921 рік. Лохвицький повітвиконком прийняв рішення на відзначення 200-річчя від дня народження земляка, філософа і поета Григорія Савича Сковороди встановити у повітовому центрі пам'ятник засобами громадської будови. Голова повітвиконкому Степан Кузьмич Луценко взяв на себе клопотання про це в губернії. У Лохвиці була створена ювілейна комісія по вшануванню пам'яті Г. Сковороди під головуванням завідуючого відділом освіти. До її складу ввійшли представники установ й організацій. Голові комісії завдання – відшукати скульптора у Києві.

Усім організаціям і установам повіту поставлено завдання щодо віднайдення коштів для будови. Складено план роботи і кошторис. З листа-звернення голови виконкому С. К. Луценка і голови комісії по вшануванню пам'яті Г. Сковороди М. Марченка «До державних, громадських, приватних установ, до всієї громадськості» (оригінал російською мовою – авт.): «Двісті років тому, в простій козацькій родині у містечку Чорнухи Лохвицького повіту на Полтавщині народився філософ-учитель Григорій Савич Сковорода. У сірій селянській свитині, із сопілкою за поясом, Сковорода, найосвіченіша тоді людина («мандрівна академія»), ходив по Лівобережній і Слобідській Україні, учив словом і ділом... «Панська вигадка, ніби простий народ чорний, здається мені смішною... Як з лона чорного народу, появились білі пани? Мудрствують: простий народ спить, той не мертвечина і труп холодний», – так говорить Сковорода, пророкуючи пробудження народу від сну, яке ми тепер переживаємо... Хай разом, спільно спорудимо пам'ятник, музей і бібліотеку, які будуть поширювати знання серед темних мас, про що турбувався Сковорода. Знання не повинне бути надбанням тільки жреців науки, воно повинно поширюватись на весь народ, увійти в народ і вселитися в душу і серце всіх, хто мав право сказати: і я людина, і в мені те, що людське, не чужде!» [16.2].

Ця відозва знайшла широкий відгук. Вшанування 200-річчя від дня народження Г. С. Сковороди стало громадською справою, будівництво пам'ятника – громадською будовою. Святковий номер лохвицької газети «Вісті» від 23 грудня 1922 р. сповіщав про те, що з різних куточків Лівобережної і Слобідської України надходили кошти, будівельні матеріали, книги тощо. Наводився список установ, які сприяли встановленню пам'ятника і проведенню свята: Лохвицьке ЕПО виділило 15 пудів жита за ремонт музею; повітовий земвідділ – 2,5 пуди заліза для покрівлі і 3 пуди цвяхів; Лохвицька контора Роменської філії спілки товариств – 30 аршин бязі; 20 листів скла, 40 пудів алебастру, 2 замки і нових книг на 1200 крб.; Лохвицький цегельний завод – 300 штук цегли, пісок, глину, щебінь; повітпродком – 5 бочок цементу; повіткомунгосп поставив огорожу біля музею і пам'ятника; Лубенська філія споживчого товариства надіслала 30 тис. крб., Вукоопспілка (Харків) – 25 тис. крб., «Україна-банк» (Харків) – 25 тис. крб., спілка сільськогосподарських товариств Київщини – 10 тис. крб., Лохвицький шкіряний завод – 10 тис. крб., Сенецьке товариство «Просвіта» – 5 тис. крб., Київський зовнішторг – 5 тис. крб. Багато установ і закладів передали чималу кількість книг, у т. ч. і про Г. Сковороду. Так, Київське товариство «Село-книга» подарувало музею і бібліотеці книг на 86 тис. крб., Київська філія державного видавництва – книг-портретів на 26 тис. крб. [8].

Було оголошено конкурс на проект монумента Г. Сковороді в Лохвиці. За умовами конкурсу це мало бути погруддя на постаменті «из серого», дикого, как тогданья жизнь, камня» [9].

За спогадами скульптора, що на той час проживав у Ромнах, Івана Петровича Кавалерідзе можна відтворити атмосферу підготовки до свята: «Образ Г. Сковороди полонив мене одразу, коли прочитав у газеті, що в Лохвиці та Чорнухах до 200-річчя Г. Сковороди буде встановлено його пам'ятник і оголошується конкурс. Це окрило мене. Усе навколо стало таким сонячним, світлим, радісним... Коли проєкт пам'ятника був закінчений і запакований у дерев'яну коробочку, коробочка покладена в мішок, мішок закинаний на плече, переді мною відкрилась дорога до Сковороди лохвицького... Яке ж ти красиве, вічно молоде, нестаріюче життя зі своїми несподіванками і сюрпризами! Звичайно, будуть у мене ще й розчарування і страждання, але всьому свій час. А зараз я сповнений сил і проєктів» [4].

Серед трьох проєктів, що були представлені на конкурс, саме проєкт І. Кавалерідзе припав до вподоби членам комісії, хоч це був скульптурний пам'ятник, а не погруддя, як планувалося. І хоча був брак коштів і матеріалів, і вирішили спорудити пам'ятник саме за проєктом Кавалерідзе.

І. Кавалерідзе описав членів комісії – громадських активістів, які брали на себе левову частину роботи щодо організації 200-літнього ювілею Г. Сковороди. Це були молоді люди, сповнені кипучої енергії: голова Лохвицького повітвиконкому Степан Кузьмич Луценко, псевдо «Дід», якому, на вигляд, ледь виповнилось 20 років (насправді було 25 років – авт.), чорнявий юнак з простим селянським обличчям, на диво чистим поглядом вдумливих очей, хранитель музейного архіву Г. С. Сковороди темно-кучерявий красень Григорій Дмитрович Саливон та ін., наскільки ж віддані пам'яті українського філософа [там само]. Скульптор згадував, що очільник повітвиконкому зробив декілька зауважень щодо проєкту, а саме: «ліву ногу необхідно поставити інакше: поки що вона стоїть неприродно, театральна». Митець дивувався: «звідки у цього сільського хлопця була така культура, справжня інтелігентність та глибина думки» [там само]. Про свою роботу по виготовленню пам'ятника у Лохвиці І. Кавалерідзе згадував: «Відвели мені велику кімнату в школі, і я почав. Працював із великим натхненням. І до осені пам'ятник для Лохвиці і погруддя для Чорнух були готові [там само].

За роботу я одержав тоді 9 пудів пшениці, а формовці Орленки з Києва – 11, а всього 20 пудів. Брати Орленки 5 пудів віддали візникові за те, що він їх 6 пудів відвіз до Києва (в одному зі спогадів Іван Петрович уточнює, що він особисто отримав два пуди зерна, решта сім – пішла на будівельні матеріали і форми тощо).

Встановили пам'ятник і погруддя, стали чекати дня відкриття» [там само].

Струнку босоногу фігуру мандрівного мислителя, з піднятою в глибокій задумі головою, встановили на постамент поруч з будинком, де за народною пам'яттю знаходилась півтора століття тому школа для дітей простолюдинів. Босоніж, із торбою, свитиною та сопілкою прийшов

знову Григорій Савич до лохвичан. Виліплена скульптором із глибоким філософським змістом фігура Сковороди підкреслювала близькість його до народу, до рідної землі. «Пам'ятник гарно поєднувався з навколишнім оточенням – музеєм, бібліотекою і міським театром» писав І. Кавалерідзе. Саме таким побачили його земляки і численні гості Лохвиці.

У повітовій газеті «Вісті» повідомлялося про Постанову Президії Лохвицького повітвиконкому: «23-го грудня ц. р. о 12 год. дня відкриття пам'ятника нар. філософу Г. С. Сковороді. Заняття в радянських установах у цей день не проводити. 21/XII – 1922 р. президія» [9].

23 грудня 1922 року о 12 год. відбулося урочисте відкриття пам'ятника. І. Кавалерідзе згадував: «Це було справжнє свято української культури, свято звільненої творчої думки... Люди заповнили всю площу перед пам'ятником. Тут були не тільки жителі Лохвиці, а й навколишніх сіл, сусідніх районів... У багатьох у руках були брошури, видані з нагоди свята. Жінки, стояли на возах і піднімали на витягнутих руках своїх дітей... Все це і листівки з фотографіями пам'ятника надавало події особливу урочистість» [4].

То було всенародне свято. Пам'ятник філософу і поету відкрив голова повітвиконкому С. Луценко, ініціатор встановлення монументу в Лохвиці. Його промова «Кому ми ставимо пам'ятник», за спогадами І. Кавалерідзе, вразила лаконічністю характеристики життєвого подвигу Сковороди, його драматизм, турботу про народну освіту. Вона того ж дня була надрукована у святковому номері повітової газети «Вісті». «Дивись, великий земляче, – говорив С. Луценко, – як зерна, що сів ти ціле життя, зійшли...». Промова закінчувалася словами: «Філософа-вчителя від «чорної кістки» ми сьогодні піднімаємо на постамент» [9].

У своїх спогадах І. Кавалерідзе підкреслював: «Розповідаю про все це так детально, тому що хочу дати можливість читачам подихати атмосферою тієї високої громадянськості, яка тоді нас оточувала, тим повітрям, котре примушувало серця битися енергійно, а думку працювати більш напружено» [4].

З нагоди свята у Лохвицький комітет по вшануванню пам'яті філософа Г. Сковороди надійшли вітальні листи.

«Не маючи змоги приїхати в Лохвицю, щоб прийняти участь в урочистому святі вшанування пам'яті мандрованого народного філософа Григорія Савича Сковороди з приводу 200-річчя з дня народження, я листовно вітаю комітет і всі збори із цим великим всеукраїнським святом і низенько схиляю голову перед пам'ятником того великого історичного діяча, який усе своє життя присвятив рідному народові, пробуджуючи його самосвідомість своїми творами, листами і прикладом власного життя». *Голова Наукового Комітету, академік Дм. Багалій Харків 23.12.1922 р.* [16.1].

«Не маючи змоги особисто брати уділ у шануванні пам'яті вікопомного лицаря духа Григорія Сковороди, цим листом приєднуюсь до тих, хто шанує у день 200-ро-

ковин з дня його народження і вкупі з ними проголошую йому «СЛАВУ». Хай ще довгі часи серед людей знає не буде ім'я українського народного філософа-вчителя Григорія Сковороди». *Марія Грінченко. 10.12.1922. У Києві [там само].*

«Лохвицькі трудові школи, приєднуючись до святкування, вітають повітвиконком, представника Радянської влади, який перший шанує пам'ять великого учителя і філософа Григорія Сковороди, котрий своїм словом і прикладом життя, служив ідеалу волі, ідеалу духа, і висловлюють надії, що ці ідеали стануть невмирущими серед нашого громадянства». Від Полтавського губарху: «Лохвицькому комітету Сковороди Центральний Пролетарський Музей Полтавщини і Полтавське наукове товариство вітають лохвицьке громадянство в день свята Сковороди, нашого великого народного філософа і учителя». *Грудинський [там само].*

«На жаль делегат Полтавського ВНО не може прибути на свято. Прийміть заочний вислов щирого привітання з першим народним святкуванням пам'яті великого вчителя». *Зам. ректора Степанко [там само].*

«Гарячі почуття глибокої пошани вітаємо земляків незабутнього Григорія Савича, що своєю ініціативою і працею по організації показали себе на високому рівні самосвідомості і культури». *Полтавське губернське архівне управління [там само].*

Виступали представники Харкова, суміжних міст і сіл (Ромни, Варва та ін.). На святі були присутні поет Павло Тичина, актори С. Паньківський, С. Шкурат та ін. Вони брали участь у виставі «Наталка-Полтавка», постановка якої проходила у Народному Домі (театрі), виконували пісні [5].

На урочистостях виступали і місцеві таланти. У Лохвицькому краєзнавчому музеї імені Г. С. Сковороди зберігається оригінал тексту вірша Якова Латуцька «Дуть літа» з присвятою «Пам'яті відкриттю Пам'ятника і музею імені Г. С. Сковороди в м. Лохвиці». Вірш яскраво відображав настрої лохвичан, велике піднесення народного духу, сповнений глибокої пошани до учителя і філософа Г. Сковороди, про що свідчать наведені уривки з цього твору (всього 11 чотиривіршів):

Місто Лохвиця святкує,
Стає пам'ятник вона,
Бо настало двісті років
Як родивсь Сковорода...
Місто Лохвиця святкує,
Лохвичанин веселись,
Бо прийшов Григорій Савич,
Піди, скинь шапку, поклонись.
Місто Лохвиця святкує,
Зробивши пам'ятник йому.
Нехай стоїть, нехай вікує,
Нехай всяк знає, Сковороду.
1 січня 1923 р.н./ст.
Яків Латуцько, Лохвиця

І не менш проникливий дарчий напис:

«Даю на спогад оцю віршу
У Рідний Лохвицький Музей.
Прохаю вчених
Не посмійтесь
З моїх неграмотних речей».

23 серпня 1923 р.

До всіх з пошаною Яків Латуцько, Лохвиця

Цей вірш записано автором на гербовому папері зворотної сторони «Прошення в Лохвицькій Волостной Судь», 1909 г.» [16.6]. Це був час великого дефіциту на все, окрім натхненного бажання творити красу.

На завершення свята була зачитана постанова, де висловлювалася подяка ювілейній комісії й безпосередньо творцям скульптури за неперервну роботу по будівництву пам'ятника народному філософу Г. Сковороді [4].

Після відкриття пам'ятника відбулося урочисте засідання повітвиконкому, де прийняли рішення про присвоєння імені Г. С. Сковороди музею та бібліотеці в місті Лохвиці [8].

Урочистості з нагоди відкриття пам'ятника Г. Сковороді у Лохвиці закарбувалися у пам'яті очевидців і учасників надовго. З листа директора Лохвицького музею від Паперного Давида Ілліча, вчителя з Донбасу, який у голодні роки 11-річним хлопчиком опинився у Лохвиці, й у статусі вихованця сиротинця читав вищезгаданий вірш на відкритті пам'ятника: «Наївні і малописьменні рядки якогось місцевого поета викарбувалися в моїй пам'яті назавжди... Яке то було свято! Вся Лохвиця зібралася біля театру (народного будинку). Тут же був і якийсь музей... Дуже урочисто відкривався пам'ятник. Хор з дівчат і юнаків у національному одязі співав «Повстаньте гнані і голодні...». Потім якийсь промовець сказав: «Ось твої сходи...». Покривало спадає, і ми побачили Григорія Савича Сковороду... 5.XII.1962 р.» [16.5].

Заслуга у відзначенні ювілею земляка на високому рівні, відкриття пам'ятника Г. Сковороді у Лохвиці належить лохвицькій громаді, Лохвицькому повітвиконкому та ювілейній комісії. Це підкреслюється з наведенням доказової бази в офіційному листі директора Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди С. В. Лесика директору Чорнухинського музею Г. С. Сковороди В. Г. Біблomu від 31.03.1993 р. (вихідний номер № 21): «Стовсно документів про спорудження пам'ятників Сковороді у Чорнухах і Лохвиці в 1922 р., маємо копію листа мешканців лохвицького агронома М. Ренського та студента СХІ К. Хоменка, адресованого Науковому комітету Головпрофосі 15.03.1922 р. У ньому наводиться план вшанування філософа у Лохвицькому повіті і є прохання «видати кошти на ... утворення пам'ятника Сковороди у гімназії його імені (м. Лохвиця) й погруддя у м. Чорнухах».

Науковий комітет Головпрофосу зацікавився цим і запропонував повіткомісії надіслати кошторис на спорудження пам'ятника. Оскільки ця постанова надійшла у Лохвицю чомусь із запізненням, то кошториси були

надіслані в Харків лише 13.10.1922 р., коли роботи по виготовленню пам'ятників наближалися до кінця. З протоколу засідання Наукового комітету Головнопрофосу від 14.12.1922 р. видно, що комітет підтримав Лохвицьку повіткомісію і підняв клопотання перед колегією Наркомпросу про виділення для свята в Лохвицькому повіті 1 млн. крб., у т. ч. і на пам'ятники. Робота на той час була майже закінчена, і дійство відбулося, як кажуть в народі, «в свинячий голос». Чим усе скінчилось – невідомо. Знаємо лишень, що фінансувались заходи вскладчину, фактично на громадських засадах. Заслуга у відзначенні ювілею земляка на високому рівні належить виключно ініціативі Лохвицького повітвиконкому та ювілейної комісії. Причетність українського, а тим більше московського уряду до святкування ювілею Г. Сковороди дуже сумнівна.

Так, улітку 1922 р. Раднарком УСРР у проєкті постанови «Об увековечении памяти Г. Сковороды» вказував:

1. «Издать сочинения Г. С. Сковороды и... исследование о нём академика Д. И. Багаляя.
2. Соорудить в г. Харькове памятник Сковороде, для чего организовать подписку среди граждан Украины.
3. Назвать именем Сковороды одну из площадей или улиц г. Харькова.
4. Организовать по всей Украине чествования памяти Сковороды».

Свято мало бути в Харкові, в столиці. Ні про Лохвицю, ні про Чорнухи ніде й мови немає.

Згадувані в листі документи зберігалися в Центральному Державному архіві вищих органів влади та управління України» [16.4].

У 1972 р. на відзначення 250-річчя від дня народження Григорія Сковороди, пам'ятник перелили в благородну бронзу – на віки. Ця подія відображена у документальному фільмі «Відкрий себе» режисера Ролана Сергієнка, створеному Українською студією хронікально-документальних фільмів (Київ, 1972 р.). У кінострічці використані уривки творів Г. Сковороди, які читав заслужений артист УРСР Іван Миколайчук, українську музику XVIII ст., зокрема, фрагменти музичних творів Г. Сковороди, а також композитора Івана Карабиця. Консультантом фільму був член-кореспондент АН УРСР, доктор філософських наук Володимир Шинкарук.

Зі спогадів одного зі сценаристів Миколи Архиповича Шудрі про роботу над фільмом: «Найбільшу пригоду мав із кінокартиною «Відкрий себе» – про Григорія Сковороду. Ми відзняли її ще 1972 року. Щоб увійти у світ видатного філософа, дізнатися, яким запам'ятався цей образ у народі, ми мало не всю Україну об'їхали. Розповіді людей і стали однією з наскрізних ліній кінокартини. Друга площина – це народження людини. Тут ми скористалися з послуг нашого видатного сучасника, скульптора й кінорежисера Івана Петровича Кавалерідзе. У цьому фільмі ми показуємо, як виготовляли пам'ятник Г. Сковороді, той, що нині стоїть у Лохвиці на Полтавщині. Коли скульптуру за-

кінчили, ми вивезли її в степ за Бориспіль і поставили на кургані. Боже, яке то було видиво! Цей невеликий сюжет воістину оживив Сковороду, ще більше наблизив його до нас. На тлі створення цього монумента філософські роздуми Г. Сковороди зазвучали настільки по-сучасному. Людина, на думку Г. Сковороди, посідає в природі особливе місце. Щоб пізнати закони світу, треба придивитися до свого внутрішнього життя, «пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з цим у злагоді із загальною потребою». На тлі створення цього монумента роздуми Г. Сковороди зазвучали настільки по сучасному, сміливо й кому належало схвалити фільм, перелякалися і прикрили його» [3].

Картину було заборонено. Фільм повернули до життя у кінці 1980-х рр. Він отримав Державну премію ім. Т. Шевченка. Згодом критика назвала кінострічку «Відкрий себе» еталоном документально-філософського кіно. Але це стане в незалежній Україні. У 1972 році у творців фільму були великі проблеми.

З листа С. В. Лесика стало відомо, що проблемним для Лохвиці стало повернення відреставрованого пам'ятника Г. Сковороді на його місце:

Лист від 19.02.1988 року директора С. В. Лесика директору музею Г. С. Сковороди в с. Сковородинівка Золочівського району Харківської області Т. М. Манженко.

«Відсутність знань про події 200-літньої давнини призводило до численних ускладнень. Те, що кілька десятків років було для всіх очевидним, стало піддаватися сумнівам. Справа дійшла до того, що коли у 1972 році в Лохвиці велися реставраційні роботи і пам'ятник роботи І. Кавалерідзе було втілено у бронзу, в Полтаві серед «діячів» культури знайшлися «розумні» голови, які вирішили, що лохвичани до слави Г. Сковороди безпідставно примазались, пам'ятник філософу Лохвиці ні до чого, а стояти він повинен у Чорнухах. І за вказівкою «зверху» «батьки міста» «підняли руки вгору». Тільки активна позиція громадськості врятувала для Лохвиці цю святиню. Бо неможливо було зрадити справу наших предків, які у важкому для всієї країни 1922 році по копійці збирали кошти на пам'ятник дорогому земляку, і поставили його саме біля того будинку, де раніше розміщлася школа, а тоді там знаходились музей і бібліотека» [16.3].

Нині і в Україні, і у США споруджено кілька пам'ятників Григорію Сковороді. Але найперше творіння І. Кавалерідзе має чи не найбільшу художню цінність – напрочуд вдалий задум, майстерно втілений талановитим скульптором у 1972 році в бронзу, пам'ятник і сьогодні вражає своїм глибоким філософським змістом. І лише на постаменті лохвицького пам'ятника викарбувані слова, які характеризують Г. Сковороду: «Народний філософ і ВЧИТЕЛЬ» [8].

Протягом століть сформовані ціннісні пріоритети нашого народу, завдяки яким він зберіг свою ідентичність, зміг протистояти політиці денационалізації в умовах чужоземного поневолення і розвинути свою національ-

ну культуру, посісти гідне місце у світовій співдружності народів. Цим значною мірою завдячуємо українському філософу і вчителю, видатному мислителю доби Просвітництва Григорію Савичу Сковороді. Насправді незаперечним аргументом духовної спорідненості лохвичан із Григорієм Сковородою став величний пам'ятник мислителю і поету роботи Івана Кавалерідзе. Сталося це на народній хвилі вшанування пам'яті філософа в його двохсотий рік народження – у 1922-му. Дякуючи рішучості і наполегливості місцевої громадськості та ініціативності керівництва повіту у Лохвиці, бажанню творити прекрасне на своїй рідній землі, було встановлено перший у світі пам'ятник українському філософу, вчителю і поету Григорію Савичу Сковороді. Саме завдяки лохвичанам, а не Постанові Раднаркому «Про увічнення пам'яті Г. С. Сковороди», де мова про відзначення ювілею в Лохвиці чи Чорнухах взагалі не йшла, і рішення про спорудження пам'ятника в Лохвиці не приймалась. Ця подія згуртувала лохвицьких однодумців, розширила коло учасників за межами повіту, надихнула на творчість, розвиток, бажання пізнавати, отримуват на солоду від дотику з прекрасним. Пам'ятник Г. Сковороді став для його автора щасливим дітищем, а для нас – національним шедевром високого мистецтва. І на цьому історичному тлі постає питання: «А чи здатні ми до подібного зараз? Чи можемо ми так щиро радіти від зустрічі з мистецьким дійством і проникатися ним?».

Володимир Боровський, пастор, один із засновників Української Євангелістської Реформатської церкви в Україні, Німеччині та США до 250-річного ювілею Г. Сковороди писав: «Ми належимо до тих, що завжди високо цінили Сковороду і тішимося початком його воскресіння, яке дасть йому належне місце у житті українського народу і людства, а також стане добрим початком для духового пробудження і відродження нашого народу, де він не проживав би» [2].

Висновки. Лохвицький край готується до вшанування 300-літнього ювілею від дня народження нашого земляка, філософа, учителя Григорія Савича Сковороди. Сплановані і частково вже проведені літературні конкурси, книжкові виставки, музично-тематичний і театралізований тематичний вечори, святкові концерти і тематичні екскурсії. До справи залучені відділ культури, міський і сільські Будинки культури, бібліотеки, дитяча музична школа, краєзнавчий музей. Бібліотека і музей протягом століття, що відділяє нас від 1922 року, на раз змінювали своє місцезнаходження. Будинки, поблизу якого було споруджено пам'ятник Г. Сковороді був знищений у період нацистської окупації 1941–1943 рр. Немає і Народного Дому (театру), який було зруйновано комуністичною владою у 1977 р. Великі випробування чекали на Івана Кавалерідзе. Степан Кузьмич Луценко став заступником народного комісара землеробства УСРР. Обставини смерті у 1928 р. невідомі [10]. Не залишилося живих свідків тих подій, і лише пам'ятник, відлитий у бронзу Іваном Кавалерідзе, стоїть на своєму

місці. Пам'ятник і пам'ять, дбайливо збережена в народі, у фондах музею, у книгозбірнях бібліотеки, які носять ім'я Григорія Савича Сковороди.

Автори публікації висловлюють подяку працівникам Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди за надані матеріали для дослідження.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. Київ : Орії, 1992. 472 с.
2. Боровський Володимир Лукич. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Боровський_Володимир_Лукич.
3. «Відкрий себе» – фільм про геніального українського філософа і поета Григорія Сковороду. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкрий_себе_\(фільм\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Відкрий_себе_(фільм)).
4. Кавалерідзе Іван Петрович : збірник статей і воспоминаний. Київ : Мистецтво, 1988. 179 с.
5. Кириченко Ф. Митець пригадує (інтерв'ю зі скульптуром до 85-річчя митця). *Зоря*. 1972. 18 квіт.
6. Кириченко Ф. Останній лист. *Зоря*. 1970. 26 верес.
7. Костомаров М. І. Слово о Сковороде. *Основа*. 1862. № 8. С. 176.
8. Лесик С. Шляхами Григорія Сковороди. *Зоря*. 1992. 29 липн. С. 3.
9. Луценко С. К. Кому ми ставимо пам'ятник. *Вісті*. 1922. 21 груд.
10. Луценко Степан Кузьмич. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Луценко_Степан_Кузьмич.
11. Прокопенко Ф. Дорога з Лохвиці. *Закарпатська правда*. 1972. 24 листопад.
12. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків : Вид-ць Савчук О. О., 2016. 1400 с.
13. Стадниченко В., Шудря М. Наш первозорум. Григорій Сковорода на портреті і в житті. Київ : Спалах, 2004. 179 с.
14. Стадниченко В. Я. Учитель життя. Сковорода як гасло часу: нариси, дослідження, інтерв'ю, світлина. Київ : Успіх і кар'єра, 2016. 560 с.
15. Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Акта, 2003. 430 с. URL: http://library.dnu.dp.ua/virt_Skovoroda_2017.html.
16. *Із архіву 10 Лохвицького краєзнавчого музею імені Г. С. Сковороди:*
- 16.1. Вітальні листи: від голови наукового комітету академіка Д. Багалія, Марії Грінченко, Лохвицької трудової школи (документ музею KB-10188 Д-4650), Полтавського губернського архівного управління;
- 16.2. Звернення «К государственным, общественным, частным учреждениям, ко всем гражданам»;
- 16.3. Лист від 19.02.1988 року директора Лесика С.В. директору музею Г. С. Сковороди в С. Сковородинівка Золочівського району Харківської області Манженко Т. М.
- 16.4. Лист директора Лохвицького краєзнавчого музею ім. Г. С. Сковороди С.В.Лесика директору Чорнухинського музею Г. С. Сковороди В.Г. Біблomu від 31.03.1993 р. (вихідний номер № 21).
- 16.5. Лист директору Лохвицького музею від Паперного Давида Ілліча, вчителя з Донбасу.
- 16.6. Оригінал тексту вірша Якова Латуцька «Ідуть літа» з присвятою «Пам'яті відкриттю Пам'ятника».

References

1. Bahalii, D. I. (1992). *Ukrainskyi mandrovanyi filosof Hryhorii Skovoroda [Ukrainian itinerant philosopher Hryhorii Skovoroda]*. Kyiv: Orii [in Ukrainian]
2. *Borovskiy Volodymyr Lukych [Borovsky Volodymyr Lukich]*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Borovskiy_Volodymyr_Lukych [in Ukrainian].
3. «Vidkryi sebe» – film pro henialnoho ukrainskoho filosafo i poeta Hryhoriiia Skovorodu [«Discover Yourself» – a film about the brilliant Ukrainian philosopher and poet Hryhorii Skovoroda]. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Vidkryi_sebeg_\(film\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Vidkryi_sebeg_(film)) [in Ukrainian].
4. *Kavaleridze Ivan Petrovich: sbornik statei i vospominanii [Kavaleridze Ivan Petrovich: a collection of articles and memoirs]*. (1988). Kiev: Mistetctvo [in Russian].
5. Kyrychenko, F. (1972). Mytets pryhaduie (interv'iu zi skulpturom do 85-richchia myttsia) [The artist recalls (interview with the sculpture for the artist's 85th birthday)]. *Zoria [Star]*, 18 kvit. [in Ukrainian].
6. Kyrychenko, F. (1970). Ostannii lyst [The last letter]. *Zoria [Star]*, 26 veres. [in Ukrainian].
7. Kostomarov, M. I. (1862). Slovo o Skovorode [A word about Skovorod]. *Osnova [Basis]*, 8, 176 [in Russian].
8. Lesyk, S. (1992). Shliakhamy Hryhoriiia Skovorody [By the ways of Grigory Skovoroda]. *Zoria [Star]*, 29 lypn., 3 [in Ukrainian].
9. Lutsenko, S. K. (1922). Komu my stavymo pam'iatnyk [To whom we erect a monument]. *Visti [News]*, 21 hrud. [in Ukrainian].

10. Lutsenko Stepan Kuzmych [Lutsenko Stepan Kuzmych]. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Lutsenko_Stepan_Kuzmych [in Ukrainian].
11. Prokopenko, F. (1972). Doroha z Lohvytsi [The road from Lohvytsia]. *Zakarpatska pravda [Transcarpathian truth]*, 24 lystop. [in Ukrainian].
12. Skovoroda, H. (2016). *Povna akademichna zbirka tvoriv [A complete academic collection of works]*. Kharkiv: Vyd-ts Savchuk O. O. [in Ukrainian].
13. Stadnychenko, V., & Shudria, M. (2004). *Nash pervorozum. Hryhorii Skovoroda na portreti i v zhytti [Our primitive mind. Hryhorii Skovoroda in a portrait and in life]*. Kyiv: Spalakh [in Ukrainian].
14. Stadnychenko, V. Ya. (2016). *Uchytel zhyttia. Skovoroda yak haslo chasu: narysy, doslidzhennia, interv'iu, svitlyny [Teacher of life. Frying pan as a slogan of the time: essays, research, interviews, photos]*. Kyiv: Uspikh i kar'iera [in Ukrainian].
15. Chyzhevskiy, D. (2003). *Filosofia H. S. Skovorody [Philosophy of H. S. Skovoroda]*. Kharkiv: Akta. Retrieved from http://library.dnu.dp.ua/virt_Skovoroda_2017.html [in Ukrainian].
16. *Iz arkhivu 10 Lohvytskoho kraieznavchoho muzeiu imeni H. S. Skovorody [From the archive 10 of the Lohvytskyi Museum of Local Lore named after H. S. Skovoroda]:*
 - 16.1. Vitalni lysty: vid holovy naukovoho komitetu akademika D. Bahaliia, Marii Hrinchenko, Lohvytskoi trudovoi shkoly (dokument muzeiu KV-10188 D-4650), Poltavskoho hubernskoho arkhivnoho upravlinnia» [Congratulatory letters: from the head of the scientific committee academician D. Bagaliya, Maria Grinchenko, Lohvytsk labor school (museum document KV-10188 D-4650), Poltava provincial archival department»] [in Ukrainian];
 - 16.2. Zvernennia «K hosudarstvennym, obshchestvennym, chastnym uchrezhdenyiam, ko vsem hrazhdanam» [Address «To state, public, private institutions, to all citizens»] [in Ukrainian];
 - 16.3. Lyst vid 19.02.1988 roku dyrektora Lesyka S.V. dyrektoru muzeiu H.S. Skovorody v s. Skovorodynivka Zolochivskoho raionu Kharkivskoi oblasti Manzhenko T.M. [Letter dated February 19, 1988 from director Lesyk S.V. museum director H.S. Frying pans in the village Skovorodinivka, Zolochiv district, Kharkiv region, Manzhenko T.M.] [in Ukrainian];
 - 16.4. Lyst dyrektora Lohvytskoho kraieznavchoho muzeiu im. H. S. Skovorody S. V. Lesyka dyrektoru Chornukhynskoho muzeiu H. S. Skovorody V. H. Biblomu vid 31.03.1993 r. (vykhidnyi nomer № 21) [Letter from the director of the Lohvytskyi Museum of Local Lore named after H.S. Skovorody S.V.Lesyk Director of Chornukhinsky Museum H.S. Skovorody V.G. Byblom dated 31.03.1993 (issue number No. 21)] [in Ukrainian];
 - 16.5. Lyst dyrektoru Lohvytskoho muzeiu vid Papernoho Davyda Illicha, vchytelia z Donbasu [A letter to the director of the Lohvitsky Museum from Paperny Davyd Ilyich, a teacher from Donbass] [in Ukrainian];
 - 16.6. Oryhinal tekstu virsha Yakova Latutska «Idut lita» z prysviatioiu «Pam'iaty vidkrytii Pam'iatnyka» [The original text of Yakov Latutska's poem «Summers go by» with the dedication «To the memory of the monument opened»] [in Ukrainian].

*Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 27.08.2022*

УДК 373.3/5.091.113:004

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-65-69](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-65-69)

Засімович Олена

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8831-2938>

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ»

A Розглянуто особливості цифрової компетентності керівника ЗЗСО в умовах неформальної освіти, принципи її формування: системності, неперервності, діяльності та саморозвитку.

Найпоширенішою в наш час є система післядипломної освіти педагогічних працівників, яка миттєво адаптується до потреб сучасних запитів суспільства та забезпечує процес навчання завдяки різноманітним Інтернет-ресурсам.

Обґрунтовано необхідність формування цифрової компетентності керівника ЗЗСО в умовах неформальної освіти.

Виділені основні аспекти цифрової компетентності: високий рівень грамотності у сфері ІКТ, ефективність застосування цифрових технологій в освітній діяльності, в тому числі й для вирішення професійних завдань, розуміння цифрових технологій як основи нової концепції в освіті, спрямованої на розвиток у здобувачів освіти навичок сучасного інформаційного суспільства.

Виокремлено три рівні сформованості цифрової компетентності: загальнокористувацький, загальнопедагогічний і предметно-орієнтований.

Проведено аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових праць із питання вивчення сутності цифрової компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в умовах неформальної освіти.

Виокремлено складники цифрової компетентності керівника закладу загальної середньої освіти.

Виділено основні методи формування цифрової компетентності керівника закладу загальної середньої освіти: метод навчання поза робочим і на робочому місці, змішані методи навчання.

Проведено аналіз системи неформальної освіти в Україні та враховано доцільність навчання дорослих, що дало можливість уточнити й скоригувати наповнення методичних аспектів формування цифрової компетентності керівника закладу загальної середньої освіти.

Розкрито сутність поняття «формування цифрової компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в умовах неформальної освіти».

Ключові слова: цифрова компетентність; інформаційна гігієна; ІКТ-компетентність; неформальна освіта

S **Zasimovich Olena. The essence of the concept «digital competence in the head of the general secondary education institution under the conditions of informal education».**

This article examines the peculiarities of the digital competence of the head of the GSEI under the conditions of informal education, the principles of their development: the principles of systematicity, continuity, activity and self-development.

The most common nowadays is the system of postgraduate education of pedagogical staff, which instantly adapts to the needs of modern demands of society and ensures the learning process due to various Internet resources.

The necessity of the digital competence development in the head of the GSEI under the conditions of informal education is substantiated.

The following main aspects of digital competence are highlighted: a high level of literacy in the field of ICT, the effective use of digital technologies in educational activities, including the solving professional tasks, understanding digital technologies as the basis of a new concept in education aimed at developing the skills of a modern information society in students.

The following 3 levels of digital competence development are distinguished: the general user, the general educational and the subject-oriented.

The analysis of domestic and foreign scientific works on the issue of studying the essence of the digital competence in the head of a general secondary education institution under the conditions of informal education was carried out.

The components of the digital competence in the head of a general secondary education institution are highlighted.

The following main methods of the digital competence development in the head of a general secondary education institution are highlighted: the method of learning outside the workplace and at the workplace, mixed learning methods.

The analysis of the system of informal education in Ukraine was carried out and the expediency of adult training was considered, which made it possible to clarify and adjust the content of methodological aspects of the digital competence development in the head of a general secondary education institution.

The essence of the concept «digital competence development in the head of a general secondary education institution under the conditions of informal education» is revealed.

Key words: digital competence; information hygiene; ICT competence; informal education

Засімович Олена Іванівна, здобувачка 2 курсу спеціальності 073 «Менеджмент» економічного факультету, Луганський національний аграрний університет; заступниця директора з навчально-виховної роботи, Комунальний заклад «Вінницький ліцей №7 ім. Олександра Сухомовського», Україна

Zasimovich Olena, student of the 2nd year of the specialty 073 «Management» of the Faculty of Economics, Luhansk National Agrarian University; deputy director for educational work, Communal institution «Vinnytsia Lyceum No. 7 named after Oleksandr Sukhomovskyi», Ukraine

E-mail: olenazasimovuch@gmail.com

Постановка проблеми. Цифровізація суспільства, реформування та прискорення всіх життєвих процесів змушують сучасну освітню систему України й світу швидко реагувати на зміни, що відбуваються, чітко визначати цілі й розробляти стратегічні плани щодо власного вдосконалення. Сучасні інформаційні технології мають першочергову мету – полегшити цей процес, створити комфортне середовище для якіснішої та ефективнішої освіти, особливо в умовах Covid та військових дій на території нашої країни.

Різні аспекти впровадження ІКТ та Інтернет-технологій в освітній процес закладу освіти, проблема інформатизації системи освіти, швидкого трансформування відповідних компетентностей у керівників закладів освіти, зокрема в питанні обов'язкового підвищення власної кваліфікації протягом тривалого часу залишаються й досі актуальними для наукових досліджень.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблему підготовки педагогів до використання ІКТ та Інтернет-сервісів досліджували В. Кухаренко, М. Лебедева, Н. Морзе, В. Олійник, В. Осадчий, І. Роберт, А. Уваров, та ін.

Питанню інформаційної компетентності керівника ЗЗСО та інформаційного менеджменту присвятили свої наукові дослідження: Ю. Дорошенко, Л. Забродська, Л. Калініна, В. Луначек, В. Маслов.

Проблемою ефективного використання ІКТ в освітньому процесі в Україні займаються такі вітчизняні дослідники, як В. Биков, Ю. Жук, Н. Морзе, О. Співаковський, М. Жалдак, С. Литвинова та ін. Зокрема, О. Спирін розглядає інформативну та інформаційно-комунікаційну компетентність учителя; Н. Сороко, О. Білоус досліджували цифрову компетентність учителів, які викладають предмети гуманітарного напрямку; Н. Білик, В. Пилипенко, С. Шоста приділяли увагу розвитку цифрової компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної освіти [1].

Крім того, С. Прийма, О. Строкань, Ю. Лубко, Д. Литвин, Н. Білик пропонують інформаційну систему визнання

результатів неформального та інформального навчання, наводять її онтологічну модель. Для зберігання онтології ними використана база даних семантичних графів GraphDB. Доступ до RDF-сховища здійснюється за допомогою мови запитів SPARQL. SPARQL володіє можливостями формування запитів до обов'язкових і необов'язкових графових шаблонів. Результати запитів SPARQL представлені у вигляді результуючих наборів або RDF-графів. Науковцями розроблена архітектура та інтерфейс користувача інформаційної системи, що дозволяє здійснювати семантичну ідентифікацію та документування результатів неформального й інформального навчання, тим самим підвищувати ефективність оперування інформацією про ці результати [9, с. 20].

Упродовж останніх років в Україні розроблено й впроваджено керівні документи Міністерством освіти і науки України, Національною академією педагогічних наук України. У 2016 р. Міністерство освіти і науки України представило Концепцію Нової української школи, в якій інформаційно-цифрова компетентність була визначена як ключова [5].

Метою статті є трактування сутності поняття «формування цифрової компетентності керівників закладів освіти в умовах неформальної освіти».

Викладення основного матеріалу. Випускник Нової школи – це особистість, яка усебічно розвинена, здатна до критичного мислення, це патріот із активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами й здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини, це інноватор, який здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя [10].

Модель саме такого випускника і є ключовою ціллю сучасної освіти. Однак світ постійно змінюється: на зміну реформам приходять нові виклики – поширення Covid і як наслідок – змішана форма навчання та онлайн-освіта, вій-

ськові дії на території нашої країни – дистанційна освіта на більш-менш безпечних територіях. Ці зміни сприяють зміні переконань, цінностей, технічних засобів. Сучасна українська освіта має чітко визначені пріоритети, серед яких важливе місце належить цифровізації суспільства та його прогресивному й водночас стрімкому розвитку.

Цифрова доба постійно пропонує нові інструменти для навчання. Завдання педагога – розумітися на технологіях та інтегрувати їх в освітній процес. У зв'язку з цим особливу роль відіграє цифрова компетентність усіх без винятку учасників освітнього процесу.

Однією з актуальних проблем дослідження, на нашу думку, є проблема підготовки керівників закладів загальної середньої освіти до ефективного використання Інтернет-ресурсів у своїй управлінській діяльності, формування їхньої готовності до опанування та використання сучасних онлайн-технологій, а, отже, й до формування рівня власної цифрової компетентності.

Керівники закладів ЗЗСО не можуть витрачати свій дорогоцінний час на освоєння сервісів, які стрімко змінюються, та на розроблення педагогічних технологій, які завтра стануть непотрібними. Для сучасних керівників ЗЗСО недостатньо навчальних програм із опанування ІКТ, хоча вони й вибірково реалізуються, проте не популяризуються. Керівники мають можливість самоосвіти з даного питання, проте методичної та організаційної підтримки ззовні у них немає. Недостатня увага до підготовки керівників закладів освіти в даному напрямі, з одного боку, посилює інформатизацію закладів освіти і, з іншого боку, її гальмує [8].

Отже, виявляється одне з найголовніших протиріч: певна частина педагогічного колективу ЗЗСО активно використовує Інтернет-технології на практиці, проте адміністрація закладу не може оцінити їхній досвід і популяризувати його. У свою чергу, адміністрація закладу освіти не знає про ефективність використання онлайн-технологій в управлінні, власний тайм-менеджмент в організації роботи з батьками та громадськістю.

Тому основною рушійною силою для запровадження ІКТ в закладах загальної середньої освіти є, звичайно, мотиваційний складник (зовнішня й внутрішня мотивація), а також особистісні якості керівника закладу освіти як організатора інноваційної діяльності. Саме керівник закладу освіти в результаті цілого комплексу заходів (тематичного навчання, знайомства з позитивними прикладами використання цифрових технологій в управлінській діяльності, можливості обговорення та активного консультування з питань, що його зацікавили тощо) повинен відчувати професійну необхідність використання сучасних цифрових ресурсів і цифрових технологій у закладі, яким він керує. Це важливо не лише для його особистісного зростання, а й, згодом, і для його педагогічного колективу, спільно з яким активізується процес створення та розвитку інформаційного освітнього простору закладу.

У методичних рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо навчання вчителів основам інформаційно-комунікаційних технологій зазначається, що кожен учитель загальноосвітнього навчального закладу, незалежно від ступеня, типу, форми власності закладу та рівня своєї кваліфікації, повинен вміти орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства, використовувати Інтернет-технології, локальні мережі, бази даних [11]. Тобто, сформувати власну цифрову компетентність.

Термін «компетентність» (від лат. *competence*) трактується як поняття, що розкриває аспекти поведінки людини, пов'язані з виконанням роботи, визначає основну характеристику особистості, яка досягла або здатна досягти високих результатів у діяльності [6, с. 3].

У ст. 1 Закону України «Про освіту» поняття «компетентність» визначено як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [3].

Компетентність – рівень умінь особистості, що відображає ступінь відповідності визначеної компетенції та дозволяє діяти конструктивно в соціальних умовах, що змінюються [4].

Компетенція – готовність використовувати засвоєні знання, вміння і навички, а також способи діяльності в житті для вирішення практичних і теоретичних завдань [2].

Тоді цифрова компетенція – сукупність знань, умінь і досвіду діяльності. Готовність використовувати засвоєні знання, вміння і навички, а також способи діяльності в житті для вирішення педагогічних завдань із використанням засобів і методів ІКТ, а саме:

- здійснювати інформаційну діяльність з оброблення, передавання, зберігання інформаційного ресурсу, з продукування інформації з метою автоматизації процесів інформаційно-методичного забезпечення;
- оцінювати й реалізовувати можливості електронних видань освітнього призначення й розподіленого в мережі Інтернет інформаційного ресурсу освітнього призначення;
- організовувати інформаційну взаємодію між учасниками освітнього процесу інтерактивним засобами, що функціонують на базі засобів ІКТ;
- створювати й використовувати психолого-педагогічні методики контролю й оцінки рівня знань здобувачів освіти;
- здійснювати освітню діяльність із використанням засобів ІКТ в аспектах, що відображають особливості конкретного навчального предмета.

Виділимо основні аспекти цифрової компетентності:

- наявність високого рівня функціональної грамотності у сфері ІКТ;

– ефективно, обґрунтоване застосування ІКТ в освітній діяльності та для вирішення професійних завдань;

– розуміння ІКТ як основи нової парадигми в освіті, спрямованої на розвиток учнів як суб'єктів інформатизованого суспільства.

У звіті Європейського Союзу «Модель цифрової компетентності для громадян» (The Digital Competence Framework for Citizens) запропонована детальна класифікація цифрової компетентності, що налічує 5 галузей і 21 цифрову компетенцію, які необхідні дорослим: інформаційна грамотність (перегляд, пошук і фільтрація даних, інформації та цифрового контенту; оцінка даних, інформації та цифрового контенту; управління даними, інформацією та цифровим контентом); комунікація і співробітництво (взаємодія за допомогою цифрових технологій; обмін за допомогою цифрових технологій; громадянська участь за допомогою цифрових технологій; співпраця з використанням цифрових технологій; етикет у мережі; управління своєю цифровою ідентичністю); створення цифрового контенту (створення і розвиток цифрового контенту; інтеграція і перероблення цифрового контенту; авторські права та ліцензії; програмування; безпека; захист пристрою; захист персональних даних і забезпечення конфіденційності; захист здоров'я й благополуччя; захист навколишнього середовища); вирішення проблем (вирішення технічних проблем; визначення потреб і технологічних рішень; креативне застосування цифрових технологій; визначення прогалів у цифровій компетентності) [12].

Цифрова компетентність керівника закладу освіти є важливим критерієм його кваліфікації. В умовах зростання вимог до рівня викладання предметів у закладі освіти володіння ІКТ дозволяє впровадити нововведення, які дозволять поліпшити якість управлінської діяльності та базуються на сукупності принципів:

– принцип системності розкривається через цілісний характер усіх складників цифрової компетентності, одночасно приділена увага кожному й усім компонентами цифрової компетентності керівника. При цьому даний процес носить міждисциплінарний характер;

– принцип неперервності: у зв'язку з постійним удосконаленням інформаційних технологій сформована навіть на найвищому рівні цифрова компетентність вимагає неперервного вдосконалення;

– принцип діяльності полягає в тому, що формування та прояв цифрової компетентності відбувається безпосередньо в досвіді особистої діяльності керівника;

– принцип саморозвитку пояснюється тим, що в процесі формування цифрової компетентності керівників ЗЗСО необхідне створення умов, що сприятимуть підтримці прагнення до осмислення особистісної значущості придбання напрацювання компетентності, потреби в реалізації свого потенціалу, прагненню в неперервному професійному саморозвитку.

Для вирішення даної проблеми найоптимальнішою є система післядипломної педагогічної освіти, яка за своєю суттю і завданнями здатна швидко адаптуватися до суспільних змін і забезпечувати процес навчання сучасним педагогічним технологіям за допомогою актуальних інструментів, до яких відносяться Інтернет-ресурси. Важливо, щоб це була курсова підготовка, яка допоможе керівникам закладів освіти зрозуміти, прийняти і навчитися використовувати інтернет-ресурси для вирішення різних професійних завдань і побудови в закладі реального ефективного освітнього простору – середовища для навчання, методичного та професійного розвитку й спілкування всіх учасників освітнього процесу.

У сучасному світі концепція «освіта впродовж життя» стає основною передумовою сталого розвитку суспільства й розвитку економіки країни. Ця концепція включає формальну, інформальну та неформальну освіту.

У Законі України «Про освіту» неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, відповідно до освітніх програм та не передбачає отримання визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися опануванням професійних та/або освітніх кваліфікацій [3].

Неформальна освіта може служити й служить інструментом додаткової професійної освіти та розглядається як самостійний вид діяльності, що здійснюється за ініціативи педагогічних кадрів, як вид ініціативної освіти групи або груп педагогів як поза контекстом системи підвищення кваліфікації, так і всередині додаткової професійної організації [7].

Тобто, це підвищення свого рівня освіти поза офіційною системою закладів освіти та підвищення кваліфікації – тренінги, гуртки, курси, семінари в онлайн-режимі, що викликано сучасним станом у країні.

Нині чітко прослідковується використання платформ дистанційного навчання (Moodle, WebCT, «Прометеус» тощо), сервісів Web 2.0. Іншим напрямом використання інформаційних технологій для підвищення власного професійного рівня, який активно розвивається і набирає все більше прихильників, є застосування соціальних Інтернет-сервісів, таких як соціальні мережі, служби обміну повідомленнями та відеоконференції, вікі-платформи та інші сервіси Web 2.0. В інформаційному суспільстві змінюються не тільки освіта, але й увесь спосіб життя, система цінностей.

Саме в результаті навчання в такому форматі сформується усвідомлена потреба в саморозвитку ІКТ-грамотності та ІКТ-компетентності директора закладу освіти, які є складниками його цифрової компетентності, і, як наслідок, він стимулюватиме ідентичний процес у вчителів.

Варто зазначити, що ІКТ-грамотність та ІКТ-компетентності керівника закладу загальної середньої освіти безпосередньо пов'язана з упровадженням відповідних змін у своїй професійній діяльності та функціону-

ванні закладу, яким він керує, хоча формування цифрової компетентності не обов'язково супроводжується формуванням такої готовності.

Розглянувши окремо поняття «компетентність», «компетенція», цифрова компетентність», «неформальна освіта», можемо виокремити сутність поняття «формування цифрової компетентності керівника ЗЗСО в умовах неформальної освіти» як *опанування відповідно до освітньої програми професійною та освітньою кваліфікаціями щодо критичного й відповідального використання та взаємодії керівника ЗЗСО з цифровими технологіями для навчання та вирішення теоретичних і практичних завдань у професійній діяльності.*

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз науково-методичної літератури дозволив з'ясувати структуру й зміст цифрової компетентності керівників закладів загальної середньої освіти, уточнити визначення і сутність неформальної освіти.

Розглянувши існуючі трактування поняття «цифрова компетентність» було виділено загальне трактування, згідно з яким: цифрова компетентність – це здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології для доступу до інформації, її пошуку, організації, оброблення, оцінювання, а також для продукування й передавання.

Також виокремлено сутність поняття «формування цифрової компетентності керівника ЗЗСО в умовах неформальної освіти». У подальшому буде розроблений алгоритм формування цієї компетентності у керівників закладів загальної середньої освіти.

Список використаних джерел

- Білик Н. І., Пилипенко В. В., Шостя С. П. Розвиток цифрової компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. 2020. № 6 (195). С. 15–20. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-15-20](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-15-20). URL: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/217445>.
- Жалдак М. І., Хомік О. А. Формування інформаційної культури вчителя. URL: www.icfcsk.kiev.ua/SYMPOSIUM/Proceedings/Galdak.doc
- Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Кухаренко В. М. Сучасні технології дистанційного навчання. *Інноваційні педагогічні технології у вищій школі* : зб. наук.-метод. праць / за ред. О. Г. Романовського, Ю. І. Панфілова. Харків : НТУ «ХПІ», 2010. С. 91–103.
- Нова українська школа. *Порадник для вчителя*. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf
- Олійник В. В., Даниленко Л. І. Професійне зростання педагогічних працівників: організаційно-педагогічний аспект. *Методист*. 2003. № 3. С. 2–5.
- Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України : метод. реком. / за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. М. Спірина, О. В. Овчарук. Київ : Атіка, 2010. 88 с.
- Половенко О. В., Литвиненко О. В. Інформаційна компетентність суб'єктів освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу: проблеми та шляхи їх вирішення (з досвіду роботи Ошеги З.С., методиста методичного кабінету відділу освіти Петрівської районної державної адміністрації). Кіровоград : КЗ «Кіровоградський обл. ін-т післядипл. пед. освіти ім. Василя Сухомлинського», 2015. 40 с.
- Прийма С. М., Строкань О.В., Лубко Ю. О., Литвин Д.В., Білик Н. І. Розробка інформаційної системи семантичної ідентифікації і документування результатів неформального й інформального навчання. *Проблеми програмування*. 2020. № 2–3. С. 11–21. DOI: <https://doi.org/10.15407/pp2020.02-03.011>. URL: <http://www.isofts.kiev.ua/ukrproh-2020/>

- Стенд Патріот. Стаття «Випускник Нової школи». За матеріалами МОН від 25 жовтня 2018 року. URL: <https://stend-patriot.com/statti/48-vipusknik-novoji-ukrajinskoji-shkoli>
- Щодо організації навчання вчителів із використання інформаційно-комунікаційних технологій : Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України No1/9-493 від 24.06.11 р. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/19837.
- Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. URL: <https://bitly.su/6FpczR>.

References

- Bilyk, N. I., Pylypenko, V. V., & Shostia, S. P. (2020). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pisladyplomnoi osvity [Development of digital competence of teaching staff in the postgraduate education system]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 6 (195), 15-20. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-15-20](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-15-20). Retrieved from <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/217445> [in Ukrainian].
- Zhaldak, M. I., & Khomik, O. A. *Formuvannia informatsiinoi kultury vchytelia [Formation of information culture of the teacher]*. Retrieved from www.icfcsk.kiev.ua/SYMPOSIUM/Proceedings/Galdak.doc
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Kukhareno, V. M. (2010). Suchasni tekhnologii dystantsinoho navchannia [Modern technologies of distance learning]. In Romanovskoho O. H., Panfilova Yu. I. (Eds.), *Innovatsiini pedahohichni tekhnologii u vishchii shkoli [Innovative pedagogical technologies in higher education]*: zb. nauk.-metod. prats (pp. 91-103). Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
- Nova ukrainska shkola. *Poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school. Teacher's guide]*. Retrieved from https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf [in Ukrainian].
- Oliinyk, V. V., & Danylenko, L. I. (2003). Profesiine zrostantia pedahohichnykh pratsivnykiv: orhanizatsiino-pedahohichnyi aspekt [Professional growth of teaching staff: organizational and pedagogical aspect]. *Metodyst [Methodist]*, 3, 2-5 [in Ukrainian].
- Bykova, V. Yu., Spirina, O. M., & Ovcharuk, O. V. (Eds.). (2010). *Osnovy standartyzatsii informatsiino-komunikatsiinykh kompetentnostei v systemi osvity Ukrainy [Basics of standardization of information and communication competences in the education system of Ukraine]*: metod. rekom. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
- Polovenko, O. V., & Lytvynenko, O. V. (2015). *Informatsiina kompetentnist sub'ektiv osvithnoho prostoru zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia (z dosvidu roboty Oshegy Z.S., metodysta metodichnoho kabynetu viddilul osvity Petrivskoi raionnoi derzhavnoi administratsii) [Information competence of the subjects of the educational space of the general educational institution: problems and ways to solve them (from the work experience of Oshega Z.S., methodologist of the methodological office of the education department of the Petrivska district state administration)]*. Kirovohrad: KZ «Kirovohradskiy oblasnyi instytut pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity imeni Vasylia Sukhomlynskoho» [in Ukrainian].
- Pryima, S. M., Strokan, O.V., Lubko, Yu. O., Lytvyn, D.V., & Bilyk, N. I. (2020). Rozrobka informatsiinoi systemy semantichnoi identyfikatsii i dokumentuvannia rezultativ neformalnoho y informального navchannia [Development of an information system of semantic identification and documentation of the results of informal and informal learning]. *Problemy prohramuvannia [Programming problems]*, 23, 11-21. DOI: <https://doi.org/10.15407/pp2020.02-03.011>. Retrieved from <http://www.isofts.kiev.ua/ukrproh-2020/> [in Ukrainian].
- Stend Patriot. *Stattia «Vypusknik Novoji shkoly» [Patriot stand. Article «Graduate of the New School»]*. Za materialamy MON vid 25 zhovtnia 2018 roku. Retrieved from <https://stend-patriot.com/statti/48-vipusknik-novoji-ukrajinskoji-shkoli> [in Ukrainian].
- Shchodo orhanizatsii navchannia vchyteliv iz vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii [Regarding the organization of teacher training in the use of information and communication technologies]: Lyst MON molod sport No1/9-493 vid 24.06.11 r. Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/19837 [in Ukrainian].
- Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning. Retrieved from <https://bitly.su/6FpczR>.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 04.08.2022

УДК 378.091.12.011.3-051:130.2(09)(477)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-70-75](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-70-75)

Дін Жуцзе
Рибалко Людмила

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1402-0961>

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВИКЛАДАЧА В КОНТЕНТІ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ІМПЕРАТИВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

A Розкрито сутність самовдосконалення викладача з позиції духовно-моральних імператив Григорія Сковороди. Провідними ідеями відомого філософа і педагога є ідеал загального людського щастя, моральне виховання молоді, вибір справжнього друга, розвиток здатності протистояти аморальним впливам, вибір діяльності відповідно до нахилів людини. Самореалізація викладача в контенті духовно-моральних імператив є особистісним і професійним утворенням, яке поєднує високу мораль і духовність із процесами інформатизації й цифровізації в освітньому процесі з метою самовизначення та самоствердження. Головними орієнтирами саморозвитку викладача є досягнення акме як найвищої точки розквіту потенційних можливостей учасників освітнього простору; підвищення самоефективності в різних видах педагогічної діяльності за рахунок освоєння інноваційних підходів у навчанні та вихованні молоді. З'ясовано шляхи професійного розвитку педагога завдяки тренінгам, гостьових лекцій, співпраці в науково-методичних лабораторіях, використанню інформаційно-комунікаційних технологій. Наведемо поради щодо професійного розвитку педагога в двох площинах, як-от: реалізація акмеологічних ідей та підвищення цифрової компетентності.
Ключові слова: духовність; моральна культура; професіоналізм; викладач; самовдосконалення; досягнення; вправи; навчальні тренінги; гостьова лекція

S *Ding Rujie, Rybalko Lyudmila. Self-improvement of the teacher in the content of the spiritual and moral imperatives of Hryhorii Skovoroda.*

The article reveals the essence of the teacher's self-improvement from the standpoint of the spiritual and moral imperatives of Hryhorii Skovoroda. The leading ideas of the famous philosopher and teacher are the ideal of universal human happiness, the moral education of youth, the choice of a true friend, the development of the ability to resist immoral influences, and the choice of activities in accordance with human inclinations. The teacher's self-realization in the content of spiritual and moral imperatives is a personal and professional education that combines high morality and spirituality with the processes of informatization and digitalization in the educational process for self-determination and self-affirmation. The main orientations of the teacher's self-development are the achievement of acme as the highest point of flowering of the potential opportunities of the participants in the educational space; increasing self-efficacy in various types of pedagogical activity due to the development of innovative approaches in training and education of young people. The professional self-improvement of a teacher is the ability to constantly find new resources, to show interest in the new and unknown, to master new methods and forms of pedagogical activity, to apply innovative methods, in particular ICT, digital technologies. The teacher performs a double function - teaches students and learns himself. Therefore, he must systematically replenish his own thesaurus and expand the space of self-realization, learn, and perform new roles and types of professional activity. He needs to be the leader in his personal and professional life.

The methods of the teacher's professional development have clarified thanks to trainings, guest lectures, cooperation in scientific and methodical laboratories, and the use of information and communication technologies. The scientific and methodical laboratory «Spiritual-intellectual education and training» is an educational and scientific center for the self-realization of a person, the enrichment and multiplication of his spiritual values, the transfer of the best traditions to the new generation. Active and proactive students at various levels of higher education join the work of the scientific and methodical laboratory to combine learning with research. We will give advice on the professional development of a teacher in two areas, such as implementation of acmeological ideas and improvement of digital competence.

Key words: spirituality; moral culture; professionalism; teacher; self-improvement; achievements; exercises; educational training; guest lecture

Дін Жуцзе, здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна; викладачка, Педагогічний коледж для дітей раннього віку, Університет Лішуй, Китай

Ding Rujie, student of the third (educational and scientific) level of higher education of the Department of Educational Studies and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine; teacher, Pedagogical college for young children, Lishui University, Lishui, China

E-mail: dingrujie71@sina.com

Рибалко Людмила Сергіївна, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна

Rybalko Lyudmila, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: akme15@ukr.net

Актуальність проблеми. Нині, в умовах військового стану в Україні, активізуються ідеї духовно-морального виховання особистості. Як відомо, моральна культура є складником духовного життя людини та характеризує її розвиток і становлення відповідно до моральних норм, прийнятих у цивілізованому суспільстві. У жорстоких обставинах сьогодення моральні норми поведінки людини, її загальнолюдські цінності мають вистояти, подолати й вибороти право на існування, оскільки найвищою цінністю є людина, її природа та самореалізація. Духовно-моральні імперативи Григорія Сковороди є провідними цінностями українського народу, який страждає від тероризму й агресії рф. Ідеал земного щастя людини на основі поєднання інтересів особистості із суспільними потребами виношує кожна людина, котра вірить у перемогу України й допомагає в цьому. Самопізнання й самовдосконалення, як імперативи відомого філософа, є невід'ємними складниками самозбереження людини, «виживання» у складних неочікуваних умовах. Особливої ролі наділяв Григорій Савич вихователю, котрий «утверджує правильний спосіб життя юнака». У листах до М. Ковалинського Г. Сковорода писав про те, що проблемою є вибір справжнього друга. Нинішні події підкреслюють правильність і мудрість філософа-педагога. Не може бути країна дружньою, якщо вона віроломно вбирається на території іншої країни й знищує людей, їхню культуру й майно. Моральними чеснотами, погоджуючись з Григорієм Сковородою, має володіти педагог, він передає учням свій досвід морального самовиховання з метою саморозвитку й самовдосконалення особистості [4].

Актуальність питання, що стосується професійного самовдосконалення викладача закладу вищої освіти (ЗВО) у контенті зумовлена вимогами суспільства до підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, які готують конкурентоздатних фахівців будь-якої галузі, зокрема й галузі 01 Освіта/Педагогіка.

Політика й імідж ЗВО, у свою чергу, також висувають високі вимоги до особистості викладача, зокрема його духовно-морального стану, тому що він виховує й навчає покоління майбутнього цивілізованого суспільства, здатного створити умови для саморозвитку й самовдосконалення кожної людини. Поясненням нагальної уваги до підвищення кваліфікації викладачів та їхнього стажування слугують вимоги, «продиктовані» ринком праці та роботодавцями, котрі зацікавлені в якісній підготовці фахівців. Безумовно, підготувати фахівців на сучасному рівні цифровізації та глобалізації освітнього простору й виробничих відносин має викладач, який володіє здатністю мобільного реагу-

вання на зміни й постійно займається професійним самовдосконаленням.

Сучасні тенденції навчання молоді в режимі віддаленого доступу до освітніх ресурсів, спілкування з міжнародною спільнотою, заохочення до виробничого співробітництва на рівні держави й особистісного інтересу громадян активізують появу змін у системі професійної підготовки фахівців. Пандемія коронавірусу «прискорила» процеси освоєння викладачем закладу вищої освіти новими інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) в умовах змішаного навчання здобувачів. Онлайн-навчання здобувачів різного рівня як загальної середньої, так і вищої освіти охопило не лише Україну, але й інші країни, зокрема Китай.

Однак існують перешкоди, що заважають ефективному впровадженню змішаного навчання (відсутність відповідної нормативної бази, неготовність викладачів і студентів до освітніх нововведень, слабка матеріально-технічна база, недооцінка з боку керівництва трудомісткості створення дистанційних курсів, навчально-методичних матеріалів до їхньої організації, висока вартість навчання тощо). Особливої уваги заслуговує особистість викладача, бо його професійне самовдосконалення останнім часом зорієнтоване на оволодіння та використання нових потенційних можливостей ІКТ у освітньому процесі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Близькими за темою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких розглядаються питання, що стосуються застосування ІКТ в освітньому процесі, а саме:

- формування професійної компетентності майбутніх фахівців засобами ІКТ (В. Биков, А. Гуржій, О. Кіріленко, Є. Пизіна, Л. Рибалко, М. Шишкіна);
- підвищення якості навчання і підготовки здобувачів вищої освіти різного фаху завдяки застосуванню засобів ІКТ (І. Герасименко, В. Глуценко, Н. Жевакіна, Ф. Майнаєв, М. Супрун, Г. Труш);
- обговорення вимог до підготовки викладачів до впровадження дистанційної світи та змішаного навчання (Ю. Біляй, О. Кіріленко, О. Кареліна, В. Кухаренко, О. Муковіз, В. Осадчий, І. Сердюк [6]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатньо вивченою є проблема професійного самовдосконалення викладача, особливо в умовах змішаного навчання, яка обумовлена недостатньою розробленістю теорії й практики інформатизації освіти та суперечностями між вимогами суспільства до високої кваліфікації фахівців будь-якої галузі й повільним реформуванням вищої школи, недостатньою її спрямованістю на виробництво; сучасними вимогами до цифрової компе-

тентності випускників й недостатнім використанням педагогічних можливостей змішаного навчання; потребами сучасної молоді в інтерактивному професійному спілкуванні й навчанні на відстані та недостатньо високою готовністю викладачів до використання.

До того ж, ми практики, помічаємо, що цифровізація в освіті захоплює всі життєві аспекти людини, її духовний світ і відносини з іншими людьми. Можемо констатувати, що духовно-моральні імперативи Григорія Сковороди є сталими, перевіреними часом, однак способи їхнього сприйняття, реалізації, задоволення, безумовно, змінюються, вдосконалюються. Сучасному викладачеві необхідно прийняти й «впустити» у власний духовний світ зміни, спричинені тенденціями, обставинами, ситуаціями, бути сильною й загартованою людиною.

Мета статті: окреслити проблему самовдосконалення викладача із позиції духовно-моральних імператив Григорія Сковороди.

Викладення основного матеріалу. Як стверджують учені Т. Собченко і Цінь Шен [8], українських і китайських викладачів ЗВО охоплюють труднощі, що пов'язані з недостатньою обізнаністю й досвідом користування освітніми платформами і хмарними сервісами, низьким рівнем сформованості цифрової компетентності. Цілком погоджуємося з дослідниками такими результатами спостереження. Онлайн-заняття, безумовно, не були сплановані в такому широкому форматі, ніхто з викладачів не готувався працювати щоденно в онлайн-режимі. Першочергово викладачі зустрілися з труднощами навчального характеру, оскільки не мали досвіду роботи на різних платформах, зокрема Zoom, Meet, Classroom. Необхідно було навчатися працювати на освітніх платформах.

Не дублюючи матеріали авторів, висловимо свою точку зору. Поряд з навчальними видами робіт викладач здійснює виховну роботу в студентському колективі. Умови навчання в онлайн-режимі впливають на побудову міжособистісних стосунків, спілкування й здійснення зворотнього зв'язку. Тому викладачеві необхідно знаходити нові способи педагогічної взаємодії, етики професійного спілкування.

На наш погляд, ефективними є вебінари для викладачів з метою професійного самовдосконалення. Наведемо приклад онлайн-форуму «Лідери освітніх змін», завдяки якому формуються лідерські та управлінські вміння викладача. Як відомо, нині популяризуються рівні ролеві позиції викладача, але недостатньо звертається увага на харизму та інноваційне лідерство викладача. Уміння згуртовувати здобувачів, виховувати в них товарицькість і дружелюбність, готувати їх до колаборації й роботи на партнерських засадах є особливо важливими для сучасного викладача. Вища школа готує мобільних і конкурентоспроможних фахівців, затребуваних роботодавцями. Вони мають складати еліту нації, бути лідерами в професії, житті, громадській діяльності.

На жаль, у вивченні проблеми професійного самовдосконалення викладача ЗВО недостатньо використовуються ідеї педагогічної акмеології як науки про саморозвиток суб'єктів освітнього процесу та створення належних умов для найповнішої самореалізації в освітньому середовищі. До акмеологічних ідей віднесемо такі, як: досягнення акме як найвищої точки розквіту потенційних можливостей учасників освітнього простору; підвищення самоефективності в різних видах педагогічної діяльності за рахунок освоєння інноваційних підходів у навчанні та вихованні молоді.

Погоджуємося з Н. Білик, що «акмепрофесіонал – фахівець, який досяг найвищого рівня професіоналізму діяльності (висока результативність і якість професійно-педагогічної діяльності, що виходять за межі професійних нормативів і забезпечуються власним творчо-продуктивним внеском; нова якість професійно-педагогічної дії; індивідуальний педагогічний стиль; авторська система діяльності тощо) і професіоналізму особистості (максимальний розвиток акмеологічних інваріантів, педагогічних здібностей) шляхом формальної, неформальної та інформальної післядипломної педагогічної освіти» [1, с. 85].

Як зазначають дослідники О. Гречаник і В. Григораш, «виховати особистість учня, здатного до саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації, може тільки самодостатній учитель, який прагне досягти вершин власного духовного, фізичного, мотиваційно-ціннісного розвитку, оволодіти ключовими компетентностями, серед яких значне місце посідає акмеологічна компетентність як важливий компонент професіоналізму педагога» [2, с. 1].

Як свідчить аналіз результатів проведених досліджень [4; 5; 6; 7], існує зв'язок між професійним самовдосконаленням викладача, акмеологічною компетентністю та його мобільністю. Акмеологічна компетентність викладача – це здатність швидко аналізувати й реагувати на зміни в освітньому просторі, готовність позбуватися стереотипів, що заважають професійній самореалізації, вміння змінюватися на краще, набувати нового досвіду й запроваджувати власні творчі ідеї в педагогічній діяльності.

Як вважає О. Ієвлев [3], професійно-педагогічна мобільність викладача є особистісно-фаховим новоутворенням, завдяки якому інтегруються світогляд і переконання, досвід професійно-педагогічної діяльності, свідоме ставлення до неї, прагнення до саморозвитку та самореалізації, креативність і творчість. У дослідженні спираємося на структуру якостей професійно-педагогічно мобільного викладача, виокремлену цитованим автором. Цілком погоджуємося з виокремленими складниками, однак їхній зміст розглядаємо із позиції зазначених вище акмеологічних ідей, а саме: мотиваційний як здатність виявляти мотиви професійної діяльності, потреби досягнення й усунення невдач, установка на самовдосконалення та самоефективність; рефлексивний – готовність аналізувати власні дії та досягати нові акме; адаптивний – здатність

долати стереотипи й знаходити шляхи пристосування до нових умов освітнього процесу; творчий – готовність створювати власні продукти освітньої діяльності. Практично значущим є когнітивно-діяльнісний складник професійно-педагогічної мобільності викладача, сутність якого полягає в тому, що у викладацькій діяльності мають бути сформовані знання й уміння із психології, педагогіки, управлінської діяльності, а також з педагогічної акмеології. Доцільно зазначити про те, що знання про способи і шляхи зростання особистості в професійній діяльності та вміння кар'єрного просування є актуальними й пріоритетними з позиції потреб сьогодення. Саме такі знання й уміння впливають на самоефективність особистості в професійній діяльності.

У дослідженні розуміємо професійне самовдосконалення викладача ЗВО як здатність сприймати зміни, що обумовлені сучасними освітніми тенденціями й вимогами роботодавців, долати стереотипи і перебудовувати власне мислення й професійну діяльність за рахунок самоосвіти й самовиховання, проєктувати нові шляхи самозростання та самореалізації.

Нам імпонують етапи процесу самовдосконалювання викладача ЗВО, зазначені в науковій праці К. Пономарь [5], як-от: самопізнання на основі адекватної самооцінки й рефлексії; розвиток «Я»-концепції й самопрогнозування на основі розуміння й сприйняття кращих результатів педагогічної діяльності; самоподолання перешкод, що заважають професійному самовдосконалюванню й просуванню до нових вершин; самовираження як здатність виявляти й позиціонувати себе з кращими зразками освітнього досвіду; коригування власної діяльності й поведінки.

У межах дослідження звернемося до практичних порад щодо професійного самовдосконалення викладача ЗВО, досягненню акме в різних видах педагогічної діяльності. Викладачеві необхідно змінювати рольову позицію від «лектора за трибуною» на суб'єктну позицію партнера освітнього процесу, здатного співпрацювати й створювати нові освітні продукти в нових умовах, до яких віднесемо форму онлайн-навчання. Уміння працювати на різних освітніх платформах, долучати до роботи студентів із різними рівнями наукованості, підтримувати розвивальне середовище є важливими для успішного виконання професійної діяльності сучасним викладачем.

Проведення навчальних тренінгів сприяє виробленню інтерактивної взаємодії між студентами та викладачами, здійсненню комунікацій на партнерських засадах. Під час навчальних тренінгів роль викладача полягає в організації та координуванні процесів виконання поставлених завдань. Не відхиляємо заохочувальну функцію викладача, від якої залежить настрої на позитив і розв'язання складних неординарних завдань. Наведемо приклад навчального антикризового тренінгу, проведення якого допомагає в станах кризи та екстрених умовах у роботі з панічними атаками, гіперзбудженістю людини. У ниніш-

ніх умовах психічне здоров'я людини вимагає уваги й підтримки. Роль викладача в проведенні цього тренінгу полягає в тому, що він має знати психологію кризових ситуацій та управління ними, володіти інформацією та пояснювати механізми, причини, показники виявлення стресу в кризових ситуаціях. Однак цього недостатньо, тому що на тренінгах учасники бажають навчитися конкретним діям. Тому вправи і завдання мають унаочнюватися, пророблятися та запам'ятовуватися. Доцільною є порада використовувати записи вправ і виконувати самостійно в домашніх умовах.

Наведемо приклад навчального антикризового тренінгу для батьків, учителів і старшокласників ЗСО №87 м. Харкова в онлайн-форматі (провели проф. Л. Рибалко та здобувачка III рівня вищої освіти Д. Овсюк).

Тема допомоги людині при стресі та кризі в умовах воєнного стану викликала багато питань серед учасників. Учителі хотіли дізнатися про прийоми роботи з дітьми у гострих станах, зокрема з панічними атаками, гіперзбудженістю, ступором. Батьки цікавилися наслідками тривалого стресу на фізичне та психічне здоров'я дітей і дорослих, тому додатково було обговорено питання психосоматичних захворювань.

Неабиякий інтерес викликали дихальні та м'язові вправи, техніки релаксації та заземлення, за допомогою яких людина долає стрес і протистоїть кризі. Деякі прийоми вже були знайомі вчителям і батькам, наприклад, дихальний прийом «Квадрат» або техніка «П'ять предметів, п'ять відчуттів».

Тренінг отримав схвальні відгуки від учасників. «Після техніки «Веселка» стало реально більше сил. Дякую!» (Аліна Хижняк, здобувачка освіти). «Вправа «Панцир» сподобалася. Буду використовувати для себе» (Дар'я Геннадіївна, вчитель). «Я вже знайома з деякими прийомами, сьогодні ще збагатила свої знання» (Наталія Морозова, вчитель). «Обов'язково застосую прийоми у роботі з дітьми. Дякую за тренінг!» (Катерина Насонова, вчитель). «Дякуємо за цікавий та пізнавальний захід» (Анжеліка Нікішина, вчитель).

В умовах воєнного стану життя людей зазнає докорінних змін. Старі життєві стратегії стають неможливими, а на утворення нових потрібен час. Для полегшення адаптації до стресових умов і подолання життєвої кризи було розроблено та проведено навчальний антикризовий тренінг для студентів, аспірантів і викладачів на базі науково-методичної лабораторії «Духовно-інтелектуальне навчання та виховання» ХНПУ імені Г.С. Сковороди за участі кафедри теорії і методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки та кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Тема тренінгу викликала багато питань серед учасників. Учасники тренінгу були залучені до практичних вправ, зокрема на релаксацію та заземлення, поділилися досві-

дом використання деяких прийомів, наприклад дихального прийому «Трикутник» або техніка «Веселка». Також викладачі зацікавилися можливістю реалізувати тренінг як сумісний проєкт і висунули пропозицію про відеосупровід практичних вправ. Тренінг отримав схвальні відгуки від учасників.

Нині популярними є гостьові лекції, оскільки вони розширюють діапазон спілкування викладача в нових умовах та з іншою аудиторією, до сих пір незнайомою. Така підготовка вимагає ретельного осмислення змісту лекції, використання додаткової інформації, роботи із сайтом ЗВО, де буде прочитана лекція. У жодному разі таку лекцію не можна «провалити», бо кожен викладач створює частину іміджу ЗВО, має власний авторитет і дбає про конкурентоспроможність.

Наведемо приклад гостьової лекції на тему: «Акмеологічна компетентність викладача» для магістрів та аспірантів, які науку поєднують з викладацькою діяльністю.

Інтерес до змісту лекції викликають акмеологічні технології, біографічний метод дослідження, приклади успішних фахівців, випускників ЗВО, котрі небайдужі до студентських проблем.

Нами було проведено онлайн-зустріч у межах педагогічної практики «Волонтерський рух студентів та випускників факультету фізичного виховання і спорту». Ініціаторами-спікерами виступили д-р пед. наук, проф. кафедри освітології та інноваційної педагогіки Л. Рибалко, канд. пед. наук, доц. кафедри олімпійського і професійного спорту, спортивних ігор та туризму І. Грінченко.

На зустрічі вшанували пам'ять випускника факультету Максима Косинського, який загинув у війні з агресором.

Про конкретні справи волонтерської діяльності розповіли студенти-волонтери факультету:

1. Богдан Старіков, випускник (виготовлення медичних турнікетів для допомоги пораненим).

2. Михайло Греков та команда Barstylers official (створили фонд для допомоги стареньким та іншим незахищеним категоріям. Розвозили допомогу. Замовляють та розвозять медикаменти, які важко або неможливо знайти в місті).

3. Вероніка Мартиненко (працює на урядовій гарячій лінії, формує заявки на допомогу. Визначає пріоритетність).

4. Давид Долгов (Організація «Злагода» – приймає зарубіжну допомогу, розподіляє та відправляє для нужденних).

Здійсненню волонтерської діяльності не вистачає фінансів. Викладачі запропонували провести акцію матеріальної підтримки волонтерам (у чаті кафедри було розміщено номер картки для відправки грошей).

Була пропозиція проводити такі зустрічі постійно, викладачі та здобувачі бажають інтерактивної взаємодії. Викладачі кафедр факультету та викладачі кафедри освітології та інноваційної педагогіки намітили спільні плани, що стосуються виховання патріота-громадянина України.

Так, запропоновано організувати роботу міждисциплінарного педагогічного гуртка «Перемагаємо разом!» на

базі кафедри освітології та інноваційної педагогіки та кафедри олімпійського і професійного спорту, спортивних ігор та туризму (керівники: Л. Рибалко, І. Грінченко).

Науково-методична лабораторія «Духовно-інтелектуальне виховання та навчання» є спільною освітньо-науковою ініціативою кафедри освітології та інноваційної педагогіки, кафедри філософії ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Громадської організації «Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство» (ВННОТ). Науково-методична лабораторія працює на підставі «Положення про науково-методичну лабораторію духовно-інтелектуального виховання та навчання». Тема науково-методичної лабораторії «Духовно-інтелектуальний концепт виховання і навчання особистості у філософських, психологічних, педагогічних дослідженнях, науково-методичний супровід його реалізації в галузях освіти, науки, спорту, мистецтва й культури». Науково-методична лабораторія «Духовно-інтелектуальне виховання та навчання» є освітнім та науковим осередком для самореалізації людини, збагачення та примноження її духовних цінностей, передавання кращих традицій новому поколінню. До роботи науково-методичної лабораторії долучаються активні та ініціативні здобувачі різних рівнів вищої освіти з метою поєднання навчання з дослідженням. Лабораторія формує наукове мислення педагога-дослідника, конкурентоздатного до входження у світове освітнє середовище.

У засіданнях лабораторії беруть участь успішні випускники Університету, які долучилися до науково-дослідної роботи ще в студентські роки, захистили дисертації, продовжують наукові пошуки та готові поділитися досвідом із здобувачами та викладачами. Учасники зібрання спільно обговорювали шляхи сприяння духовному розвитку особистості, розробляння й використання навчально-методичного супроводу інтелектуального виховання і навчання людей різного віку. Щорічно здобувачі вищої освіти, науковці, викладачі, громадські діячі беруть участь у проведеної міжнародної конференції «Духовно-інтелектуальне виховання та навчання молоді в XXI столітті».

Дорослість – це мудрість, успішність, самодостатність, неперевершеність. Невипадково, в андрагогіці увага приділяється методу прикладу. Безсумнівним прикладом для формування дослідника в освітній педагогічній галузі освітній процес є викладання дисциплін ОНП і наукове керівництво/консультування НПП, які мають базову педагогічну освіту, постійного вдосконалюють методичний досвід з урахування новітніх педагогічних засобів. Вони також мають високий індекс цитувань у Google академії, у базах Scopus, Web of Science, Erih Plus, є головами і членами оргкомітетів міжнародних конференцій, учасниками пленарних засідань, членами експертних рад і комісій МОН, спеціалізованих учених рад, НАЗЯВО, професійних наукових організацій, редакційних колегій фахових видань, тісно співпрацюють з НАПН України, беруть активну участь у проєктній і грантовій діяльності.

Результати дослідження. У дослідженні розширено уяву про самовдосконалення викладача із позиції духовно-морального виховання особистості, імператив щастя, добра, самозбереження, перемоги над злом і несправедливістю. Застосування інноваційних технологій, зокрема ІКТ, в освітньому процесі також розширює межі професійної самореалізації викладача ЗВО, а його акмеологічні якості забезпечують досягнення нових вершин.

Висновки з даного дослідження. Професійне самовдосконалення викладача – це здатність постійно знаходити нові ресурси, виявляти інтерес до нового й непізнаного, освоювати нові методи і форми педагогічної діяльності, застосовувати інноваційні методики, зокрема ІКТ, цифрові технології. Викладач виконує подвійну функцію – навчає здобувачів і навчається сам. Тому йому приходится систематично поповнювати власний тезаурус і розширювати простір самореалізації, пізнавати й виконувати нові ролі й види професійної діяльності. Отже, йому потрібно бути лідером свого особистісно-професійного життя. Зазначимо, що знання й уміння з педагогічної акмеології активізують професійне самовдосконалення викладача ЗВО.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому необхідно звернути увагу на мобільність викладача, що є в тісному зв'язку з його самовдосконаленням.

Список використаних джерел

- Білик Н. І. Розвиток учителя-акмепрофесіонала через фестиваль «Золотий фонд уроків Полтавщини». *Актуальні проблеми розвитку творчої особистості майбутнього педагога в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору*: тези доповідей І Міжнар. наук.-практ. конф. (27–29 жовтня 2021 року) / Глухівський нац. пед. ун-ті ім. Олександра Довженка. Глухів, 2021. С. 85–89. URL: https://drive.google.com/file/d/1ko-toMyXkW_WllG8lhTpm7oz3RfQ49/view
- Гречаник О. Є., Григораш В. В. Формування акмеологічної компетентності вчителя в системі післядипломної освіти: монографія. Харків: Основа, 2019. 144 с.
- Ієвлев О. М. Професійно-педагогічна мобільність викладача як чинник якості освітнього процесу: теоретичне та експериментальне дослідження. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf (дата звернення: 16.02.2022).
- Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагогів: підручник для студ. ВНЗ / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін., під заг. ред. А. М. Бойко. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 576 с.
- Пономарь К. М. Професійне самовдосконалення викладача як проблема. URL: <file:///C:/Users/Acer/Desktop/7234-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-14520-1-10-20190717.pdf> (дата звернення: 10.02.2022).
- Рибалко Л. С., Кіріченко О. Г., Труш Г. О. Професійне самовдосконалення викладачів в умовах запровадження дистанційного навчання в закладах вищої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 72, № 4. С. 258–268.

- Рибалко Л. С., Черновол-Ткаченко П. І., Горбачова І. І. Формування професійної мобільності вчителів: акмеологічний підхід, загальна середня освіта. Харків: Основа, 2019. 96 с.
- Собченко Т. М., Цінь Шен. Організація змішаного навчання у підготовці майбутнього вчителя в Україні та КНР. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Т. 2, вип. 79. С. 113–117.

References

- Bilyk, N. I. (2021). Rozvytok uchyтеля-akmeprofesionala cherez festyval «Zoloty fond urokov Poltavshchyny» [Development of an acmeprofessional teacher through the festival «Golden Fund of Lessons of Poltava Oblast»]. In *Aktualni problemy rozvytku tvorchoi osobystosti maibutnoho pedahoha v konteksti intehratsii Ukrainy do yedynoho yevropeiskoho i svitovoho osvithnoho prostoru* [Actual problems of the development of the creative personality of the future teacher in the context of Ukraine's integration into the single European and global educational space]: tezy dopovidei i Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 85-89). Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1ko-toMyXkW_WllG8lhTpm7oz3RfQ49/view [in Ukrainian].
- Hrechanyk, O. Ye., & Hryhorash, V. V. (2019). *Formuvannya akmeolohichnoi kompetentnosti vchytelia v systemi pisladyplomnoi osvity* [Formation of acmeological competence of the teacher in the system of postgraduate education]: monohrafiya. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Ieliev, O. M. Profesiino-pedahohichna mobilnist vykladacha yak chynnyk yakosti osvithnoho: teoretichne ta eksperymentalne doslidzhennia [Professional and pedagogical mobility of a teacher as a factor of educational quality: theoretical and experimental research]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [Public administration: improvement and development]. Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2020/40.pdf [in Ukrainian].
- Boiko, A. M. (Ed.). (2004). *Personalii v istorii natsionalnoi pedahohiky. 22 vydatnykh ukrainski pedahohy* [Personalities in the history of national pedagogy. 22 outstanding Ukrainian teachers]: pidruchnyk. Kyiv: VD «Profesional» [in Ukrainian].
- Ponomar, K. M. *Profesiine samovdoskonalennia vykladacha yak problema* [Teacher's professional self-improvement as a problem]. Retrieved from <file:///C:/Users/Acer/Desktop/7234-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-14520-1-10-20190717.pdf> [in Ukrainian].
- Rybalko, L. S., Kirichenko, O. H., & Trush, H. O. (2019). *Profesiine samovdoskonalennia vykladachiv v umovakh uprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity* [Professional self-improvement of teachers in the conditions of the introduction of distance learning in institutions of higher education]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia* [Information technologies and teaching aids], 72, 4, 258-268 [in Ukrainian].
- Rybalko, L. S., Chernovol-Tkachenko, R. I., & Horbachova, I. I. (2019). *Formuvannya profesiinoi mobilnosti vchyteliv: akmeolohichni pidkhid, zahalna serednia osvita* [Formation of professional mobility of teachers: acmeological approach, general secondary education]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Sobchenko, T. M., & Tsin, Shen. (2021). *Orhanizatsiia zmishanoho navchannia u pidhotovtsi maibutnoho vchytelia v Ukraini ta KNR* [Organization of blended learning in the preparation of future teachers in Ukraine and the People's Republic of China]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy* [Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects], 2, 79, 113-117 [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 03.09.2022

ПЕРЕВІРКА ПІДСУМКОВОЇ ДИДАКТИЧНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ДЛЯ 3 КЛАСУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

A Метою роботи є перевірка підсумкової дидактичної контрольної роботи з природознавства для 3 класу початкової школи. У першій частині розглядаємо теоретичні питання підготовки до тесту. Другу частину внеску складає специфіка створення вихідного дидактичного тесту. Аналіз перевірки підсумкової дидактичної роботи становить зміст третьої частини. Тестові завдання опрацьовано за таксономією Б. Німерки. Ми перевіряли окремі завдання та оцінювали їх успішність у відсотках. Результати підсумкової дидактичної перевірки ми представили у вигляді графіка.

Ключові слова: підсумкова дидактична робота; складання тесту; перевірка; навчальна програма з природознавства

S *Glittová Tatiana. Verification of the final didactic test for 3rd class of primary school.*

The current paper verifies the final didactic test in natural science for 3rd class of primary school. The first part deals with the theoretical issues of test creation. The second part of the paper consists of particularities to final didactic test creation. The analysis of the final didactic test verification can be found in the third part. The testing tasks were elaborated according to the B. Niemierko's taxonomy. We analyzed the individual tasks and their success rate was expressed as a percentage. The individual task assignments and pilotage results can be found in a graph.

Key words: final didactic test; test creation; verification; natural science curriculum

Гліттова Тетяна Іванівна, магістрантка, докторантка, Пряшівський університет, Словаччина

Glittova Tetyana, master's student, doctoral student, The University of Prešov, Slovakia

E-mail: tagli@centrum.sk

Актуальність проблеми. Приєднавшись до ОЕСР (2000), Словаччина увійшла до групи найбільш економічно розвинутих країн. У рамках міжнародних вимірювань, які проводить ОЕСР, вона бере участь у Міжнародному дослідженні викладання та освіти – TALIS і в Міжнародній програмі оцінювання учнів (читання, математика та наукова грамотність 15-річних учнів початкової та середньої школи) – PISA, де наукова грамотність стає ключовим поняттям.

Розвиток наукової грамотності учнів також є метою науки в Інноваційній державній освітній програмі (2014), яка розробляє:

- знання учнів (наукові терміни, поняття);
- пізнавальні процеси учня (індуктивне пізнання учня);
- специфічні природничо-наукові установки, які ведуть учня до свідомого використання знань [7, с. 2].

Виходячи і вищезазначеного, ставимо за мету нашої статті перевірку результатів підсумкової дидактичної контрольної роботи для учнів 3 класу початкової школи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Розглянемо теоретичні основи вихідної дидактичної перевірки. У термінологічному та тлумачному словнику зазначено, що дидактичні тести (від грецького слова *didaskein* – навчати, *didasko*, *didaktos* – навчаю, від латинського слова *testum* – випробування, *testis* – свідок, свідчення, англійські шкільні тести, перевірки шкільних досягнень) належать до рамки оцінки людей, їхніх виступів, поведінкових проявів, очікуваних результатів, знань, умінь, практичного досвіду, здібностей, характеру та рис характеру тощо. У рамках шкільного оцінювання найбільший акцент робиться на

оцінці його результативних проявів і характеристик, тобто результатів навчання, шкільної успішності. Це насамперед розумово набуті знання та практичні дії, операції. Дидактичний тест є стандартизованою перевіркою результатів навчання студента. Завдання подаються і виражаються письмово або графічно [2, с. 65].

Тест є об'єктивним і економним засобом оцінювання знань і вмінь учнів [3, с. 76]. Тест повинен мати певні характеристики: об'єктивність, економність, спосіб постановки тестових питань, єдиний порядок подання тесту учням, його оцінювання, валідність і надійність тесту [там само].

Дидактична контрольна робота – це вид письмового іспиту, під час якого учень максимально ефективно відповідає на заздалегідь підготовлене запитання або розв'язує заздалегідь підготовлене завдання, на яке є правильна відповідь. Отже, ми не вважаємо дидактичною перевіркою усні форми іспитів, а також інші види письмових іспитів, такі як письмові відповіді на запитання, які читає викладач, диктанти, стилістичні роботи чи математичні вправи, призначені для закріплення матеріалу [14, с. 1].

Тести дають можливість виявити самостійність та індивідуальність, сприяють відпрацюванню самоконтролю у молодших школярів. Тест дозволяє вчителю визначити не тільки проблемну зону, він дає можливість встановити причину остаточної невдачі і відповідно побудувати роботу, пов'язану з її виправленням [10, с. 107].

На уроках природознавства постійно відбувається перевірка знань учнів та оцінювання. Дидактичні тести [18, с. 355] є сучасним засобом визначення кількості та якості знань і вмінь навчальних предметів. Кількість завдань у

них розрахована так, щоб відповіді до завдань не займали багато часу, щоб не порушувалась складність їхнього розв'язання. Їх можуть розв'язувати одночасно кілька учнів класу або декілька класів.

Тест відрізняється від інших типів тестів тим, що він розроблений, перевірений, оцінений та інтерпретований відповідно до певних, заздалегідь визначених правил [5].

Ми розрізняємо стандартизовані та нестандартні тести. При використанні стандартизованих тестів необхідно дотримуватися стандартних умов. Це заздалегідь визначені процедури, які повинні застосовуватися до всіх учнів. Нестандартні тести створює сам учитель для власного використання. Вони не відповідають високим критеріям стандартизованих тестів, але допомагають учителеві об'єктивувати оцінювання учнів [3, с. 81].

Г. Петті говорить про абсолютні тести продуктивності (перевірочні тести). Вони показують, що учасники тестування знають, і їхній результат є рішенням пройти або не пройти. Перевірочні контрольні роботи підходять для засвоєння предмета. Вони служать для узагальнення знань учнів наприкінці певного періоду [15, с. 344].

Міжнародні вимірювання TIMMS у 2019 році, що проводяться кожні чотири роки, фіксують результати, вищі за звичайні середні для наших учнів. З 2007 року, коли словацькі учні четвертих і восьмих класів уперше брали участь у міжнародних вимірюваннях із математики та природничих наук, вони отримали рейтинг вище середнього 500 балів. У 2019 році, який є четвертим і останнім вимірюванням для учнів четвертих і восьмих класів дослідження TIMMS, наші учні набрали 521 бал. Це було на 21 бал вище середнього. Ми ще не перевершили міжнародні вимірювання 2011 року, які становили 532 бали із природничих наук [12], це є можливість подумати про майбутнє.

Викладення основного матеріалу. У своїй роботі приділяємо особливу увагу складанню дидактичної контрольної роботи.

Спочатку розглянемо характеристики якісного дидактичного тесту (ДТ):

– Валідність є найважливішим показником якості ДТ. Тест є дійсним за змістом, якщо він містить усі важливі частини навчальної програми. Справа в тому, що ДТ рівномірно охоплює всю навчальну програму, яка є змістом тестування, а також вимірює засвоєння навчальної програми на необхідних рівнях навчання.

– Надійність ДТ – це показник точності, достовірності вимірювання. Результати ДТ відносно точно показують реальні знання учнів [14; 3].

– Практичність ДТ полягає в простому адмініструванні завдань, нарахуванні балів та оцінці результатів тестування. Труднощі з дидактичної точки зору представляють собою складні дані, структура яких визначається структурою навчального матеріалу. Якщо це має бути насамперед властивістю самого тесту, який має враховувати властивості компонентів, які складають навчальний матеріал.

Ми рекомендуємо такі компоненти:

- ступінь важливості навчального елемента в структурі предмета;
- складність і вікова відповідність когнітивної операції;
- складність необхідних інтелектуальних і маніпулятивних навичок.

Ці чинники визначаються або мають бути визначені основними педагогічними документами в основному однаково для всіх учнів одного віку та одного типу школи [14; 4].

Якщо вчитель хоче хоча б орієнтовно відсортувати свої тести за складністю з точки зору вимог, визначених навчальною програмою, він визначатиме загальну складність за середньою вагою завдань. M – т. зв. ідеальний діаметр (рівень складності пошуку).

$$M = \frac{\text{максимальний бал}}{\text{кількість завдань}}$$

Цей показник зрозумілий кожному, але з дидактичної точки зору ми будемо набагато ближче до «істини», якщо оцінювати складність тесту просто по тому, скільки в ньому операцій і навичок більшої складності. Об'єктивність є неодмінною ознакою тесту. По суті, це означає усунення (або значне зменшення) випадкових чи суб'єктивних факторів у тестуванні. Об'єктивність протилежна суб'єктивності.

4. Об'єктивність забезпечується:

- правильно підібраними завданнями для контрольної роботи (завдання добре відповідають навчальній програмі);
- однаковими умовами тестування для всіх учнів (однаковий час, одна кімната, інструкції, однакові завдання та однакова можливість відповіді для всіх учнів);
- однаковим способом виставлення балів (оцінювання однієї відповіді учня (тобто одна і та ж відповідь оцінюється однаково, незалежно від того, хто виставляє бали за тест) [14; 4].

Порівняно з традиційною перевіркою знань, тест економить час і зусилля. Тест економічніший ще й тому, що його можна швидко оцінити [3, с. 78].

Б. Німерко [13] розрізняє рівень знань, рівень розуміння та рівень умінь. Рівень знань включає запам'ятовування і розуміння. До рівня навичок він відносив специфічний трансфер, тобто використання знань у типових ситуаціях, і неспецифічний трансфер, використання знань у проблемних ситуаціях. На основі його таксономії ми використали для створення тестів.

За І. Турок, звертаємо увагу на такі моменти: педагогічні умови ефективного використання тестів як засобу діагностики досягнення запланованих результатів у початковій школі; планування вимагає чіткої організації, знання конкретних цілей і змісту навчального плану; задача тесту є важливою умовою планування. При написанні ДТ необхідно враховувати загальні принципи. Важливою умовою

є змістовна відповідність контрольної роботи змісту необхідної навчальної програми [18].

При складанні тесту значну частину приділяємо етапу планування тестових завдань, етапу побудови, етапу перевірки та модифікації.

При плануванні підсумкового дидактичного заліку ми починаємо з:

- визначення апробованої навчальної програми;
- з числа тестових завдань;
- кількість тестових завдань на запам'ятовування, розуміння та застосування;
- вибір форми тестових завдань.

Дидактичний тест придатний до використання лише в тому випадку, якщо він відповідає трьом основним вимогам: правильно створений; використовується належним чином; правильно оцінений [9, с. 25].

На склад тестового завдання впливає:

- інструкція тестового завдання, яке має бути складено за підручником початкової школи (підкреслити, додати, знайти тощо);
- структура завдань, зумовлена важливістю розглянутої теми (чим важливіша тема, тим більше в ній запитань);
- формулювання тестового завдання має бути різноманітним (це розвиватиме гостроту уваги та гнучкість мислення, потребуватиме особливої уваги учнів);
- мета і тема чітко сформульовані, визначені за часом;
- тестова заявка;
- процес виконання тесту необхідно оформити у вигляді чіткого алгоритму (заповнення пропусків, вибір відповіді із запропонованих варіантів тощо);
- читабельність тестового завдання [10, с. 108].

Модельний статистичний аналіз показує, що збільшення кількості відповідей на вибір не підвищує якість завдань. Коли розробнику завдання вдається вибрати дистрактор (або дистрактори) з високою експресивністю, завдання з множинним вибором може виявитися складнішим, ніж відповідне завдання відкритої форми [13, с. 49].

Важливою частиною навчального процесу є діагностика знань і вмінь і здібності. Результат залежить від організації навчального процесу. Дидактичні тести підтримують зворотний зв'язок. Спостерігаючи за процесом навчання, можна використовувати різні види завдань [14, с. 1].

Формулюючи тестове завдання, виходимо з таких критеріїв:

- розвивати вміння учнів знаходити схожість і відмінність;
- повинні перевірити знання формул, законів, теорій, принципів, методів та їх застосування в завданнях;
- контроль умінь учнів подавати визначення, терміни, визначати їх зміст і діапазон завдань;
- оцінка відомих конкретних фактів, понять, розуміння завдання;
- підготовка до тестової форми роботи на всіх уроках [10, с. 108].

Розроблення тестових завдань, побудова тесту, перевірка та модифікація – це засновано на пілотуванні суцільного тесту на меншій вибірці учнів, і згодом була необхідна модифікація тестових завдань. Але основною метою шкіл має бути розвиток ключових компетентностей учня, відбувається зміщення цінностей: ставлення – здібності – навички – знання. При створенні тестів необхідно враховувати змістовну валідність, завдання в тесті повинні бути складені таким чином, щоб вони також вимірювали засвоєння знань на необхідних рівнях навчання. Дидактичний тест відноситься до контролю результатів у вужчому, навчальному сенсі, це вимірювання явищ, які утворюють поле навчальних цілей.

З'ясуємо, наскільки учень засвоїв:

- імена, дані, поняття, визначення;
- зв'язки між поняттями, уроками, формулами, когнітивними операціями;
- когнітивні операції, інші інтелектуальні та навчальні навички (робота з картою, математичними таблицями, калькулятором) [9, с. 18].

Зазвичай для індивідуальної перевірки знань необхідний коефіцієнт надійності не менше 0,8. Для тестів з великою кількістю завдань коефіцієнт надійності сягає близько 0,6.

Невідповідні тестові завдання [9; 1] в основному характеризуються такими властивостями:

1. Значення серйозності Q більше 80 або менше 20.
2. Завдання мало розрізняє хороші та погані знання, коефіцієнт чутливості менше 0,25.
3. У завданнях багато пропущених відповідей, більше 30–40% для відкритих завдань, більше 20% для закритих завдань.
4. Кількість другорядних помилок перевищує кількість основних.
5. У завданні з вибором відповіді учні не вибирають з усіх неправильних відповідей.

Основними властивостями дидактичного тесту є валідність, надійність і практичність. Особливо підкреслюється змістова валідність тесту [18].

Створення дидактичного тесту складається з трьох кроків:

- а) визначення структури навчального плану, що підлягає перевірці;
- б) визначення кількості завдань у ДТ;
- в) визначення рівня засвоєння знань, який мають перевірити завдання [1, с. 16].

Вибір теми для тесту вимагає гарної структури. Спочатку нам потрібно скласти план тестування, в якому ми визначимо:

- Які знання будуть перевірятися (специфіка предмета)?
- Який відсоток завдань присвячено окремим предметам у загальному навчальному плані?
- Скільки завдань у кожному розділі перевірятимуть нижчі та вищі когнітивні процеси?

– Якою буде загальна тривалість контрольної роботи (кількість завдань)? [3, с. 91].

Під час побудови дидактичного тесту [18, с. 358–366] рекомендується дотримуватися такої процедури:

- визначити тип і мету дидактичного тесту (наприклад, проміжний, підсумковий тощо);
- визначити рамковий зміст дидактичного тесту – предмет навчального плану, обсяг навчання;
- конкретизувати зміст тесту (вказати важливість і перевірочність мети);
- визначити форму завдань (відкриті, закриті завдання);
- розробити тестові завдання, створити банк завдань;
- визначити час тестування;
- визначити кількість завдань у тесті;
- визначити форму та кількість варіантів тесту;
- запропонувати попередню форму тесту;
- призначити ваги важливості тестовим завданням;
- визначити оцінку завдань у тесті;
- отримати оцінку тесту компетентним експертом;
- попередньо перевірити дидактичну роботу;
- внести остаточні корективи у тест;
- запропонувати учням розв'язати тест;
- виправити тест;
- класифікувати тест;

- визначити середні значення результатів тесту;
- відобразити результати графічно;
- визначити значення розсіяних результатів тестування;
- оцінити доцільність тривалості дидактичного контролю;
- виявити підозрілі завдання;
- розрахувати коефіцієнт достовірності тесту;
- розрахувати похибку тестового вимірювання;
- розрахувати коефіцієнт одночасної дійсності ДТ;
- провести аналіз явищ тестових завдань;
- на основі аналізу скорегувати та відкоригувати дидактичну роботу.

Метою природознавства є розвиток природничої грамотності учнів. Природознавство розвиває всі три компоненти природничо-наукової грамотності у співпраці:

- поточні знання учнів (наукові терміни, поняття);
- пізнавальні процеси учня, необхідні для редагування сучасних і створення нових природничих наук знання (розвиває індуктивні знання учня);
- специфічні природознавчі установки, що спонукають учня до свідомого використання знань [7, с. 2].

При складанні контрольної роботи з дидактичного природознавства для 3 класу початкової школи виходимо з [7, с. 2–3; 18, с. 359; 5, с. 19] (табл. 1):

Таблиця 1

Специфіка підсумкової дидактичної перевірки

(джерело: Власна обробка)

Специфіка підсумкової дидактичної контрольної роботи з програми природознавства для 3 класу початкової школи							
Зміст навчальної програми, тематичні блоки	Рахувати години	Рахувати завдання	%	Рівень адаптації (таксономія Німерка)			
				З пам'ятаючи знання	П розуміння знання	В передача	
Ми відкриваємо неживу природу та досліджуємо природні явища	12	7	38,88	4	2	0	1
Ми відкриваємо людське тіло	4	2	11,11	1	1	0	0
Виявляємо тварин	9	5	27,77	2	2	1	0
Відкриваємо рослини, гриби	8	4	22,22	2	1	1	0
Разом	33	18	100	9	6	2	1

Рівень адаптації (таксономія Б. Німерка).

Специфіка створення підсумкового дидактичного тесту.

Рівні тесту:

- запам'ятовування знань (здатність згадати певні факти);
- розуміння знань (здатність представити завчені знання в іншій формі);
- використання знань у типових ситуаціях (здатність використовувати знання для вирішення ситуацій, які вже були вирішені);
- використання знань у проблемних ситуаціях (уміння використовувати знання для вирішення ситуацій, які ще не вирішені).

Тест повинен бути оцінений компетентним експертом [11, с. 145; 18, с. 365]. Потім оцініть і обробіть коментарі в дидактичних тестах, щоб їх використання було придатним для перевірки індивідуальних завдань.

При створенні підсумкового дидактичного тесту ми спиралися на таблицю специфікації [18, с. 359]. Є тестові завдання з усіх чотирьох тематичних блоків, які представлені у відсотковому співвідношенні так, що підсумковий тест містить завдання на знання, розуміння та застосування, з якими вже стикалися.

Потім проводимо перевірку підсумкової дидактичної контрольної роботи за програ-

мою природознавства для 3 класу початкової школи.

Тестовий контроль має низку переваг, він сприяє досягненню оптимальної роботи всіх елементів навчальної системи забезпеченого зворотного зв'язку [14]. Головною відмінною рисою тесту є гарантована об'єктивність вимірювання, функція якого полягає в наданні кількісної інформації про якість засвоєння.

Переваги тестів:

- простота використання;
- економія часу;
- стандартна структура;
- дозування змісту освіти;
- легка реалізація зворотного зв'язку;
- можливість прямої фіксації результатів;
- зручність кількісної оцінки якості виконання завдання.

Основні переваги тесту:

1. Тестування відразу всієї групи (наприклад, клас, школа, рік). Усний іспит ми ніколи не досягнемо цього за такий же час. Наблизитися до цього можна за допомогою інших письмових іспитів (диктант, рефлексія, проєкт), але вони здебільшого передбачають критичне питання оцінювання, так звану корекцію, яка займає багато часу.

2. Швидка перевірка та надійність. Чим більше тест є структурно відкритим, тобто чим більше в ньому відкритих завдань, які вимагають від учнів створення відповіді, тим більше втрачається перевага швидкої та надійної (достовірної) перевірки результату.

3. Можливість ретельної підготовки. Якісний рівень тесту підвищується за рахунок можливості багаторазового перегляду, використання перевірки або відпрацювання індивідуальних завдань. Тестову пропозицію може оцінити колега або предметна комісія, а їхні коментарі можуть значно підвищити якість тесту [8, с. 18].

Крім того, результати моніторингового дослідження [14] свідчать про недостатній рівень сформованості в учнів таких умінь:

- вирішення творчих задач;
- відтворення інформації з елементами логічного оброблення матеріалу;
- перенесення знань у нову ситуацію для вирішення проблеми;
- працювати з навчальними текстами, зрозумілими для даної вікової групи, що стосуються життєвих ситуацій;
- самостійне визначення послідовності дій для розв'язування задач;
- виявлення та пояснення причинно-наслідкових зв'язків.

Можна сказати, що використання тестів для контролю знань учнів є ефективним і продуктивним методом.

Характеристики якісного тесту: дійсність; надійність; практичність дидактичного тесту. Дидактичний тест дійсний, якщо він виявляє те, що має бути виявлено. Це ймовірність узгодження результатів тесту з тим, що ми хочемо

з'ясувати за допомогою тесту. Надійність є показником точності. Якщо ми вимірюємо кілька разів, отримаємо однакові результати в статистичному сенсі, тоді вимірювання надійне. Практичність тесту є вимогою економічності та працездатності [1, с. 14–15]

При оцінюванні тестів необхідно:

1. Враховувати рівень підготовленості, вікові та індивідуальні можливості та особливості молодших школярів, відповідні рівню вимогливості учня.

2. Рівневий підхід до представлення запланованих результатів та інструментів оцінки їх досягнення.

3. Функціональність і системність при застосуванні засобів матеріалізації (візуалізації).

4. Поступове розучування кожного нового типу тестових завдань. Тести задаються в міру їх ускладнення.

5. Наявність чітких критеріїв оцінки запланованої успішності результатів.

6. Залучення до оціночної діяльності не тільки вчителя, а й самих учнів.

7. Створення позитивної мотивації в учнів на досягнення високих результатів. Діяльність учня має бути вмотивованою, учень має бути зацікавленим, розуміти, навіщо йому це потрібно [17, с. 261–267].

Для масштабнішої оцінки дидактичних тестів необхідно, щоб тести оцінювали 3–5 експертів [11, с. 145; 18, с. 365]. Наші тести також оцінювали незалежні викладачі природничих наук.

Фактори, що негативно впливають на змістову валідність тесту:

1. Класифікація завдань, які працюють з периферійними навчальними програмами.

2. Класифікація т. зв. головоломки та завдання з нереалістичним (фантастичним) контекстом, які більше підходять для змагань та олімпіад.

3. Неправильний підбір вистав.

4. Невідповідність завдань цілям тестування та цілям виховання та навчання.

5. Неправильна побудова задач, яка полягає в тому, що для вирішення задачі учні використовують кілька мисленевих операцій, тоді як деякі з них можуть контролювати неоднозначне або неправильне формулювання тестового завдання (т. зв. з надійністю).

6. Неоднозначні вирази, іншомовні або рідковживані слова або ускладнена структура речення тощо. Вони можуть змусити учнів зрозуміти завдання інакше, ніж спочатку задумували автори.

7. Поява в тесті завдань із занадто малою або занадто великою складністю [8, с. 62].

Використання тестів у навчанні позитивно впливає на:

- ціннісне ставлення учня до навчальної діяльності;
- розвиває пам'ять та логічне мислення учнів;
- вміння учнів робити правильний вибір;
- знижує рівень хвилювання учнів з приводу неправильних результатів;

– допомагає вчителю вчасно виправляти недоліки [10, с. 107–108].

У цьому тексті ми навели приклад перевірки побудованого нами вихідного дидактичного тесту. Подаємо огляд інформації, яку використовували під час створення тестових завдань (табл. 2):

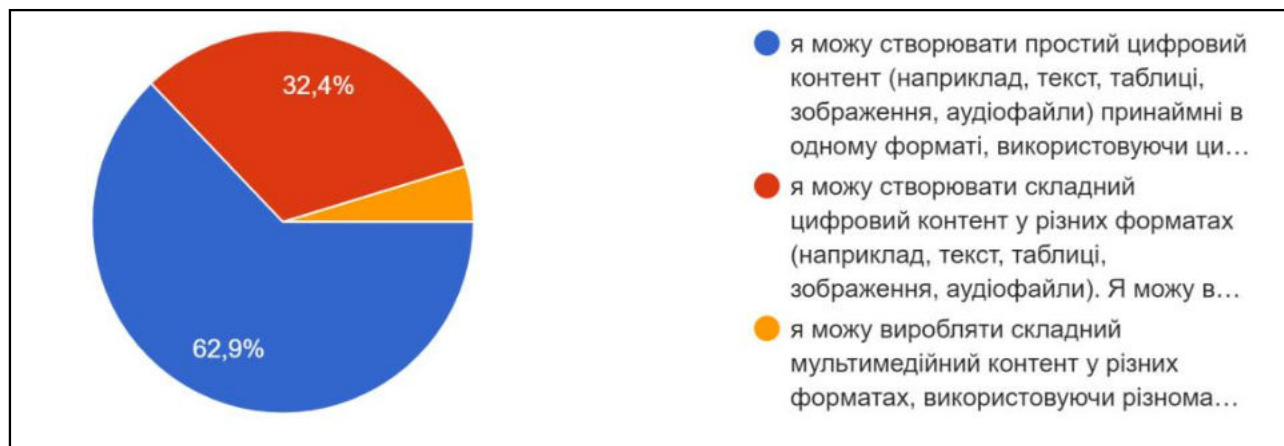
У тестуванні брали участь 122 випадково відібраних третьокласника зі шкіл міста Бардейов у Словаччині.

1. Першим кроком в аналізі тестів є визначення середніх значень балів ДТ, а саме середнього арифметичного та медіани. Середнє арифметичне оцінки ДТ є середнім значенням, що визначає бал, який учні отримали б, якби вони

Таблиця 2

Використання завдань у вихідному тесті (природничі науки)

(джерело: Власна обробка)

розв'язували задану ДТ абсолютно однаково. Медіана – це значення оцінки ДТ середнього члена, яке ділить упорядкований ряд (за розміром) числових значень (балів ДТ) на дві половини. Визначаючи медіану, спочатку впорядкуйте показники ДТ від найвищого до найнижчого (або навпаки).

2. Розраховуються значення дисперсії балів ДТ навколо середніх значень. Дисперсія оцінки ДТ дорівнює середньому арифметичному всіх відхилень значень оцінки окремих ДТ від середнього арифметичного квадрата оцінки. Стандартним відхиленням є квадратний корінь із дисперсії. Діапазон варіації ДТ – це різниця між найвищим досягнутим балом і найнижчим досягнутим балом. Ці значення вказують на те, що існують великі відмінності між найвищими та найнижчими показниками ДТ. Сукупність учнів класу, які розв'язують ДТ, дуже неоднорідна. Існують великі відмінності між успішністю учнів. Напевно в класі є відмінники і дуже слабкі учні.

3. Ми відобразимо результати ДТ (бали, оцінки) графічно. Це дозволить швидко зорієнтуватися в результатах тесту. Використання різноманітних статистичних залежностей та їхня інтерпретація залежать від типу розподілу результатів тесту. ДТ можна вважати результатами.

4. Оцінимо достатність часу для вирішення тесту. Виходячи з того, чи за вказаний час: не менше 80% тестованих учнів виконали ДТ; кожен із тестованих учнів розв'язав (навіть якщо неправильно) не менше 75% усіх завдань.

5. Визначатимемо підозрілі завдання ДТ.

а) Середній рівень успіху становить менше 20% (дуже складні завдання) і більше 80% (дуже легкі завдання).

б) Коефіцієнт дискримінації ДТ менше 30%.

в) Для кожного завдання ДТ розраховується середня

успішність розв'язання цього завдання в 27% ДТ з найвищим балом і в 27% ДТ з найнижчим балом.

6. Розрахуємо надійність ДТ. Надійність зазвичай розраховується у вигляді показника надійності.

7. Враховуємо похибку тестового вимірювання. Кожне вимірювання завантажується з певною похибкою. Ця помилка викликана тими ж факторами, які також впливають на надійність ДТ, тобто. неухважність, нервозність, втома учнів, нечіткі інструкції до тесту, недоліки в тестових завданнях тощо. Величина цієї похибки для окремих учнів може бути розрахована у формі авторитетної похибки вимірювання.

8. Розрахуємо одночасну дію ДТ. Одночасна валідність розраховується як коефіцієнт кореляції між результатами даного ДТ та іншим показником (критерієм) того самого, що вимірює даний ДТ, якщо він існує. Цей інший критерій може бути, наприклад, інші дійсні та достовірні ДТ, оцінки учнів із даного предмета.

9. Проведемо феноменологічний аналіз завдань ДТ. Сутність феноменологічного аналізу завдань ДТ полягає у визначенні успішності розв'язання окремих елементів навчальної програми, що містяться в ДТ. Елементи навчальної програми, розв'язані із середньою успішністю менше 60%, необхідно повторно відпрацювати з усією групою учнів класу, оскільки учні недостатньо засвоїли ці елементи. У разі нижчої успішності розв'язання окремих елементів навчального плану лише декількома особами їм треба призначати або індивідуальну самостійну роботу, або репетиторство [14, с. 10–11].

У написанні ДТ брали участь 122 учні двох шкіл міста, учні п'яти класів. Дидактичні тести охоплювали навчаль-

ну програму з усього навчального року, тобто з чотирьох тематичних блоків: з неживої природи, з навчальної програми про організм людини, про тварин, рослин і гриби, яка базується на (iŠVP – Інноваційна державна освітня програма базової освіти.) 1 тематичний блок: Відкриваємо неживу природу та досліджуємо природні явища у 3 класі. Початкова школа займається 12 год. Для вихідної дидактичної перевірки ми відібрали 7 завдань, з яких 4 – на запам'ятовування, 2 – на розуміння та 1 – на застосування. 3 тематичного блоку: Відкриття організму людини, який

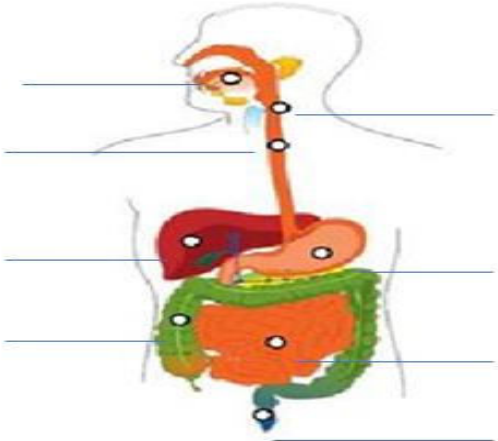
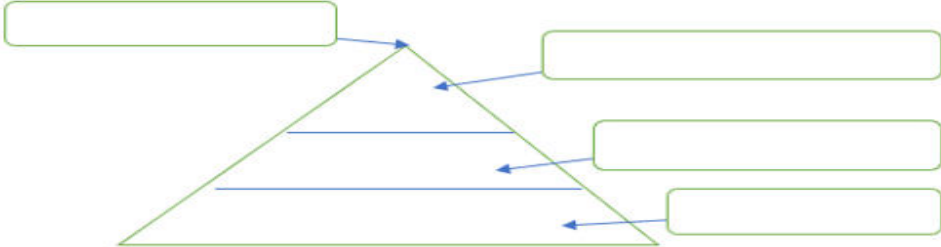
вивчається протягом 4 годин, ми вибрали 2 тестові завдання. Один запам'ятати, один зрозуміти. Із 3-го тематичного блоку: Знайомство з тваринами, 9 годин навчання ми вибрали 5 тестових завдань, з яких 2 на запам'ятовування, 2 на розуміння, одне на застосування. З четвертого, останнього тематичного блоку: відкриваємо рослини, гриби, 8 годин навчання ми вибрали 4 тестові завдання, два на запам'ятовування, одне на розуміння і одне на застосування.

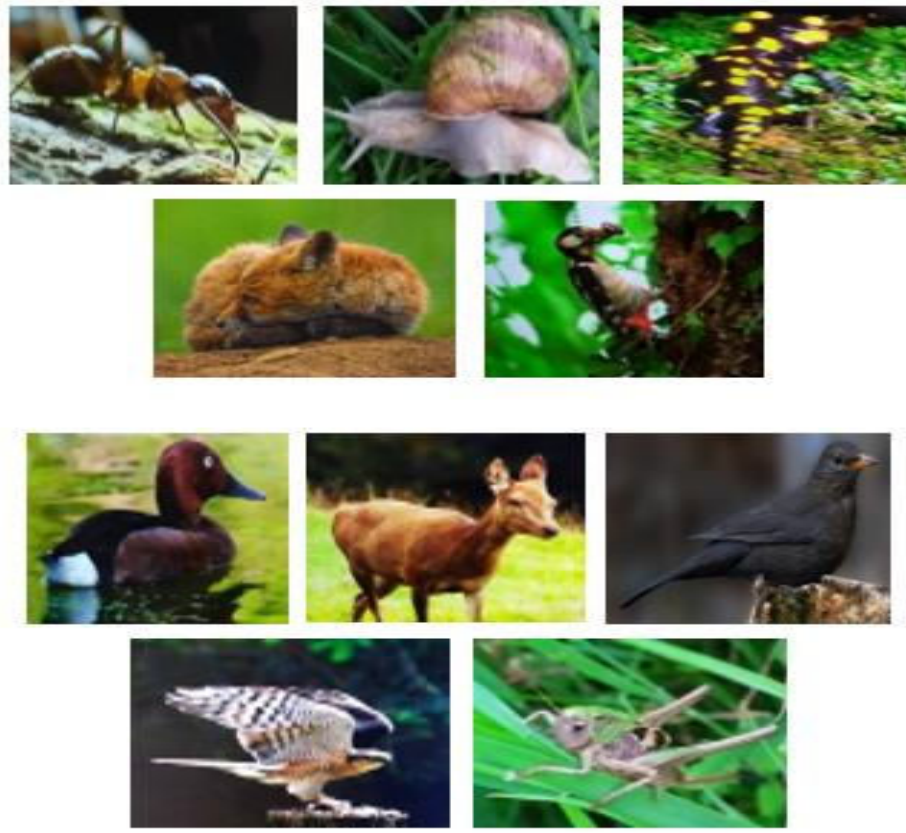

Тест містив 18 завдань (табл. 3; рис. 1):

Таблиця 3

Вихідна дидактична контрольна робота з природознавства для 3 класу початкової школи з коментарем успішності (джерело: Власна обробка)

1.	<p>Назвіть подію, що зображено на малюнку: Знання, 1 бал (випаровування, плавлення, твердіння)</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> </div> <p>У 1-му завданні учні мають заповнити окремі стани речовини під малюнками. Завдання, що вимагає розуміння базових знань. Ми використовуємо ілюстративні зображення. Правильна відповідь оцінюється в 1 бал, це завдання на запам'ятовування. Успішність виконання завдання склала 78,69%.</p>
2.	<p>Крім окремих прикмет погоди, запишіть, що вони означають: Знання, 1 бал</p> <div style="margin-left: 20px;"> <p>▲ <input style="width: 450px; height: 20px;" type="text"/></p> <p>* <input style="width: 450px; height: 20px;" type="text"/></p> <p>• <input style="width: 450px; height: 20px;" type="text"/></p> </div> <p>У цьому завданні учні повинні були написати, що означають окремі знаки. За правильну відповідь учень отримує 1 бал. Успішність виконання завдання склала 79,1%.</p>
3.	<p>Що ми називаємо рухомих повітрям? Знання 1 бал</p> <p>За правильну відповідь учень отримав 1 бал. Успішність виконання завдання склала 79,51%.</p>
4.	<p>Пишіть, які стани ви бачите на малюнках: Знання, 1 бал</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> </div> <p>За правильну відповідь учень отримує 1 бал. Успішність виконання завдання склала 79,92%.</p>
5.	<p>Доведіть, що тепле повітря піднімається вгору. Напишіть два приклади. Застосування 3 бали</p> <p>За правильну відповідь учень отримує 3 бали. Успішність виконання завдання склала 68,44%.</p>
6.	<p>Поясніть на двох прикладах, коли змінюється стан води. Розуміння, 2 бали</p> <p>Це завдання було на розуміння, за нього учень міг отримати до 2 балів. Успішність виконання завдання склала 77,66%.</p>

	Поясніть своїми словами, як відбувається кругообіг води в природі?
7.	<div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-bottom: 10px;"> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; width: 150px; height: 30px; display: flex; align-items: center; justify-content: center;">1.</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; width: 150px; height: 30px; display: flex; align-items: center; justify-content: center;">2.</div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-bottom: 10px;"> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; width: 150px; height: 30px; display: flex; align-items: center; justify-content: center;">4.</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 10px; width: 150px; height: 30px; display: flex; align-items: center; justify-content: center;">3.</div> </div> <div style="text-align: center; margin-bottom: 10px;"> </div> <p>Розуміння, 2 бали</p> <p>Тестове завдання було на розуміння, учні виконали його на 63,11%. Оцінка завдання склала 2 бали.</p>
8.	<p>Назвіть відділи травної системи: Знання, 1 бал</p> <div style="text-align: center; margin-bottom: 10px;"> </div> <p>За правильну відповідь учень отримує 1 бал. Успішність виконання завдання склала 72,95%.</p>
9.	<p>Внесіть здорові продукти в клітинки харчової піраміди. Розуміння, 2 бали</p> <div style="text-align: center; margin-bottom: 10px;"> </div> <p>Завдання на розуміння, його оцінка 2 бали. Учням це вдалося на 71,93%.</p>
10.	<p>Назвіть по порядку етапи розвитку жаб: Знання 1 бал</p> <p>Завдання оцінювалося в 1 бал. Успішність склала 77,05%.</p>
11.	<p>Напишіть, де самка сонечка-павука відкладає яйця? Знання, 1 бал</p> <p>За правильну відповідь учень отримує 1 бал. Завдання вирішено на 78,28%.</p>
12.	<p>Позначте хрестиком тварин, які належать до ссавців. Впишіть у рамку назви ссавців. Обґрунтуйте цей вибір, чому. Розуміння, 2 бали</p>

	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; text-align: center;"> </div>
	<p>За правильну відповідь учень отримує 2 бали. Завдання на розуміння. Успішність склала 74,18%.</p>
<p>13.</p>	<p>Висловіть власне твердження та правильно підкресліть: Розуміння, 2 бали Тіло птахів вкрите шкірою і пір'ям.Так Ні У всіх птахів дві ноги.....Так Ні У деяких птахів на голові є морда.Так Ні Птахи також розмножуються шляхом народження дитинчат.....Так Ні.</p> <p>Учні досягли 77,46% успішності. Завдання на розуміння.</p>
<p>14.</p>	<p>Намалюйте основні частини тіла сонечка та поясніть, чому воно належить до безхребетних. Застосування, 3 бали</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Успішність учнів склала 73,77 %.</p>
<p>15.</p>	<p>Доповніть етапи життєвого циклу квасолі звичайної – запишіть у правильному порядку, починаючи з одиниці. Знання, 1 бал (проростання насіння, цвітіння, ріст рослин, плід, запилення)</p> <div style="text-align: center;"> </div> <p>Успішність учнів склала 75,41 %.</p>

Таблиця 3 (Подовження)

<p>16.</p>	<p>Напишіть видові назви грибів на малюнках. Знання, 1 бал</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-bottom: 10px;"> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div>
<p>Успішність учнів склала 75,82%.</p>	
<p>17.</p>	<p>Упізнайте назви рослин на малюнках і призначте їм лікувальну дію. Розуміння, 2 бали</p> <p>----- Допомогає при застуді. ----- Допомогає при запаленні шкіри.</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> </div>
<p>Завдання було складним для розуміння. Успішність склала 72,13%.</p>	
<p>18.</p>	<p>Для чого використовують відвар кропиви в домашніх умовах? Дайте три варіанти. Застосування, 3 бали</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> </div> <div style="text-align: center; margin: 10px 0;"> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; margin-top: 10px;"> <input style="width: 150px; height: 20px;" type="text"/> </div>
<p>Відповіді на це запитання в додатку були трохи кращими. Успішність склала 79,51%.</p>	

Успішність виконання 18 завдань %

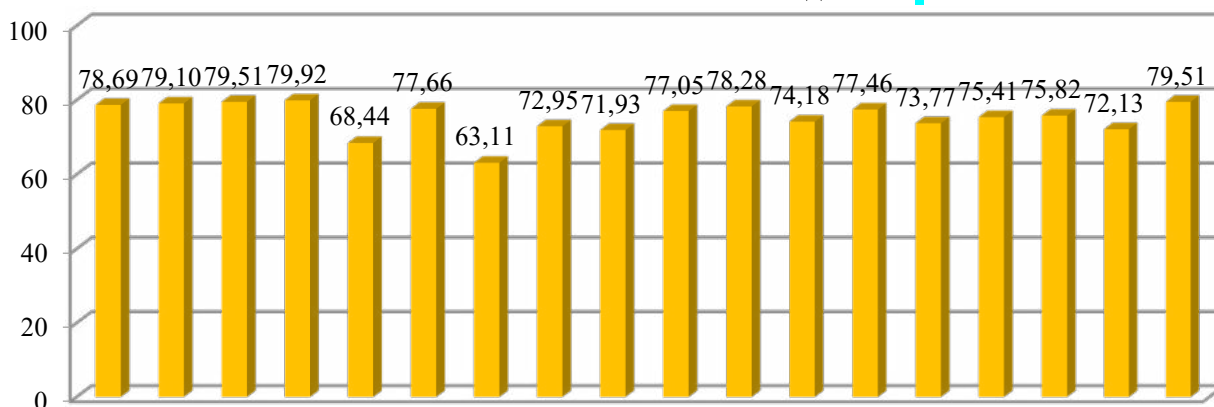

Рис. 1. Успішність складання вихідного дидактичного заліку (джерело: Власна обробка)

Оцінка всього тесту склала 30 балів. Вихідний дидактичний тест складався із завдань для визначення знань учнів, їхнього розуміння обраних навчальних проблем та застосування згідно з таксономією Б. Німерка. До деяких завдань були розміщені малюнки, які детальніше конкретизували завдання тестових завдань. Приблизно 50% вихідного дидактичного тесту склали завдання на запам'ятовування. Завдання на розуміння склали 33,33%. Прикладні завдання склали 16,66%. Ми показали зведення вихідних дидактичних тестів на коробчастому графіку. Достовірність тесту склала 0,82 (Альфа Кронбаха) (табл. 4; рис. 2):

Це означає, що вихідний тест був надійним. Ступінь надійності вимірювання виражається коефіцієнтом надійності.

Найважчим виявилось 5 завдання на застосування, 7, 9 і 17 – на розуміння і 8 – на запам'ятовування. З наведених цифр випливає, що частина учнів має проблеми з вільним читанням, а частина учнів має практичні проблеми з розумінням. Частина учнів не вивчили знання напам'ять. Деякі відповіді були неповними.

Висновок. Тести розвивають інтерес учнів до процесу тестування. Усі отримані знання ми закріпили цікавими завданнями та зробили з них висновки.

Таблиця 4

Статистична обробка вихідних дидактичних контрольних робіт

(джерело: Generated by the SAS System ('SASApp', X64_SRV16))

Variable	Mean	Std Dev	Std Error	Variance	Minimum
<u>VT_Vážené skóre</u>	80,95	16,77	1,52	281,35	8,80
Maximum	Mode	Range	Sum	N	N Miss
97,22	94,44	88,43	9875,93	122	0
1st Pctl	5th Pctl	10th Pctl	Lower Quartile	Median	Upper Quartile
32,41	40,74	60,19	75,93	85,42	93,06
90th Pctl	95th Pctl	99th Pctl	Coeff of Variation	Kronbach alfa	Summary
95,37	96,30	97,22	20,72	0,82	<u>statistics</u>

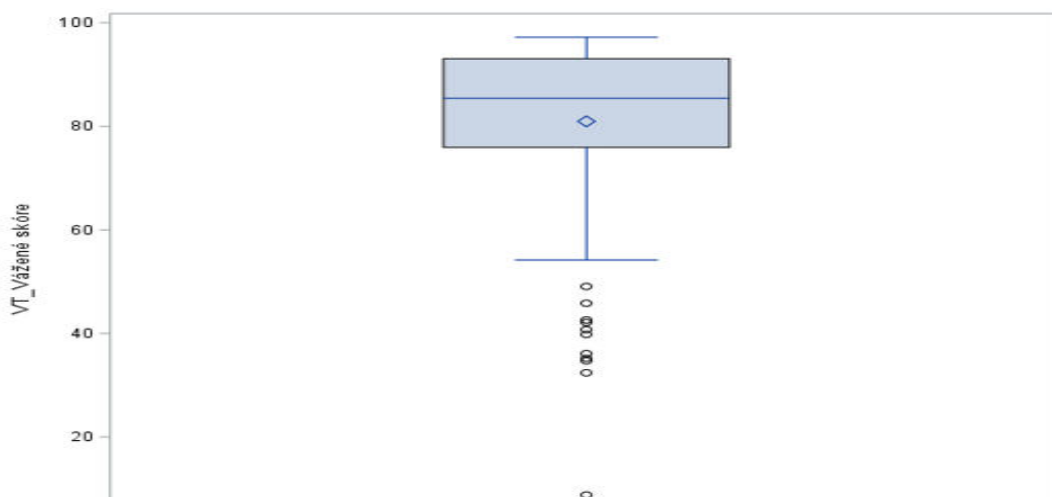

Рис. 2. Вихідний дидактичний тестовий граф, Альфа Кронбаха

Після написання дидактичної контрольної роботи ми з'ясували правильність виконання контрольної роботи, порівняли результати учнів у завданнях та у всій контрольній роботі. Розбирали індивідуальні завдання. Ми визначили найпоширеніші помилки, які припускаються учні при виконанні індивідуальних завдань. Помилки треба класифікувати на головні та другорядні. Основні помилки, викликані нерозумінням або недостатнім вивченням предмета, що перевіряється завданням. Незначні помилки, спричинені недоглядами, незначними дефектами тощо. Якщо в тесті більше незначних помилок, це може означати, що успіх тесту залежить від інших аспектів, ніж ті, на яких зосередився автор. Найпоширеніші помилки – це важлива інформація для вчителя, як він буде змінювати та покращувати якість тестових завдань у майбутньому.

Ефективність тесту є показником економії часу та енергії. Навпаки, у підручниках порівнюються й оцінюються різні типи завдань і моделі змістової структури тестів. Тести з фіксованими відповідями явно ефективніші, ніж тести з вільними відповідями.

Результат учня складається з двох компонентів, а саме фіксованого компонента (реальні знання або навички) і випадкового компонента (безпосередній стан, випадкові умови тощо). Випадковий компонент призводить до того, що результати тесту можуть відрізнятися за, здавалося б, однакових умов. Якщо тест правильно визначено, вплив випадкового складника застосовується якомога менше.

Високий темп роботи, конкурентна атмосфера сприяли самостійності та мотивації учнів до досягнення кращих результатів.

References

- Bernátová, R. (2003). *Didaktický test na 1. stupni základnej školy*. Prešov: Rokus.
- Đurič, L., Hotár, V. S., & Pastier, J. (1997). *Pedagogická psychológia. Terminologický a výkladový slovník*. 5. zväzok edície. Bratislava: SPN.
- Gavora, P. (2015). *Akí sú moji žiaci? Pedagogická diagnostika žiaka*. Nitra: Enigma Publishing.
- Glittová, T. (2022). *Dizertačná práca: Tvorba banky testových úloh z učiva prírodovedy pre 3. ročník základnej školy*. Prešov: PF.
- Chráška, M. (1999). *Didaktické testy: příručka pro učitele a studenty učitelství*. Brno: Paido.
- Chráška, M. (2016). *Metody pedagogického výskumu. Základy kvantitativního výskumu*. Praha: Grada Publishing a. s.
- Inovovaný štátny vzdelávací program z prírodovedy pre primárne vzdelávanie. Retrieved from https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/prirodoveda_p_v_2014.pdf
- Kubiš, T. *Metodika tvorby testov*. Retrieved from https://www.etest.sk/data/files/1917_metodika-tvorby-testovych-uloh-a-testov-kubis-2015.pdf.
- Lapitka, M. (196). *Testy didaktické - tvorba - použitie*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav.
- Larionova, T. V., & Lisina, M. N. (2017). Testy kak sredstvo obuchenii mladshikh shkolnikov [Tests as a means of teaching younger students]. *Psychological-pedagogical Journal Gaudeamus*, 16, 4. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/testy-kak-sredstvo-diagnosticski-uchebnyh-dostizheniy-mladshih-shkolnikov/viewer> [in Russian].
- Maierov, A. N. (2001). *Teoriia i praktika sozdaniia testov dlia sistemy obrazovaniia: Kak vybirat, sozdavat i ispolzovat testy dlia tcelei obrazovaniia* [Theory and practice of creating tests for the education system: How to choose, create and use tests for educational purposes]. Moskva: Intellect-Tcentr [in Russian].
- Medzinárodné merania TIMMS. (2019). Retrieved from <https://timss2019.org/reports/achievement/>
- Niemierko, B. W. (1991). *W poszukiwaniu technologii pisania zadań testów sprawdzających osiągnięcia uczniów*. Retrieved from https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/7145/1/03_Boles_aw_Niemierko_W_POSZUKIWANIU_TECHNOLOGII_27-52.pdf.
- Onderčová, V. (2003). *Ako vytvorit didaktický test?* Retrieved from <https://archiv.mpc.edu.sk/sites/default/files/rocepo-dokumenty/na-pomoc-pedagogom/rocml001.pdf>.
- Petty, G. (1996). *Moderní vyučování. Praktická příručka*. Praha: Portál.
- Sycheva, M. V. (2011). Ispolzovanie testov kak sredstva diagnostiki obrazovatelnykh dostizhenii mladshikh shkolnikov po russkomu iazyku: opyt, problemy [The use of tests as a means of diagnosing the educational achievements of junior schoolchildren in the Russian language: experience, problems]. *Izvestiia PGPU im. V. G. Belinskogo* [Proceedings of PPSU im. V. G. Belinsky], 24, 800-806. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-testov-kak-sredstva-diagnosticski-obrazovatelnyh-dostizheniy-mladshih-shkolnikov-po-russkomu-yazyku-opyt-problemy/viewer> [in Russian].
- Sycheva, M. V. (2014). *Osobennosti ispolzovaniia testovykh zadanií dlia otsenki obrazovatelnykh dostizhenii uchaschikhsia v nachalnoi shkole na osnove urovneвого podkhoda v usloviakh realizatsii fgos 2-go pokoleniya* [Peculiarities of using test items to assess the educational achievements of students in primary school based on a tiered approach in the context of the implementation of the 2nd generation fgos]. Retrieved from [/osobennosti-ispolzovaniia-testovykh-zadaniy-dlya-otsenki-obrazovatelnyh-dostizheniy-uchashchih-sya-v-nachalnoy-shkole-na-osnove-urovneвого-podkhoda-v-usloviyah-realizatsii-fgos-2-go-pokoleniya.pdf](https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniia-testovykh-zadaniy-dlya-otsenki-obrazovatelnyh-dostizheniy-uchashchih-sya-v-nachalnoy-shkole-na-osnove-urovneвого-podkhoda-v-usloviyah-realizatsii-fgos-2-go-pokoleniya.pdf) [in Russian].
- Turek, I. (2014). *Didaktika*. Bratislava: Wolters Kluwer.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 29.07.2022

УДК 1(477)(092)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-88-92](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-88-92)

Лобач Володимир

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9397-598X>

ДУХОВНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

A Розкрито спробу сформувати моральні цінності українського суспільства на основі духовної спадщини Григорія Сковороди, які можуть бути покладені при визначенні пріоритетів розвитку української освіти у процесі виховання учнівської молоді. Пропонується визначена національна ідея як основа при формуванні світоглядних і виховних пріоритетів розвитку української освіти. Звертається увага на виховний ідеал української молоді, що надає можливість проводити цілеспрямовану виховну роботу. Вказується на суттєвий недолік у виховній роботі, що продовжується з радянських часів і має атеїстичну спрямованість.

Ключові слова: вищі духовні цінності; саморозвиток; виховна робота; виховний ідеал; національна ідея; загальнолюдська мораль

S **Lobach Volodymyr. The spiritual heritage of Hryhorii Skovoroda as a source of the moral values development in Ukrainian society.**

The article revealed an attempt to develop the moral values of Ukrainian society on the basis of the spiritual heritage of Hryhorii Skovoroda, which can be set when determining priorities for the development of Ukrainian education in the process of educating young students. A defined national idea is proposed as a basis for the formation of worldview and educational priorities for Ukrainian education development. Attention is drawn to the educational ideal of Ukrainian youth, which provides an opportunity to conduct purposeful educational work. It is pointed out a significant deficiency in educational work, which has continued since Soviet times and has an atheistic orientation.

Key words: highest spiritual values; self-development; educational work; national idea; humanity moral

Лобач Володимир Петрович, голова громадської організації, Полтавське міське товариство Періхів «Радела», Україна

Lobach Volodymyr, Head of the public organization, Poltava City Society of the Roerichs «Radela», Ukraine

E-mail: vol.lobach19@ukr.net

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. На теперішній час в українському суспільстві відсутні сформовані моральні пріоритети, які б відображали загальнолюдські духовні цінності та національну культурну ідентичність. У практичному застосуванні української освіти переважає тенденція до надмірної насиченості освітнього процесу знаннями на шкоду духовному розвитку молоді людини. Залишається актуальним питання, що потрібно більше українському суспільству інтелектуал чи гармонійно розвинена особистість?

Звертаючись до творчої спадщини Григорія Сковороди та до напрацювань сучасної української педагогічної науки, можемо визначитись щодо можливих шляхів вирішення зазначеної проблеми.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій за темою дослідження засвідчує, що предметом наукового осмислення вчених різних поколінь стали подвижницьке життя,

багатогранна творча діяльність, філософські й педагогічні погляди та й сама особистість Григорія Савича Сковороди. Зокрема, різнобічним аспектам його багатого творчого доробку присвятили свої наукові розвідки Д. Багалій, О. Дзевєрін, Н. Дічек, М. Євтух, М. Закалюжний, І. Зязюн, І. Іваньо, В. Ідзьо, П. Кононенко, Г. Куса, О. Любар, О. Мишанич, Ф. Науменко, С. Новосад, С. Русова, М. Стельмахович, Л. Ткаченко, Д. Чижевський, В. Шевчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

Відносно скромні результати досягнуті на теперішній час у вихованні учнівської молоді можна пояснити тим, що відсутнє належне розуміння щодо суб'єктності виховного процесу та загальної його мети. В освітньому процесі переважає перенасичення учнівської молоді знаннями на шкоду їхньому духовному розвитку. В українському суспільстві ще не сформувалося остаточне розуміння щодо загальної мети, на основі яких духовних пріоритетів

воно має будувати своє майбутнє та виховувати молоде покоління.

Основна мета даної статті полягає у спробі сформулювати моральні цінності українського суспільства у значній мірі на основі духовної спадщини Григорія Сковороди, які можуть бути покладені при визначенні пріоритетів розвитку української освіти у процесі виховання учнівської молоді.

Викладення основного матеріалу дослідження. Людина постає не як просте віддзеркалення природних процесів, а як живе утворення Всесвіту, потенційні можливості якої належить активізувати через власне волевиявлення.

Думки про нескінченність людини показують невіддільність духовно-гуманістичної традиції Олеса Бердника від української мисленнєвої традиції. Адже в концепції людини як мікрокосмосу великий український філософ Григорій Сковорода також стверджує нескінченність людини в нескінченному макрокосмі. Причому вона сама є цим макрокосмом. Співпадіння мінімуму і максимуму Миколи Кузанського, тотожність мікрокосму і макрокосму Г. Сковороди, а далі – тотожність альфи і омеги у Тейяра де Шардена трансформує можливості людини в осягненні нескінченності й подолання своєї кінечної атомарності [3, с. 10].

Ось тобі друге народження і пряме створення! «Дух Святий зійде на тебе...», тобто невідчутний, інший, новий, вічний, словом, скажи: «Останній Адам є дух животворний» [9, с. 47].

Якщо «всі діла його у вірі», тоді й чоловік, богом створений, є невідчутним. Дух духа творить. «Народжене із духа є духом» [там само].

Стосовно світобудови Григорій Сковорода пише наступне. Глянемо тепер на всесвітній світ цей як на звеселяючий дім вічного, як на прекрасний рай із незлічених садів, ніби вінець із віночків, чи машинище, що з машинок складається [4, с. 16]. А я бачу в ньому єдине начало, як один центр і один розумний циркуль у їх множині [там само, с. 16].

Та коли це начало і цей центр є всюди, а коли його ніде немає, то бачу в цьому цілому світі два світи, які становлять один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і зруйнівний. Цей – риза, а той тіло, цей – тінь, а той – дерево; цей – речовина, а той – образ, тобто основа, що містить речовинну грязь, як малюнок має свою фарбу [там само, с. 16].

Отже, світ у світі – це вічність у тліні, життя у смерті, бадьорість уві сні, світло в пітьмі, у неправді істина, у плачі радість, у відчаї надія [там само, с. 16]. І так завжди все йде у безкінечність. Все наповнююче начало і світ цей, будучи тінню його, границь не має [там само, с. 16].

Відносно духовного поняття «серця» Григорій Сковорода пише: «І серце, взяте в образ, як корінь життя, оселя вогню й любові [там само, с. 17].

А що є справжня людина? Григорій Сковорода пише: «Думка або серце є дух, володар тіла, господар дому. Ось

справжня людина!» І далі: «Біблія є думки Божі, це є вічне серце, а *серце вічне є й людина вічна*. «Помисли серця його в рід і рід» [там само, с. 55].

Григорій Сковорода дає відповідь на питання що є людина вільна: «Тлінний кумир обмежений, закритий тісною. *Духовна ж людина вільна*. У висоту, в глибину, в ширину літає без меж. Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Проводить віддалене, прозирає приховане, заглядає у минуле, проникає в майбутнє, ходить по поверхні океану, входить зачиненими дверима. Очі її голубині, орлині крила, прудкість оленя, лєвова відвага, вірність горлиці, вдячність лелеки, незлобність ягняти, швидкість сокола, журавлина бадьорість. Тіло її – діамант, смарагд, сапфір, яшма, фарсис, кришталь і рубін. Над головою її літає седмиця Божих птахів: дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердя. Голос її – голос грому. Несподіваний, як блискавка і як шумний буремний дух. «Де хоче, дихає» [там само, с. 46].

Про що мріяв Григорій Сковорода, в якій країні він сподівався у майбутньому жити? «Республіка, в якій хотів би жити і я, *буде країною любові, дружби, праці!* У ній не має бути ворогування й рабства... Усе загальне, спільне... Закони гуманні, мудре велике братерство, спілка співдружності людей, об'єднаних за покликанням і стремлінням, – ось що таке республіка, яка прийде на зміну царству темряви» [5, с. 5].

Який на теперішній час ми можемо спостерігати морально-правовий стан у країнах світу? Відомий громадський діяч України Віктор Андрущенко у своєму дослідженні зазначав, що «Не можна не помітити і різкий спад *морально-правової культури* країн на кожному континенті світу. Основна причина тому – неконтрольоване суспільством прагнення до збагачення будь-якою ціною. У країнах колишнього СРСР, соціалістичного табору, та соціалістичного табору світу набуло масового характеру, стан своєрідної хвороби, яка витісняє з життєвого простору мораль, заступає релігію, руйнує правову систему, фактично нівелює можливості всіх регулятивних механізмів життєдіяльності людини і суспільства.

Не є виключенням й Україна. Криза моралі і права, руйнація судової системи, недовіра до всіх владних структур, а головне – недовіра й людини до людини досягла такого рівня, коли основним правилом, а може, навіть і законом загальним орієнтиром стали норми, вперше висловленим давньоримським письменником Т. Плавтом (250 до н. е. – 184 до н. е.) «людина людині вовк». Вона відображає вияв крайнього егоїзму людини, вкрай відчутне на ставлення одне до одного, переваження в її життєдіяльності самокорисливих інтересів і потреб. Згідно з егоїзмом, задоволення людиною *особистого інтересу* розглядається як вище благо. Це «вище благо» є нічим іншим як крайнім спотворенням людської природи. Саме воно є системно-опорним для всієї ситуації соціальної турбулентності й становить основну загрозу цивілізаційній цілісності. Подолання

означеної загрози, відродження людського обличчя цивілізації, є завданням світового масштабу. *Людство має повернутися обличчям до гуманізму*» [1, с. 15].

Видатний український педагог В. Сухомлинський у справі формування особистості молодшої людини об'єднаними зусиллями сім'ї та школи теж надавав надзвичайно велике значення. «Суспільне виховання, – підкреслював він, – це сімейно-шкільне виховання» [10, с. 449]. «Пора і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть справитися з витонченими, найскладнішими завданнями становлення людини» [там само, с. 432].

Важко не погодитися з висновком В. Сухомлинського, що «Вся справа в одній дуже важливій закономірності морального виховання. Якщо людину вчать добру – вчать розумно, наполегливо, вимогливо, в результаті буде добро. Вчать злу (дуже рідко, але буває й так), у результаті буде зло. Не вчать ні добру, ні злу – все одно буде зло, тому що людина народжується істотою, здійною стати людиною, але не готовою бути людиною. Людиною її потрібно зробити». І далі: «Відносно до подоби людської, – писав А. Луначарський, – усі ми «є тільки матеріалом, тільки болванками, які потрібно сформувати, але болванками живими, що носять свій ідеал у собі самих». «Наша задача, продовжує В. Сухомлинський, полягає в тому, щоб на цих людських заготовках, поставлених природою, виходили тільки справжні люди» [там само, с. 120].

Отже, В. Сухомлинський покладає повну відповідальність за виховання молодшої людини на школу, сім'ю та на суспільство в цілому, і аж ніяк на окрему особистість. Вважаємо, що зазначена грубо матеріалістична теза, що базується на комуністичній ідеології є помилковою і не витримує критики навіть якщо врахувати лише світоглядні погляди видатного українського письменника-гуманіста, філософа і мислителя, просвітителя і педагога, предтечі нового українського письменства Григорія Сковороди.

Звернемося до історії освіти Полтавщини, наприклад, із метою визначення моральних пріоритетів у виховному процесі. У 2004 р. відбулася обласна науково-громадська конференція «Проблеми духовного виховання учнівської молоді». Вона була організована та проведена Координаційною радою Співтовариства громадських організацій м. Полтави, Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського, Полтавським державним педагогічним університетом імені В. Г. Короленка. За її результатами були прийняті рекомендації, в яких наголошувалося, що лише зусиллями педагогів навчальних закладів неможливо вирішити проблему духовного виховання учнівської молоді на високих морально-етичних принципах.

На конференції констатувалось, що в українському суспільстві панують перш за все задоволення матеріальних потреб та отримання почуттєвих насолод, що призводить до ворожнечі, задрощів, злоби, агресивності і лихослів'я,

викривляє уявлення про морально-етичні цінності, прав та обов'язки людини. Такий стан веде до деградації як окремої особистості, так і всього суспільства в цілому [6, с. 74].

Зверталася увага на те, що на 2004 рік вища і середня школи не мали ефективної системи виховання особистості, яка б гуртувалася на її свідомому саморозвитку. Наголошувалося, що у навчально-виховному процесі недостатньо уваги приділялося інтелектуальному розвитку особистості, де б інтегрувався розум і вищі почуття. Мистецтво самостійного мислення може допомогти народитися новій людині, людині третього тисячоліття – Людині Духовній.

Учасники конференції констатували, що конкретні напрями наукової та практичної діяльності в області духовного становлення особистості потребують подальшого розвитку та вдосконалення. Учасники конференції рекомендували звернути особливу увагу на використання у духовному вихованні молоді творчу спадщину митців Полтавщини та України, надавати пріоритет тим творам, які мають найбільшу художню цінність, і не допускати тих, що наносять шкоду здоров'ю людини і суперечать принципам загальнолюдської моралі, а також орієнтуватись у своїй роботі на «Виховний ідеал української молоді», який полягає у наступних духовних принципах:

1. Розвинуте свідоме почуття національного патріотизму, що ґрунтується на любові до своєї Батьківщині, свого народу, досконалому знанні української історії, української мови та української культури.

2. Оволодіння кращими надбаннями світової культури.

3. Прагнення до самовдосконалення:

– свідоме сприйняття загальнолюдських етичних норм і дотримання їх у своєму житті;

– доброзичливість і тактовність у стосунках з іншими, повага до індивідуальної свободи та людської гідності;

– відчуття краси і гармонії;

– розвинутий інтелект і різні види мислення;

– творчий підхід до вирішення проблем і особиста відповідальність за прийняте рішення.

4. Дотримання здорового способу життя як основи духовного розвитку та самовдосконалення особистості.

5. Розширення свого світогляду на основі сучасних наукових досягнень.

6. Вдосконалення творчих здібностей та обдарувань, формування конкурентоздатної особистості, спроможної працювати в сучасних ринкових умовах.

7. Надання пріоритету духовним, культурним і природним цінностям, а також суспільно-громадській діяльності на противагу еґоїстичним інтересам [6, с. 75].

З метою вдосконалення форм і методів духовного виховання учнівської молоді, на матеріалах історичної спадщини українського народу, досягнень педагогічної науки, новітніх педагогічних технологій проблемам духовного виховання в Україні сьогодні приділяється певна увага.

За минулий період на законодавчому рівні були прийняті закони, які встановили пріоритет при використанні української мови у державних установах, у засобах масової інформації, у періодичних друкованих виданнях.

Разом з цими здобутками поки що відсутні належні податкові пільги для книжкового видавництва, що також стримує розвиток україномовного середовища.

У той же час духовна криза сучасної цивілізації – криза релігії й моралі, науки і культури, філософії й освіти, інших форм духовно-практичного освоєння світу.

Означені світові процеси переломлюються й в Україні. В умовах розв'язаної росією війни та проведеної анексії Криму та частини території Донбасу, що спричинили масові вбивства, руйнації людських доль, матеріальних і духовних цінностей загострили моральні відносини в українському суспільстві з втратою «духовних орієнтирів, своєрідних опор, на яких тримається людина в життєвому просторі і часі» [2, с. 8].

У поточному році 24 лютого почалася повномасштабна агресія проти України збройними силами російської федерації. Ця подія у багатьох викликала здивування. Виникли питання: «Чому так сталося?», «Навіщо?», «З якою метою?». І до цього часу мабуть не знаходять задовільної відповіді. Бо на здоровий глузд ця війна не потрібна ні російському народу, ні тим більше українському. Безумовно, історія дасть остаточні відповіді на всі ті запитання, що нас будуть хвилювати.

Звернемо увагу на те, що військові дії російської воєнщини відбуваються з нечуваною жорстокістю по відношенню перш за все до мирного українського населення з руйнацією об'єктів забезпечення їхньої життєдіяльності.

Російська пропаганда імовірно перевершує за рівнем брехливості навіть нацистську гебелівську пропаганду. Російські верховоди не можуть правдиво пояснити мотивів своїх дій ні своєму населенню, ні світові. Очевидно інше, що ці події сталися не випадково і що до цієї війни вони готувалися заздалегідь.

Україна зараз знаходиться в епіцентрі світової економічної, екологічної та ідеологічної кризи. Своїми діями російська федерація прагне порушити світові демократичні устої, загальнолюдські цінності та чесноти, знищити фізично носії української культури та українську націю. Нав'язати народам світу свою тоталітарну систему управління, що ґрунтується на праві грубої сили.

Те, що нинішня цивілізація знаходиться на зламі природно-історичних епох із 1596-річними циклами, з 532-річним періодом і 7890-річним циклом, починаючи вже з 2015 року, ми можемо завдячувати відкриттю видатному українському вченому, археологу і культурологу, доктору історичних наук Миколі Чмихову [4, с. 173–174].

Також звертаємо увагу й на деякі застереження, що є у Вченні Жива Етика, яке було надано людству у минулому

XX столітті, «... діти Мої повинні бути мудрими у битві. Об'єднання народів прийде у битві» [7, с. 37].

«Знову забули про битву Божу, ніхто не сидить у школі під час приступу ворога. Зараз час складніший, ніж думаєте. Ніколи ворожнеча не була так сильна. Ворожнечі сили раси не підкоряються Року. Відходяча раса губить обраних нащадків, і Ми мусимо зберегти їх. Рок може бути полегшений, і битва може бути завершена скоріше... Ніщо не зупинить Руку Творця Нового ступеню миру» [7, с. 43].

Російські ідеологи проголошують свій народ, який начебто є месією для інших народів світу. Разом з цим у Вченні Живої Етики пишеться про наступне: «Хтось чекає месією для одного народу – це невігластво, бо еволюція планети має лише планетарний розмір. Саме явище всесвітності повинно бути засвоєно» [7, с. 48].

Ознаки Нового світу будуть наступними: «Чи захоче хто йти утруднено чи зрозуміє корисність співпраці, але напрям еволюції залишиться незмінним. Буде процвітати світове оновлення, співпраця, взаємодопомога, община» [8, с. 105]. Під терміном «община» маються на увазі як звичайні кооперативні об'єднання, так і громади місцевого самоврядування (за теперішньою термінологією), а також національні об'єднання на рівні держав зі світовою спільнотою дружніх країн.

Що є мир? Мир є одним з базових загальнолюдських цінностей, який потребує постійного захисту задля збереження життя на Землі [1, с. 540].

У Вченні Жива Етика «Мир – це вінець співпраці. Знаємо багато рівнозначних понять: співпраця, співдружність, община, кооператив, – ті самі сердечні об'єднуючі основи, як маяки у темряві» [8, с. 234].

Отже, для України, як ніколи, актуальним є формування нової моралі, яка б базувалася на національних культурних традиціях і загальнолюдських духовних цінностях, що дало б новий зміст освіти, його світоглядне спрямування, ціннісну палітру. Духовним же стрижнем змісту української освіти є виплекана поколіннями, науково обґрунтована й вивірена практичним досвідом *національна ідея*, становлення й зміцнення незалежної держави, розвиток вільної особистості, співпраця з усім цивілізованим світом [2, с. 9].

Висновок. Підсумовуючи та беручи до уваги все вищевикладене, пропонуємо сформулювати українську національну ідею наступним чином, яка полягає у тому, що Україна є суверенною, демократичною та соціальною державою, в якій суспільство поєднується на основі віри і служінню Богові, сформованої моралі на засадах вищих духовних цінностей і національних культурних надбань, ідеї життя її вільних громадян по волі, з притаманним почуттям любові, де панує правда і справедливість, гармонія і краса, що сприяють співпраці всіх її верств, в якій кожна людина має можливості для вільного розвитку та реалізації своїх природних здібностей і талантів, що спрямовуються на благо нинішнього і майбутніх поколінь, на збере-

ження й поліпшення природного довкілля, внесенні місії миру на Землі та має за мету створення однієї із провідних найрозвинутіших держав світу.

Перспективи реалізації даних висновків та їх подальшого дослідження. З даного дослідження маємо можливість стверджувати про наступне. Молода людина – це окрема вільна особистість, якій притаманні природні духовні якості та здібності. Завданням освіти є сприяння їх розвитку, у допомозі сформувати цілісний світогляд на основі визначених в українському суспільстві системи духовних цінностей. Запропоновані у даному дослідженні виховний ідеал української молоді та українська загальнонаціональна ідея можуть бути покладені за основу при формуванні пріоритетів розвитку української освіти у вихованні учнівської молоді.

Список використаних джерел

- Андрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу : у 2 кн. Кн. 2 : Філософія новітнього державотворення. 3-тє вид., випр., допов. Київ : Знання України, 2018. 648 с.
- Андрущенко В. Освіта як чинник подолання духовної кризи сучасної цивілізації. Вища освіта України. 2018. № 3. С. 5–13.
- Ільїн В. В. Олесь Бердник – вічна сила духовності. Бердник О. Вибрані твори. Київ : Книга, 2007. С. 5–14.
- Каганець І. В. Аріїський стандарт. Українська ідея епохи великого переходу. Київ : А.С.К., 2004. 336 с.
- Ми з України: 10 думок Григорія Сковороди про Батьківщину, правду та життя. Вечірня Полтава. 2022. 11 трав., № 14 (1519). С. 5.
- Настенко Н. Реалізація програми «Система виховання учнівської молоді на період до 2012 року» в регіоні. *Імідж сучасного педагога*. 2004. № 6 (45). С. 72–75.
- Рерих Е. И. Листы Сада Мории. Учение Живой Этики. Талсы : Латвийский Фонд Культуры, 1989. 165 с.
- Рерих Е. И. Община. Учение Живой Этики. Москва : Междунар. Центр Рерихов, 1994. 239 с.
- Сковорода Г. Про читання в міру: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи : 2 кн. Кн. 2. Київ, 1994. 480 с.
- Сухомилинский В. А. Избранные педагогические произведения в 3 кн. Кн. 3. Москва : Педагогика, 1981. 638 с.

References

- Andrushchenko, V. P. (2018). *Orhanizovane suspilstvo: problema orhanizatsii ta suspilnoi samoorganizatsii v period radykalnykh transformatsii v Ukraini na rubezhi stolit: Dosvid sotsialno-filosofskoho analizu [Organized society: the problem of organization and social self-organization in the period of radical transformations in Ukraine at the turn of the century: Experience of socio-philosophical analysis]* (Book 2: Filosofiia novitnoho derzhavotvorennia). Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V. (2018). *Osvita yak chynnyk podolannia dukhovnoi kryzy suchasnoi tsyvilizatsii [Education as a factor in overcoming the spiritual crisis of modern civilization]*. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*, 3, 5-13 [in Ukrainian].
- Ilin, V. V. (2007). *Oles Berdnyk – vichna syla dukhovnosti [Oles Berdnyk is an eternal force of spirituality]*. In O. Berdnyk, *Vybrani tvory [Selected works]* (pp. 5-14). Kyiv: Knyha [in Ukrainian].
- Kahanets, I. V. (2004). *Ariiskyi standart. Ukrainka ideia epokhy velykoho perekhodu [Aryan standard. The Ukrainian idea of the era of great transition]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
- Myz Ukrainy: 10 dumok Hryhoriia Skovorody pro Batkivshchynu, pravdu ta zhyttia [We are from Ukraine: 10 thoughts of Hryhoriy Skovoroda about the Motherland, truth and life]*. (2022). *Vechirnia Poltava*, 14 (1519), 5 [in Ukrainian].
- Nastenko, H. (2004). *Realizatsiia prohramy «Systema vykhovannia uchnivskoi molodi na period do 2012 roku» v rehioni [Implementation of the program «School youth education system for the period until 2012» in the region]*. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 6 (45), 72-75 [in Ukrainian].
- Rerykh, E. Y. (1989). *Lysty Sada Moryy. Uchenye Zhyvoi Etyky [Leaves of Morya's Garden. The Teaching of Living Ethics]*. Talsy: Latvyskiy Fond Kultury [in Russian].
- Rerykh, E. Y. (1994). *Obshchyna. Uchenye Zhyvoi Etyky [Community. The Teaching of Living Ethics]*. Moskva: Mezhdunarodnyi Tsentr Rerykhov [in Russian].
- Skovoroda, H. (1994). *Pro chytannia v miru: Traktaty. Dialohy. Prytchi. Pereklady. Lysty [About reading in moderation: Treatises. Dialogues. Parables Translations. Letters]* (Book 2). Kyiv [in Ukrainian].
- Sukhomlynskiy, V. A. (1981). *Izbrannye pedagogicheskie proizvedeniia [Selected pedagogical works]* (Book 3). Moskva: Pedahohyka [in Russian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 27.08.2022

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

A Актуалізується один із складників професійної компетентності вчителя – цифрова компетентність. Проаналізовано міжнародні та вітчизняні нормативно-правові документи з питань формування та розвитку цифрової компетентності вчителя для підвищення рівня професійної діяльності. Наведено узагальнені дані результатів самооцінювання педагогічними працівниками їхньої цифрової компетентності, визначено основні запити вчителів щодо формування траєкторії професійного розвитку, у тому числі в напрямі підвищення рівня цифрової компетентності. Доведено, що в умовах цифровізації освіти та розвитку інформаційно-цифрового освітнього середовища Нової української школи електронний підручник є чинником неперервного підвищення рівня цифрової компетентності педагогів. Розкрито сутність понять: «підручник», «електронний підручник», «цифрова компетентність». Визначено структуру цифрової компетентності вчителя.

Зроблено висновок, що цифровізація сьогодні стає мейнстримом освіти, процес є необхідним і невідворотним, тому використання електронних підручників створює реальну можливість здійснювати освітній процес на якісно новому рівні, що позитивно позначається на його ефективності й сприяє формуванню цифрової компетентності вчителя.

Ключові слова: Нова українська школа; електронний підручник; цифрова компетентність учителя

S *Havrylyshena Olena. The electronic textbook as a factor of teacher's digital competence development.*

Informatization of the education system causes the active use of information and communication technologies by subjects of the educational process, which positively affects its effectiveness and contributes to teachers' professional competences development. The article singles out a component of a teacher's professional competence – digital competence, which means the ability and skill of systematic, logical and systematic use of information and communication technologies, indicates its modernity, mobility and competitiveness and is one of the important competences of a teacher in implementing the concept of the New Ukrainian School. A factor of its formation and development is the introduction and use of electronic textbooks, which are adapted to the conditions of continuous informatization of education. The essence of the concepts: «textbook», «electronic textbook», «digital competence» is revealed. The components of a teacher's digital competence are determined. The main international documents on the digitalization of education, which reflects the development of the concepts of «digital competence», «digital competence of the teacher» and their components, were analyzed. The Standard Educational Program for improving the qualifications of pedagogical staff on the development of digital competence, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 10.12.2021 № 1340, was considered as a way of integrating Ukraine into the European educational space. It was found that a modern teacher of a general educational institution must navigate the information space, receive information and operate it in accordance with the requirements of professional activity, including developing their own electronic products: electronic lesson plans, demonstration material, etc., to be competitive in the educational space of the information society.

Key words: New Ukrainian school; electronic textbook; digital competence of the teacher

Гаврилишена Олена Олександрівна, кандидатка педагогічних наук, старша наукова співробітниця відділу науково-методичного забезпечення видання навчальної літератури, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», Київ, Україна

Havrylyshena Olena, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Scientific and Methodological Support of Publication of Educational Literature, State Scientific Institution «Institute of Modernization of the Content of Education», Kyiv, Ukraine

E-mail: Havrylyshena2105@gmail.com

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Особливої актуальності в контексті модернізації освіти, переходу до нової освітньої парадигми «школи праці» [3], реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти, що визначено законами України «Про освіту» [9], «Про повну загальну середню освіту» [10], Концепцією реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [6] тощо. набуває питання впровадження цифрових технологій в освітній процес.

Цифровізація є не тільки технологією чи продуктом, але й новим підходом у створенні і використанні цифрових ресурсів, який має забезпечити якісну й неперервну осві-

ту за різними формами навчання. Виникає потреба в зміні методики навчання та викладання, розвитку та удосконаленні рівня володіння цифровою компетентністю педагога через запровадження цифрових інструментів освітньої діяльності. Використання електронних підручників (е-підручників) в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти створює нові можливості підвищення рівня професійної підготовки вчителя, сприяє розвитку цифрової компетентності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах цифрової трансформації суспільства України висвітлюють науковці В. Биков [1], І. Іванюк [4], Л. Карташова, С. Литвинова [11] та ін. Пробле-

му підготовки вчителів до професійної діяльності, формування цифрової компетентності у системі післядипломної освіти досліджують українські вчені Н. Білик [2], І. Ветров [11], О. Овчарук [4], В. Пилипенко [2], О. Чабан [11]. Дослідженню різних аспектів упровадження е-підручників в освітній процес загальної середньої освіти України присвятили свої праці І. Женченко, М. Женченко, О. Мельник, Я. Прихода [16]. Обґрунтування ролі е-підручників як основи системи технологічно-педагогічного змісту визначені у працях зарубіжних учених Лі Ватанабе-Крокетт (Watanabe-Crockett L.) [15], М. Келер (Koehler M.), П. Мішра (Mishra P.), В. Каїн (Cain W.) [17].

Однак за результатами проведених досліджень вітчизняні вчені [1; 4; 11] вказують на недостатній рівень цифрової компетентності педагогів та окреслюють наступні причини: відсутність системного підходу до розроблення державної освітньої політики з питань упровадження цифрових технологій в освітній процес; відсутність стандартів цифрової компетентності (в повній мірі не формується цифрова компетентність ні під час навчання майбутніх учителів, ні при здійсненні вчителями професійної педагогічної діяльності, ні під час підвищення кваліфікації педагогічного працівника); низька доступність цифрових технологій для всіх учасників освітнього процесу, особливо у віддалених територіях країни, як наслідки: відсутність мотивації, досвіду, вміння і навичок використання електронних освітніх ресурсів (ЕОР), у тому числі е-підручників.

Враховуючи невідворотність подальшої цифровізації як глобального, так і національного явища, реформування загальної середньої освіти має відбуватись відповідно до сучасних вимог цифрового суспільства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Інтенсивне поширення цифрових технологій в освітній галузі водночас характеризується недостатньою реалізацією їхнього потужного педагогічного потенціалу. У статті проаналізовано міжнародні стандарти ЮНЕСКО [14], Європейську рамку цифрової компетентності педагогічних працівників (European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu) [13] та визначено компоненти цифрової компетентності вчителя.

Зважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених, поза увагою залишається дослідження використання е-підручників як дієвого інструменту цифрової педагогіки сучасної української школи у формуванні цифрової компетентності вчителя.

Мета статті: теоретично обґрунтувати значущість застосування е-підручників як інструменту цифрової педагогіки у формуванні цифрової компетентності вчителя.

Викладення основного матеріалу. Одним із основних напрямів реформування освіти відповідно до Концепції «Нова українська школа» (НУШ) є «наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти», який «має стати інструментом забезпечення успі-

ху Нової української школи» [6], тому важливим є забезпечення професійної підготовки педагогів, формування у них базових і предметних компетентностей, особливе місце серед яких займає цифрова компетентність.

Останнім часом дослідники дійшли одностайності у визначенні терміну «цифрова компетентність – здатність використовувати цифрові медіа й ЕОР, розуміти і критично оцінювати різні аспекти цифрових медіа і медіаконтенту, а також якість, що вказує на рівень кваліфікації практичного використання ЕОР. Українським ученим В. Биковим сформульовано визначення цього терміну: «цифрова компетентність учителя – знання, вміння та навички в галузі ІКТ та здатність їхнього застосування в професійній діяльності» [1].

Цифрова компетентність учителя означає здатність і вміння систематичного, логічного та системного використання ІКТ, вказує на його сучасність, мобільність і конкурентоздатність.

Погоджуємось із думкою О. Овчарук про те, що формування цифрової компетентності вчителя передбачає використання новітніх цифрових засобів, уміння створювати відповідне середовище для своїх учнів, знати шляхи та засоби безпечного поведіння в мережі Інтернет, а також уміти захищати особисту інформацію у цифровому просторі. Також дані навички мають доповнюватися такими якостями, як критичне мислення, медіаграмотність, комунікаційні навички тощо [5, с. 53].

Проаналізуємо міжнародний досвід щодо напрацювання концептуальних підходів і рамок до формування та розвитку цифрової компетентності вчителя, які є стратегічним завданням систем європейської освіти та використовуються нині у процесі розроблення сучасних стандартів і навчальних програм НУШ. Робота з питань створення рамкових документів у сфері освіти здійснюється Європейським дослідницьким центром, який у 2017 році організував робочу групу, розробив і представив Європейську рамку цифрової компетентності педагогічних працівників (European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu) [13].

Цифрову компетентність визначено як упевнене та ґрунтовне користування засобами ІКТ у таких сферах, як робота (можливість працевлаштування), освіта, дозвілля, залучення та діяльність у житті суспільства, що є життєво необхідними для щоденного соціально-економічного життя. Означена Рамка включає модель формування та розвитку цифрової компетентності вчителя, окреслює шість галузей (від А1 до С2) і 22 складники: від обізнаності з питань цифрових технологій до їхнього дослідження, а далі до рівнів вивчення цифрових технологій для підвищення рівня професійної діяльності, інтеграції цифрових технологій у професійну діяльність, експертизи цифрових технологій, керівництва та інновацій.

Розкриємо їх: галузь 1 – спрямована на професійне середовище та використання освітянами цифрових

технологій у професійній взаємодії з колегами, учнями, батьками та іншими зацікавленими сторонами для професійного розвитку та створення колективних здобутків закладу освіти; галузь 2 – компетентності та якості, необхідні для ефективного та відповідального використання, створення й обміну цифровими ресурсами для навчання; галузь 3 – присвячена управлінню використанням цифрових технологій у навчанні; галузь 4 – використання цифрових стратегій для оцінювання; галузь 5 – орієнтована на можливості цифрових технологій для вдосконалення

стратегій викладання та навчання; галузь 6 – детально подає опис конкретних компетентностей учителя, якими необхідно володіти для формування цифрової компетентності учнів. Підходи, окреслені у Рамці [13], покладено в основу Концепції Нової української школи [6].

Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) у 2018 р. опублікувала версію 3 Рамки цифрової компетентності педагогів (UNESCO ICT competency framework for teachers. Version 3) [14, с. 10] (рис. 1):

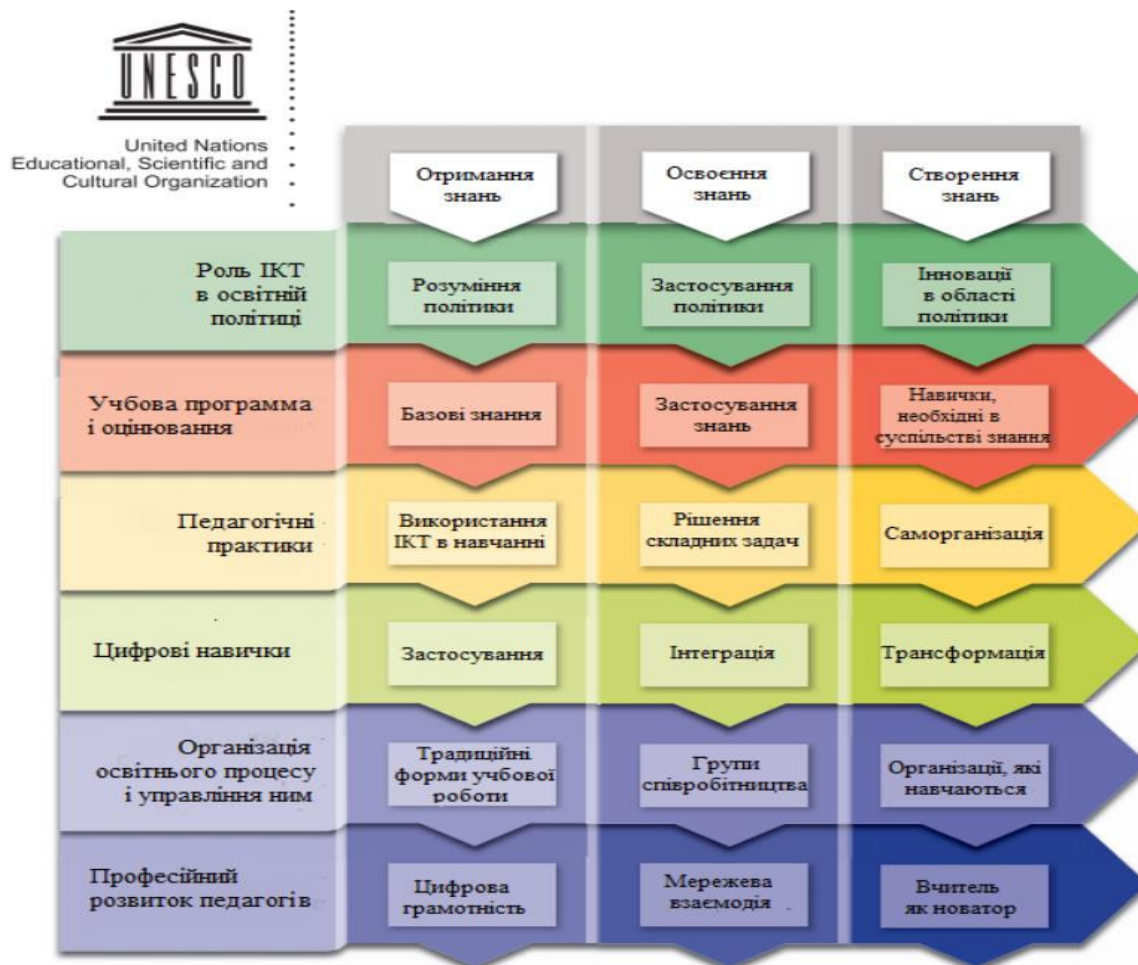

Рис. 1. Структура ІКТ компетентностей вчителів. Версія 3. Рекомендації ЮНЕСКО

Згідно з документом цифрова компетентність педагога охоплює 18 компетенцій, які структуровано відповідно до шести аспектів професійної діяльності педагога: роль ІКТ в освітній політиці, навчальна програма і оцінювання, педагогічні практики, цифрові навички, організація освітнього процесу й управління ним, професійний розвиток педагогів.

Рекомендації ЮНЕСКО описують три послідовних етапи (рівні) оволодіння вчителями навичками використання ІКТ у педагогічних цілях: отримання знань, освоєння знань, створення знань. За європейськими рамками цифрової компетентності педагогів DigCompEdu кожен із трьох рівнів можна розділити на дві категорії [14, с. 28–33] (табл. 1):

Таблиця 1

Характеристика рівнів оволодіння вчителями навичками використання ІКТ

Рівень	Характеристика
Новачок (A1). Усвідомлення (рівень отримання знань)	Новачки усвідомлюють потенціал цифрових технологій для підвищення педагогічної та професійної компетентності, однак мало запроваджують їх на заняттях, а в основному використовують для підготовки уроку, що допомагає їм забезпечувати адміністративні або організаційні комунікації. Новачкам потрібні настанови та заохочення, щоб розширити знання, навички і застосувати у педагогічній сфері.

Таблиця 1 (Подовження)

1	2
Дослідник (A2). Дослідження (рівень отримання знань)	Дослідники усвідомлюють потенціал цифрових технологій і зацікавлені у вивченні їх для підвищення професійної компетентності, використовують цифрові технології, але без системного та послідовного підходу. Потребують заохочення, розуміння та натхнення (за допомогою прикладу колег, залучення до обміну практиками).
Інтегратор (B1). Інтеграція (рівень освоєння знань)	Інтегратори експериментують з різноманітними цифровими технологіями контекстів для різних цілей, інтегруючи їх у професійну діяльність. Творчо використовують їх для ефективної професійної діяльності, прагнуть збільшити кількість ІТ-інструментів і практик їхнього використання. Проте, все ще намагаються визначити, які інструменти працюють найкраще в різних педагогічних ситуаціях, узагальнити, які цифрові технології сприяють реалізації різних педагогічних стратегій і методів. Інтеграторам потрібно більше часу для експериментів і роздумів, доповнених спільним заохоченням й обміном знань.
Експерт (B2). Експертиза (рівень освоєння знань).	Експерти впевнено використовують цифрові технології, творчо і критично підвищують рівень професійного їхнього використання, цілеспрямовано підбирають цифрові технології до конкретних ситуацій, визначають переваги і недоліки різних цифрових стратегій. Експерти відкриті для нових ідей, використовують експерименти як засіб розширення, структурування та закріплення переліку власних педагогічних стратегій. Експерти є основною рушійною силою навчальної організації, яка впроваджує інноваційну практику.
Керівник (C1). Керівництво і управління (рівень створення знань)	Лідери мають послідовний і комплексний підхід використання цифрових технологій для підвищення рівня професіоналізму, широкий спектр цифрових стратегій з яких вони знають, як вибрати найвідповіднішу для конкретної ситуації. Вони постійно аналізують, синтезують та впроваджують нові практики. Організують обмін ідеями з колегами, постійно інформують про нові події, ресурси, є джерелом натхнення для тих, кому передають свої знання.
Інноватор (C2). Інновації (рівень створення знань)	Інноватори беруть під сумнів адекватність сучасних цифрових педагогічних практик, за якими вони самі є лідерами. Вони стурбовані обмеженнями або недоліками цих практик і готові до інновації щодо покращення ресурсів та інструментів. Інноватори експериментують із високо інноваційними та складними цифровими технологіями та (або) розробляють нові педагогічні підходи. Інноватори – це унікальні і рідкісні вчителі. Вони реалізують інновації і є зразком для інших.

Мета рамки DigCompEdu – відобразити й описати характерні для педагогічних працівників цифрові компетенції. Вона охоплює 22 компетенції, розподілені на шість сфер, і

передбачає шестирівневу (A1-C1) модель просування, покликану допомогти викладачам в оцінці та розвитку власної цифрової компетенції [12, с. 29] (рис. 2):

Рис. 2. Модель прогресії DigCompEdu

У центрі уваги нетехнічні навички, Рамка має на меті деталізувати, як цифрові технології можуть бути використані для підвищення фахового рівня педагогів та інновацій в

освіті та навчанні розвиток цифрової компетентності учнів. Рівні професійного росту пов'язані з таксономією навчальних цілей і результатів Блума. Загально визнано, що

ця таксономія добре пояснює когнітивні етапи будь-якого освітнього прогресу. На перших двох етапах рамки DigCompEdu, новачок (A1) та дослідник (A2), викладачі засвоюють нову інформацію та розробляють основні цифрові практики. На наступних двох етапах, інтегратор (B1) та експерт (B2), викладачі розширюють та обмірковують свої цифрові практики. На найвищих стадіях, лідер (C1) та піонер (C2), викладачі передають свої знання, аналізують передові практики та розробляють нові. Для кожного рівня компетентності підбрано зображення, щоб звернути особливу увагу на використання цифрових технологій, типових для певного етапу компетентності. На рівні інтегратора (B1), який стосується практик викладання, зображення відображає напрям фокусу розвитку компетентності педагога на інтеграцію низки цифрових технологій у навчання та для навчання. Це означає, що наступним кроком для розвитку цифрової компетентності цієї людини буде перехід до фази експерта (B2), тобто отримання більшої впевненості, кращого розуміння того, що працює, коли і як, а також можливості пошуку інноваційних рішень для складних ситуацій. У цьому сенсі дескриптори також стосуються відносної ролі педагога в професійній спільноті. Наприклад, у групі викладачів, які співпрацюють над проектом, інтегратор (B1) ідеально підходить для пошуку нових ідей та інструментів, тоді як колега на рівні експерта (B2) може краще вирішити як їх реалізувати. Колега на рівні дослідника (A2) може найкраще визначити можливі проблеми, з якими можуть зіткнутися учні у процесі використання цифрових технологій. Роль керівника (C1) або піонера (C2) команди полягає у формуванні проекту, у якому б використовувався інноваційний потенціал цифрових технологій для підвищення рівня навчання та розширення можливостей учнів. DigCompEdu – це науково обґрунтована система, яка допомагає керувати політикою розвитку цифрової компетентності педагогів і може бути адаптованою для впровадження регіональних і національних інструментів і навчальних програм. Вона забезпечує комунікацію і співпрацю, що допоможуть діалогу та обміну найкращими практиками за кордоном.

Запропоновані рамки цифрової компетентності мають на меті підтримувати постійний професійний розвиток усіх учасників освітнього процесу. Вони не є формувальною основою або інструментом оцінки ефективності. Рівні кваліфікації у рамках розроблені для того, щоб піднімати досягнення та заохочувати педагогів розвивати свої здібності, підвищувати їхню впевненість і компетентність. Рамку DigCompOrg розроблено для того, щоб зосередити увагу переважно на навчання, оцінюванні та пов'язаних із ними інноваційними заходами з використанням цифрових технологій, що проводяться певним закладом освіти.

Перехід на дистанційну форму здобуття освіти в Україні під час карантину через пандемію COVID-19 сприяв актуалізації питання формування та розвитку цифрової компетентності педагогів.

Серед проблем, яким було присвячено дослідження вчених І. Женченко, М. Женченко, О. Мельник, Я. Прихода [16] вивчалось питання особливостей використання вчителями різних видів електронних освітніх ресурсів під час карантину через пандемію COVID-19, було розглянуто й цифрову компетентність педагогів.

Респондентів (576 педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти з усіх областей України) попросили оцінити власний рівень цифрової компетентності за 5-ти бальною шкалою, де 1 – це найнижчий рівень, а 5 – найвищий, та отримали наступні дані: 0,5 % учителів оцінили власну цифрову компетентність на 1 бал; 1,6 % – 2; 19,8 % – 3; 57,3 % – 4; 20,8 % – 5. Однак, отримані дані, не відображають реальний стан розвитку зазначеного поняття, оскільки кожен з опитаних по-різному розуміли, що таке цифрова компетентність, а також її складники та поділ на певні рівні розвитку.

У період з 12 січня по 28 лютого 2021 р. вченими Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України було проведено онлайн-опитування, спрямованого на виявлення готовності освітян до використання засобів ІКТ для забезпечення дистанційного навчання учнів, а також визначення освітніх ресурсів, електронних засобів навчання, що користуються найбільшим попитом у вчителів в умовах карантину через COVID-19. Наведено узагальнені дані результатів самооцінювання педагогічними працівниками їхньої цифрової компетентності [11].

Проаналізуємо результати IV блоку «Цифрова компетентність учителя», який передбачав проведення педагогічними працівниками самооцінювання рівня цифрової компетентності. Питання були сформовані на основі міжнародних підходів, включали такі рівні: базовий користувач, незалежний користувач, професійний користувач, що окреслювало п'ять сфер цієї компетентності: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпека, вирішення проблем, за якими і було побудовано самооцінювання педагогічних працівників під час даного дослідження.

Отримано наступні результати:

1. Позитивна тенденція спостерігалася у сфері «Інформація та цифрова грамотність». Переважна більшість педагогічних співробітників уміє шукати інформацію на рівні незалежного (44,6 %) та професійного (21,5 %) користувача.

2. У сфері «Комунікація та співробітництво» педагогічні працівники також мають високі рівні. Переважна більшість респондентів вміє спілкуватись, використовуючи різні засоби комунікації на рівні професійного (66,7 %) та незалежного (11,5 %) користувача.

3. У сфері «Створення цифрового контенту» рівень професійного користувача у середньому мають лише 8 % респондентів. Саме у цій сфері виникають проблеми, що впливають на формування культури академічної доброчесності у суспільстві.

4. У сфері «*Безпека*» питання стосувались двох напрямів: забезпечення безпеки своїх цифрових пристроїв і безпека, пов'язана з власним здоров'ям і навколишнім середовищем і кожен з них має різні показники щодо рівнів цифрової компетентності педагогічних працівників. Перший напрям передбачав наявність умінь забезпечити захист системи пристроїв і програм (базовий рівень – 54,7 %, незалежний рівень – 32,55 %) та захистити персональну інформацію на своїх цифрових пристроях (базовий рівень – 47,3 %, незалежний рівень – 34,9 %). Другий напрям передбачав наявність умінь використовувати ІКТ безпечно для власного здоров'я (професійний рівень – 43,9 %, незалежний – 34 %) та знання стосовно впливу цифрових технологій на повсякденне життя та навколишнє середовище (незалежний рівень – 44 %, професійний – 43,5 %). Рівень професійного користувача щодо забезпечення безпеки своїх цифрових пристроїв і персональних даних у середньому мають 15 % респондентів, тому саме цьому питанню варто приділити більше уваги.

5. У сфері «*Вирішення проблем*» професійний рівень користувача у середньому мають 12 % респондентів, що свідчить про певні прогалини у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, що потребують доопрацювання. Половина респондентів мають базовий рівень користувача у цій сфері, про що свідчать такі дані: вміння вирішувати проблеми, що виникають при використанні цифрових технологій (базовий рівень – 56,5 %, незалежний – 37,3 %); вміння вибрати та використати відповідний цифровий інструмент або сервіс для вирішення нетехнічних проблем (базовий рівень – 42,6 %, незалежний – 36,9 %); вміння вибрати та використати відповідний цифровий інструмент для вирішення технологічних проблем (базовий рівень – 54,7 %, незалежний – 38,6 %); усвідомлення потреби в оновленні навичок у галузі цифрових технологій (незалежний рівень – 47,5 %, базовий – 47,5 %).

Виявлені під час опитування 2021 р. проблеми було згруповано у напрями: відсутність якісного Інтернету; брак часу через збільшення навантаження для вчителя; недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти; недостатній рівень цифрової компетентності вчителів; зниження рівня якості надання освітніх послуг. Позитивним є те, що вчителі почали опановувати нові онлайн-інструменти та шукати зручні для себе та учнів навчальні платформи, що дозволили забезпечити дистанційне навчання, висловлюють готовність до підвищення фахового рівня з питань використання ІКТ, активніше беруть участь у вчительських онлайн-спільнотах.

Проведене опитування дозволило вперше в Україні використати інструмент самооцінювання цифрової компетентності вчителів на основі Рамки цифрової компетентності для освітян (DigCompEdu) [13].

Питання інтеграції вітчизняної освіти в європейський освітній простір є вкрай актуальним сьогодні. Це вимагає

також однакових з Європейським Союзом підходів до цифрової компетентності педагогів.

Спираючись на відповідні міжнародні документи з питань цифрової освіти та цифрової компетентності педагогів [13; 14], а також вітчизняні нормативно-правові документи [6; 9; 10], робоча група розробила Типову освітню програму підвищення кваліфікації педагогічних працівників із розвитку цифрової компетентності (далі – Типова програма), яку затверджено Наказом МОН України від 10.12.2021 № 1340. Зазначена програма охоплює 5 модулів, очікуванні результати до кожного з них, орієнтовні етапи розвитку цифрової компетентності слухача/слухачки за темами кожного модуля та узагальнені результати навчання (етапи розвитку цифрової компетентності слухача/слухачки) за Типовою програмою. Розподіл годин за видами діяльності, поданий у Типовій програмі, так само як і обсяг підвищення кваліфікації з розвитку цифрової компетентності за окремими модулями, є орієнтовним та може бути змінено суб'єктом підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників залежно від потреб і рівня цифрової компетентності слухача/слухачки [8].

Велика швидкість зростання потоків нової інформації, оновлення технологій її оброблення та зберігання, зумовило розвиток нових технологій навчання, запровадження сучасних освітніх інструментів, що впливають на ефективність процесу навчання. Класичні парадигми щодо організації освітнього процесу нині описуються як нездатні забезпечити адекватну підготовку людини до життя «онлайн». У науковому дискурсі домінують ідеї про те, що «аналогова» класична система освіти значно поступається «цифровій» сучасній версії. Однак технологічний бік справи далеко не завжди є найважливішим у процесі цифровізації освіти, значущим є об'єктивна і суб'єктивна готовність викладачів і здобувачів освіти до роботи в цифровому інформаційному просторі. Це пов'язано з різними рівнями комп'ютерної грамотності та інформаційної культури, насамперед, учителів, що робить нерівномірним трансфер навчання в онлайн-форматі.

Засновник фонду Global Digital Citizen Foundation Лі Ватанабе-Крокетт (Lee Watanabe Crockett) у своїй праці згадує «глобального вчителя цифрових технологій», який відіграє важливу роль у створенні сучасного освітнього середовища учнів. У своїй діяльності вчитель цифрових технологій, як провідник цифрового глобалізаційного напрямку розвитку людської цивілізації повинен: мати глибоку технологічну компетентність, досвід роботи з широким спектром засобів ІКТ, здатність і бути готовим навчатися протягом життя; розуміти переваги та небезпеки використання технологій для учнів; бути адаптивним і творчим [15].

Науковці розглядають також нову теорію навчання, яка є теорією навчання для цифрового віку і була введена як теорія навчання, заснована на передумові про те, що знання існує в світі, а не в голові особистості.

Цифровізація освіти веде до зміни дидактичного процесу. Сучасна освіта вимагає нового підручника, який має формувати освітнє середовище, здатне створити конструктивні завдання і сформувати в учнів навички XXI століття. Характеристиками підручників нового покоління є: відображення результатів навчання, забезпечення максимальної незалежності учнів у навчанні, облік потреб і особливостей учнів, надання можливостей створення учнями власного навчального продукту.

Так, у Законі України «Про освіту» внесені зміни до визначення терміну «підручник»: 51) підручник – вид навчальної літератури, що містить систематизоване викладення навчального матеріалу та завдання для досягнення певних результатів навчання відповідно до модельної та/або навчальної програми (для повної загальної середньої освіти), складником якого є інтерактивний електронний додаток, вимоги до якого встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки (Частину першу статті 1 доповнено пунктом 51 згідно із Законом № 1951-IX від 14.12.2021 – набирає чинності з 01.01.2024) [9].

Формування цифрової компетентності вчителя передбачає «впевнене, а водночас, критичне застосування ІКТ для створення, пошуку, оброблення, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні». Одним із креативних мотиваційних засобів оволодіння сучасними знаннями, формування та розвитку цифрових компетентностей педагогів, вбачається використання е-підручників. Дослідження українських учених щодо використання електронних засобів навчального призначення також визначило вимоги до їхнього використання та сприяло прийняттю Міністерством освіти і науки України Положення про електронний підручник, яке однією з вимог до е-підручника визначає наявність мультимедійного контенту – сукупність даних інтерактивного вмісту, представленого у форматах відео, анімації, об'єктів віртуальної, доповненої реальності, комп'ютерних моделей (симуляторів), а також їхнього поєднання з аудіоінформацією, текстом, зображеннями [7].

У Законі України «Про освіту», Положенні про електронний підручник даний засіб навчання визначається як «електронне навчальне видання із систематизованим викладенням навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів і забезпечує інтерактивну взаємодію» [9; 7].

М. Келер, П. Мішра і В. Каїн [12] наголошують на необхідності ефективно об'єднувати зміст, педагогіку та технології в е-підручниках і визначають їхню нову роль як основу системи технологічно-педагогічного змісту (ТРАСК).

Організація освітньої діяльності в умовах е-середовища спрямовувалась на оптимальне розв'язання фундаментальних дидактичних задач з максимально необхідним охопленням усього кола переваг ІКТ. У Концептуальних засадах реформування середньої школи «Нова українська школа» наголошується на проблемах цифровізації освіти

відносно підготовки педагога, зокрема, що «збільшується цифровий розрив між учителем і учнем. Багато педагогів ще не вміє досліджувати проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з великими масивами даних, робити і презентувати висновки, спільно працювати онлайн у навчальних, соціальних і наукових проєктах тощо» [6, с. 4].

Підтримка спроможності вчителів у застосуванні цифрових технологій в професійній діяльності залежить від освітньої політики, яка здійснюється у країні, тому необхідний системний підхід до розроблення інноваційного педагогічного інструментарію (форм, методів, прийомів і засобів) постійного підвищення цифрової компетентності сучасного педагога.

Результати дослідження. Доведено, що використання е-підручників дозволяє активізувати освітній процес, індивідуалізувати навчання, підвищити наочність навчального матеріалу, поєднувати теоретичні знання із закріпленням практичних навичок, підвищити і підтримувати інтерес учнів до навчання, формувати інформаційно-комунікаційну компетентність здобувача освіти та цифрову компетентність учителя. Важливою передумовою формування цифрової компетентності вчителя є мотивація до оволодіння й застосування цифрових технологій.

Висновки з даного дослідження. Відповідно до викладеного вище, зробимо висновок: від цифрової грамотності вчителя залежить якість навчання учнів, тому для досягнення поставлених освітніх цілей рівень професійної підготовки вчителя має відповідати сучасним вимогам і викликам суспільства, що потребує вдосконалення цифрової компетентності педагогічних працівників закладу освіти у відповідності до вимог цифрового суспільства.

Подальшого дослідження потребує обґрунтування особливостей використання електронного підручника як засобу адаптивної технології в умовах дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Биков В. Досвід: Цифрове навчальне середовище. «Цифрова компетентність учителя». URL: <https://www.facebook.com/uesaccent/photos/pcb.1809058149395875/1809406709361019>. Назва з екрану.
2. Білик Н. І., Пилипенко В. В., Шостя С. П. Розвиток цифрової компетентності педагогічних працівників у системі післядипломної освіти. *Імідж сучасного педагога* : електрон. наук. фах. журн. (категорія «Б»). 2020. № 6 (195). С. 15–20. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-15-20](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-15-20). URL: <http://isp.poiippo.pl.ua/article/view/217445>.
3. Гаврилишена О. О. Підручник як засіб реалізації сучасної освітньої парадигми «школа праці». *Інновації в сучасній освіті: український та світовий контекст* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 09-10 черв., 2022) / [ред. В. М. Черняк]. Тернопіль : ВЦ ТОКІППО, 2022. С. 99–102.
4. Іванюк І., Овчарук О. Результати онлайн-опитування «Готовність і потреби вчителів щодо використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину: 2021» : аналітичний звіт. Київ : ІІТЗН НАПН України, 2021. 55 с.
5. Овчарук О. Цифрова компетентність учителя: міжнародні тенденції та рамки. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 4 (100). С. 52–55. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/66/57>.
6. Про затвердження плану заходів на 2017–2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#n8>.

7. Про затвердження Положення про електронний підручник від 02.05.2018 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18#Text>.
8. Про затвердження типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності : наказ МОН України від 10.12.2021 № 1340. URL: <file:///C:/Users/Hp/Downloads/61b6fc314f312791981409.pdf>.
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
10. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 13.07.2020 р. № 764-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text/>.
11. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: 2021 (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19) : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 2 берез. 2021 р.) / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : ІІТЗН НАПН України, 2021. 116 с.
12. Koehler M. J., Mishra P., Cain W. What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? *Journal of Education*, 2013. № 193 (3). P. 13-19. URL: <https://doi.org/10.1177/002205741319300303>.
13. Redecker C. European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu (No. JRC107466). *Joint Research Centre (Seville site)*. 2017. [Online]. URL: file:///C:/Users/Hp/Downloads/pdf_digcomedu_a4_final.pdf.
14. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265721>.
15. Watanabe-Crockett, L. This is what a global digital teacher is and why the worlds needs them. 2018. URL: <https://www.wabisabilearning.com/blog/global-digital-teacher>.
16. Zhenchenko M., Melnyk O., Prykhoda Y., Zhenchenko I. Experience of use of electronic educational resources by Ukrainian teachers during the distance learning due to the COVID-19 pandemic (March-May 2020). *CEUR Workshop Proceedings*. 2022. Vol. 3104. P. 55-65. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-3104/paper158.pdf>.
5. Ovcharuk, O. (2019). Tsyfrova kompetentnist uchytelia: mizhnarodni tendentsii ta ramky [Teacher digital competence: international trends and frameworks]. *Nova pedahohichna dumka [A new pedagogical thought]*, 4 (100), 52-55. Retrieved from <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/66/57> [in Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2017-2029 roky iz zaprovadzhennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» [On the approval of the action plan for 2017-2029 for the implementation of the Concept of State Policy Implementation in the Reform of General Secondary Education «New Ukrainian School»]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 hrudnia 2017 r. № 903. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronnyi pidruchnyk [On the approval of the Regulation on the electronic textbook]* vid 02.05.2018 № 440. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18#Text> [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia typovoi prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv z rozvytku tsyfrovoy kompetentnosti [On the approval of a typical program of professional development of pedagogical workers on the development of digital competence]*: nakaz MON Ukrainy vid 10.12.2021 № 1340. Retrieved from <file:///C:/Users/Hp/Downloads/61b6fc314f312791981409.pdf> [in Ukrainian].
9. *Pro osvitu [About education]*: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
10. *Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [About complete general secondary education]*: Zakon Ukrainy vid 13.07.2020 r. № 764-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text/> [in Ukrainian].
11. Ovcharuk, O. V. (Ed.). (2021). *Tsyfrova kompetentnist suchasnoho vchytelia novoi ukrainskoi shkoly: 2021 (Podolannia vykykiv u period karantynu, sprychynenoho COVID-19) [Digital competence of the modern teacher of the new Ukrainian school: 2021 (Overcoming challenges during the period of quarantine caused by COVID-19)]*: zb. materialiv vseukr.nauk.-prakt.seminaru. Kyiv: IITZN NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Koehler, M. J., Mishra, P., & Cain, W. (2013). What is Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK)? *Journal of Education*, 193 (3), 13-19. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/002205741319300303>.
13. Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu (No. JRC107466). *Joint Research Centre (Seville site)*. [Online]. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/european-framework-digital-competence-educators-digcompedu>.
14. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265721>.
15. Watanabe-Crockett, L. (2018). *This is what a global digital teacher is and why the worlds needs them*. Retrieved from <https://www.wabisabilearning.com/blog/global-digital-teacher>.
16. Zhenchenko, M., Melnyk, O., Prykhoda, Y., & Zhenchenko, I. (2022). Experience of use of electronic educational resources by Ukrainian teachers during the distance learning due to the COVID-19 pandemic (March-May 2020). *CEUR Workshop Proceedings*, 3104, 55-65. Retrieved from <http://ceur-ws.org/Vol-3104/paper158.pdf>.

Reference

1. Bykov, V. *Dosvid: Tsyfrovo navchalne seredovyshe. «Tsyfrova kompetentnist uchytelia» [Experience: Digital learning environment. «Teacher's Digital Competence»]*. Retrieved from <https://www.facebook.com/uesaccent/photos/pcb.1809058149395875/1809406709361019> [in Ukrainian].
2. Bilyk, N. I., Pylypenko, V. V., & Shostya, S. P. (2020). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pislyadyplomnoyi osvity [Development of digital competence of pedagogical workers in the system of postgraduate education]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of the modern teacher]*, 6 (195), 15-20. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-15-20](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-15-20). Retrieved from: <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/217445> [in Ukrainian].
3. Havrylyshena, O. O. (2022). Pidruchnyk yak zasib realizatsii suchasnoi osvitnoi paradyhmy «shkola pratsi» [Textbook as a means of implementing the modern educational paradigm «labor school»]. In V. M. Cherniak (Ed.), *Innovatsii v suchasni osviti: ukrainskyi ta svitovyi kontekst [Innovations in modern education: Ukrainian and world context]*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 99-102). Ternopil: VTs TOKIPPO [in Ukrainian].
4. Ivaniuk, I., & Ovcharuk, O. (2021). Rezultaty onlain-opytuvannia «Hotovnist i potreby vchyteliv shchodo vykorystannia tsyfrovyykh zasobiv ta IKT v umovakh karantynu: 2021» [Results of the online survey «Readiness and needs of teachers regarding the use of digital tools and ICT in quarantine conditions: 2021»]: analitychnyi zvit. Kyiv: IITZN NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 25.08.2022

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПИТУВАННЯ ЩОДО ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

A Представлено результати онлайн-опитування вчителів у 2022 р. щодо їхньої цифрової компетентності в умовах організації дистанційного навчання, здійснене Інститутом цифровізації освіти НАПН України. Інструментарій опитування побудовано на основі «Рамки цифрової компетентності для громадян: вісім рівнів майстерності з прикладами використання», що визначає стандарти цифрової компетентності за п'ятьма сферами: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпека, вирішення проблем. Наведено узагальнені дані результатів самооцінювання цифрової компетентності за трьома рівнями: базовий користувач, незалежний користувач, професійний користувач.

Ключові слова: дистанційне навчання; вчитель; результати опитування; загальна середня освіта; вчитель; педагогічні працівники; інформаційно-комунікаційні технології

S *Ivaniuk Iryna, Ovcharuk Oksana. The analysis of survey results regarding teacher's digital competence in distance education organization.*

The article presents the results of a survey of teachers in January – February 2022 regarding their digital competence in the conditions of the distance learning organization, which was conducted by the Institute of Digitalization of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine. 54,254 respondents took part in the survey, including teachers, heads of secondary schools, and other pedagogical workers. Most respondents are primary school teachers, teachers of foreign languages, Ukrainian and literature, mathematicians and school administrators. The used survey tools are based on the international document «Digital Competence Framework for Citizens: Eight Levels of Mastery with Examples of Use» (DigComp2.1: Digital Competence Framework for Citizens), which defines the standards of digital competence and serves as a reference for the countries of the European Union. The definition of the concept of «digital competence» is given. The results of an online survey on the level of digital competence in five areas were analyzed: information and digital literacy, communication and cooperation, the creation of digital content, security, problem solving. Summarized data on the results of self-assessment by pedagogical workers of their digital competence at three levels: basic user, independent user, professional users are presented. The analysis and interpretation of quantitative data was carried out using the methods of descriptive and mathematical statistics, the results are presented in the form of diagrams and their interpretations, arranged according to the relevant thematic blocks.

Key words: distance learning; teacher; survey results; secondary education; teacher; teaching staff; information and communication technologies

Іванюк Ірина Володимирівна, кандидатка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, Інститут цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, Україна

Ivaniuk Iryna, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Research Associate, Institute of Digitalization of Education, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

E-mail: iryna.ivaniuk@ukma.edu.ua

Овчарук Оксана Василівна, докторка педагогічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу компаративістики інформаційно-освітніх інновацій, Інститут цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, Україна

Ovcharuk Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Research Associate, Head of the Comparative Studies Department for Information and Education Innovations, Institute of Digitalization of Education, the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

E-mail: oks.ovch@hotmail.com

Вступ. У зв'язку з переходом значної кількості закладів освіти на дистанційне навчання гостро постає проблема забезпечення його організації й, відповідно, створення інформаційно-цифрового середовища закладів загальної середньої освіти. Основну роль у цих процесах відіграють учителі та керівники шкіл, від компетентності яких залежить належне керування процесом дистанційного навчання та ефективне використання засобів ІКТ для його здійснення. Цифрова компетентність учителя, його здатність гнучко та ефективно використовувати цифрові технології є у центрі уваги науковців та освітніх політиків в

Україні та зарубіжжі [7]. Стаття присвячена аналізу результатів самооцінювання цифрової компетентності вчителів та педагогічних працівників, яке було здійснене у січнілютому 2022 р., щоб з'ясувати сильні та слабкі сторони стану цифрової компетентності вчителів і знайти можливі шляхи та тематики для професійного зростання.

Особливої актуальності здійснений аналіз набуває у контексті відновлення та розбудови української освіти під час військової агресії та продовження активного використання дистанційних/змішаних форм навчання у школах.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У 2020 р. Міністерство освіти і науки України оприлюднило методичні рекомендації [4] для задоволення нагальних потреб учителів і керівників ЗЗСО щодо ознайомлення їх з основними інструментами та підходами до організації дистанційного навчання.

Питання використання цифрових засобів для організації та здійснення дистанційного навчання у закладах освіти в Україні досліджені у роботах В. Бикова, О. Бутова, Т. Вакалюк, С. Литвинової, В. Олійника, О. Пінчук, О. Спіріна, М. Шишкіної [1; 6] та ін., які виокремлюють основні етапи та окреслюють загальні підходи до інформатизації закладів освіти в цілому, розгортають положення щодо підвищення кваліфікації вчителів та створення інформаційно-цифрового середовища закладів освіти. Вчені звертають увагу на необхідність постійної підтримки та розроблення новітніх засобів для здійснення дистанційних форм навчання, розбудови хмарних освітніх технологій і середовищ навчання, створення репозиторіїв для доступу педагогів до освітніх ресурсів, наголошують на неперервній методичній підтримці вчителів і педагогічних працівників у системі післядипломної освіти тощо. Інформаційні середовища, програмні продукти для вчителів, створення вебсайтів закладів освіти, розроблення та впровадження дистанційних курсів, ІКТ в управлінні закладом освіти досліджені у роботах М. Кадемії, І. Шахіної та ін. [3]. До останніх наукових розвідок щодо стану цифрової/інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя треба віднести опитування, здійснені у попередні роки [10]. Цифрову компетентність учителя та питання її розвитку у системі післядипломної освіти досліджують сьогодні І. Воронікова, В. Вембер, Н. Гладун, І. Іванюк, Н. Морзе, О. Овчарук, С. Толочко та ін. [2; 5; 10].

Метою представлено у статті дослідження є аналіз результатів опитування щодо цифрової компетентності вчителя в умовах організації дистанційного та змішаного навчання в умовах карантину, спричиненого пандемією COVID-19 в Україні, визначення шляхів забезпечення та підтримки освітнього процесу та вчителів, підвищення рівня цифрової компетентності.

Викладення основного матеріалу. Міжнародна спільнота визначає цифрову компетентність, як уміння людини орієнтуватися в цифровому середовищі, свідоме та критичне використання технологій цифрового суспільства (англ., *Information Society Technology (IST)* для роботи, проведення вільного часу та спілкування [7].

У 2016 р. Європейська комісія

запровадила Рамку цифрової компетентності для громадян (*DigComp 2.0: Digital Competence Framework for Citizens*) [8], у 2017 р. її було оновлено та представлено під назвою «Рамка цифрової компетентності для громадян: вісім рівнів майстерності з прикладами використання» (*DigComp 2.1: Digital Competence Framework for Citizens*) у Брюсселі (Бельгія) [6], що стала орієнтиром для більшості європейських систем освіти, що створюють стандарти та навчальні програми для закладів освіти всіх рівнів. Треба підкреслити її відповідність стратегічним вказівкам, що проголошено в оновленій Рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018) [8], де цифрова компетентність визначається ключовою та наскрізною. У рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради *цифрова компетентність визначається як впевнене, критичне та відповідальне використання цифрових технологій для навчання, на роботі та участі в суспільстві та взаємодії з ними. Вона включає інформаційну грамотність, спілкування та співпрацю, медіаграмотність, створення цифрового контенту (включаючи програмування), безпеку (включаючи цифрове благополуччя та компетентності, пов'язані з кібербезпекою), питання інтелектуальної власності, вирішення проблем та критичне мислення [там само].*

У дослідженні представлені результати онлайн-опитування педагогічних працівників, до яких було застосовано випадковий тип вибірки. Під час опитування педагогічних працівників – 54 254, серед них: 49 016 жінок і 4 891 чоловіків. Блок «Цифрова компетентність вчителя» в онлайн-анкеті було подано на основі міжнародних документів «Рамка цифрової компетентності для громадян» та Рамка цифрової компетентності для освітян (*DigComp 2.1: Digital Competence Framework for Citizens, DigCompEdu*), яка включає такі рівні: базовий користувач, незалежний користувач, професійний користувач та окреслює п'ять сфер цієї компетентності: інформація та цифрова грамотність, комунікація та співробітництво, створення цифрового контенту, безпека, вирішення проблем. Цей блок питань призначено для самооцінювання рівня цифрової компетентності педагогічних працівників. Серед респондентів переважна кількість – учителі початкових класів, учителі іноземних мов, української мови та літератури, математики та адміністратори шкіл.

У сфері «Інформація та цифрова грамотність» на питання щодо вміння пошуку інформації (рис. 1): 21% респондентів зазначили, що можуть шукати інформацію в Інтернеті за допомогою пошу-

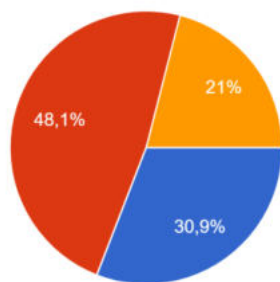

Рис. 1. «Інформація і цифрова грамотність»

- я можу шукати інформацію в інтернеті за допомогою пошукової системи
- я можу використовувати різні пошукові системи для пошуку інформації
- я можу використовувати розширені стратегії пошуку, щоб знайти достовірну інформацію в інтернеті, наприклад, використовуючи веб-канали

кової системи, що відповідає базовому рівню користувача; 48,1% – можуть використовувати різні пошукові системи для пошуку інформації, що відповідає рівню незалежного користувача; 30,9% – можуть використо-

вувати розширені стратегії пошуку, щоб знайти достовірну інформацію в Інтернеті, наприклад, використовуючи вебканали, що відповідає рівню професійного користувача.

У сфері «Комунікація та співпраця» на питання щодо вміння спілкуватись, використовуючи різні засоби комунікації (рис. 2).

24,9% респондентів зазначили, що можуть спілкуватися з іншими користувачами за допомогою Skype або чату – з використанням основних функцій (наприклад, голосові повідомлення, SMS, обмін текстом), що відповідає базовому рівню користувача; 13,4% – можуть скористатися розширеними функціями кількох

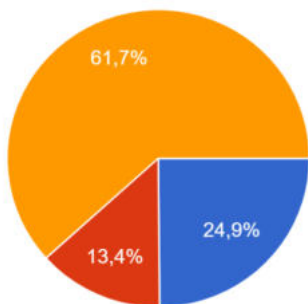

Рис. 2. «Комунікація та співпраця»

засобів комунікації (наприклад, за допомогою Skype і файлів обміну), що відповідає рівню незалежного користувача; 61,7% – активно використовують широкий спектр засобів комунікації (електронна пошта, чат, SMS, обмін миттєвими повідомленнями, блоги, мікроблоги, соціальні мережі) для онлайн-спілкування, що відповідає рівню професійного користувача.

- я можу спілкуватися з іншими користувачами за допомогою Skype або чату - з використанням основних функцій (наприклад, голосові повідо...
- я можу скористатися розширеними функціями кількох засобів комунікації (наприклад, за допомогою Skype і файлів обміну).
- я активно використовую широкий спектр засобів комунікації (електронна пошта, чат, SMS, обмін...

У сфері «Створення цифрового контенту» на питання щодо вміння створювати мультимедійний контент у різних форматах, використовуючи різноманітні цифрові інструменти та середовища (рис. 3). 62,9% респондентів зазначили, що можуть створювати простий цифровий контент (текст, таблиці, зображення, аудіофайли) в одному форматі, що відповідає базовому рівню користувача; 32,4% – можуть створювати складний цифровий

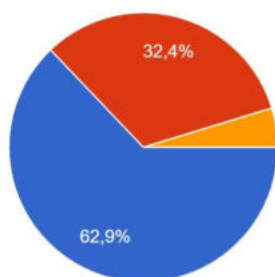

Рис. 3. «Створення цифрового контенту»

контент у різних форматах (текст, таблиці, зображення, аудіофайли) та використовувати інструменти для створення вебсторінок, блогів, що відповідає рівню незалежного користувача; 4,7% – можуть виробляти складний мультимедійний контент у різних форматах за допомогою цифрових інструментів та середовищ і створити вебсайт, використати мову програмування, що відповідає рівню професійного користувача.

- я можу створювати простий цифровий контент (наприклад, текст, таблиці, зображення, аудіофайли) в одному форматі, використовуючи ці...
- я можу створювати складний цифровий контент у різних форматах (наприклад, текст, таблиці, зображення, аудіофайли). Я можу в...
- я можу виробляти складний мультимедійний контент у різних форматах, використовуючи різнома...

У сфері «Безпека» на питання щодо вміння забезпечити захист системи пристроїв і програм (рис. 4): 67,3% респондентів зазначили, що можуть виконати основні кроки для захисту своїх пристроїв (використання антивірусів і паролів), що відповідає базовому рівню користувача; 21,1% – можуть встановити програми без-

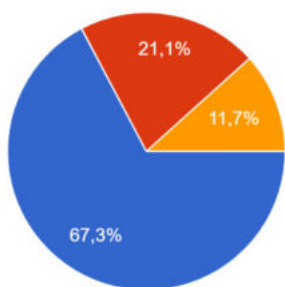

Рис. 4. «Безпека»

пеки на пристроях, що використовують для доступу до Інтернету (наприклад, антивірус, firewall), що відповідає рівню незалежного користувача; 11,7% – часто перевіряють конфігурацію безпеки та системи пристроїв та програм, щоб отримати доступ до Інтернету, що відповідає рівню професійного користувача.

- я виконую основні кроки для захисту своїх пристроїв (наприклад, використання антивірусів і паролів)
- я можу встановити програми безпеки на пристроях, які використовую для доступу до інтернету (наприклад, антивірус, firewall)
- я часто перевіряю конфігурацію безпеки та системи пристроїв та / або програм, якими я регулярно користуюся, щоб отримати доступ д...

У сфері «Вирішення проблем» щодо вміння вирішувати проблеми, що виникають при використанні цифрових технологій (рис. 5).

56,7% респондентів зазначили, що знаходять підтримку, коли виникає технічна проблема або коли використовується нова програма, що відповідає базовому рівню користувача; 38,8% – можуть ви-

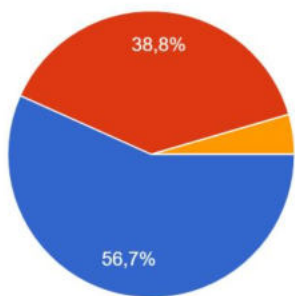

Рис. 5. «Вирішення проблем»

рішити більшість проблем, що найчастіше виникають при використанні цифрових технологій, що відповідає

- я знаходжу підтримку при виникненні технічної проблеми та при використанні нової програми
- я можу вирішити більшість проблем, що часто виникають при використанні цифрових технологій
- я можу вирішити всі проблеми, що виникають при використанні цифрових технологій

рівню незалежного користувача; 4,5% – можуть вирішити практично всі проблеми, що виникають при використанні цифрових технологій, що відповідає рівню професійного користувача.

Опитування вчителів щодо самооцінювання дозволяє зробити такі висновки. Попри існуючі значні напрацювання на теренах запровадження ІКТ в освітній процес, широкий спектр наукових розробок та методичних вказівок щодо того, як саме має здійснюватися процес використання цифрових засобів у процесі навчання, питання підняття спроможності та підтримки готовності вчителів до використання ІКТ усе ще залишається недостатньо вирішеним. Загальна динаміка з підвищення рівня цифрової компетентності вчителів є позитивною, але не досить інтенсивною, що пов'язано з певними обмеженнями: швидкий перехід на дистанційні форми навчання та недостатня підготовленість системи післядипломної освіти, ЗЗСО до підтримки вчителя з точки зору швидкого консультування та надання методичних вказівок. Вчителі поступово опановують нові цифрові технології для реалізації дистанційного навчання у закладах освіти, що підтверджується кількістю респондентів, що брали участь в опитуванні 2022 року.

Перспективи подальших розвідок. Оскільки, опитування свідчить, що вчителі використовують не досить широкий спектр ІКТ, не активно створюють власні цифрові ресурси, залишаються пасивними у більшості заходів із безпечного використання цифрових ресурсів, не володіють навичками захисту пристроїв та персональної інформації, то саме у цих напрямках вбачаємо перспективи подальших розвідок.

Список використаних джерел

1. Биков В. Ю., Спирін О. В., Пінчук О. П. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. *Вісник кафедри ЮНЕСКО Неперервна професійна освіта*. 2020. № 1. С. 27–36. DOI:10.35387/ucj.1(1).2020.27-36.
2. Воротникова І. П. Умови формування цифрової компетентності вчителя у післядипломній освіті. *Open educational e-environment of modern University*. 2019. № 6. С. 101–118.
3. Кадемія М. Ю., Шахіна І. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : навч. посіб. Вінниця : ТОВ Планер, 2011. 220 с.
4. Лотоцька А., Пасічник О. Організація дистанційного навчання в школі : метод. реком. Київ, 2020. 36 с. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/GRYF_Metodychni_rekomendatsii_dystantsiyn-na_osvita_razvoroty.pdf (дата звернення: 04.08.2022).
5. Морзе Н. В., Вембер В. П., Гладун М. А. 3D картування цифрової компетентності в системі освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. № 2. С. 28-42.
6. Оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності учнів та педагогів в умовах євроінтеграційних процесів в освіті : посіб. / за ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. Київ : Педагогічна думка, 2017. 160 с.
7. Carretero Gomez S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. With eight proficiency levels and examples of use. Luxembourg : Publication Office of the European Union, 2017. 48 p. DOI: 10.2760/836968

Luxembourg : Publication Office of the European Union, 2017. 48 p. DOI: 10.2760/836968

8. European Commission. The Digital Economy and Society Index. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (дата звернення: 04.08.2022)
9. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2019. 20 p. URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en. (дата звернення: 04.08.2022)
10. Ivaniuk I., Ovcharuk O. Problems and needs of teachers in the organization of distance learning in Ukraine during quarantine caused by COVID-19 pandemic: 2021 research results. *Information Technologies and Learning Tools*. 2021. Vol. 85, № 5. P. 29–41. DOI: 10.33407/itlt.v85i5.4669.

References

1. Bykov, V. Yu., Spirin, O. V., & Pinchuk, O. P. (2020). Suchasni zavdannia tsyfrovoyi transformatsii osvity [Modern tasks of digital transformation of education]. *Visnyk kafedry YuNESKO Nepererвна profesiina osvita [Bulletin of the UNESCO Department of Continuing Professional Education]*, 1, 27-36. DOI:10.35387/ucj.1(1).2020.27-36 [in Ukrainian].
2. Vorotnykova, I. P. (2019). Umovy formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti vchytelia u pisladyplomnij osviti [Conditions for formation of teachers' digital competence in postgraduate education]. *Open educational e-environment of modern University*, 6, 101-118 [in Ukrainian].
3. Kademiia, M. Yu., & Shakhina, I. Yu. (2011). *Informatsiino-komunikatsiini tehnolohii v navchalnomu protsesi [Information and communication technologies in the educational process]: navchalnyi posibnyk*. Vinnytsia: TOV Planer [in Ukrainian].
4. Lototska, A., & Pasichnyk, O. (2020). *Orhanizatsiia dystantsiynoho navchannia v shkoli [Organization of distance learning at school]: metodychni rekomendatsii*. Kyiv. Retrieved from https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/GRYF_Metodychni_rekomendatsii_dystantsiyn-na_osvita_razvoroty.pdf [in Ukrainian].
5. Morze, N. V., Vember, V. P., & Hladun, M. A. (2019). 3D kartuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti v systemi osvity Ukrainy [3D mapping of digital competence in the educational system of Ukraine]. *Informatsiini tehnolohii i zasoby navchannia [Information technologies and teaching aids]*, 2, 28-42 [in Ukrainian].
6. Bykov, V. Yu., & Ovcharuk, O. V. (Eds.). (2017). *Otsiniuvannya informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti uchniv ta pedahohiv v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v osviti [Assessment of information and communication competence of students and teachers in the conditions of European integration processes in education]: posibnyk*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
7. Carretero Gomez, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). *DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens. With eight proficiency levels and examples of use*. Luxembourg: Publication Office of the European Union. DOI: 10.2760/836968
8. European Commission. (2022). The Digital Economy and Society Index. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>
9. European Commission. (2019). Key Competences for Lifelong Learning. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/council-recommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_en.
10. Ivaniuk, I., & Ovcharuk, O. (2021). Problems and needs of teachers in the organization of distance learning in Ukraine during quarantine caused by COVID-19 pandemic: 2021 research results. *Information Technologies and Learning Tools*, 5 (85), 29-41. DOI: 10.33407/itlt.v85i5.4669.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 05.08.2022

ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

A *Описано теоретичний аналіз проєктувальної компетентності як складника професійної компетентності вчителя, виявлено сутність і структуру цього феномена, визначено критерії та рівні сформованості проєктувальної компетентності, обґрунтовано компоненти формування проєктувальної компетентності вчителів, яка охоплює принципи, цілі та завдання. Проєктувальна компетентність учителя являє собою професійно-особистісну якість, що заснована на знаннях, уміннях, особистісному досвіді й ціннісних орієнтаціях учителя, що сприяють ефективній підготовці та впровадженню проєктів в освітній процес.*

Ключові слова: дистанційне навчання; професійний стандарт учителя; компетентність; проєктувальна компетентність

S **Lohinova Nataliia. Teachers' project competence development under the conditions of distance learning.**

The article examines and defines the essence of the following concepts: distance learning, professional standard of the teacher, competence; describes the theoretical analysis of project competence as a component of the professional competence of a teacher, reveals the essence and structure of the phenomenon «project competence», defines the criteria and levels of the development of this competence, substantiates the components of project competence development in teachers, which includes principles, goals, and tasks.

The teacher's design competence is a professional and personal quality based on the teacher's knowledge, skills, personal experience and value orientations, which contribute to the effective preparation and implementation of projects in the educational process.

Education is the only social institution through which every person passes, gaining knowledge, practical skills and abilities, developing professional views and a stable civic position.

Distance learning is based on the independent interactive work of the learner with specially developed educational materials, owing to new technological possibilities, a process performed synchronously with teachers and classmates, with the possibility of constantly receiving feedback.

Distance learning is a rather complex phenomenon in pedagogy, which occurs with the use of digital technologies and requires additional efforts in the organization of remote interaction of all participants in the educational process.

Design competence in this context combines professional knowledge, intellectual skills, skills and methods of activity, organizational skills and the ability to predict the final result.

Key words: distance learning; teacher's professional standard; competence; design competence

Логінова Наталія Анатоліївна, здобувачка 2 курсу спеціальності 073 «Менеджмент» економічного факультету, Луганський національний аграрний університет; заступниця директора з виховної роботи, Комунальний заклад «Вінницький ліцей №7 ім. Олександра Сухомовського», Україна

Loginova Nataliia, postgraduate student of the 2nd year of the specialty 073 «Management», Faculty of Economics, Luhansk National Agrarian University; Deputy Director of Educational, Communal Institution «Vinnytsia Lyceum №7 named after Oleksandr Sukhomovsky», Ukraine

E-mail: gusenja86@gmail.com

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Розвиток суспільства залежить від політичних, соціально-економічних, соціокультурних процесів, які мають швидкий і незворотній характер. Вони зумовлені стрімким темпом інформатизації, комп'ютеризації та науково-технічного процесу. Провідну роль у цих реаліях відіграє освіта, яка має безпосередній вплив на формування світогляду особистості та суспільства в цілому. Виклики сьогодення вимагають від освіти постійних змін, гнучкості, швидкого переходу в різні формати.

Майбутнє характеризується зростанням невизначеності. Багато традиційних професій можуть зникнути впродовж однієї зміни поколінь, натомість з'являтимуться інші, з невідомими на сьогодні характеристиками. Саме тому у змісті формальної загальної середньої, професійної (про-

фесійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти все більша увага приділяється формуванню й розвитку загальних (універсальних, ключових тощо) компетентностей і наголошується на необхідності вміння неперервно вчитися впродовж життя. У парадигмі навчання впродовж життя формальна освіта розглядається як відправна [5].

Освіта – єдиний соціальний інститут, через який проходить кожна людина, отримуючи знання, практичні навички та вміння, відбувається формування профорієнтаційних поглядів та стійкої громадянської позиції [1].

Початок 2020 року став початком дистанційного навчання в Україні.

Вимушене дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: вчителів, учнів та батьків. Організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати учнів, давати

раду технічним проблемам виявилось зовсім не просто. Але Україна не виняток – жодна держава, жодна освітня система у світі не була готова до цього [8].

В основу цього виду навчання покладено самостійну інтерактивну роботу здобувача освіти зі спеціально розробленими навчальними матеріалами, завдяки новим технологічним можливостям процес відбувається синхронно разом з учителями та однокласниками, з можливістю постійно отримувати зворотній зв'язок.

Поняття «дистанційне навчання» з'явилося в Європі наприкінці XVIII століття. В Україні датою офіційного початку запровадження дистанційного навчання можна вважати 21 січня 2004 року, коли наказом № 40 Міністерства освіти і науки України було затверджено «Положення про дистанційне навчання», що поклало початок запровадженню нових технологій у галузі освіти, проте масово дистанційне навчання тільки починає впроваджуватись [3].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Нині існує багато версій для визначення сутності поняття «дистанційне навчання» [4]. Традиційний зміст описано у наукових працях М. Томпсона, М. Мура, А. Кларка, і Д. Кігана та ін. Кожен із цих авторів додав власне бачення у сутність поняття та обґрунтував його особливості, переваги та виклики. У вітчизняній науці переважає сприйняття дистанційного навчання як «форми організації освітнього процесу, основою якої є самостійна робота учня, який навчається» [6, с. 48].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Зважаючи на необхідність та актуальність запровадження дистанційного навчання, дотримання вимог констатованих професійним стандартом учителя, недостатня висвітленість питання щодо формування проєктувальної компетентності в системі освіти.

Формулювання цілей статті. У межах статті описати компоненти, кожен з яких охоплює сукупність умінь, необхідних для реалізації проєктувальної компетентності вчителів, розкрити значення понять «компетентність» і «компетенція» в контексті визначення рівня професіоналізму педагога.

Викладення основного матеріалу дослідження. Останнім часом в Україні набуває все більшого поширення використання інформаційного простору, сучасних освітніх технологій дистанційного та електронного навчання. Тому виникає проблема у представленні навчального контенту, який буде враховувати загальноосвітні тенденції, що спрямовані на гнучкість і доступність освіти. Одним із ключових напрямів програми реформування та модернізації системи вищої освіти в Україні є дистанційне навчання. У сучасних умовах виникає потреба в отриманні вищої освіти дистанційно, що дає змогу навчатися без відриву від виробництва, а також отримувати вищу освіту людям з обмеженими можливостями. Саме дистанційне навчання, яке здійснюється із застосуванням новітніх ін-

формаційно-освітніх технологій, надає таку можливість [10].

Дистанційне навчання доволі комплексне явище у педагогіці, яке відбувається з використанням цифрових технологій і потребує додаткових зусиль в організації віддаленої взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Отже, дистанційне навчання передбачає таку організацію освітнього процесу, коли учень навчається самостійно за розробленою вчителем програмою віддалено від нього у просторі, а також, і певним чином у часі, однак може вести діалог з учасниками навчання (вчителем та однокласниками) за допомогою засобів телекомунікації.

У нинішніх реаліях, в умовах карантину та воєнного стану, дистанційна форма навчання є необхідною та за умови грамотної організації, дозволяє уникнути суттєвих проблем у продовженні освітнього процесу, незважаючи на неможливість відвідування закладів освіти. Це дає можливість усім учням продовжувати своє навчання не виходячи з дому.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти спрямований на виконання завдань закладів загальної освіти II і III ступенів і визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи. Цей Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складниках змісту базової і повної загальної середньої освіти [2].

Усі вищеперераховані аспекти висувають проблеми підготовки вчителя, його професійного становлення і відповідності професійному стандарту вчителя, володіння всіма необхідними компетентностями.

Відповідно до наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 року №2736 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти» (з дипломом молодшого спеціаліста) визначено компетентності, що діляться на дві групи: загальні (громадянська, соціальна, культура самовираження, лідерська й підприємницька компетентності) і професійні (мовно-комунікативна, предметна, методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, компетентність педагогічного партнерства, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, здатність до навчання впродовж життя, рефлексивна компетентність) [7].

Поняття «компетентність» (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає коло повноважень будь-якої посадової особи чи органу; володіння знаннями, досвідом у певній галузі [4].

«Компетентність» визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбуваються через здобуття нею необхідних компетенцій.

Під значенням слова «компетенція» розуміємо сукупність взаємозалежних якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), необхідних для якісної продуктивної діяльності. Компетентність визначаємо як володіння відповідними компетенціями. Аналіз визначень педагогічної компетентності дає змогу стверджувати, що педагогічна компетентність є системою наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь і навичок, особистісних якостей й утворень, яка при достатній мотивації та високому рівні професійності психічних процесів забезпечує самореалізацію, самозбереження та самовдосконалення особистості педагога в процесі професійної діяльності [там само].

Отже, компетентність є інтегральною характеристикою конкурентоспроможної особистості, що характеризує людину як суб'єкта певної діяльності, а розвиток здібностей дає можливість кваліфіковано виконувати роботу, приймати рішення в проблемних ситуаціях, планувати та виконувати дії, що призводять до раціонального й успішного досягнення поставлених цілей [9].

Саме проєктувальну компетентність розглянемо як один із важливих концептуальних принципів, який дозволяє урізноманітнити та вплинути на оновлення змісту освіти, зокрема під час дистанційного навчання.

Проєктувальна компетентність в даному контексті об'єднує професійні знання, інтелектуальні навички, вміння і способи діяльності, організаторські здібності та уміння прогнозувати кінцевий результат.

Під проєктувальною компетентністю педагога розуміють особистісні якості, тобто структуру особистісних здібностей і рис характеру, управлінські та організаторські вміння, методичну майстерність, які дозволяють йому ефективно у співпраці з учнями реалізувати здатність проєктувати осередки навчання, виховання і розвитку учнів в освітній діяльності. Для цього потрібно опанувати вміння застосовувати педагогічну теорію в практичній діяльності, володіти мобільністю знань, гнучкістю методів професійної діяльності і критичністю мислення.

У структурі проєктувальної компетентності вчителя виділяємо наступні компоненти – функціональні види діяльності, кожен з яких охоплює сукупність умінь, необхідних для її реалізації:

- мотиваційно-цільовий – визначення мети, використання системи прийомів із стимулювання, реалізація взаємопов'язаних цілей (освітні, виховні, розвивальні) та очікуваного кінцевого результату;

- конструктивний – підбір тематики навчально-виховного матеріалу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів, планування й побудова педагогічного процесу, визначення послідовності дій – структу-

ри, етапів, кроків, проєктування навчально-матеріальної бази;

- організаційний – уміння залучити учнів до різних видів діяльності, організувати учнівський колектив та перетворити його на інструмент педагогічного впливу на особистість;

- комунікативний – встановлення взаємин з учнями, колегами, батьками, представниками громадськості, налагодження співпраці зі школами-партнерами із-за кордону;

- когнітивний – оволодіння системою індивідуальних ресурсів особистості, що зумовлюють особливості пізнавального ставлення учнів до гуманістичного вирішення проблемних ситуацій, а також характер відтворення дійсності в індивідуальній свідомості;

- операційний – комплекс умінь і навичок, які забезпечують успішність процесу прийняття управлінських рішень;

- рефлексивно-особистісний – здатність знаходити потрібну інформацію для задоволення пізнавальних інтересів, уміння критично аналізувати власні досягнення, генерувати нові ідеї й альтернативні рішення, знаходити перспективу наукових досліджень;

- контрольно-регулювальний – здатність здійснювати одночасний самоконтроль за ходом вирішення поставлених завдань і контроль учнів за правильністю виконання навчальних операцій, точністю відповідей;

- оцінювально-результативний – здатність об'єктивно оцінювати досягнення щодо застосування креативних технологій у власній проєктній діяльності; здатність до аналізу й рефлексії власної творчої діяльності; здатність до самовдосконалення.

Відповідно до визначених функціональних видів діяльності проєктувальної компетентності розроблено критерії та показники її сформованості:

- мотиваційно-цільовий (позитивне ставлення до створення освітніх проєктів, прагнення вирішувати педагогічні творчі завдання, прояви активності й самостійності в проєктній діяльності);

- когнітивно-діяльнісний (обізнаність із сучасними проєктними технологіями, система знань щодо методики викладання дисциплін на основі застосування технологій, розуміння специфіки застосування ІКТ в ході проєктно-творчої роботи, вміння щодо проєктування освітніх технологій, організації самостійної творчої роботи, розроблення навчально-творчих заходів із застосуванням ІКТ);

- рефлексивно-оцінний (здатність об'єктивно оцінювати досягнення щодо застосування технологій у власній проєктній діяльності; здатність до аналізу й рефлексії власної діяльності; здатність до самовдосконалення).

Означені критерії та їхні показники дали змогу виокремити такі рівні сформованості проєктувальної компетентності вчителів: початковий, достатній і креативний.

Висновки з даного дослідження. Усі компоненти проявляються у роботі педагога будь-якої спеціальності. Для успішного їхнього здійснення необхідні відповідні здібності та уміння: комунікативні (достатній рівень володіння навичками спілкування за допомогою слів і без них); організаційні (вміння грамотно й ефективно організувати роботу); конструктивні (створення атмосфери співробітництва); перцептивні (здатність проникати у внутрішній світ вихованця, психологічна спостережливність, розуміння особистості учня і його психічних станів); сугестивні (здатність до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів); дидактичні (здібність доступно передавати навчальний матеріал); пізнавальні (розвинені властивості пізнавальних процесів й інтелекту, які виявляють себе й розвиваються в ході успішного вирішення проблем і завдань); саморегуляційні (здатність контролювати свої емоції і поведінку в залежності від ситуації).

Нині школа бере на себе місію: досягнення кожною дитиною свого індивідуального розвитку у період навчання для її подальшої особистої самореалізації у суспільстві.

Головним стратегічним завданням є забезпечення комфортного, безпечного середовища та високої якості шкільної освіти. Для успішної реалізації стратегічних завдань розвитку освіти та формування проєктної компетентності необхідно створити відповідні умови, а саме: оновлення змісту шкільної освіти та застосування сучасних технологій навчання і виховання. Формування проєктувальної компетентності вчителів ґрунтується на принципах: гуманізму, демократизму, системності, інноваційності, інтеграції науки в освітні процеси, випереджувального розвитку, відкритості освіти, особистісного цілепокладання, вибору індивідуальної освітньої траєкторії, продуктивності навчання.

Пріоритетні напрями формування проєктувальної компетентності вчителів:

- створення сприятливих умов для формування освітніх рівнів, особистісно зорієнтованої, відкритої системи освіти в школі;

- створення безпечного, комфортного, розвивального освітнього середовища в закладі чи онлайн-просторі для досягнення поставлених цілей і виконання програми загальної середньої освіти;

- акцент на технологію особистісно зорієнтованого навчання та виховання, забезпечення цілеспрямованого систематичного розвитку особистості з інноваційним типом мислення поведінки та культури захисту її прав;

- повна інформатизація освітнього й управлінського процесів у школі;
- внесення якісних змін у зміст підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Означені пріоритетні напрями інноваційних процесів у школі

сприятимуть формуванню проєктувальної компетентності вчителів для ефективної роботи в умовах очного та дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Банашко Л. В., Севастьянова О. М., Кришук Б. С., Тафінцева С. І. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти. URL: <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233>
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (№ 1392 від 23 листопада 2011р.). URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
3. Дистанційне навчання. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. Київ : КПІ, 2019. 12 с.
5. Концепція розвитку педагогічної освіти. URL: <file:///C:/Users/EliteBook840/Downloads/5b7bb2dcc424a809787929.pdf>
6. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2015. 48 с.
7. НУШ. Професійний стандарт вчителя. URL: <https://nus.org.ua/news/zatverdyl-try-profesijni-standart-vchytelya-dokument/>
8. Організація дистанційного навчання в школі : метод. реком. 2020. URL: <metodichni-recomendazii-dustanciyna-osvita-2020.pdf>
9. Семенець Л. М. Педагогічна компетентність викладача як умова формування професійної компетентності майбутнього вчителя. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2010. Вип. 53. С. 183–186.
10. Хмельницька О. С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої школи. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part_3/20.pdf

References

1. Banashko, L. V., Sevastyanova, O. M., Kryshchuk, B. S., Tafintseva, S. I. *Kontseptsiia pedahohichnoi kompetentnosti maibutnix uchyteliv u systemi stupenevoi pidhotovky spetsialistiv pochatkovoї lanky osvity [The concept of pedagogical competence of future teachers in the system of graduate training of specialists in primary education]*. Retrieved from <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233> [in Ukrainian].
2. *Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and complete general secondary education]* (No. 1392 dated November 23, 2011). Retrieved from <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/> [in Ukrainian].
3. *Dystantsiine navchannia [Distance Learning]*. Wikipedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiia rozvytku dystantsiinoї osvity v Ukraini [The concept of distance education development in Ukraine]*. (2019). Kyiv: KPI [in Ukrainian].
5. *Kontseptsiia rozvytku pedahohichnoi osvity [Concept of development of pedagogical education]*. Retrieved from <file:///C:/Users/EliteBook840/Downloads/5b7bb2dcc424a809787929.pdf> [in Ukrainian].
6. Kremen, V. G. (2015). *Osvita i nauka v Ukraini – innovatsiini aspekty. Stratehiia. Realizatsiia. Rezultaty [Education and science in Ukraine – innovative aspects. Strategy. Realization. Results]*. Kyiv: Gramota [in Ukrainian].
7. *NUSH. Profesiyni standart vchytelia [NUSH. Professional standard of the teacher]*. Retrieved from <https://nus.org.ua/news/zatverdyl-try-profesijni-standart-vchytelya-dokument/> [in Ukrainian].
8. *Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli [Organization of distance learning at school]: metodichni rekomendatsii. (2020)*. Retrieved from <metodichni-recomendazii-dustanciyna-osvita-2020.pdf> [in Ukrainian].
9. Semenets, L. M. (2010). *Pedahohichna kompetentnist vykladacha yak umova formuvannia profesiinoї kompetentnosti maibutnoho vchytelia [Pedagogical competence of the teacher as a condition for the formation of the professional competence of the future teacher]*. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka [Bulletin of Zhytomyr State University named after I. Franko]*, 53, 183–186 [in Ukrainian].
10. Khmelnytska, O. S. *Osoblyvosti vprovadzhennia dystantsiinoho navchannia v osvithii protsesi zakladu vyshchoї shkoly [Peculiarities of the implementation of distance learning in the educational process of the institution of higher education]*. Retrieved from http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part_3/20.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 27.07.2022

УДК 377.124.8:005

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-109-114](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-109-114)

Шевчук Світлана

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6260-3323>

МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ

A *Тема змішаного навчання у вітчизняній системі ПТО актуалізувалася навесні 2020 року у зв'язку з введенням карантинних протиепідемічних заходів через загрозу поширення пандемії «COVID-19» і прискорилась у період воєнного стану, оголошеного Україною 24.02.2022 року у зв'язку з російською агресією проти нашої держави.*

У середовищі українських освітян домінує прагматичне бачення, що змішане навчання – це поєднання безпосередньої (на місці) та опосередкованої (через можливості онлайн-навчання) форм взаємодії здобувачів освіти й педагогічних працівників.

Проте ширше бачення змішаного навчання дає можливість його тлумачення як процес оптимізації освітнього процесу, підвищення його ефективності для здобувачів професійної освіти. За переходом закладів професійної освіти до змішаного навчання має стояти трансформація освітнього процесу заради якнайкращого забезпечення навчальних потреб та інтересів здобувачів освіти з використанням сучасних педагогічних підходів, чому має служити доцільне застосування можливостей сучасних цифрових технологій.

Зміст статті висвітлює методіку реалізації змішаного навчання у професійній підготовці фахівців, розкриває сутність, мету, принципи і моделі змішаного навчання на засадах компетентнісного підходу.

Ключові слова: дистанційне навчання; змішане навчання; ІКТ-компетентність; інформаційна культура; перевернутий клас; перевернуте навчання; ротаційна модель

S *Shevchuk Svitlana. Methods for implementing mixedly learning in the professional training of qualified specialists.*

The trend of mixedly learning in the domestic Career and Technical Education system became relevant in the spring 2020 caused by the implementation of quarantine anti-epidemic measures due to the threat of «COVID-19» pandemic spread. It was accelerated in the period of martial law declared by Ukraine on February 24, 2022, in connection with the Russian aggression against our state.

It is a pragmatic viewpoint in the circles of Ukrainian educationists that mixedly learning is a combination of direct (on-site) and indirect (through the possibility of online learning) forms of interaction between education seekers and teaching staff.

However, a wider vision of mixedly learning makes it possible to interpret it as a process of optimizing the educational process, increasing its effectiveness for professional education seekers. The transition of vocational education institutions to mixedly learning should be based on the transformation of the educational process for the best possible provision of the educational needs and interests of education seekers using modern pedagogical approaches, namely, appropriate use of the capabilities of modern digital technologies.

The content of the article represents the methodology of implementing mixedly learning in the professional training of specialists, reveals the essence, purpose, principles and models of mixedly learning based on the competence approach.

Key words: distance learning; mixedly learning; Information and Communications Technologies competence; information culture; flipped classroom; flipped learning, rotational model

Шевчук Світлана Степанівна, старша викладачка кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО УМО НАПН України, Україна

Shevchuk Svitlana, Senior Lecturer of the Department of Methods of Professional Education and Social and Humanitarian Disciplines, Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education SIHE «University of Education Management» NAES of Ukraine, Ukraine

E-mail: shevchukbinpo@ukr.net

Актуальність проблеми. Інформаційне суспільство – це глобальне суспільство, в якому обмін інформацією не має ні часових, ні просторових, ні політичних кордонів, де відбувається взаємопроникнення культур, де кожному співтовариству відкриваються нові можливості для самоідентифікації й розвитку власної унікальної культури,

а кожній особі – створюються сприятливі умови для всебічного розвитку. В інформаційному суспільстві головним джерелом існування, функціонування та розвитку, основною рушійною силою прогресивних перетворень стануть знання та інформація, які накопичило і продовжуватиме здобувати й накопичувати людство та які будуть ефектив-

но використовуватись практично всіма підсистемами суспільства для розв'язування своїх повсякденних і перспективних завдань і проблем. Одним із суб'єктів вирішення цієї проблеми є система професійно-технічної освіти, яка має створювати оптимальні умови для всебічного забезпечення інформаційних потреб і вдосконалення реалізації прав українських громадян у професійних і фахових знаннях та інформації.

Головна мета системи професійно-технічної освіти в інформаційному суспільстві є багатофакторною і включає низку цілей, однією з яких є підготовка учнів системи професійно-технічної освіти через дистанційну форму навчання.

Дистанційне навчання стало трампліном для прискореного впровадження змішаного навчання закладами професійної (професійно-технічної) освіти у період введення воєнного стану. Цей непростий досвід став нагодою, щоб переосмислити традиційні моделі навчання, які використовували заклади П(ПТ)О, й суттєво підвищив цифрові вміння всіх суб'єктів освітнього процесу. Звісно, оскільки професійна (професійно-технічна) освіта передбачає засвоєння практичних умінь, то лише дистанційне навчання без жодної прив'язки до виробництва навряд чи зможе допомогти здобувачам освіти досягти всіх очікуваних результатів навчання. Але цей досвід надав можливість педагогам, здобувачам освіти й керівництву закладів проаналізувати, де (й наскільки) онлайн-складник спрацював – і де його варто залишити на майбутнє.

У публікації «Стратегії для змішаної професійної (професійно-технічної) освіти у відповідь на COVID-19» міжурядової організації Commonwealth of Learning, яка тісно співпрацює з ООН та ЮНЕСКО у питаннях освіти, запропоновано *три схеми застосування* змішаного навчання, дистанційних та інформаційно-комунікаційних технологій [2]:

1. Навчання зосереджене в межах закладу освіти, в аудиторіях і майстернях, а його результати підсилюються за допомогою цифрових технологій і моделей змішаного навчання.

2. Навчання відбувається на місці виробництва, із застосуванням змішаного навчання на базі закладу П(ПТ)О та в дистанційному режимі.

3. Навчання здобувачів освіти з боку закладу П(ПТ)О відбувається повністю дистанційно, а практичних умінь вони набувають без участі співробітників закладу освіти на виробництві (передбачає додаткову підготовку працівників підприємств, організацій тощо для супроводу здобувачів освіти).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукової літератури і дисертаційних досліджень з проблеми організації дистанційного навчання, як складника змішаного, в системі освіти показують, що науковці суттєву увагу зосереджують на застосуванні дистанційного навчання в різних ланках освіти, у т. ч. і професійній. Аналіз наукових напрацювань А. Андреєва, В. Бикова,

А. Гурія, А. Довгялла, М. Жалдака, В. Кухаренка, В. Олійника, Н. Сакович, Є. Смірної-Трибульської, П. Стефаненка, А. Чефранової, Б. Шуневича та ін. щодо дидактичного потенціалу дистанційного навчання, а також А. Артюхіної, І. Богданової, І. Гавриш, В. Докучаєвої, В. Жужжалова, Ш. Каланової, Т. Коваль, С. Конюшенко, В. Лінкової, Г. Міхаліна, Н. Морзе, С. Семерікова, В. Трайнева, Ю. Триуса, А. Трофімова, Є. Удовік, А. Фридланд, О. Шапран, Л. Шкутіна, В. Шолохови та ін. щодо теоретичних і методичних аспектів використання сучасних ІКТ в освітньому процесі показує, що їх застосування у підготовці кваліфікованих працівників має суттєвий педагогічний потенціал [1]. У наукових напрацюваннях цих та інших дослідників виокремлюється низка аспектів дистанційного навчання та його технологій, які характеризуються модульністю, гнучкістю, асинхронністю, далекодійністю, паралельністю, економічністю, інтернаціональністю, достатньою якістю, різно- і багатоманітністю джерел навчальної інформації.

Для актуалізації цих позитивних аспектів дистанційного навчання і творчого використання ІКТ у системі професійної освіти необхідно виконати мінімум одну методологічну умову – актуалізувати суб'єктний потенціал як педагогів, так і слухачів, і забезпечувати їхню суб'єктну поведінку як суб'єктів педагогічної та навчальної діяльності. Педагог займає, на думку науковців, місце наставника-консультанта, який координує навчальну діяльність здобувачів освіти, а здобувач освіти стає самостійним, автономним і відповідальним суб'єктом освітньої діяльності.

Науковці слушно зауважують, що свідомо активність людини спрямована, як правило, на пізнання та перетворення внутрішнього і зовнішнього світу в ідеальний і предметно-практичній діяльності. Обмеженість використання сучасних освітніх технологій, програмних засобів, скутість у застарілих організаційно-педагогічних умовах навчальної діяльності здобувачів освіти створює вагомні завади для впровадження процесу дистанційної та змішаної освіти в освітньому процесі системи ПТО України.

Мета статті. Реформування професійної освіти у контексті глобалізації та євроінтеграції, проблеми і завдання підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних робітників у кризових ситуаціях, у яких опинилася нинішня освіта України, висувають нові вимоги до вітчизняних педагогічних працівників професійної школи. Ефективне здійснення навчально-організаційної та методичної видів діяльності у вітчизняних закладах професійної освіти потребує від педагогів сучасних знань щодо створення сучасного освітнього середовища для підготовки кваліфікованих фахівців відповідно до дистанційної та змішаної форм навчання.

Метою і завданнями статті є:

- розкриття сутності й ціннісних засад змішаного навчання у системі ПТО;
- висвітлення методики реалізації моделей змішаного навчання на засадах компетентнісного підходу;

– визначення критеріїв готовності педагога до впровадження в освітній процес дистанційного і змішаного навчання.

Викладення основного матеріалу. Розглядаючи поняття «дистанційне навчання» та «змішане навчання», треба зауважити, що існує багато підходів до їхнього визначення. Найважливішими можна вважати наступні [3]:

– *дистанційне навчання* – це форма навчання, що базується на використанні широкого спектра традиційних і нових інформаційних технологій та їхніх технічних засобів, які залучаються для доставки навчального матеріалу, його самостійного вивчення, організації діалогового обміну між викладачем (майстром виробничого навчання) і здобувачем освіти; це навчання на відстані, яке здійснюється за допомогою сучасних комп'ютерних і телекомунікаційних технологій у реальному часі або асинхронно;

– *змішане навчання* – це поєднання навчання в освітньому закладі (onsite «на місці» або offline) із дистанційною формою (у т. ч. online).

Українське законодавство не містить терміну «змішане навчання». Нормативні документи розкривають лише поняття «дистанційна освіта» («Концепція дистанційної освіти», 2000 р., і «Положення про дистанційне навчання», 2013 р.). Ці документи розрізняють «дистанційне навчання» та «технології дистанційного навчання», які можна використовувати для забезпечення навчання в різних формах.

Наприкінці червня 2020 року Міністерство освіти і науки України опублікувало Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Їх створили для методичної підтримки закладів освіти й написали на основі досвіду тих закладів, які вже пройшли різні стадії впровадження змішаного навчання.

Термін «змішане навчання» вжито (без пояснення) в листі МОН №1/9-629 від 13.11.2020. Щодо організації освітнього процесу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти із 16 листопада 2020 року, де вказано: «рекомендуємо в закладах професійної (професійно-технічної) освіти з 16 листопада 2020 року проводити навчання за змішаною формою із внесенням відповідних змін до графіку освітнього процесу та розкладу занять з огляду на епідемічну ситуацію в кожному конкретному регіоні та закладі П(ПТ)О» [7].

Отже, правове поле не обмежує заклади освіти, які справді хочуть запровадити змішане навчання. Проте наявна законодавча невизначеність ускладнює цей процес для менш рішучих і впевнених закладів освіти. Сподіваємося, що виклики, які постали перед освітньою системою нашої держави через пандемію Covid-19 та російської агресії проти України 2022 року, стануть поштовхом до оновлення й осучаснення нормативно-правової бази у цій сфері.

Для визначення поняття «змішане навчання» можна скористатися напрацюваннями К. Бонка й Ч. Грехема, які окреслюють його як систему навчання, засновану на

поєднанні очного (віч-на-віч) та навчання комп'ютерними засобами [9]. Крім того, значний внесок у розвиток даної технології належить американським вченим А. Самсу й Дж. Бергманну, які у 2007 р. почали записувати відеоролики зі своїми лекціями і пропонувати їх своїм учням для домашнього опрацювання [8].

На сьогоднішній день *змішане навчання* – це форма освіти, згідно з якою здобувач освіти засвоює одну частину матеріалу засобами дистанційного навчання, а іншу – вивчає очно в аудиторії [3].

Змішане навчання відрізняється від дистанційної форми здобування освіти, оскільки передбачає, що освітній процес відбувається з очним спілкуванням здобувачів освіти з їхніми наставниками. Відповідно до цього, це сприяє максимальному використанню сильних сторін безпосереднього й онлайн-навчання. У змішаному навчанні потрібно так спланувати використання реального і цифрового середовищ, щоб вони найефективніше забезпечували потреби здобувачів освіти. Наприклад, під час дистанційного опрацювання теоретичного матеріалу здобувачі можуть витратити на це стільки часу, скільки потрібно кожному з них.

Не існує правил, скільки часу у межах змішаного навчання віддавати дистанційній роботі, а скільки – навчанню в закладі освіти, у кабінетах, майстернях, лабораторіях тощо. Цей розподіл часу належить до важливих стратегічних рішень, які потрібно буде ухвалювати закладу освіти. У випадку професійної (професійно-технічної) освіти найдоцільнішим видається подавати теорію дистанційно, а практичні заняття проводити безпосередньо на робочому місці (у майстерні, лабораторії, установі, організації, на підприємстві тощо).

Дистанційне навчання, яке Україна, як і решта світу, була змушена терміново впроваджувати навесні 2020 року, стало трампліном для прискореного впровадження змішаного навчання закладами П(ПТ)О у період воєнного стану. Цей непростий досвід став нагодою, щоб переосмислити традиційні моделі навчання, що використовували заклади П(ПТ)О, й суттєво підвищив цифрові вміння всіх суб'єктів освітнього процесу. Звісно, оскільки професійна (професійно-технічна) освіта передбачає засвоєння практичних умінь, то лише дистанційне навчання без жодної прив'язки до виробництва навряд чи зможе допомогти здобувачам освіти досягти всіх очікуваних результатів навчання. Але цей досвід надав можливість педагогам, здобувачам освіти й керівництву закладів проаналізувати, де (й наскільки) онлайн-складник спрацював – й де його варто залишити на майбутнє.

Організація та реалізація змішаного навчання потребує ретельного планування, підготовки й зміни ставлення, а відтак – й усталених моделей поведінки учасників освітнього процесу. Змішане навчання зміщує фокус із фізичної присутності в спільному фізичному освітньому просторі на інтелектуальну залученість і присутність у спільному вір-

туальному освітньому просторі. Як педагоги, так і здобувачі освіти, маючи доступ до необхідних технічних засобів, можуть готувати й опрацьовувати навчальні матеріали, перебуваючи будь-де, не обов'язково у закладі освіти. Цей спосіб організації освітнього процесу базується на таких *ціннісних засадах* [6]:

– *відповідальність* – усі учасники освітнього процесу відповідальні за досягнення навчального результату: педагоги відповідають за ретельний відбір матеріалу, надання детальних інструкцій щодо його опрацювання, форм і методів перевірки знань і критеріїв оцінювання. Водночас здобувачі освіти відповідально та вчасно опрацьовують матеріал і виконують завдань згідно з інструкціями педагогів. Керівництво закладу відповідає за те, що наданий матеріал, форми та методи його перевірки були доступні для здобувачів освіти;

– *взаємна довіра та повага* – довіра передбачає відсутність жорсткого контролю за діяльністю учасників освітнього процесу. Керівництво закладу освіти довіряє педагогічним працівникам і тому, що вони відповідально, вчасно, з урахуванням потреб і здібностей здобувачів освіти організують доступ до навчальних матеріалів, запропонують відповідні форми й методи для опрацювання практичних занять, оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти. Педагоги довіряють здобувачам освіти в тому, що вони відповідально поставляться до досягнення власних навчальних результатів, поважають потреби та думки здобувачів освіти;

– *повага до часу один одного* потребує ретельного планування та дотримання навчальних планів і програм. Педагоги планують заняття і завдання, а здобувачі освіти планують свій час, щоб опрацювати та виконати завдання. Раптове внесення змін до планів освітнього процесу закладу освіти може змінити плани та розклад всіх учасників освітнього процесу, а також вплинути на їхнє особисте й професійне повсякденне життя;

– *добросесність* – за відсутності жорсткого контролю академічна добросесність всіх учасників освітнього процесу стає дуже важливою: педагоги довіряють здобувачам освіти у тому, що здані на перевірку завдання не списані, здобувачі освіти практикують академічну добросесність на рівні цінностей. Академічної добросесності необхідно навчати як педагогічних працівників, так і здобувачів освіти;

– *розуміння повної картини курсу* (усвідомлення навчальної мети та очікуваних навчальних результатів) сприятиме формуванню відповідального ставлення учасників освітнього процесу до навчальних результатів.

Існує декілька загальноприйнятих варіантів реалізації змішаного навчання. Для прикладу можна навести класифікацію за Майклом Хорном та Гізер Стейкер: ротаційна, гнучка, перевернуте навчання (перевернутий клас).

Ротаційна модель має декілька різновидів: ротація за станціями, ротація за лабораторіями, індивідуальні ротації [2].

За умови повного відвідування здобувачами освіти аудиторних занять найпопулярнішою моделлю змішаного навчання є *ротація за станціями*: коли в межах одного заняття змінюються види діяльності, частина яких проводиться в режимі онлайн.

Модель змішаного навчання, яка передбачає чергування форматів *онлайн* та *офлайн* упродовж очного заняття. Зазвичай плануються так звані *станції* індивідуальної роботи, роботи в малих групах, а також епізоди фронтальної роботи. Найчастіше онлайнвою є індивідуальна робота, хоча цифровій трансформації можуть підлягати й інші етапи заняття.

Однією з основних переваг даної моделі є можливість урізноманітнити хід заняття, забезпечити можливість індивідуалізації навчання (адже педагог може приділити більше уваги окремим здобувачам освіти, які потребують допомоги). Учасники освітнього процесу набувають навичок роботи з цифровими середовищами, що допомагає підвищити їхню цифрову компетентність і готовність до можливого дистанційного навчання.

Ротація за лабораторіями – це модель, яка може бути особливо корисною для викладання дисциплін із лабораторно-практичними роботами. За цією моделлю очні заняття можна зосередити на початку курсу, коли освітній процес доцільно скеровувати на відпрацювання процедур дистанційного навчання, правил взаємодій та комунікації. Після кількох очних занять здобувачі освіти переходять в онлайнвий режим, за яким у педагога є можливість передбачити проведення періодичних консультацій, а також альтернативні можливості для здобувачів освіти, які не мають стабільного доступу до мережі Інтернет чи цифрового середовища, для опрацювання навчального матеріалу.

Якщо програма курсу містить практичний і лабораторний складники, тоді варто розглянути можливість проведення їх у звичайному форматі, а лекційну частину – у режимі онлайн.

Якщо є можливість запланувати очні заняття наприкінці курсу, то їх варто використати для проведення підсумкового контролю, добросесність якого складно забезпечувати в онлайнвому режимі.

За моделлю *індивідуальні ротації* у кожного здобувача освіти є *індивідуальний графік вивчення навчального предмета*, проте одним із обов'язкових умов є онлайн-етап. *Особливістю моделі* є те, що здобувачам освіти не обов'язково проходити всі етапи роботи з матеріалом, як у потайній моделі зі станціями.

Перевага цієї моделі – це можливість створення індивідуальної освітньої траєкторії для кожного здобувача освіти. Вона допомагає враховувати особисті потреби й, наприклад, комусь пропонувати більше роботи онлайн, а комусь – роботу в групах за очною формою.

Під час карантинних обмежень і в умовах воєнного стану 2022 року в Україні вітчизняні заклади професійної (професійно-технічної) освіти активно використовували й

продовжують використовувати цю модель у роботі з майбутніми випускниками, під час їхньої підготовки до державної кваліфікаційної атестації.

За *гнучкою моделлю змішаного навчання* первинним каналом отримання навчальних матеріалів і ресурсів є онлайн-система. Здобувачі освіти, навіть перебуваючи на заняттях, працюють у цифровому середовищі, опановують відеолекції та інші ресурси, виконують інтерактивні вправи, практичні завдання. Педагог, присутній в аудиторії, консультує та допомагає у проблемних ситуаціях. Водночас здобувач освіти чи педагог можуть перебувати і вдома, а консультації надаються за допомогою цифрових технологій.

Це модель, за якої особисте інструктування здобувачі освіти отримують переважно через Інтернет. У них гнучкий графік, який змінюється відповідно до їхніх потреб із конкретної теми та курсу. Кількість і роль педагогів у такому виді роботи може варіюватися: від великої кількості групової роботи та обговорень зі здобувачами освіти до переважно індивідуальної їхньої роботи онлайн і консультування за потреби.

Модель перевернутого навчання, авторами якої вважаються педагоги Аарон Самс і Джонатан Бергманн (США) – це форма активного навчання, що дозволяє «перевернути» звичний процес навчання таким чином: домашнім завданням для учнів є перегляд відповідних відеофрагментів із навчальним матеріалом наступного уроку, учні самостійно проходять теоретичний матеріал, а в аудиторії час використовується на виконання практичних завдань. Поняття перевернутого навчання спирається на такі ідеї, як активне навчання, залучення здобувачів освіти у спільну діяльність, комбіновану систему навчання. Цінність перевернутих класів у можливості використовувати навчальний час для групових занять, де студенти можуть обговорити зміст теми аудиторного заняття, перевірити свої знання й взаємодіяти один з одним в практичній діяльності. Під час навчальних занять роль педагога – виступати тренером або консультантом, заохочуючи учнівський колектив до самостійного дослідження і спільну роботу [5].

Перевернутий клас (англ. *flipped classroom*) – це така модель змішаного навчання, у якій виконання домашньої роботи передбачає самостійне вивчення здобувачем освіти нової теми: перегляд відеолекції; читання навчальних текстів, перегляд ілюстрацій; проходження тестів і вправ на початкове засвоєння теми. Потім, під час роботи в закладі освіти, здобувачі освіти вивчають складніший теоретичний матеріал і питання, що виникли в них протягом виконання домашньої роботи (не більше 25–30% часу). Також під час уроку учні (студенти) разом із викладачем (майстром виробничого навчання) розв'язують практичні задачі та виконують дослідницькі завдання. Після проведення аудиторного заняття домашнім завданням є складніші практичні завдання, виконання тестів на розуміння і закріплення пройдені теми.

Різновиди перевернутого класу:

– *типовий* – учні вдома самостійно опрацьовують новий навчальний матеріал, а на уроці виконують практичні завдання;

– *дискусійний* – використовується для дисциплін, при вивченні яких передбачається наочна демонстрація матеріалів, виконання досліджень;

– *груповий* – для практичного застосування нової навчальної інформації учні (студенти) об'єднуються у групи, при цьому вони навчаються працювати командою і вчитися один в одного;

– *«перевернутий учитель»* – метод передбачає безпосередню участь здобувачів освіти у процесі створення навчальних відеоматеріалів і практичних завдань.

Отже, при використанні технології «перевернутого навчання» аудиторні заняття (у будь-якій формі) повинні підтримувати процес набуття знань і вмінь здобувачів освіти, а не займати центральне місце. Зміст навчання вже не є самоціллю, а стає якби відправною точкою. Акцент у навчанні ставиться на процесі пізнавальної діяльності, у ході якої учень (студент), спираючись на контент, відкриває для себе нове знання.

Ключова роль у процесі впровадження технологій дистанційного і змішаного навчання у підготовку кваліфікованих фахівців відводиться педагогу професійної освіти, а точніше, його готовності до ефективного їхнього впровадження. Одним із визначальних критеріїв готовності педагога є *ІКТ-компетентність як «здатність особистості використовувати на практиці інформаційно-комунікаційні технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язування суспільно-значущих, зокрема професійних, задач у певній предметній галузі»* [4].

ІКТ-компетентність є базовою, однак не єдиною компонентою у збагаченні когнітивної сфери особистості. Поряд із інформаційною й комп'ютерною грамотністю, здатністю до аналізу отриманої інформації та її формалізації, порівняння, узагальнення, синтезу, розроблення варіантів використання інформації, прогнозування результатів реалізації інформаційного продукту тощо, необхідними є фахові знання, методична обізнаність, дослідницькі навички, пізнавальна активність тощо.

Робота в інформаційному середовищі передбачає самостійний пошук, накопичення та аналіз інформації. Результат такої діяльності залежить від рівня *інформаційної культури* користувача як одного зі складників загальної культури, що характеризується вміннями усвідомлювати й формулювати свої інформаційні запити; оперувати різними джерелами інформації, здійснювати їхній свідомий вибір; умінням здійснювати вільну навігацію в інформаційному потоці; знати і самостійно використовувати на практиці алгоритми роботи з інформацією; використовувати інформацію в різноманітних пізнавальних і життєво-практичних ситуаціях.

У сукупності вищезначені теоретичні компетенції визначають *когнітивний компонент готовності педагога* до використання методів і засобів дистанційного і змішаного навчання [1].

У складі компетентної готовності педагогів до впровадження технологій дистанційного навчання має бути *операційно-діяльнісний компонент*, який характеризує вміння технологічно правильно здійснювати продуктивну діяльність у конкретній ситуації (професійна підготовка) щодо цільової групи (майбутні кваліфіковані робітники).

Оцінно-рефлексивний компонент готовності педагога до впровадження змішаного навчання характеризує оцінювання результатів впровадження різних його моделей на рефлексивній основі; слугує усвідомленим рушієм неперервного саморозвитку щодо виконання організаційної, навчально-пізнавальної, комунікаційної, діагностичної функцій дистанційної освіти як складника змішаного навчання в інформаційно-комунікаційному середовищі.

На основі дедуктивного аналізу законодавчих і нормативно-правових актів, наукових праць у галузі психології й педагогіки, практичного досвіду педагогічних колективів закладів професійної освіти нині уможливується уточнення поняття «готовність педагогів до впровадження змішаного і дистанційного навчання кваліфікованих робітників», сутністю якого є «готовність до педагогічної діяльності».

Висновки. Упровадження технології змішаного навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників має потужний потенціал для формування компетентності здобувачів освіти у кризових ситуаціях, у яких опинилась вітчизняна освіта з 2020 року й до сьогодні. Саме через зміни у діяльності педагога професійної освіти з орієнтацією на цифровізацію освітнього процесу, освітню інноватику та його готовність до реалізації особистого творчого потенціалу можна домогтися якісних змін в освітньому процесі закладів професійної (професійно-технічної) освіти, наблизити результати їхньої діяльності до стандартів європейського освітнього простору.

Перехід до змішаного навчання не є механічним процесом винесення вибіркових видів освітньої взаємодії в онлайн-середовище. Для цього потрібна зміна бачення ролі закладу освіти та педагогів в освітньому процесі, зміна культури самого закладу та стосунків між учасниками та учасницями освітнього процесу.

Перспективами подальшого ефективного впровадження технології змішаного навчання, що стала однією з основних форм у професійній підготовці кваліфікованих фахівців у закладах професійної (професійно-технічної) підготовки, є її максимальна адаптація до кризової ситуації сьогодення нашої держави. За цих умов постала необхідність законодавчо визначити поняття «змішане навчання» з метою оновлення й осучаснення нормативно-правової бази у цій сфері, а також удосконалити методики її реалізації у системі професійної освіти.

Практика реалізації технології змішаного навчання у професійній підготовці показала, що саме за умов розширення спектра впровадження інтерактивних освітніх технологій, нових варіацій моделей змішаного навчання, використання всіх складників функцій сучасної моделі комплексного методичного супроводу стає можливим ефективно та якісно проводити аудиторні заняття у режимі онлайн й офлайн, науково-практичні семінари і конференції, організовувати самостійну роботу здобувачів професійної освіти на форумах й у чаті, їхню пошуково-експериментальну діяльність.

Список використаних джерел

1. Дистанційне навчання в системі професійно-технічної освіти : монографія / авт. кол.: В. В. Ягупов, Л. М. Петренко, С. Г. Кравець та ін. ; за наук. ред. В. В. Ягупова. Житомир : Полісся, 2019. 234 с.
2. Змішане навчання у закладах професійної(професійно-технічної) освіти : навч.-метод. посіб. / уклад.: О. Пасічник, Ю. Єлфімова, Х. Чушак, О. Шинаровська, А. Донець. Київ, 2021. 92 с.
3. Масліч С. В. Методика організації і проведення занять за дистанційною й змішаною формами навчання : електрон. навч. курс. Біла Церква : БІНПО, 2022. 31 с.
4. Сушенцева Л. Л. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 559 с.
5. Цицюра К. Змішане навчання: основні інгредієнти компетентнісного підходу для ефективної освіти нового покоління. 2015. URL: <http://bit.ly/1zp30EI>
6. Шевчук С. С. Сучасні освітні технології у професійній підготовці кваліфікованих робітників : навч.-метод. посіб. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2022. 158 с.
7. Щодо організації освітнього процесу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти : лист Міністерства науки і освіти України №1/9-626 від 13 листопада 2020 р.
8. Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. International Society for Technology in Education, 2012. 120 p.
9. Bonk C. J., Graham C. R. The handbook of blended learning environments: Global perspectives, local designs. San Francisco : Jossey-Bass/Pfeiffer, 2006.

References

1. Yahupov, V. V. (Ed.). (2019). *Dystantsiine navchannia v systemi profesiino-tekhnichnoi osvity [Distance learning in the vocational education system]: monohrafiia*. Zhytomyr: Polissia [in Ukrainian].
2. Pasichnyk, O., Yelfimova, Yu., Chushak, Kh., Shynarova, O., Donets, A. (Comps.). (2021). *Zmishane navchannia u zakladakh profesiinoi(profesiino-tekhnichnoi) osvity [Mixed education in institutions of professional (vocational and technical) education]: navch.-metod. posib*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Maslich, S. V. (2022). *Metodyka orhanizatsii i provedennia zaniat za dystantsiinoiu u zmishanoiu formamy navchannia [Methods of organizing and conducting classes in distance and mixed forms of education]: elektronnyi navchalnyi kurs*. Bila Tserkva: BINPO [in Ukrainian].
4. Sushentseva, L. L. (2012). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi mobilnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological principles of the formation of professional mobility of future qualified workers in vocational and technical educational institutions]. (D diss.)*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Tsytsiura, K. (2015). *Zmishane navchannia: osnovni inhediienty kompetentnisnoho pidkhodu dlia efektyvnoi osvity novoho pokolinnia [Blended learning: the main ingredients of a competency-based approach for effective education of the new generation]*. Retrieved from <http://bit.ly/1zp30EI> [in Ukrainian].
6. Shevchuk, S. S. (2022). *Suchasni osvitni tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi kvalifikovanykh robitnykiv [Modern educational technologies in professional training of skilled workers]: navch.-metod. posib*. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPNU [in Ukrainian].
7. *Shchodo orhanizatsii osvithnoho protsesu u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Regarding the organization of the educational process in institutions of professional (vocational and technical) education]: lyst Ministerstva nauky i osvity Ukrainy №1/9-626 vid 13 lystopada 2020 r.* [in Ukrainian].
8. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education.
9. Bonk, C. J., & Graham, C. R. (2006). *The handbook of blended learning environments: Global perspectives, local designs*. San Francisco: Jossey-Bass/Pfeiffer.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 09.08.2022

УДК 37.013.2:378.046.4

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)

Лебедик Леся

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

A Розглядаються педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти; виділено та теоретично обґрунтовано дидактичні принципи підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Проблемою дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування загальнодидактичних й особливих для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти принципів на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Для досягнення мети було використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: системний аналіз філософської, психологічної, соціологічної й педагогічної наукової літератури, присвяченої дослідженню підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти та навчально-методичної й інструктивно-методичної документації для визначення понятійно-категорійного апарату; методи системного аналізу, що застосовувалися для розгляду генезису підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Виділено й теоретично обґрунтовано дидактичні принципи підготовки педагогів закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Ефективними є такі дидактичні принципи підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти: наступності, науковості, усвідомлення, діяльності, наочності, предметності, розвивального навчання, демократизації, системного підходу, забезпечення цілісності й неперервності розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, саморозвитку, регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Ключові слова: педагогічні погляди Григорія Сковороди; заклад позашкільної освіти; дидактичні принципи; підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти

S *Lebedyk Lesya. Pedagogical views of Hryhorii Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions.*

This article examines the pedagogical views of Hryhorii Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions; the didactic principles of teacher training for out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda are highlighted and theoretically substantiated. An analysis of the main regularities and didactic principles of the specified training of teachers was carried out. The essence of each selected principle is revealed.

The problem of the research is the selection and theoretical substantiation of general didactic and special principles for the training of teachers of out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda.

To achieve this goal, the following set of complementary research methods was used: theoretical - a systematic analysis of philosophical, psychological, sociological and pedagogical scientific literature devoted to the study of teacher training for out-of-school education institutions and educational-methodical and instructional-methodical documentation to determine the conceptual-categorical apparatus; methods of system analysis used to consider the genesis of teacher training for out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda.

The didactic principles of the training of teachers of extracurricular education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda are identified and theoretically substantiated.

These didactic principles of teacher training for out-of-school education institutions are effective: continuity, scientificity, awareness, activity, visibility, objectivity, developmental learning, democratization, system approach, ensuring the integrity and continuity of the development of a teacher's readiness to work in an out-of-school education institution, self-development, regular operative diagnosis and self-diagnosis of this readiness, psychological support for developing teachers of a certain readiness.

Key words: pedagogical views of Hryhorii Skovoroda; out-of-school institution; didactic principles; training of teachers for out-of-school institutions

Лебедик Леся Вікторівна, докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Lebedyk Lesya, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Education and Social Work, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: lebedyk_lesya@ukr.net

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, що втілюються останнім часом у підготовці педагогів закладів позашкільної освіти України, потребують формування нового змісту означеної підготовки, який забезпечить необхідний рівень фахових знань і вмій, набуття готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, вміння реалізувати набуті знання з означеної практичної проблеми у своїй професійній діяльності.

Удосконалення сучасної підготовки педагогів закладів позашкільної освіти вимагає, на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, суттєвого перегляду традиційних дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти та їх заміни новими, які б відповідали новому соціальному завданню всієї цілісної системи підготовки означеної категорії педагогів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми відбору дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти показує, що вона не є новою для педагогічних досліджень. Уперше система дидактичних принципів була теоретично обґрунтована класиками педагогічної науки Я. Коменським, В. Дістервегом, Й. Песталоцці, характерною є й для творчої спадщини Г. Сковороди.

Сучасні дослідники відмічають, що у педагогічних поглядах Сковороди відбилися основні напрями передової педагогіки: гуманізм, демократизм, висока моральність, любов до батьківщини і народу.

«У притчах «Благодарный Еродій», «Убогий жайворонок» та інших Г. Сковорода висміяв дворянсько-аристократичне виховання і протиставив йому позитивний ідеал виховання, мета якого – створення гармонійно розвиненої людини. Головним педагогічним принципом Сковорода вважав розкриття природних здібностей людини. Великого значення український філософ надавав вихованню любові до праці, самодіяльності учнів.

Одним із положень його вчення «сродної» праці було твердження про те, що тільки та наука і те навчання мають сенс, які відповідають природі учня. Тобто, якщо людина має хист і здібності у якійсь галузі, то тільки навчання, спрямоване на вдосконалення цих здібностей, може принести користь суспільству і задоволення людині. Якщо ж, наприклад, художника вчити грати на скрипці, то це дасть певні результати, але не зможе йти ні в яке порівняння з результатами вдосконалення його художніх здібностей. На основі цих педагогічних принципів великого філософа і мислителя Г. Сковороди можна досягти найзаповітнішої мети педагогів – створення гармонійно розвиненої людини. При цьому філософ послідовно відстоював загальнодоступне, безкоштовне навчання для всіх верств насе-

лення, завдяки якому можна було б створити ідеальне, з точки зору Г. Сковороди, суспільство» [5, с. 101–104].

Однак не вирішеними аспектами проблеми є визначення пріоритетних принципів підготовки педагогів у магістратурі для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди і відсутність єдиного погляду на дидактичні принципи означеної підготовки.

Мета статті: виділити та теоретично обґрунтувати на основі творчої спадщини Григорія Сковороди загальнодидактичні й особливі для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти принципи.

Викладення результатів дослідження. Спочатку звернемо увагу на такі загальнодидактичні принципи на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, що залишаються важливими: наступності, науковості, усвідомлення, діяльності, наочності, предметності та розвивального навчання.

Принцип наступності передбачає, що підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти у магістратурі зберігає зв'язок із тим типом життєвих знань, які педагог отримав на попередніх етапах навчання – у бакалавраті. У магістратурі підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти ускладнюється, розширюється зміст і вдосконалюються форми їхнього подання. Але часто не беруться до уваги внутрішні зміни змісту і форми навчання. Ці зміни розглядаються як кількісні, без виділення, наприклад, якісної своєрідності знань, характерної для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі. Аналіз показує, що ідея наступності, яка сьогодні фактично реалізується у практиці закладів підготовки педагогів закладів позашкільної освіти, надмірно зближує вимоги наукового і життєвого ставлення до речей. Проте такого змішування не повинно бути в сучасній підготовці педагогів закладів позашкільної освіти [3, с. 7].

У творі Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» знаходимо: «Скільки відступила тінь, стільки наступило світло. Блаженні, хто день за днем піднімаються вище на гору цього пресвітлого Миргорода. Вони-то підуть зі сили в силу, поки з'явиться Бог богів у Сіоні. Схід цей і вихід Ізраїлю здійснюється не ногами, а думками. Ось Давид: «Сходження поклади у своєму серці». «Душа наша перейде непостійну воду». Ось і Ісайя: «З веселістю вийдіть», тобто з радістю навчіться покидати хибні помисли» [4, с. 238].

Принцип науковості у педагогічній освіті часто лише декларується. Організатори підготовки педагогів закладів позашкільної освіти мають глибоко усвідомити завдання

сучасної педагогіки для означеної підготовки, орієнтуватися у своїй роботі на уявлення про педагогічної освіти як відкриту систему, а про розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти – як самоорганізований процес [3, с. 7].

У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода також на боці науки: «Я наук не ганю і найостанніше ремесло хвалю; лиш те гідне хули, що, на них сподіваючись, нехтуємо найвищою наукою, до якої всякому століттю, країні й становищу, статі й вікові тому відчинені двері, що щастя всім без винятку потрібне, чого, крім неї, про жодну науку не можна сказати. І цим найвищий віками й системами вічно володіючий парламент достатньо доказав, що він завжди праведний і праві суди його» [4, с. 232].

Істинна реалізація принципу науковості внутрішньо пов'язана зі зміною типу мислення, нав'язаного всією системою підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, тобто з переходом до розвитку у педагогів розвинутого теоретичного мислення, яке лежить в основі розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти У магістратурі педагог закладу позашкільної освіти має чітко відчутти новизну і своєрідність тих уявлень, які у нього виникають у практичній роботі. У педагога закладу позашкільної освіти вже має бути сформована готовність, тому якісно змінюється зміст навчання і методи роботи (наприклад, ним запроваджуються дослідницький підхід до матеріалу, технології навчального дослідження тощо) [3, с. 7].

Дотримання принципу науковості передбачає задоволення трьох ієрархічно пов'язаних вимог: 1) зміст освіти повинен відповідати рівню сучасної науки; 2) знайомити педагогів із предметними і загальнонауковими методами пізнання; 3) розкривати найважливіші закономірності процесу пізнання [там само].

У творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» Григорій Сковорода застерігав: «Якщо хтось в якусь науку заховався, досяг успіхів і прославився, тоді вважає що вже будь-яке знання віддане йому за нареченою в придане. Всякий художник про всі ремесла суддівську висловлює думку, не розмірковуючи, що одної науки добре навчитися чи вистачить людського віку» [4, с. 254].

Учень і друг Григорія Сковорода та перший його біограф Михайло Ковалинський [1] чітко описує його життєві принципи.

«Не вибравши собі жодного стану, він твердо поклав на своєму серці, що посвятить своє життя стриманості, задоволенню малим, цнотливості, смиренню, працелюбності, терпінню, добродушності, простоті манер, щирості, обличить усі суетні намагання, всі турботи надбання майна, всі труднощі надмірностей. Таке самозречення дуже успішно зближувало його з любов'ю до мудрості. Душа людська, кидаючись у становище нижчих від себе ступенів, за-

нурюючись у тваринні пристрасті, віддаючись хтивості, властивій скотині, приймає на себе їх властивості й якості: злобу, лють, неситість, заздрість, хитрість, гординю тощо; вивисуючись же подвигом доброї волі над тваринними потягами, тваринними інстинктами і безсловесними устремліннями, сходять на висоту чистоти умів, стихія яких є світло, розум, мир, гармонія, любов, блаженство, і від них запозичує якусь силу величі, світлості, розуміння вищого, більш просторого, далекого, яснішого. і найвищої святості у відчутті, якими внутрішньо наповнюючись, проявляє в уяві стан людського буття іноді схвально, іноді осуджуючи, вмовляючи, попереджуючи й указуючи» [4, с. 15].

Отже, Григорій Сковорода геніально передбачив колосальні зміни нашого світосприймання, що відбулися за останні десятиріччя, започаткували новий етап розвитку науки – постнекласичний. Серед процесів, які характеризують сучасну науку, найважливішу роль відіграють інформатизація, гуманізація, інтеграція. Інформація сьогодні перетворилася у глобальний невичерпний ресурс людства. Гуманізація освіти має відображати процес гуманізації науки, враховувати новий зміст поняття «гуманізм», його сучасне трактування. У даний час тенденція гуманізації науки найяскравіше проявляється в тих напрямках досліджень, які безпосередньо стосуються проблем людини і середовища її проживання (екологія, економіка, генетика, етологія, деякі медичні науки). Сучасний гуманізм, згідно з цих позицій, є системою світоглядних ідей, в основі яких – розуміння нерозривного зв'язку двох поєднаних світів – людини і середовища її проживання [3, с. 7-8].

Принцип усвідомлення передбачає спрямованість технології розвитку готовності педагога на розуміння сутності роботи у закладі позашкільної освіти. По-перше, знання оформлюються у вигляді чітких і послідовно розгорнутих словесних абстракцій (їх можна перевірити). По-друге, кожна словесна абстракція має доводитись до певного чіткого чуттєвого образу – уявлення, чого вимагає, для прикладу популярна сьогодні інновація у навчанні – віртуально-тренінгові технології (посилання на конкретні приклади, показ ілюстрацій є найзагальнішими прийомами перевірки усвідомленого володіння знаннями) [там само, с. 8].

У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода заповідав педагогам слухати своє серце: «Слухай себе, послухай його, і прислухайся до нього, не підведе тебе, бо ім'я моє є на ньому». Нічого, видно, не можна зробити без «слухай себе», потім: «і послухай його». Із пізнання себе самого народжується послух Богів» [4, с. 115].

Принцип діяльності означає, що педагоги отримують знання з проблематики роботи у закладі позашкільної освіти не в готовому вигляді, а виявляють загальні умови їх упровадження. А це можливо лише при виконанні ними тих специфічних перетворень предметів, завдяки яким в

їх власній навчальній практиці моделюються і відтворюються внутрішні властивості об'єкта управління, які стають змістом понять [3, с. 8].

У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода заповідав педагогам: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика» [4, с. 328].

Принципу наочності необхідно протиставити принцип предметності, тобто точного зазначення тих специфічних дій, які необхідно виконати. У творі «Бесіда перша, названа Observatorium (Сіон)» Григорій Сковорода вказував на діалектику пізнання «видимого» і «невидимого»: «Розуміти ж – означає понад видимий предмет прозріти розумом щось невидиме, заселене видимим: «Розпрямтеся, і побачите...» Оце-то є й зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямулучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [там само, с. 195].

Як бачимо, якщо принцип наочності диктує в навчанні перехід від конкретного до загального, то принцип предметності фіксує можливість і доцільність відкриття педагогами загального змісту роботи у закладі позашкільної освіти, як основи для подальшого виявлення його окремих проявів, тобто стверджується необхідність керування підходом «від загального до конкретного» [3, с. 8].

Принцип розвивального навчання у магістратурі педагогів закладів позашкільної освіти передбачає можливість закономірного управління темпом і змістом їхньої підготовки педагогів за допомогою організації навчальних впливів. Технології навчання мають передбачати створення для педагогів таких умов і передумов психічного розвитку, які поки що відсутні в них з точки зору високих норм і вимог до готовності педагога закладу позашкільної освіти. По суті, це буде компенсаторна й активна побудова тих «ланок» психіки, які необхідні для високого рівня професійної діяльності.

У творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» Григорій Сковорода вказував на розвиток особистості через пізнання:

«Клеона: У них же думки також множаться й розвиваються. Чого вони собі не уявляють? Чого не обіймають? Цілий світ їх не може вмістити. Нічого їм не вистачає. Одне за одним пожирають, ковтають і не насичуються. То чи не бездонна безодня серце їх? Ти сказав, що серце, думки й душа – то все одне. Як же вони загубилися?»

Друг: Чого не можемо досягти, не випробуємо. Треба себе примусити і дати місце в нашому серці згаданому божому Слову. Якщо його благодать повіє на нас, тоді видається все нам простим і прямим. Часто не розуміємо найменших дрібниць. А людина є маленький світик, і так важко пізнати його силу, як тяжко у всесвітній машині знайти начало; затверділа наша нечутливість і звичний смак є причиною нашої бідності. Розкладай перед сліпим усе, що хочеш і скільки хочеш, та все те для нього пuste.

Він може обмацати, але без доторку нічого не розуміє» [4, с. 79].

Окрім вищевказаних принципів, аналіз передового досвіду підготовки педагогів з урахуванням педагогічних поглядів Григорія Сковороди, проведених у попередніх розвідках [2, с. 105–108; 5, с. 101–104], дає змогу виділити низку специфічних принципів, що стимулюють розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти: демократизації, системного підходу, забезпечення цілісності й неперервності розвитку цієї якості педагога закладу позашкільної освіти, саморозвитку означеної готовності, регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Принцип демократизації пов'язаний зі створенням у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти сприятливих демократичних умов реалізації свободи і прав особистості для розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. Для цього необхідна рівноправність і взаємна зацікавленість у розвитку всіх суб'єктів навчання [3, с. 9].

У творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова» Григорій Сковорода пропонував у пізнанні керуватися свободою: «оскверняєш, коли вводиш рабське ярмо й тяжку ту в країну досконалого миру й свободи. Будь ласка, оцнотлився. Роззуй свої чоботи вдома, обмий руки й ноги, облиш усе твоє тлінне і переходь до божественних» [4, с. 382].

Реалізація *принципу системного підходу* у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти передбачає перетворення не тільки технологій навчання, а й змісту освіти [3, с. 9].

Відповідно до цього мають бути вироблені вимоги до готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти як якості особистості. У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода вказував на необхідність дослідження систем, зокрема – людини: «ми в механізмі малесенького нашого світу, як у маленькому лондонському годиннику, сліпі, несміливі, і не помічаємо нічого із трудних процесів і не турбуємось про найдивовижнішу з усіх систем – систему нашого тільця» [4, с. 232].

Принцип забезпечення цілісності й неперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти передбачає, що особливості особистості мають ураховуватися ще з вхідного діагностування магістрантів і закінчуючи спостереженням за проходженням ними певних етапів на шляху означеної готовності. Тому у системі вимог до готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має міститися не лише вимога до його вмінь і знань, а й до професійно важливих особистісних якостей [3, с. 9].

Однак, це мають бути не абстрактні особистісні якості, а конкретизовані з урахуванням можливостей підготовки

педагогів для закладів позашкільної освіти для розвитку якостей, необхідних для такої діяльності. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода вказував на важливість самопізнання: «Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього» [4, с. 123].

Принцип саморозвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти полягає у забезпеченні розвитку їхньої самостійності щодо формування цілей і планування роботи у закладі позашкільної освіти. Конкретно цей принцип знаходить свій вияв в активності особистості педагога, його самовдосконаленні [3, с. 9].

У філософському творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» Григорій Сковорода вказував на важливість саморозвитку особистості: «Дивно, що мало хто намагається заглядати всередину, випробувати й пізнавати себе. А не дивно тому, що безперервна ця боротьба у кожному, до єдиного, серце не присипляє. У мене самого переповнене серце або невичерпне джерело, від самого мого народження не породило ні слова, ні діла, щоб перед його початком не відбулася боротьба його пекельних духів із небесними силами, подібно як на небі шум вітрів, які борються, передусь прийдешній весні» [4, с. 197].

Принцип регулярної оперативної діагностики і самодіагностики означеної готовності покликаний забезпечувати зворотній зв'язок у її розвитку. Ефективна діагностика розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має спиратись на інформацію про прояви його особистості не лише в цьому виді діяльності, а життєдіяльності в цілому, тобто мати системний характер [3, с. 9].

На це у творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula наголошував Григорій Сковорода: «Це вже ми чули – про два начала, про подвійний рід ангелів і людей, про два шляхи людського життя. Втім, нині самі доходьте розумом, що із цих же джерел народжується подвійний смак у Біблії: добрий і лукавий, рятувальний і погибельний, хибний та істинний, мудрий і безумний...» [4, с. 201].

Принцип психологічної підтримки розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти стосується діяльності у магістратурі для цієї категорії педагогів психологічної служби для надання індивідуальної консультативної допомоги [3, с. 9].

У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода так підкреслював важливість психологічної допомоги: «Якщо сам не можеш, приведи до помазаного духом божим тлумача: цей слуга божий допоможе тобі» [4, с. 155].

Висновками з проведеного дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування на основі педагогічних поглядів Григорія Сковорода дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, а саме: наступності; науковості; усвідомлення; діяльності;

наочності; предметності; розвивального навчання; демократизації; системного підходу; забезпечення цілісності й безперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти; саморозвитку; регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності; психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Використання виділених принципів в освітньому процесі сприятиме глибокому і повному засвоєнню педагогами знань і умінь, необхідними для роботи у закладі позашкільної освіти.

Перспективою подальших досліджень є виділення та аналіз реалізації системи і технології розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти, які будуть будуватися у відповідності з виокремленими на основі педагогічних поглядів Григорія Сковорода принципами.

Список використаних джерел

1. Ковалінський М. І. Григорій Савич Сковорода: життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. Лондон: Накл. Української видавничої спілки, 1956. 36 с.
2. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковорода на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи*: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарاپин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
3. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 4 (26), ч. 2. С. 6–12.
4. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
5. Стрельников В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковорода. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи*: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарاپин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 101–104.

References

1. Kovalynskiy, M. I. (1956). *Hryhorii Savych Skovoroda: zhyttia i deiaki dumky ukrainskoho filosafo-spirytualista* [Hryhorii Savych Skovoroda: life and some thoughts of the Ukrainian philosopher-spiritualist]. London: Nakl. Ukrainskoi vydavnychoi spilky [in Ukrainian].
2. Lebedyk, L. (2013). Pohlyady Hryhoriya Skovorody na vykhovannya. [Hryhorii Skovoroda's views on education]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy* [Hryhorii Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 105-108). Poltava: PUET [in Ukrainian].
3. Lebedyk, L. V., & Strelnikov, V. Yu. (2020). Pryntsyepy pislyadyplomnoyi osvity u pidhotovtsi vchyteliv do upravlinnya profesynym samovyznachennym uchniv [Principles of postgraduate education in the preparation of teachers to manage students' professional self-determination]. *Fizyko-matematychna osvita* [Physical and mathematical education], 4 (26), 2, 6-12 [in Ukrainian].
4. Skovoroda, H. S. (1995). *Piznay v sobi lyudynu*. [Get to know the person in you]. Lviv: Svit. Retrieved from <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/skovoroda-grigorij/497-grigorij-skovoroda-piznaj-v-sobi-lyudynu> [in Ukrainian].
5. Strelnikov, V. Yu. (2013). Pedahohichni pryntsyepy Hryhoriya Skovorody [Pedagogical principles of Grigory Skovoroda]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy* [Hryhorii Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 101-104). Poltava: PUET [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 11.08.2022

УДК 78.071(477)

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-120-123](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-120-123)

Лузан Олександр
Самоліук Вадим

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2935-9792>
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1442-5272>

РОЛЬ БАЯНУ У ХОРОВИХ ТВОРАХ ІГОРЯ ШАМО

A Аналізуються особливості хорових творів українського провідного композитора Ігоря Шамо, які виконуються у супроводі баяну. Визначаються особливості збірки «Барвінки рідного краю». Підкреслено, що композитор надає перевагу баяну, а не фортепіано в даному циклі. Вибір інструменту обумовлений його широкими тембровими та технічно-виконавськими можливостями, здатністю створити народний колорит тощо. Даний вокально-інструментальний склад є таким, що підходить для різних концертних майданчиків, має значну універсальність і дозволяє створити потужне збалансоване звучання. Стиль митця тісно пов'язаний із фольклором. У хорових творах Шамо це проявляється на рівні структури творів, гармонічної, ладової та інтонаційної основи. Найважливішу роль має його мелодична обдарованість. Шамо з легкістю формує певну мелодію, а вже вона тягне за собою розвиток усього твору. У ній потенційно закладені всі можливі варіанти її реалізації у музичному опусі. Основою для збірки виступає жанр хорової пісні. Митець використовує типові для народного мелосу принципи голосоведення, що транслюються як на вокальну, так і на інструментальну лінії. У хорових творах гармонічна мова митця сповнена елементами, що наближують її до народнопісенного матеріалу. Зокрема це стосується як акордових зіставлень, так і типу вертикальних структур, що використовуються митцем. При komponуванні циклу Шамо притримується принципу поєднання композицій у єдине ціле. Так величально-урочистими є ті пісні, що обрамлюють твір. Рисою цього циклу є те, що фактично він повністю сконцентрований на передаванні образів, пов'язаних із життям жінки. Ігор Шамо творив у час, коли провідним художнім принципом був соцреалізм. Тональне мислення, прості форми, інтонаційна ясність мали бути обов'язковими компонентами твору. Проте митець додає такі елементи, що наближують авторські твори до фольклору. Митець створює повноцінний ансамбль хорового звучання та інструменту. За основу композитор обирає куплетну форму, у якій превалює принцип варіювання, що характерний для народних пісень. Баянна партія потребує вміння створювати тло для звучання голосів, здійснювати гармонічну та ритмічну підтримку вокальних ліній. Як правило, партія баяну у творах Ігоря Шамо не лише дублює всі хорові лінії, а й виступає розгорнутою, адже включає також вступні, інтермедійні та заключні розділи.

Ключові слова: баян; хор; фольклор; Ігор Шамо; ансамбль; цикл; хорова пісня; супровід

S **Luzan Oleksandr, Samoliuk Vadym. The role of bayan in choral works of Ihor Shamo.**

The article analyzes the peculiarities of the choral works of the leading Ukrainian composer Ihor Shamo, which are performed to the accompaniment of the bayan. The features of the collection «Periwinkles of the native land» are determined. It is emphasized that the composer prefers the bayan to the piano in this cycle. The choice of the instrument is determined by its wide timbre and technical and performance capabilities, the ability to create a folk flavor, etc. This vocal-instrumental composition is suitable for various concert venues, has considerable versatility and allows you to create a powerful balanced sound. The artist's style is closely related to folklore. In Shamo's choral works, this is manifested at the level of the structure of the works, the harmonic, modal and intonation basis. The most important role is played by his melodic talent. Shamo easily forms a certain melody, and it already entails the development of the entire work. It potentially includes all possible options for its implementation in a musical opus. The basis for the collection is the choral song genre. The artist uses the principles of vocalization typical for folk melos, which are translated into both vocal and instrumental lines. In the choral works, the harmonic language of the artist is full of elements that bring it closer to folk song material. In particular, this applies to both chordal arrangements and the type of vertical structures used by the artist. When composing the cycle, Shamo adheres to the principle of combining compositions into a single whole. So majestic and solemn are the songs that frame the work. The feature of this cycle is that, in fact, it is completely focused on conveying images related to the life of a woman. Ihor Shamo worked at a time when socialist realism was the leading artistic principle. Tonal thinking, simple forms, intonation clarity were to be mandatory components of the work. However, the artist adds such elements that bring the author's works closer to folklore. The artist creates a complete ensemble of choral sounds and instruments. As a basis, the composer chooses a couplet form, in which the principle of variation, which is characteristic of folk songs, prevails. The Bayan part requires the ability to create a background for the sound of voices, to provide harmonic and rhythmic support for vocal lines. As a rule, the bayan part in Ihor Shamo's works not only duplicates all the choral lines, but also appears more elaborate, because it also includes introductory, intermediate and final sections.

Key words: bayan; choir; folklore; Ihor Shamo; ensemble; cycle; choral song; accompaniment

Лузан Олександр Володимирович, концертмейстер кафедри музичного мистецтва, Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

Luzan Oleksandr, concertmaster of the Department of Musical Arts, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

E-mail: san_bayan@ukr.net

Самоліук Вадим Михайлович, концертмейстер кафедри музичного мистецтва, Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

Samoliuk Vadym, concertmaster of the Department of Musical Arts, Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

E-mail: VSamoliuk@ukr.net

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. В українській музичній літературі наявно багато хорових творів, які виконуються не а саррелла, а у супроводі інструментів. Одним з інструментів, що супроводжує хорові виступи, є баян. Українські композитори написали чимало творів для хору у супроводі баяну. Даний склад є таким, що підходить для різних концертних майданчиків, має значну універсальність і дозволяє створити потужне збалансоване звучання. Актуальним завданням є аналіз хорових творів Ігоря Шамо, які виконуються у супроводі баяну та визначення їхніх характерних рис.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Риси хорового стилю Ігоря Шамо (на матеріалі циклу «Летять журавлі») досліджуються у роботі О. Батовської [1]. Жанровий контекст хорової творчості Ігоря Шамо висвітлюється в статті Чилін Гао [2]. Тенденції, що наявні у баянно-акордеонному виконавстві в сучасному музичному просторі України окреслені в праці Н. Остапчук [3]. Хорові твори Ігоря Шамо та їхній методологічний потенціал є предметом дослідження Н. Перцової та Є. Дубінченко [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наразі є окремі розробки, в яких висвічується специфіка хорових творів українських композиторів. Проте в них здебільшого аналізуються саме хорові лінії, в той час як партія баяну не здобуває достатньої уваги. Виділення особливостей інструментальної партії стане у нагоді при підготовці фахівців напряму «народно-інструментальне виконавство».

Метою статті є аналіз особливостей хорових творів українського композитора Ігоря Шамо, що виконуються у

супроводі баяну та визначення специфіки інструментальної партії.

Викладення основного матеріалу. Одним із провідних українських композиторів, які заклали підвалини для формування народно-хорового виконавства є Ігор Шамо. Його індивідуальний стиль був пов'язаний з вокальною творчістю. В доробку Шамо можна віднайти чимало камерно-вокальних, хорових і вокально-інструментальних творів. Стиль митця тісно пов'язаний із фольклорним матеріалом. У його творах це проявляється на рівні структури, гармонічної, ладової та інтонаційної основи композицій.

Найважливішу роль має його мелодична обдарованість. Шамо з легкістю формує певну мелодію, а вже вона тягне за собою розвиток усього твору. У ній потенційно закладені всі можливі варіанти її реалізації в музичному опусі. «Ігор Шамо володів надзвичайним даром, адже в момент написання твору він уже чітко усвідомлював кожний елемент музичної тканини. Для нього проблема полягала не в тому, як розвинути певну мелодію, а яку саме обрати, адже кожна з них була вже певним сталим комплексом виражальних засобів» [4, с. 64].

Нерідко не лише у піснях, а й у хорових творах гармонічна мова митця була сповнена елементами, що наближали її до народнописаного матеріалу. Зокрема це стосувалось акордових зіставлень, та власне типу вертикальних структур, що використовувались митцем. «Гармонічна мова є важливим художнім чинником в організації звучання, носієм музичної колористики. До найживаніших гармонічних засобів належать співзвуччя багатотерцієвих акордів і акордів з побічними щаблями. Характерними ладовими особливостями є паралельно-ладова перемінність, велика кількість терцієвих зіставлень, що загалом характерно для народної музики» [1, с. 54].

Розглянемо композиції, що ввійшли до збірки «Барвінки рідного краю» [5]. Із 20 творів шістнадцять написано для жіночого хору у супроводі баяну. Решта творів виконується а саррелла або у супроводі фортепіано. Подібний вибір складу виконавців може розглядатися як ознака авторського стилю митця.

Проаналізуємо особливості даного хорового циклу. Насамперед, варто відзначити, що Ігор Шамо пише авторські композиції, що мають певні фольклорні ознаки. Вибір текстів ілюструє зацікавленість поезією його сучасників. Зокрема митець прагне обрати тих літераторів, що якнайкраще відтворюють у поетичних рядках замилюван-

ня природою, гармонією світу, людським життям тощо. «І. Шамо писав твори в співпраці з видатними поетами – Д. Луценком, В. Юхимовичем, А. Малишком, В. Курінським та ін., які були його однодумцями» [2, с. 111]. В даному циклі переважна більшість творів написана на слова Дмитра Луценка і лише декілька поезій, належать іншим авторам. Шоста композиція «Червона ружа» та дев'ятнадцята («Ой вербиченько») йдуть на вірші Л. Забашти, сьома («Галичанка») на поезію В. Кудрявцева, дванадцята («Ой березо, ой березо») та сімнадцята («Дівочі страдання») на вірші Л. Смірнова, які перекладені на українську мову.

Вибір жіночого складу є, з одного боку, закономірним кроком, адже серед самодіяльних і професійних хороших колективів, що працювали у 50–60-х роках, спостерігалось переважання саме жіночого контингенту. Тому й репертуарні потреби у творах для жіночих складів у супроводі баяну були набагато вищими, ніж для чоловічих. З іншого боку, палітра творів, які можуть бути віднесені до «жіночої» тематики, є доволі широкою. Отже, формується значне коло образів, які стосуються різних сторін життя.

При компонуванні циклу митець притримується принципу поєднання композицій у єдине ціле. Величально-урочистими є ті пісні, що обрамлюють твір. Це перша та двадцята композиції. Ще однією рисою цього циклу є те, що фактично він повністю сконцентрований на передаванні образів, пов'язаних із життям жінки. Це ліричні почуття, сумніви та сподівання, якими сповнена буденність. Шамо прагне передати широкий спектр переживань, намагаючись вказати, що життя багатогранне і в ньому наявні не лише ліричні чи трагічні, а й комічні ситуації.

Попри те, що у поетичних рядках нема прямого цитування народних текстів, усі вони просякнуті типовими вербальними зворотами, що нагадують фольклорну лексику. Водночас митець виходить на філософський рівень, намагаючись відтворювати не лише реалістичні, а й символічні образи. «І. Шамо прагнув втілювати у своїх творах поезії, де конкретність змісту поступалася філософському осмисленню, створювати символічні образи, що надавало композиціям особливої духовності» [2, с. 110]. Доволі часто можна відзначити приклади того, що митець відтворює образи, які зазвичай представлені в піснях календарно-обрядового та родинного циклу.

Перша («Пісня про рідну землю»), третя («Калиновий гай») та чотирнадцята («Баркарола») пісні йдуть у супроводі фортепіано. І лише дев'ята пісня «Розляглись тумани» співається без супроводу. Баян виступає у ролі інструменту, що відіграє важливу роль задля створення загальної атмосфери. Він супроводжує спів жіночого хору у композиціях і лише раз підтримує змішаний хор у творі «Урожайна». Отже, створюється своєрідний баланс темброво-регістрового плану. Високий і середній регістр охоплюється жіночим хором, у той час як баян переважно грає у низькому регістрі.

Композиція «Рідні сестри» є такою, що вперше презентує у циклі поєднання жіночих голосів та баяну. Розпочинається пісня з інструментального вступу, що має відразу передати характер наспівності. Твір йде у повільному темпі. У партії баяну використовується гомофонно-гармонічна фактура. У вступі впродовж чотирьох тактів йде музичний матеріал, який поступово готує появу мелодії, що буде представлена у вокальних партіях. У лівій руці виконується фактура типу бас-акорд, у той час як у правій руці виконується дво- та триголосна лінія. У ній представлена інтерваліка, характерна для народних пісень – терцієве голосоведіння, використання стрибків із поступовим заповненням тощо. У п'ятому такті вступають альти, які співають у супроводі баяну. Через чотири такти до них приєднуються сопрано. Жіночі голоси співають мелодію, дотримуючись терцієвого взаємовідношення між лініями. У приспіві відбувається розшарування голосів, періодично виникає чотириголосна фактура. На завершених піснях додається також вокальний підголосок, який виділяється на фоні хорових голосів. У цей час баян продовжує грати басову лінію, частково дублює хорові партії. Проте його партія є віртуознішою, адже включає не лише вокальні лінії, а й дрібнішу фігурацію, що надає твору більшої рухливості. Відповідно баян виконує роль провідного інструменту, який не лише налаштовує на музичний матеріал, а й створює підґрунтя для вокальних голосів, дозволяє краще відтворити їхні партії, ще й створює мелізматичне та фігуративне оздоблення вокалу.

У пісні «Урожайна», яка виконується мішаним хором і баяном, використовується подібний тип організації музичного матеріалу. Спочатку йде 10-тактовий вступ, у якому провідна роль надається баяну. Він грає у швидкому темпі, у якій використовуються стрибки на широкі інтервали, зокрема на кварта, квінти та октави. Застосовується секвенційне повторення основного мотиву у низхідному русі. Потім відбувається зміна розміру з 3/4 на 2/4, причому додається гамоподібний рух, що створює враження ще більшої стрімкості. Для створення веселого та життєрадісного настрою у партії баяну застосовується типовий тип фактури бас-акорд, який грається на стакато. Вступають сопрано та альти із викладенням основної теми, в якій варіюються унісонний виклад із подвоєнням мелодії у терцію. Також виділяються у кадансових зворотах акордові чотириголосні утворення. У заспіві співає лише жіночий склад, проте у приспіві додається весь хоровий склад, включаючи тенорів та басів. У чоловічих голосах також варіюється двоголосний та акордовий склад. У приспіві використовуються вигуки «гей», що характерні для народних пісень. У партії баяна наявне варіативне дублювання матеріалу, що проходить у хоровому складі. При цьому інструмент не повністю повторює вокальні лінії, а відтворює його зі змінами. Внаслідок цього ключові елементи мелодичної лінії та гармонічної вертикалі підкреслюються, проте за рахунок варіювання дрібнішою фігурацією звучання

стає стрімкішим. Між куплетами наявні інструментальні вставки, які виконує баян, створюючи перехід від одної замальовки до іншої. Композитор прагне не використувати буквально повторення кожного куплету, натомість він створює варіант для другого заспіву. У ньому основна мелодійна лінія проходить не у жіночих голосів (альтів і сопрано), а й у чоловічих (басів, згодом тенорів). Отже, відбувається темброве та регістрове варіювання музичного матеріалу, створюється внутрішня діалогічність тощо.

У більшості композицій митець обирає саме куплетну форму. Вона є домінуючою як для пісень, так і для хорів. «Переважно це куплетно-варіантна, що адресує нас до жанрів пісні і романсу. Нагадаємо, що саме пісня є провідним жанром у творчості І. Шамо. Отже, основним засобом музичної виразності у циклі є куплетно-варіантна форма і варіантність. Хоровий жанр дуже близький до пісенного, тому не дивно, що у циклі простежується опора на його домінуючі ознаки» [1, с. 54].

Потрібно зауважити, що митець творив у час, коли провідним художнім принципом був соцреалізм. Тональне мислення, прості форми, інтонаційна ясність мали бути обов'язковими компонентами твору. Проте композитор додає такі елементи, що демонструють його намагання підкреслювати у композиції риси, що будуть наближати до фольклору. Це й варіативність як тип розгортання музичного матеріалу, й типові інтонації, й ритмічна мінливість. Усе це дає підстави казати, що Ігор Шамо виступив у ролі інтегратора здобутків попередньої композиторської школи. Митець зміг «відкрити нові горизонти, пов'язані з поєднанням фольклорних витоків, які творчо перевтілюються в авторському тематизмі композитора, із новітніми техніками» [4, с. 66]. Фактично у творчості Ігоря Шамо яскраво постає жанр хорової пісні.

Творчість багатьох українських композиторів, які писали за радянської доби, нині сприймається дещо скептично. Тематика пісень, у яких оспівувалось братерство народів, трудові подвиги селян повинні були створюватись митцями. Адже жорстка цензура, що здійснювалось у той період розвитку української культури, вимагала чітких підтверджень слідуванню ідеології партії. Водночас митці, в тому числі Ігор Шамо, намагались писати твори, передаючи свою любов до народного мистецтва. Спадщина радянських митців представляє значний інтерес, адже вона, попри заявлену ангажованість, містить новаторські риси. Дану думку відстоює Гао Чилін, підкреслюючи потребу звернення до спадку вітчизняних майстрів. «Нині важливим є повернення кращих творів минулого до сучасного контексту на основі їх наукового осмислення й виконавської інтерпретації як художньої цілісності» [2, с. 110].

Партія баяну у хоровому циклі Шамо відіграє роль активного учасника ансамблю. Він не лише супроводжує звучання хору, а й грає у вступних, інтермедійних, заключних розділах композиції. Виконавець на баяні ознайомлений з усіма фактурними лініями, він має створювати

обрамлення та підтримку звучання солістів та окремих хорових груп. Баян нерідко замінює відсутність чоловічих голосів. Між партією баяну та голосами створюється гнучка взаємодія, адже інструментом здійснюється темброва диференціація, спрямована на імітацію звучання голосу чи видобування інших барв. У даному циклі закладається підґрунтя для нового трактування баяну, що притаманне для сучасної музичної практики. «У баянно-акордеонної музики неофольклорного напрямку спостерігаємо авторське перевтілення народної музики через призму власного стилю» [3, с. 444]. Це переосмислення включає мелос, ладові та гармонічні особливості, жанрові ознаки та тип розгортання музичного матеріалу.

Висновки з даного дослідження. Баян відіграє важливу роль у хорових творах Ігоря Шамо. Митець створює повноцінний ансамбль хорового звучання та інструменту. За основу композитор обирає куплетну форму, в якій превалює принцип варіювання, що характерний для народних пісень. Баянна партія потребує вміння створювати тло для звучання голосів, здійснювати гармонічну та ритмічну підтримку вокальних ліній. Як правило, партія баяну у творах Ігоря Шамо не лише дублює всі хорові лінії, а й виступає розгорнутішою, адже включає також вступні, інтермедійні та заключні розділи. Композитор прагне створювати варіативність при повторенні певних розділів чи музичного матеріалу, що свідчить про запозичення принципів, характерних для народного музикування.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні хорових творів українських митців, що супроводжуються різними інструментальними складами.

Список використаних джерел

1. Батовська О. Риси хорового стилю Ігоря Шамо (на матеріалі циклу «Летять журавлі»). *Вісник Львівського університету. Мистецтвознавство*. 2015. Вип. 16, ч. 2. С. 48–56.
2. Гао Чилін. Жанровий контекст хорової творчості Ігоря Шамо. *Культура України*. 2022. Вип. 75. С. 109–114.
3. Остапчук Н. М. Баянно-акордеонне виконавство в сучасному музичному просторі України. *Мистецтвознавчі записки*. 2018. Вип. 33. С. 442–448.
4. Перцова Н. О., Дубінченко Є. А. Хорові твори Ігоря Шамо та їхній методологічний потенціал. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 18, т. 2. С. 63–66.
5. Шамо І. Барвінки рідного краю. 20 пісень для народного хору. Київ: Мистецтво, 1967. 102 с.

References

1. Batovska, O. (2015). Rysy khorovoho stylu Ihoria Shamo (na materialy tsykladu "Letiat zhuravli") [Features of the choral style of Ihor Shamo (based on the material of the series «Flying Cranes»)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Mystetstvoznavstvo [Bulletin of Lviv University. Art history]*, 16, 2, 48-56 [in Ukrainian].
2. Hao, Chylin. (2022). Zhanrovyy kontekst khorovoy tvorchosti Ihoria Shamo [The genre context of Ihor Shamo's choral work]. *Kultura Ukrainy [Culture of Ukraine]*, 75, 109-114 [in Ukrainian].
3. Ostapchuk, N. M. (2018). Baianno-akordeonne vykonavstvo v suchasnomu muzychnomu prostori Ukrainy [Bayan and accordion performance in the modern musical space of Ukraine]. *Mystetstvoznavchi zapysky [Art history notes]*, 33, 442-448 [in Ukrainian].
4. Pertsova, N. O., & Dubinchenko, Ye. A. (2019). Khorovi tvory Ihoria Shamo ta yikhnyy metodolohichnyi potentsial [Choral works of Ihor Shamo and their methodological potential]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 18, 2, 63-66 [in Ukrainian].
5. Shamo, I. (1967). *Barvinky ridnoho kraiu. 20 pisen dlia narodnoho khoru [Periwinkles of the native land. 20 songs for the folk choir]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 29.07.2022